Kızılelma'dan

Gilles Veinstein

SELÂNİK

1850-1918

Dünya Şehirleri Dizisi 2

İletişim

2. Baskı

GILLES VEINSTEIN 1945 Yılında Paris'te doğdu. Tarih eğitimi yanında, Doğu Dilleri Okulu'nu bitirdi. 1988'de Toplum Bilimleri Yüksek Okulu'nda kendisi için kurulan "Osmanlı ve Türk Tarihi" kürsüsüne seçildi. Aynı yüksek okulda, Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'yle ortak, Türk Alanı Üzerine Araştırmalar Merkezi'ni yönetiyor. Gilles Veinstein, 1999 yılında Collége de France'da, ilk defa açılan "Osmanlı ve Türk Tarihi" kürsüsüne seçildi. *Turcica* dergisinin yöneticiliğinin yanında, Osmanlı ve İslâm tarihi üzerine birçok kitap ve makalesi bulunuyor.

Verdikleri bilgiler ve yardımları için École des Hautes Études en Science Sociales'de araştırmacı olarak çalışan Lucette Valensi'ye, *Chroniques grecques*'in yayın yönetmeni Josette Doron'a ve Selânik Yahudi cemaati tarihçisi Alberto Nar'a teşekkür ederiz.

Salonique 1850-1918. 'La "ville des Juifs" et le réveil des Balkans
© 1993 Éditions Autrement

İletişim Yayınları 539 • Dünya Şehirleri Dizisi 2
ISBN 975-470-422-8
© 1999 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1999, İstanbul
2. BASKI 2001, İstanbul

EDİTÖR Can Belge
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Fatoş Gencosman
KAPAK FOTOĞRAFI 1920'lerin başında Selânikli İsrael ailesinin üç kuşağı biraraya. Resmin solundaki anne, baba ve çocuk 1943'te Nazi temerküz kampında öldü. (Mişel İsrael'in kendi arşivi)
UYGULAMA Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ Ziya Osman Bangu
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Hazırlayan GILLES VEINSTEIN

Selânik
1850-1918

"Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı

ÇEVIREN *Cüneyt Akalın*

iletişim

İçindekiler

Önsöz 9

Selânik'in Gizemi
Gilles Veinstein 13

1. Giriş 17

Ah, Allegra...
Elias Petropoulos 19

'30'lu yılların "Yahudilerle içiçe Selânik"i hakkında tanıklık; Yahudi Soykırımı'nın (Holokost) henüz yok etmediği, farklı, gizemli ve çekici bir dünyayı küçük bir Yunanlı çocuğun gözünde simgeleştiren büyüleyici Allegra burada yaşar.

İki Yüzyıl Arasında Bir Kent
N. C. Moutsopoulos 24

1850-1918; Selânik sokaklarında bir gezinti. Yaşlı kozmopolit kent, yüzyılların birikimi olan bir mirasın izlerini sergilemeye devam eder hâlâ: Zaman içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en modern yerleşim merkezi haline gelen geleneksel bir kentin karmaşası, kirliliği, renkliliği.

2. Balkan Sefaradları 43

Seküler Bir Paradoks
Gilles Veinstein 45

Selânik'teki Yahudi nüfusunun varlığı Antikçağ'a kadar uzanır; fakat, XV. yüzyılın sonunda İspanya'dan kovulmalarından sonra Yahudiler, kentte nüfusun çoğunluğunu oluşturur hale geldiler. XX. yüzyıla kadar uzanacak olan bir paradoks, işte o zaman doğar: Balkan uluslarının Türklerin elinden almaya çalıştıkları kentte egemen unsur Yahudilerdir ve burada eski bir Kastilya lehçesi konuşulur.

Yenilenme...
Rena Molho 68

1850-1918. Cemaatten birçok kişiye göre dönem, kaynağında eğitim reformu yer alan, düşünsel, ekonomik ve toplumsal yenilenme dönemidir. Bu reform, genellikle aşırı muhafazakâr olan hahambaşılık ile seslerini yükseltmek isteyen laiklerin arasında bir uçuruma yol açar.

Ladino ve Judezmo
Haïm Vidal Séphiha 85

Sefaradların dili, ya da Türklerin deyişi ile Yahudice, aslında iki ayrı dilden, Ladino ve Yahudi İspanyolcası'ndan oluşmuştur. Bu dilin yüzyıllar boyunca hayat verdiği edebiyatın, çeşitli türlere ve birkaç temel yapıta sahip olduğu mutlaka belirtilmesi gereken, pek bilinmeyen bir alandır.

Pastelas ve Fritadas
Méri Badi 103

Sosyolog Edgar Morin her kültürün kökeninde gastronominin yattığına işaret eder; Sefarad atalarının Selânik'i ile ilgili olarak da, o "kökenin de özünde" pastellico (kızarmış peynirle yapılan bir tür hamur işi) yattığını vurgular... İşte size Dinî Kurallar'ın katı esaslara bağladığı, hamarat anneler tarafından kuşaktan kuşağa iletilen ve insanın ağzını sulandıran bu "temel" gerçekler hakkında kimi ayrıntılar...

3. Paylaşılamayan Kent 111

Müslüman ve Dönme Selânik
François Georgeon 113

Osmanlıların bu vilayet merkezini azınlıktaki sivil ve asker Müslümanlar yönetir. Ancak Müslümanlar serbest mesleklerde, ticaret ve zanaat alanlarında da vardır. Bununla birlikte, Müslümanların "gâvur" tebaalarından, özellikle Yahudi kökenli Müslümanlarda, yani dönmelerde bir canlanmaya yol açar. Jön Türk Devrimi bu uyanıştan doğacaktır.

Selânik'in Yunanlıları
Kirki Georgiadou 128

Sayıca üçüncü sırada yer alan Yunan cemaati, komşularınınkine çok benzeyen bir gelişme çizgisi izlemiş olsa da, Yunan Konsolosluğu tarafından titizlikle diri tutulan farklı özlemlerini korur: Selânik'in ve Makedonya'nın Yunan Krallığı'na bağlanması. 1912 yılında da ilk hedefe ulaşılır: Selânik "kurtarılır".

Solun Bir Slav Kenti mi?
Bernard Lory 138

Selânik'in ilhakı mücadelesinde, Yunanistan'ın başlıca rakibi Bulgaristan, iç bölgelerde yaşayan yoğun Bulgar varlığını sık sık dile getirir. Sırplar ise kendi

açılarından, tıpkı kafa tuttukları dev Avusturya-Macaristan gibi jeopolitik mülahazalara dayanırlar.

Küçük Bir Ermeni Cemaati
Anahid Ter Minasyan 148

XVII-XVIII. yüzyıllarda Makedonya Limanı'ndan garip bir biçimde yok olan Ermeniler, bölgenin gelişmesinin ve modernleşmesinin çekiciliğine kapılarak 1880'li yıllarda yeniden küçük bir cemaat oluştururlar; bu cemaat XX. yüzyılın başında, Osmanlı'nın son çırpınışları arasında büyür.

Yörenin Batılıları
Meropi Anastassiadou 153

Tam anlamıyla bir cemaatten çok, Batı'ya ait modaların ve âdetlerin etkin propagandasını yapan bir "çevre" oluştururlar. Bunlardan akılda kalan birkaç portreyi, bu arada debdebeye düşkün ve ürkütücü, sülük ihracatçısı John Abbot'unkini sunuyoruz.

4. Modernliğin Köprübaşı 165

Kozmopolit Bir Kentleşme
Alexandra Yerolympos, Vassilis Colonas 167

Kentin çehresi, reformcu valilerin atılımları ve 1890 yangını sayesinde dönüşüme uğrar. Dönemin mimarî eklektizmi, her türlü farkın dışavurumuna elverişli ortamı yaratacaktır.

İlk Fabrika Bacaları
Donald Quataert 186

Selânik, 1880-1914 yılları arasında, kendisini Osmanlı İmparatorluğu'nun en sanayileşmiş kenti haline getiren gözkamaştırıcı bir kalkınmaya tanık olur. Hareketin kökenindeki girişimcilerin büyük çoğunluğu, tıpkı ünlü Allatini ailesi gibi, Yahudi'dir. Giderek artan işgücü ihtiyacı, işçi taleplerine açık kapı bırakır.

Bir Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu
Paul Dumont 205

Sanayileşen Selânik, kendi içinde bir işçi hareketinin gelişimine tanık olur. Sofya'dan gelen sosyalizm, burada, başlıca ifade aracını, Sefarad bir mürettip olan, Abraham Benaroya'nın Sosyalist İşçi Federasyonu'nda bulur, bu örgüt aracılığıyla kök salar. Fakat yeni doğan bu akım, bir sürü engel ve tuzakla karşılaşır.

Önce Fransızca
Paul Dumont 218

Avrupa'dan kopup gelen, yeni zevkleri ve fikirleri taşıyan bir rüzgâr, dalga dalga kente ulaşır. Gazeteler, kulüpler, çevreler, masonik localar, kahvehaneler

çoğalır. Yakındaki Orta Avrupa hazır ve nâazırdır ama Paris her şeyi silip süpürür. Neredeyiz? Vardar'ın mı kıyısında yoksa Seine'in mı?

5. Fırtınanın Merkezinde 237

Devrim Selânik'te Başlar
Paul Dumont, François Georgeon 239

1908 Temmuz'unun sonunda, Sultan II. Abdülhamid istibdâdının yıkılması için çaba gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin militan kadroları, Makedonya'daki garnizonların güçlü desteği sayesinde 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konmasını sağlar. Tarihin garip bir cilvesi olarak, Sultan Selânik'e sürgün edilecek ve Yahudi sermayedarlar için inşa edilen bir villada gözhapsinde tutulacaktır.

Yıl 1912; Yunanlılar Kente Giriyor
Bernard Lory 261

Barut fıçısına dönen Balkanlar, 1912 sonbaharında, ilk patlamayı yaşar. Küçük Balkan devletleri aralarında bir koalisyon kurarlar. Olayların akışı hızlanır. Yunanlılar kente girerler, onları Bulgarlar izler. Yunanistan Kralı I. Georgios da kente gelir ve katledilir.

Gelecek belirsizliğini korur, fakat Osmanlı Selânik'i yaşanmış bitmiştir; Osmanlı Yahudileri diken üzerindedir.

Dünya Savaşında
G. Th. Vafopoulos 269

Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilâf Devletleri tarafından "dostça" işgal edilen Selânik, "Doğu Ordusu"nun genel karargâhı ve ikmal merkezi haline gelir. Karışık, yeni bir topluluk, kenti işgal eder: Uzak ülkelerden gelen birlikler ve bildiğimiz canlı türleri (kaçakçılar, casuslar...)

Yangının Rolü
Alexandra Yerolympos 275

1917 Büyük Yangını, Fransız mimar Hébrard'ın ideal ölçülerde tutmak istediği global bir yeniden inşa olanağı yaratır. Felaket bölgelerinin kamulaştırılması, kentin eski hâkim unsuru olan Yahudilerin marjinalleştirilmesine katkıda bulunur. Yeni Selânik Yunan olacak ve öyle kalacaktır.

6. Sonsöz 285

7. Ekler 287

Kronoloji 289

Kaynakça 292

Çevirenin Notu

Bu kitabı, şöyle bir göz gezdirdikten sonra çevirmek üzere teslim aldığımda, ne gibi bir olayla karşılaşacağımı doğrusu kestirememişim. Kitabı alıcı gözle okudukça tarihimizin çok önemli olduğu kadar, çok yönlü bir kesiti ile de karşı karşıya olduğumu farkettim, farkettikçe de kitap bana daha çok keyif vermeye başladı.

Biraz da bu çok yönlülüğün keyfini ve sorumluğunu paylaşmak düşüncesiyle, kitabın Yahudileri özellikle ilgilendiren iki bölümünün (Yahudi yemekleri hakkındaki "pastelas ve fritadas" ve Yahudice hakkındaki "ladino ve cudezmo" bölümleri) çevirisini arkadaşım Suzi Vitas'a önerdim. Suzi önerimi kabul etti ve birkaç ay sonra çevirileri yapıp getirdi.

Yemeklerin kendisi gibi çevirisi de hoş oldu ancak Suzi Vitas'dan ne kadar güç bir şey istemiş olduğumu ancak redaksiyon sırasında kavrayabildim. Çünkü İspanyol Yahudisi bir bilim adamı olan Haïm Vidal Séphiha tarafından kaleme alınmış olan "Ladino ve Judezmo" makalesinin çok teknik, çok çetin bir metin olduğunu o zaman farkettim. Zaten karmaşık bir dil olan "İspanyol Yahudicesi" Haïm Vidal Sephiha'nın ilginç yaklaşımı ve titiz ele alış tarzı ile çok zor anlaşılır bir hal almıştı. Redaksiyonun sorumluluğunu alamayınca, yardım aramaya koyuldum. Üniversiteden Batı dilleri uzmanı birkaç arkadaştan "Yahu-

di İspanyolcası" hakkındaki bu metinle ilgili olarak yardım istedim ama onlar da, kendi alanları olmadıkları için istekli davranmadılar.

Bunun üzerine "500. Yıl Vakfı'nın" kapısını çaldım. Değerli dostum Harry Ojalvo'dan yardım istedim. Birkaç yabancı dili iyi bilen Harry Ojalvo da elini taşın altına sokmaya çekindi. Beni konunun yani "İspanyol Yahudicesi"nin Türkiye'deki önde gelen uzmanlarından biri, belki de birincisi olduğunu söylediği, *Şalom* gazetesinin danışmanı Salomon Bicerano'ya gönderdi.

Bay Bicerano ile tanışmak benim için bir zevk oldu ancak onu ikna etmem o kadar kolay olmadı. Kılı kırk yaran bir kişiliğe sahip olan Bay Bicerano bana Haïm Vidal Séphiha ile görüş birliği ve görüş ayrılığı içinde olduğu onlarca hususu anlatmaya koyuldu. Sonra, "acaba yapabilir miyim" diye kuşkulu bir ifade kullandı. Alçakgönüllü davranıyordu ama mükemmeliyetçilik kişiliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olduğu için, işin oluruna değil olmazına bakıyordu. Onun yardımı, katkısı, deyim yerindeyse icazeti olmadan bu metni yayımlamaya cesaret edemeyeceğimizi kesin bir dille kendisine anlattım. Sonunda Bay Bicerano razı oldu. Haïm Vidas Séphiha'nın kaleme aldığı "Ladino ve Judezmo" bölümü son şeklini Sayın Bicerano'nun redaksiyonundan sonra aldı.

Çeviri hakkında birkaç açıklama daha yapmak istiyorum. Türkçe'de Yahudi kelimesi zaman zaman yananlam taşır nitelikte kullanılıyor gibi bir duyguya kapıldım; "para canlısı, maddiyata düşkün" anlamında. Musevi kelimesi ise dilimizde daha "yansız" bir kelime olarak kullanılıyor. Bu açıdan Fransızca "le juif"in karşılığı konusunda tereddüt geçirdim. "Yahudi" mi yoksa "Musevi" mi demeliydim? Sorunu kendilerine danıştığım Yahudi arkadaşlar çözdüler. "Yahudi kendine Yahudi denmesinden niye gocunsun" dediler. Onların dediği gibi oldu.

Yahudi dünyasında İsrail kelimesi, Türkçe'den farklı olarak, zaman zaman Musevi kelimesi ile eşanlamda kullanılıyor; zaman zaman da bazı Musevi örgütlerini ifade ediyor (Alliance Israélite Universelle gibi). Türkçe'de ise İsrail kelimesi, Museviliği resmî din olarak kabul etmiş bir ülkeyi, yani İsrail'i çağrıştırıyor. Bu yüzden metinde geçen İsrail kelimelerini,Türkçe'ye aktarmadan, olduğu gibi bıraktım.

Yukarıda sözünü ettiğim "Ladino ve Judezmo" makalesinde Judez-

mo'yu ve Judeo-Espanyo'lu zaman zaman olduğu gibi bıraktım zaman zaman da Yahudice ve Yahudi İspanyolcası kelimeleri ile dilimize aktarmaya çalıştım.

Sayın Salomon Bicerano'ya ve Sayın Harry Ojalvo'ya teşekkürü borç bilirim. Onların katkısı olmasaydı, bu çeviriyi, en azından bu çevirinin "Ladino ya da Judezmo" bölümünü, yayımlamaya kesinlikle cesaret edemezdim.

Özellikle kilise adları ve bazı Yunanca kavramlarla ilgili olarak Sayın Panayot Abacı'nın ve Meropi Anastasyadu'nun yardımlarını aldım. Bazı Ermenice kelimeler konusunda ise *Agos* dergisinin yönetmeni Sayın Hırant Dinç'ten yardım gördüm. Hepsine teşekkür ederim.

SELÂNİK'İN GİZEMİ

Gilles Veinstein

Yunanistan'ın ikinci büyük yerleşim merkezi, ikinci büyük limanı ve Kuzey Yunanistan'ın yönetim merkezi olan Selânik (Yunanca adıyla Thessaloniki), günümüzde önplanda olan bir metropol değildir. Yine de bu kent, sanayii, ünlü Makedonyalı Aristoteles'in adını taşıyan üniversitesi ve 1926'da kurulan uluslararası fuarıyla dinamik, modern, büyük bir kenttir.

Kent, beton adacıkları, tozu, trafiği ve gürültü-patırdısı ile ilk bakışta sevimsiz görünse de, çekici özelliklerden pek de yoksun sayılmaz: zaten, geniş bir koya anfiteatr biçiminde tepeden bakan ve deniz kıyısında gezinti alanlarına, parklara, tavernalara ve lokantalara sahip hangi Akdeniz kenti için, özellikle uzun yaz gecelerinde, cazibeden yoksun olduğu söylenebilir? Sıradan binaların arasında, çok ender, eşi benzeri olmayan bir Roma, bir Bizans, bir Osmanlı anıtına, yüzyılın sonundan kalma şu görkemli villaya rastlayana dek, hiçbir şey olağanüstü sayılmaz. Bütün bunlar görkemli bir geçmişin - öyle bir geçmiş ki, karmaşıklığı hissediliyor, kavraması zor, gölgelerle, belki de felaketlerle yüklü- izlerini taşır: Selânik adının ziyaretçilerin anılarında belli belirsiz çağrıştırdıklarıdır, bunlar.

Helenistik dönemde kurulan ve o zamandan beri de varolmaya devam eden kent, 1985'de ikibinüçyüzüncü kuruluş yılını kutladı. Hiçbir zaman bir imparatorluk başkenti olmamasına rağmen, kent iki vesile dolasıyla (III. ve IV. yüzyılların sonlarında) Roma imparatorlarına geçici yerleşim yeri olarak hizmet verdi: bir zafer takıyla başarıları yadedilen

İmparator Galerius'a ve 390'daki bir ayaklanmadan sonra hipodromda 7000 kişiyi katlettiren İmparator Theodosius'a. Kent, özellikle IV. ve V. yüzyıllarda, erken Hıristiyan sanatının önemli merkezlerinden biri oldu ve daha sonraki yüzyıllarda, sayısız istilanın arasında, Aynaroz'un yanıbaşındaki manastırlardan ötürü, Bizans İmparatorluğu'nun öndegelen kentlerinden biri ve önemli bir kültür merkezi olmayı sürdürdü. Zaten kent, XIV. yüzyılın ikinci yarısında, genel olarak Bizans tarihi ile örtüşen şaşırtıcı siyasal-dinî çatışmaların belli başlı sahnelerinden biri olacaktır.

Projektörler bütün bu noktaların üzerine çevrilebilir; ama biz Selânik tarihinin en özgün ve paradoksal yanı üzerinde, çağdaş ulusalcı perspektiflerin içinde çok gerilere uzanan anıların en gölgede kalmış yanı üzerinde yoğunlaşmayı tercih ettik. Bizanslılardan ve kısa süreli bir Venedik yönetiminden sonra, Osmanlıların gelip egemenliklerini kurdukları bu Balkan kenti, dört yüzyıldan fazla bir süre boyunca, bir Yahudi kenti ve İspanyolca konuşulan bir kent oldu. Bununla, nüfusun tümüyle Yahudi ve saf Sefarad olduğunu kastetmiyoruz: Selânik, Osmanlı kentlerinin büyük çoğunluğu ve genel olarak Akdeniz limanları gibi, çeşitli etnik gruplara ve dinlere mensup, farklı cemaatlerde örgütlenmiş ve Yahudilerin yanı sıra çeşitli soylardan insanları, Türkleri, Yunanlıları, Slavları, Arnavutları, Ermenileri, Çingeneleri kucaklayan kozmopolit bir kentti. Fakat Yahudiler, Selânik'te başka yerlerde görüldüğü gibi, azınlık ya da marjinal bir topluluk değillerdi; çoğunluğu oluşturuyorlardı, toplumun her kademesinde ve hemen hemen tüm mevkilerde yer aldılar. İspanyol sığınmacıların 1492'de gelişiyle gelip dayatan Yahudi kültürü, bu kültürün Sefarad varyantı, küçük bir grubun belli belirsiz ya da gizli kapaklı iç ibadetleri ile sınırlı kalmıyor, bütün bir kentte havası hissediliyordu. Makedonya'nın başkenti, "Balkanlar'ın Kudüs'ü" ya da tarihçilerin gözünde, daha kesin bir ifadeyle, Balkanlar'ın Sefarad'ı (İspanya'nın İbranice adı) haline işte böyle geldi. Önemli değişikliklerin yaşandığı bu dönem, tekdüze bir tarihî süreç değildir; çünkü Rönesans'tan I. Dünya Savaşı'na kadar uzanan bir tarih dilimini kapsar. Bu dönemin inişleri ve çıkışları oldu: XVI. yüzyıl, ekonomik ve fikri planda, Selânik Sefaradçılığının altın dönemiydi. Nüfuz sahibi olan bu cemaat, o dönemde, çok yönlü bir gerilemenin içine sürüklenmeden önce, bütün diaspora için yol gösterici bir fenerdi.

Fakat bu kitap, Yahudi Selânik'in, çağdaş dünyamızın doğuşuna yol açan çok farklı bir tarihsel çerçevedeki ikinci önemli dönemine ayrılmıştır. Selânik, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yavaş yavaş, son darbeyi indirmenin fırsatını kollayanların ve reform yanlılarının var güçleriyle birbirleri ile mücadele ettikleri, içten içe çürüyen bir Osmanlı İmparatorluğu'nun en dinamik kutbu haline gelir. Doğu ile Batı'nın kesiştiği yol ayrımındaki kent, modern Avrupa'nın bilgilerine, tekniklerine, düşüncelerine ve âdetlerine açılır ve harıl harıl faaliyet gösteren bir şantiyeye dönüşmek üzere dünyevî uyuşukluğunu üzerinden atar. Değişik cemaatler bu alanda çaba gösterseler de, Fransızca'nın egemen olduğu yeni bir eğitim sistemi ile "yeni bir ruh kazanan" Yahudiler, bu oluşumun başlıca mimarları olurlar...

20. yüzyılın ilk yıllarında tarihin akışı hızlanır; jeopolitik konumu ve Osmanlı İmparatorluğu'na sağladığı itici güç dolayısıyla Selânik fırtınanın merkezine yerleşir ve birbirini izleyen önemli olaylara sahne olur: 1908'de Abdülhamid rejimine karşı yürütülen Jön Türk devriminin patlak verdiği yer olan kent, devrik sultana sürgünde ev sahipliği de yapar. I. Balkan Savaşı'nın ganimeti olarak 1913'de Yunan hâkimiyetine girer; Kral I. Georgios bir akıl hastası tarafından burada katledilir; 1915 ile 1918 arasında, İtilâf Devletleri'nin "Doğu Ordusu'nun geri plândaki kampı ve ikmal merkezi haline geldiği için, doğrudan "Büyük Savaş'ın içine sürüklenir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Selânik tarihinin yeni bir evresi başlar; kentin Yunan ulusal devleti ile bütünleşmesi onaylanır ve kent 1917'deki büyük yangının gerektirdiği yeniden yapılanmayı izleyen günlerde neredeyse tümüyle görünüm değiştirir. Bir kısım Türk ve Yahudi'nin kenti terk etmesi, buna karşılık Trakya ve Anadolu'dan gelen yoğun mülteci dalgasının kente ulaşması nedeniyle, nüfus yapısı da köklü bir değişikliğe uğrar.

Sultanların egemenliğinde elde ettiği önceliği bu biçimde yitiren Yahudi cemaati için bu bir son değildi; ama hiç kuşku yok ki, dönem değişmişti.

Son, daha sonraları, 1943'de, Nazi işgalciler, Yahudi Selânik'in neredeyse tümünün kökünü kazıdıklarında gelip çatacaktır.

Gilles Veinstein

1. *Giriş*

Ah, Allegra

Elias Petropoulos

30'lu yılların "Yahudilerle içiçe Selânik"i hakkında tanıklık; Yahudi Soykırımı'nın (Holokost) henüz yok etmediği, farklı, gizemli ve çekici bir dünyayı küçük bir Yunanlı çocuğun gözünde simgeleştiren büyüleyici Allegra burada yaşar.

Selânik bir Yahudi kentiydi. Bu yargıyı konu hakkındaki geniş kaynakçadan ödünç almadım; salt kendi gözlemlerime dayandırıyorum. Çağdaş Yunan tarihçileri Selânik'in yakın tarihini iki döneme ayırmaktan hoşlanırlar: 1912 öncesi ve 1912 sonrası... Yunanistan'a resmen onbeş yıl sonra bırakılmış olmasına rağmen, 1912 Yunan ordusunun Selânik'i işgal ettiği yıldır. Bana kalsa, tarihsel kopukluğun adını, soykırımdan dolayı 1943 olarak koymayı tercih ederim. "Yahudilerle içiçe Selânik" kendine özgü bir dönemdir, "Yahudisiz Selânik" ise bir başka dönem...

Burada yazılı tarihsel yapıtlara gönderme yapma niyetinde değilim. 1900-1943 dönemindeki Selânik Yahudilerinin yaşam panoramasını bize olsa olsa sanatın yansıtabileceğini sanıyorum. Fakat bu yaşamı ya da soykırımın bir tasvirini bize sunabilecek Yahudi yazarlar ya da ressamlar bu günlere ulaşamadılar. Öte yandan, Selânik Yahudilerinin[1] günlük yaşamına ilgi gösteren Yunanlı yazarların, şairlerin, ressamların sayısı da o kadar azdı ki... Bu yüzden, Selânik Yahudi cemaatinin tarih içindeki evrimini bir bütün olarak resmeden eserlerden yoksunuz. 1988'de Selânik Yahudileri hakkında verdiğim konferansta, mikro ta-

1 1915-1918 yılları arasında, Yahudice Salonik kelimesinden türeyen Salonikli teriminin kullanılması düşünülür. Hatta bir Salonik pasaportu bu dönemde kullanılır.

-rih denen, çocukluk anılarına dayanan ikincil önemdeki konuları işlemem işte bu yüzdendir. Şimdi, bir kez daha onlara dayanacağım.

Yaşlı bir Yahudi.

Adımdaki "poulos" son ekinin de ortaya koyduğu gibi, ailem Güney Yunanistan kökenlidir. 1930'lu yıllarda küçük bir memur olan babam Selânik'e atanmıştı ve bu atama o günlerde sürgünle aynı anlama geliyordu. Her şeye rağmen Atina'dan ayrılmak zorunda kalınca, Selânik'e yerleştik. 1934'de babam, önceleri bir beye ait olan çok güzel bir ev satın alabildi. Bu bey, komşularımızın çok iyi anımsadıkları gibi, o tarihten birkaç yıl önce Türkiye'ye dönmüştü. Ev Rotonda'ya yakındı. Bu önemli, çünkü bir Yahudi mahallesinde oturmamamıza rağmen, sokağımızın değişik yerlerinde oturan Yahudi çocukları tespit etmiş, onlarla hemen arkadaşlık kurmuştum. Selânik'te getto olmadığını vurgulamalıyım. 1890 ve 1917'deki feci yangınlardan sonra, Yahudiler yeni yapılan bazı semtlerdeki birörnek evlere çekilmişlerdi, fakat Rum mahallelerinde daire kiralayanlar da çoktu. İşte bu nedenle bizim de yan tarafımızda bir Yahudi ailesi oturuyordu. Kısa süre sonra bu aileye gidip gelmeye başladım; en küçük oğulları Samico'nun arkadaşı olduğum için, beni muhabbetle kabul ediyorlardı.

Yaşlandığım bu günlerde, Yahudilere karşı bu aşkımın nereden geldi-

ğini sık sık kendi kendime soruyorum. Kendi kendimi tahlil ederken farkettim ki, küçük yaşlardan beri Yahudi çocukları ile düşüp kalkıyordum; çünkü annemle babam Selânik Yahudilerine karşı büyük bir sempati gösteriyorlardı. Ve bunun garipsenecek bir yanı yoktu, çünkü biz Atinalıların gözünde Yahudiler bilinmeyen, tanınmayan varlıklar, bir tür egzotik yaratıklardı. Sonuçları ne olursa olsun, babam alışverişi mahalledeki Rum bakkaldan değil, Yahudi bakkaldan yapmamızı emretmişti. Aynı şekilde annem de, gidip Yahudilerin evlerinde oyun oynuyorum diye, bana hiç kızmıyordu (öteki Rum annelerin tersine); dahası, Yahudilerin hamursuzundan yediğimde, annem bunu tebessümle karşılarken, Rum arkadaşlarım kırıcı bir dille, "Yine çıfıtların verdiği bu pisliklerı mi zıkkımlanıyorsun?" diye çıkışırlardı. Üstüne üstlük beni, Yahudilerin kanımı emmek için sözde içine atacakları lanet "iğneli fıçı" ile korkutup tehdit ederlerdi. Bütün bunlara rağmen yılmıyordu.

Yahudi bir hamal.

Yahudileri sevmem için başka nedenler de vardı. Selânik'te sık sık kızıl saçlı Yahudiler görülürdü. Ben sarı saçlı, mavi gözlü, yüzü çillerle kaplı bir çocuktum. Bu halimle Yahudilere benziyordum. Ve Selânik Rumcası'nı bilmediğim için (evde Yunanistan'ın güneyinde konuşulduğu gibi konuşuluyordu), Rum çocuklar beni Yahudi sanıyorlardı; ayrıca, bazı Rum mahallelerinden geçerken

bir iki tokatla ödüllendiriliyordum ya da taş atıyorlardı bana. Bütün bunlar, zavallı Yahudilerin neler çektiklerini, çocuk yaşta hissetmeme neden oldu. O zamandan beri, kendimi onlarla bir tuttum.

Annemin, doğal olarak, bir Yahudi terzisi vardı. Adı Allegra idi. 30'lu yıllarda Yahudiler artık Tevrat'tan çıkma adlar kullanmaz olmuşlardı. Rosa ya da Elvira gibi adlar moda olmuştu. Allegra kentin yukarı kesiminde, Kassandra Sokağı'nda üç katlı bir evde oturuyordu. Bu sokağı iyi biliyordum, çünkü okulum ordaydı. Allegra'nın evi hemen bitişikteydi.

Yahudi kadın kıyafeti.

Annem Allegra ile randevusu olduğunda, çoğu kez beni de götürürdü. Allegra yeşil gözlü, kızıl saçlıydı. Yirmialtı yirmiyedi yaşlarında olmalıydı. Evli değildi. İlk günden âşık oldum. Henüz sekiz yaşındaydım. Daha doğrusunu söylemek gerekirse, kendisine mi yoksa evine mi âşık olduğumu bilmiyorum. Diyelim ki onu eviyle birlikte sevdim. Evin içinde, atölyeye çevrilmiş büyük bir salona çıkan ahşap bir iç merdiven vardı. Geniş bir masanın çevresinde iki ya da üç biçki-dikiş çırağı kız çalışırdı. Masanın üstünde yığınla taftalar, makaslar, düğmeler, çengelli iğneler, kopçalar, halkalar dururdu. Yanda bir kız, ayaklı Singer makinasında dikiş dikerdi. Kızlar başları önlerinde, alçak sesle konuşurlardı. Allegra bir kuş gibi oradan oraya konar, herkese imalı, iğneleyici laflar atar ve dedikodu yapardı. Salonun dörtbir yanında, her zaman kapalı duran, gizemli odaları örten dört kapı vardı. Bir tanesi

birden açılıverince hemen burnumu uzatır ve divanın üzerine uzanmış yaşlı bir kadın veya bir şeyler okumakta olan bir ihtiyar görürdüm. Salondaki Selânik evlerine özgü o koku beni sarhoş ederdi. Gülsuyu, kızarmış soğan ve olgunlaşmış kavun kokularının karışımı bu kokuyu hâlâ özlemle hatırlarım. Mutlaka, annemle aynı zamanda provaya gelmiş başka kadın müşteriler de olurdu. Bana kadın anatomisinden örnekler sunarlar, önümde gayet rahat soyunurlardı. Ağzı toplu iğne dolu Allegra, müşterinin önünde diz çökerek bir teğeli düzeltirdi. Onu seyrederdim, hayranlıkla.

Selânik'in Rum çocukları Yahudilerin evlerine hiç girmezlerdi. Benim için her Yahudi evi bir çocuk masalıydı. Bu evler bizimkilerden tümüyle değişikti. Neden bizimkilere benzemediklerini açıklamak gücümü aşıyor. Her şey aynı gibi görünüyordu, ama yine de farklıydı. Yahudilerin de, Rumlar gibi yatakları, iskemleleri, sandıkları, masaları, tabakları, şişeleri vardı. Bir benzetme yapmak gerekirse, Rum evlerinin atmosferi yeşil, Yahudilerinki kırmızıydı diyebilirim. Allegra'nın salonunda çok renkli camları olan üstü yuvarlak kocaman pencereler vardı. Doğallıkla Selânik'in başka birçok evinde bu sarı, mor, kırmızı, yeşil, mavi camlı Türk pencerelerini görmüştüm, ama Allegra'nın salonunda kızıl saçlı büyücümle birlikte uçuyor hissine kapılırdım.

1939'da koleje girdim. Büyümüştüm. Annem artık beni Allegra'nın atölyesine götürmüyordu. 1940 sonbaharında savaş kapımıza dayandı. 1941 Nisan'ında Wehrmacht Selânik'i işgal etti. 1941-1942 kışındaki korkunç açlık bu olayın peşinden geldi; bir süre sonra da soykırım. 1944'de babam öldürüldü. Bu zor yıllarda Allegra'yı unuttum. Savaştan sonra onu yeniden hatırladım.

Sevgili Allegra'cığımın hangi Auschwitz'de, hangi Buchenwald'de ruhunu teslim ettiğini öğrenemedim.

İKİ YÜZYIL ARASINDA KALAN BİR KENT

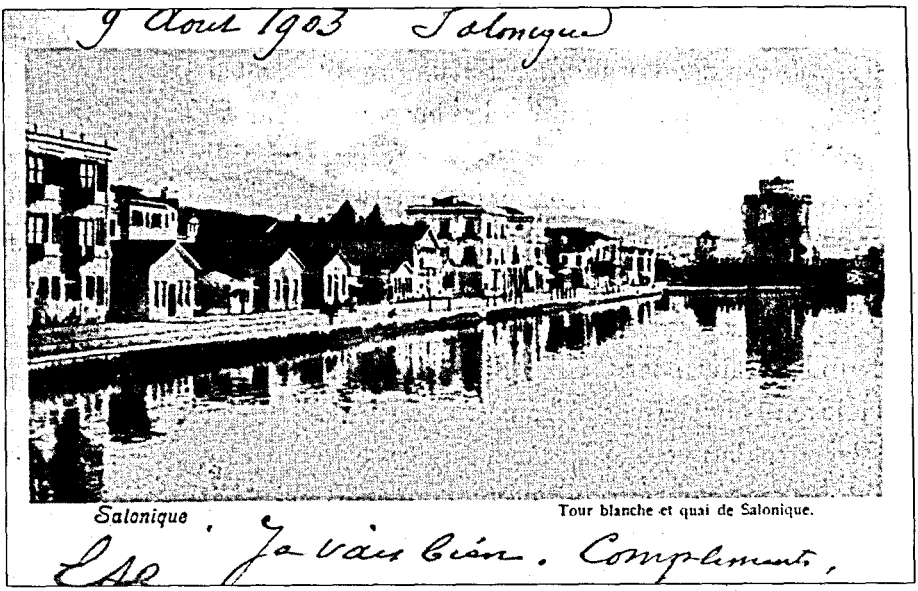
N.C. Moutsopoulos

1850-1918 yıllarının Selânik sokaklarında bir gezinti. Yaşlı kozmopolit kent yüzyılların birikimi olan bir mirasın izlerini sergilemeye devam eder hâlâ: Zaman içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en modern yerleşim merkezi haline gelen geleneksel bir kentin karmaşası, kirliliği ve renkliliği.

> Günümüzde Makedonya'nın metropolü olan Selânik, Thessaloniki, çok eski, dillere destan, büyük, çok güzel, tüccar bir kenttir; Selânik Körfezi'nin doğusunda yer alır, elverişli bir limana sahiptir ve kentin yarısı yamaçta, yarısı ovada inşa edilmiştir.
>
> Daniel Philippidès - Grégoire Constantas,
> *Géographie nouvelle de la Grèce* (1791)

En eski tarihli gravürler Selânik'i denizden görünen haliyle gösterirler, tıpkı O. Dapper'in (1688) çok tanınan gravürü gibi. Zaten, yüzyılın sonunda demiryolu geçene dek, kente salt denizden ulaşılıyordu. Selânik hakkındaki bu bakış açısı en güzel olanıdır da: surlarla çevrili kent, Selânik Körfezi'ne tıpkı içinde bir inci tanesi bulunan istiridye kabuğu gibi açılır. Bütün erken Hıristiyan ve Bizans döneminde, bütün bir binyıl boyunca, kentin ruhani zenginliği erken Hıristiyan döneminden kalan büyük bazilika Aya Demetrios tarafından oluşturulmuştu. Kentin savunucusu ve kutsal koruyucusu Aya Demetrios Mirovlit'in aziz kalıntıları bu bazilikanın mahzeninde muhafaza edilmişti.

Selânik, Akdeniz'in büyük limanlarının kaderini de paylaşır. Bu Akdeniz limanları, Doğu'nun fikirlerinin ve öğretisinin Helenizmin getirdiklerinin içindeki en derin unsurlarla bereketli bir evlilikte bira-

Beyaz Kule ve Selânik rıhtımı.

raya geldiği ticari ve kültürel merkezlerdir. Bu kültürel yolculuk, uzun solukluydu ve Roma döneminde de devam etti. Bizans doğal olarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun yerini alınca, Roma Devleti'ni sürdüren aygıt çoktan dönüşmüş ve Helenleşmişti ve Latin dili yerini Yunanca'ya bırakmaya başlamıştı.

Selânik sokaklarının eski kanevası yüzyıllar boyunca ana hatlarıyla korundu. Ana yol, günümüzde Egnatia Sokağı olan ferah, geniş "Zade Yol" olmaya devam etti. Bizans metinleri başka sokaklardan da sözeder: Rogos sokağı, Malta Sokağı, Pouilles Sokağı: bu sokakların adları, sorunlu bir etimoloji arzeden birincisi bir yana bırakılırsa, oralarda yaşayan sakinlerin ya da esnafın milliyetine bağlı olmalıdır. Bu eski sokaklardan biri de Mithad Paşa adını taşıyordu. Bu sokak Yenikapı'da başlıyor ve günümüzdeki Aya Dimitrios Sokağı'na denk düşen Yaldızlı Kapı'ya açılıyordu. Dik sokakların en ünlülerinden biri, 1890'da günümüzdeki Ayasofya Sokağı boyunca açılan ünlü Vede Caddesi'dir. Görece dar olan, belli başlı büyük yollar bunlardır. Bunların aralarında, sonunda çoğunlukla çıkmazlara açılan küçük ve dar sokaklardan oluşan, labirenti andıran bir ağ mevcuttu. Bizans kentlerinde olduğu gibi, evlerin cepheleri, daralttıkları yola doğru çıkıntı yapıyor ve böylece

görüşü ve havalandırmayı engelliyordu; Bunları Moise Amarillo'nun *Devar Moşe*'sinde okuyabiliriz: "Keyiflerine göre inşaat yaparlar ve güneşten yararlanmak için, günlerden bir gün cumbalı bir veranda ekler-ler ve daha sonra, birdenbire altına, sokaktan geçenlere ayrılan alanı ve kaldırımı işgal eden küçük bir dükkân eklerlerdi."

Kimse, bir günden ötekine binalarla kaplanabilen sokakları korumanın kaygısını taşımıyordu. Sokakların bakımından kimse sorumlu olmadığı için, buraların pisliği kısa sürede ünlendi. Kenti 1787-1796 yıllarında ziyaret eden Felix Beaujour şunları yazar: " Kent, uzaktan, çevreleyen bahçeleriyle gözkamaştırıcı görünse de, içerden bakıldığında, dar sokakları ve olmayan meydanları ziyaretçiyi şaşırtır. Sokakların hiçbirine arnavutkaldırımı döşenmemiştir." Daracık sokaklar labirentinde insanın yönünü bulması güçtür. Birbirini dik kesmeyen bu dar sokaklar dört bir yana doğru yılan gibi kıvrılırlar ve tıpkı Bizans ve Doğu kentlerinde olduğu gibi, çoğunlukla kestirme yollar tarafından kesilirler.

Günümüzde egzotik ürünler adını verdiğimiz ürünlerin satıldığı çarşı, İskele Kapısı'nın dışında bulunan Mısır Çarşısı'ydı. Mısır'da ve Doğu'nun geri kalan bölümlerinde üretilen bütün yiyecek maddelerinin, ketenin, kınanın, akide şekerinin, pirincin, kahvenin ve öteki egzotik ürünlerin satıldığı 500 dükkânı ile bu çarşı, XVII. yüzyıldan itibaren ünlenmişti. Aynı yerde 50 kereste tüccarı ve sur duvarı ile denizin arasında toplanmış 100 büyük tabakhane de yer alıyordu. Sepiciler adı verilen cami, Ortadoğu'nun ve Kuzey Afrika'nın bütün Müslüman ülkelerinde âdet olduğu gibi, bu zanaatkârların dinî ihtiyaçlarına karşılık vermek üzere orta yere yerleşmişti. Mısır Çarşısı'ndaki dükkânların üzerinde, ikinci katta, Abdül Rauf Efendi Camii yükseliyordu.

"Surların altında" bir başka pazar (Tahta Kale) daha bu mahallede bulunuyordu; öte yandan sur-içinde Halıcılar Pazarı'nda küçük halılar üretiliyor ve satılıyordu. Başka semtler Ayakkabıcılar Çarşısı'nı (Kavaflar Çarşısı) ve Terziler Çarşısı'nı (Hayyatlar Çarşısı) barındırıyordu. Dahası, ayrı sokaklarda, Tespihçiler Çarşısı ve Fesçiler Çarşısı da bulunuyordu.

N. Schinas, 1886'da Selânik hanlarının üzerine, kendine özgü art niyetlerle eğildi: " Kentin içinde ve dışında, ortalama 10.000 kişiyi ve

600 atı içine alabilecek yaklaşık 50 han var, fakat ihtiyaç ortaya çıktığında iki katı kalabalık bir ordu, şimdiye kadar olduğu gibi, büyük tapınaklara dağılarak, kentin içinde konaklayabilir."

Aslında, yirmibeş yıl önce bu yörelerde "Malik" adı verilen kahvehaneler, Evliya Çelebi'nin 1668'de hayran kaldığı ve uzun uzadıya betimlediği ortaoyunu kahvehanelerinin uzaktan torunları olan Karagöz-Hacivat kahvehanesi gibi bazı eğlence ve dinlenme yerleri vardı. Zaten, aynı bölgede, "Bara" semti, en azından yüzyılın başından beri, Afrodit'ten ilham alan ünlü mekânları barındırıyordu.

Uluslar ve Diller Mozaiği

Selânik'i Atina ile kıyaslamak sıkça yapılan bir hatadır. Selânik'in her zaman farklı bir görünümü oldu. Kent, daha Roma işgalinden beri, yüzyılın başında en üst düzeyde sahip olduğu bu kozmopolit karakteri ortaya koyuyordu. Flavius Josephus, Selânik'te, Yahudi cemaatinin dışında, Romalı tüccarlar kolonisinin varolduğunu yazıyor. Tafralı, kentte İllirya-Trakya kolonilerinin de bulunduğunu söylüyor. Kent bu karakterini bütün Bizans dönemi boyunca korudu. Kenti XIV. yüzyılda betimleyen Nicephore Choumnos şunu ifade ediyor : "Binlerce millet, bu büyük kente yığılıyor."

Kentin kozmopolit özellikleri, Osmanlı egemenliği döneminde de varlığını sürdürdü. Ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ortalarına doğru (1668), gezi notlarında, ünlü *Seyahatname*'sinde, öteki özelliklerin yanı sıra, çarşıda biriken kalabalığı betimler: "Bu kentte Hıristiyanlar ve Yüce Allah'ın bu zavallı dünyaya bahşettiği bütün dilleri konuşan, konsolosları ve kira sözleşmeleriyle, Çingene beyleriyle, Yörük beyleriyle öteki insanlar ve öteki ülkelerden başka başka yaratıklar mevcuttur."

XIX. yüzyılın başında Selânik'i dolduran ırklar bulmacası ile ilgili çok sayıdaki ayrıntıyı, Mary Adelaide Walker'in gözlemci yaklaşımına borçluyuz:

> "Doğu kentlerinin büyük çoğunluğundaki gibi uluslar ve diller mozayiği olan Selânik nüfusu, esas olarak Türklerden, Ya-

hudilerden ve Yunanlılardan olduğu kadar, komşu ülkelerin öteki birçok uyruğundan oluşur: Arnavutlar, Bulgarlar, Ulahlar, İyonyalılar, Epir'den Pindus dağlıları ve komşu takımadaların adalıları, birkaç Avrupalı (bu terim İngiliz, Fransız, Alman cemaatlerini ve öteki 'frenk ulusları' ifade eder) ve göçmen olmayan ve kentin kendilerine gösterilen mahallesinde yerleşen hatırı sayılır sayıda Çingene. Bu sonuncular esasen hurdacılık ve kalaycılık yaparlar. İstanbul'da, Bursa'da ve genellikle Doğu'nun dört bir yanında bulunan o garip Ermeni halkına gelince, şimdiye kadar buraya kitle halinde göçmüş olduklarını sanmıyorum."

Nicolas Th. Schinas, 1886'daki gezi notlarında, komşu Balkan halklarından küçük bir koloninin mevcudiyetini doğrular ve şunu vurgular: "Ülkedeki Türkler ya da Türklerle karışanlar iyice silahlıdırlar, tıpkı Bulgaristan'dan gelen çok sayıdaki göçmen gibi." Evliya Çelebi bütün sakinlerin Türkçe ve "Yahudice" (aslında İspanyol Yahudicesi) konuştuğunu[1], sağlıklı, güzel bir görünüm sunduğunu ve konuksever olduğunu tespit eder. Bu kadar çok çeşitlilik gösteren ve çok renkli bu kalabalık, diye devam eder Apostolos Vacalopulos "kentin dar sokaklarında ve daracık ara yollarında dolaşıp durur, öteberi satın almak ya da aylak aylak gezinmek için çarşılara ve bedestenlere yığılır, cami ve kilise avlularını doldurur, Türk evliyalarının hac yerlerinde sofuca birikir ya da kenti süsleyen özel ya da kamusal diğer dinî kuruluşların içine dalar. Kısaca, Selânik Doğu kentlerinin ortak özelliği olan kalabalığı, canlılığı ve gürültüyü sunar."

1880'e kadar, Selânik'in Hıristiyan (Ortodoks) nüfusu 15.000 kişiyi aşmadı. Yaklaşık 10.000 kişiye ulaştığı dönem olan 1714'ten sonra, nüfusun ikiye katlanması bir buçuk yüzyıl aldı; yine de bu oran Yahudi ve Müslüman nüfusun genelinin altında kaldı. Buna karşılık 1880'den itibaren sıçramalarla artmaya başladı.

Bizans döneminde, Yahudiler "Kazancılar Meryemi Mahallesi"nde

---

1 Evliya Çelebi *Seyahatname*'de şöyle der: "Ekseri halkı dört lisan üzerinden kelâm ederler ama fasih ve beliğ Türkçe bilirler, Rumca ve Bulgarca dahi bilirler ama Lisan-ı Yahudi'yi de bilirler" Türk Tarih Encümeni Yayınları, 1928, cilt 8, s. 165. -e.n.

Selânik'te yaşayan üç "yaşlı Türk".

ve hipodromla deniz arasında uzanan mahallede toplanmıştı. Daha sonra Sefaradların gelişi yeni bir düzenlemeye yol açtı: Yahudi mahalleleri bundan böyle kentin ova kesiminde yoğunlaştı. Türkler kendine ait mahallelerde bir kenarda yaşıyorlardı. Bu mahallelerde kendi başlarına, sakin ve tembel bir yaşam sürdürüyorlardı. Son derece dindar olan Türkler, ibadetlerini yerine getirmek için günde beş kez camiye gidiyorlardı. Gayrimüslimlere karşı katı, küstah ve kaba davranabiliyorlardı, fakat kimi zaman da sabır ve hoşgörü örnekleri vermesini de biliyorlardı. "Eşraf ve ileri gelenleri" diye yazıyor Apostolos Vacalopulos: "Saten bir kaftan, çok renkli astarlı ve yakası kürklü giysiler giyerler ve başlarına altın yaldızlı, nakışlı çeşitli türbanlar sararlar. Orta sınıf insanları İngiliz pamuklusundan bir cübbe ve Drama kumaşından bir kaftan giyerler. Kadınlar ve halayıkları yüzlerini bir peçe ile örterler ve çekingen bir biçimde yürürler. Zengin kadınlar, sırmayla dokunmuş değerli ipek mantolar giyerler."

Bu vesileyle dindaşlarını betimleyen Evliya Çelebi'nin metninden söz etmek ve metnin nesnelliğini, kesinliğini ve gözlemci anlayışını takdirle belirtmek gerekir. "Herkesin, güçten kuvvetten düşmüş bu yaşlıların bile, yüzleri kırmızı kırmızı ve alnı da parlak kırmızıdır. İleri yaşlara kadar yaşarlar ve ömürleri uzundur. Yetmiş yaşında bile, at bin-

meye, kılıç kuşanmaya devam ederler ve cinsel ilişki için iktidarlarını korurlar."

Kırk sekiz Türk mahallesi vardı. En yukardaki Yedikule kesiminde bulunuyordu ve "Küçük Selânik" takma adını taşıyordu. Michel Chatzi İoannu, 1880'de basılan *Selânik'in Kentsel Betimlemesi*'nde şunları ekler: "Akropol'e girmeye asla cesaret edemediğimizi belirtmeyi gerekli görüyoruz." Öteki Türk mahalleleri Vardar Irmağı bölgesinde bulunuyorlardı: Bir tanesi de Kassandriya Kapısı'nın çevresinde Kalamariya'da bulunuyordu ve buna Rotonda'nın çevresindeki Ortacı Mahallesi, Kasımpaşa ve Ayasofya Mahalleleri ekleniyordu. Evliya Çelebi "ünlü ve herkesce bilinen mahallelerdir bunlar" diye yazıyor. Bununla birlikte en büyük ve en türdeş Türk mahallesi kentin yukarısında, "Bayır" diye adlandırılan en yüksek ve en sağlıklı yamacında yer alıyordu. Nüfus burada Yahudi mahallelerindeki kadar yoğun değildi ve sokaklar dar olmakla birlikte temiz ve kaldırım taşı döşenmiş haldeydi. Mutlak bir sükunet bu semtlerde egemendi.

İki katlı küçük evlerle, kafesli cumbalarla korunan gözlerden ırak pencerelerle, kireç boyalı yüksek duvarlarla çevrili yukarı mahallelerin dar sokakları, özellikle renkliydi; çoğu kez dikkati çeken ağa evleri, daha yüksek gelirli bir sınıfı anımsatmakla birlikte, kapalı bir yerli ekonomiyi de akla getiriyordu. Bu evlerin sakinleri, hayvanlarının, sebze ve meyvelerinin ürünlerinden sağladıkları kaynaklar sayesinde, kendi kendilerine yetiyorlardı. Türkler azla yetinen insanlardır. En çok sevdikleri ağaç olan selvi avluya egemen olur. A. Pisani bu betimlemeyi 1788'de yapar: "Kentin Türk binaları ahşaptan yapılmıştır ve kırmızıya boyanmıştır. Alt kısmı siyahtır. Çatının altına ve köşelere, *Kuran* ayetleri altın yaldızlı harflerle yazılıdır. Evlerin verandaları ya da terasları vardır ve bahçede çok sayıda selvi görülür."

Gerçekten de, kentin yukarı kesimlerindeki Türk mahalleleri özellikle çekiciydiler ve yüzyılın başında kente gelen ziyaretçilerin üzerinde çok iyi bir izlenim bırakıyorlardı. Bu mahalleler melankolik çekiciliklerini günümüzde bile kısmen korurlar.

Bayır seyrek nüfuslu bir kesim olsa da, kent yüzyılın başında boş alan sıkıntısı çekiyordu. Daha 18. yüzyılın sonunda (1787- 1797) Félix Beaujour, daha önce görmüş olduğumuz gibi, bu yokluğa dikkat çe-

kiyordu. İç kesimlerde, Ayasofya'daki, Eski Cuma Camii'ndeki ve Sainte-Parascève'deki (Aşiropitos) birkaç gülbahçesi bir yana bırakılırsa, çok az yeşil alan göze çarpıyordu.

Kırlar kentin hemen çıkışında, işsiz günlerin gezi ve kafa dinleme yeri Karaağaç ve Assomption mahallelerinin arkasındaki, "Prens bahçesi" adı da verilen Beşçınar bahçesinde başlıyordu.

Türkler, kenti aldıklarında, Aşiropitos gibi en eski ve en önemli kiliselerden bazılarını camiye dönüştürdüler. Kent 29 Mart 1430'da düştüğünde Aya Demetrios'u yağmaladılar, sonra Hıristiyanlara geri verdiler ama 1493'de burayı kesin olarak işgal ettiler.

Kentin düşüşünü anlatan tarihçi Yoannis Anagnotsis'den öğrendiğimiz kadarıyla, II. Murat tarafından Yenice'den (Vardar) getirilen ve kente yerleştirilen bin yörük, kiliselerde ve öteki Bizans kamu binalarında ikamet ediyordu. Ufaktan ufaktan öteki Hıristiyan tapınaklarını Hıristiyan inancından çıkardılar. 1589-1591'de bin yıl boyunca kilise olarak hizmet vermiş olan İmparator Galère'in Mozole'si, Sadrazam Sinan Paşa'nın girişimiyle Ortacı Camii oldu.

Türk işgalinden sonra, eziyetlere ve Hıristiyan nüfusundaki önemli azalmalara rağmen, çok sayıda kilise hatta manastır mevcuttu. XVI. yüzyılda, üçüncü kişilerden aldığı bilgilere dayanan bir Alman gezgin, Selânik'te 50 papazın görev yaptığı 20 kilisenin ve manastırın ve de 10 şapelin varolduğunu belirtiyor; XVII. yüzyılın başında 60 kilise, aynı yüzyılın sonunda 30 kilise ve XVIII. yüzyılın sonunda 25 kilisenin varlığı belirtiliyor. Michel Şatzi İoannu 1880'de 12 kilisenin ve öteki manastırın adını veriyor. Bu kiliselerin çoğu eski Bizans ibadet yerlerinin yıkıntıları üzerinde inşa edilmişti. Ortacı Camii'nin karşısındaki Aya Yorgi Kilisesi (rotondası) ismini yuvarlak biçime borçlu değildir; çünkü o dönemde, bina camiye dönüştürülmeden önce, Başmelekler Kilisesi ya da Yaradan Kilisesi adını taşıyordu: burası, 1785'de Ekümenik Patrik Serafin'in bir fermanı ile Aynaroz'daki Grigoryus Manastırı'nın keşişlerine terk edilmiş eski bir manastırın küçük katolikonuydu; keşişler, daha önce 1700'de, çevredeki hücreleri satın almışlardı: Büyük Aya Nikola Kilisesi 1917 yangınında yandı yıkıldı.

Genel olarak ele alındığında, Selânik XIX. yüzyılın ortalarına kadar çok pis bir kentti. Evler, özellikle yoksul Yahudi mahallelerinde,

ayakyolundan yoksundu. Birçok aile ortak binaların boğucu ortamında, güneşlenmeden ve havalanmadan yoksun yaşıyordu. Soluk benizli, cılız küçük çocuklar, yıkık dökük evlerin sakinlerinin pencereden attıkları çöplerin yığıldığı pislik içindeki sokaklarda oynuyorlardı. Evlerden dökülen kirli sularla kaplı sokaklar lağım vazifesi görüyordu. Hiçbir sağlık endişesi ve temizlik kaygısı yoktu. Çok ender olarak parke taşı döşenmiş sokaklar Cousinery tarafından 1831'de betimlenmişti. Aziz Paulus'u anlamak için 28 Mayıs-2 Haziran 1865 arasında kenti ziyaret eden Ernest Renan, işte bu sefalet görünümü ile karşılaştı.

Bununla birlikte halkların ve mesleklerin çeşitliliği, sokağın görünümüne hoş bir çokrenklilik katıyordu. Bunu belirtmesi için sözü yazar G. Th. Vafopoulos'a bırakıyorum.

> "Selânik nüfusunun belli başlı bileşenleri Yahudilerin, Türklerin ve Yunanlıların tıpkı siperlerle çevrili kamplarda olduğu gibi kendi mahallelerinde yekbaşlarına yaşadıkları sanılabilirdi. Bütün bu cemaatler, ticari ve mesleki ilişkiler çerçevesinde birbirlerine karışıyorlar, çakışan ya da ayrışan çıkarlar dolayısıyla ilişkiler kuruluyor ve bu ilişkiler yaşam kavgası sırasında sık sık kesişiyordu. Bununla birlikte ayrıntılı bir biçimde tanımlanmış bazı meslekler ve bazı ticari faaliyetler, bir tür zımni sözleşmeyle ve neredeyse bir tür tekelci bir biçimde, bir ırk tarafından ötekine terkedilmişti.
>
> "Örneğin fırıncılık ya da duvarcılık mesleği çoğunlukla Hıristiyanların ayrıcalığıydı. O zamanlar sütçüler olarak adlandırılan yoğurt ve helva imalathaneleri Arnavutlara aitti. Bu helva tüccarlarının dar ve taşlı sokaklarda 'turneye çıkan' temsilcileri de vardı. Dar ve kalın yün pantalonlarıyla ve gövdelerine sarılı peştemallarıyla Arnavutlar, sokaklarda başlarının üzerinde dengede tuttukları yuvarlak ağaçtan yapılma büyük kutularda helva satıyorlardı. Kışın aynı Arnavutlar, günün ilk saatlerinden itibaren, evlere büyük taslarda içine tarçın konmuş salep dağıtıyorlardı. Yaz aylarında bakırdan ya da bronzdan yapılma uzun ve tuhaf bir kabı omuzlamış halde bir kez daha geri dönüyorlardı. Kabın içindekileri göğüslerine yerleş-

tirdikleri tenekeden yapılma kutuya koyuyorlardı: limonataydı bu; Türkçe ifadesiyle 'buuuz gibi'.

"Yahudiler, işportacılığın, tuhafiyeciliğin, yük taşımacılığının ve öteki birkaç mesleğin neredeyse tek sahipleriydi. Eski Yahudi tuhafiyeciler, gerçekten rengarenk tiplerdi! Çoğu yaşlı, dinadamları gibi yabanıl sakallı bu kişilerin başlarında kirli bir fes, üzerlerinde ayak bileklerine kadar uzanan bir giysi bulunurdu. Kışın tüyleri dökülmüş kürklerden yapılma uzun bir cübbe giyerlerdi. Malları -bezler, bobinler, düğmeler, iğneler- sırtlarına yüklemiş bir halde, sabahtan akşama kadar bir oraya bir buraya gidip gelirlerdi. Bu yaşlı pintilerin çoğu büyük servetler yapmışlar, çocukları, torunları toplumda ve piyasada saygın mevkilere ulaşmışlardı. Buna rağmen, ileri bir yaşa gelmiş olsalar da, yüklerini sırtlamış halde ve paçavralar içinde, birkaç kuruş kazanma umuduyla, sokaklarda dolaşıp durmaya devam ediyorlardı. Eskiciler de aynı şekilde dolaşıp duruyorlardı. Fakat onlar satmıyorlar, satın alıyorlardı: eski giysiler, eski ayakkabılar, hurda demirler... bunları onarıyorlar ve bir kez daha satıyorlardı. Günümüzde Atonos Meydanı'nın bulunduğu Kanapi, eskiciler pazarıydı.

"Hamallar, özellikle Selânik'in canlı alışverişlerin yapıldığı sokaklarında bir başka renkli tipi oluşturuyordu. Hamalların meslek yaşamı etkileyici bir gelişim gösterdi, çünkü başlıca iş aletleri olan, omuzlarına geçirilmiş, sırtlarında taşıdıkları semer, yerini daha sonra bir el arabasına o da yerini bir motosiklet tarafından çekilen bir kasaya veya küçük bir otomobile bıraktı! Kuşkusuz, eskicilik yapan ya da helva satan Yunanlılara da rastlanıyordu. Fakat Yahudiler, Yunanlıların giremediği bazı başka mesleklerin tekelini ellerinde tutuyorlardı. Çalışmayı, dünyada tapınılan şeylerin ilk sırasına yerleştirmiş bu hareketli ırk için bütün meslekler aynı ölçüde kabule değerdi ve de aynı ölçüde saygındı. "Çalışmak ayıp değildir"; bu Yunan atasözünü bir tarihten sonra salt Yahudiler benimsemiş ve derin anlamına değer katmışlardı.

"Bütün bu faal ve rengarenk kişiler - helvacılar, tuhafiye ka-

lemleri satıcıları, Arnavut pantalonları ya da uzun İbrani püsküllerıyle eskiciler -en az kendileri kadar renkli başka kişilerle birlikte- Selânik'in dar ve taşlı sokaklarında, her gün karşılaşıp duruyorlardı. Dahası, iş güç tutmayan, her işi ağırdan alan, ellerinde tespih, ağalar ve "Hey arabacı" diye şarkı söyleyerek faytonun arkasından koşan çocuklar ve siyah ferace giyinmiş Türk kadınları vardı. Ya da bastonlu, sert yüksek yakalı, siyah melon şapkalı şık genç insanlar, sakallı hahamlar, paçavralar içinde Türkler ve zaman zaman tabutun kapaksız, arabasız taşındığı cenaze törenleri.

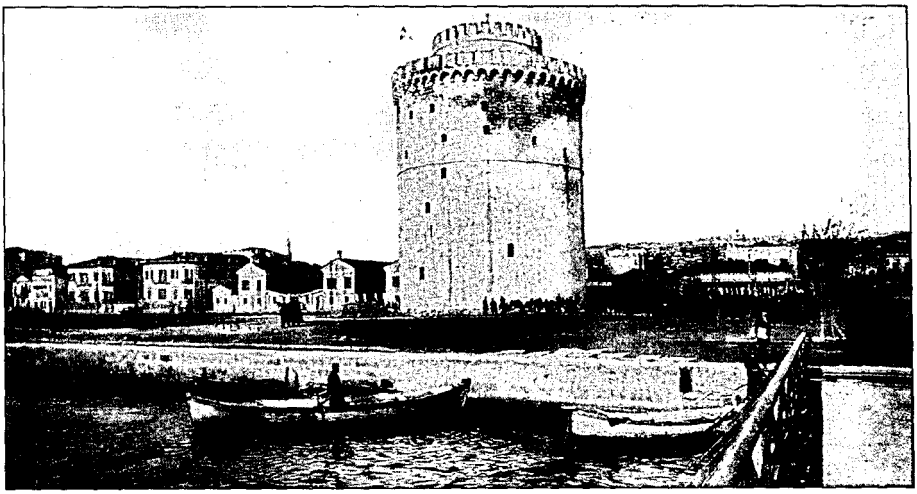
"Kopardıkları patırtı ile herkesi rahatsız eden boş ya da dolu el arabaları, bir evliliğe giden laternalar, sütçüler, sebze satıcıları ve bir de yüklü eşekleri ile kasaplar, aynı sokaklarda dolaşıyordu. Bakkallar süpürgelerini ve sarmısak demetlerini dükkânın dışına, sokağa asıyorlardı ve dükkânda müşteri olmadığı zaman tabureyi çekip oturuyor ve yağlı önlüklerinin üzerinde alacaklarını hesaplıyorlardı.

"Yukarılarda, tümüyle Türk mahallelerde, berberler taburelerini sokağa koyuyor ve gevşek, uyuşuk bir hareketle ağaların sakalını kesiyor ya da keskin bir ustura ile saçlarını tıraş ediyorlardı. Daha sonra, tıraştan kalkanlar, Türk kahvesine gidiyor, bağdaş kurarak divanlara oturuyor, geniş ağızlı ve kulpsuz fincanlardan kahvelerini içiyor ve bir yandan derin derin düşünürken bir yandan da öteki ağaların muhabbetlerini dinliyorlardı."

Hellenika Chronika, no. 4, 1986 (Yunanistan'ın Dostları Derneği'nin iki dildeki dergisinde çıkan "Fıkra"dan alındı).

Uyanış

Selânik, geçen yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında, kara lekelere rağmen, ince uzun gövdeli selviler ve çınarlarla süslü, bitki örtüsü zengin, güzel bir kent olmayı sürdürüyordu. Sakinlik ve uyuşukluk, aynı dönemde öteki Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, onun da yaşam temposunu belirliyordu. Saatler, yılın mevsimleri gibi, birbirini izliyordu. Hıristiyanlar mevsimleri dinî bayramlarıyla birlikte kutluyorlardı.

Beyaz Kule.

Aya Demetrios'la birlikte ilkbahar geliyordu. Bu sırada, Batı Makedonya duvarcılarının gezginci loncaları, uzun yolculuklar pahasına yaşamlarını kazanıyorlardı.

XIX. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren herkes, bir modernleşme ve Avrupalılaşma kaygısının harekete geçirdiği sultan ve nazırlar, okulların sayısını çoğaltarak topluluklarının yeniden canlanmasına çalışan çeşitli cemaatlerin yetkilileri uyuşukluğu üzerlerinden atmaya başladılar: 1893'de ilk atlı tramvaylar boy gösterdi. "Depo"dan hareket eden bu tramvaylar, Kraliçe Olga Caddesi'ni (Yalkar) kateder, denizin geçer ve tekrar Depo'ya dönmek üzere Özgürlük Meydanı'na (Placeia Elefterias; 1908) ulaşırlar. Yine Depo'dan başlayarak, Kraliçe Olga - Kraliçe Sophie (Hamidiye) - Syndrivani-Egnatia - 26 Ekim Sokağı istikametini izleyen başka bir hat eski tren istasyonunda son bulur. Bir üçüncü hat daha vardı; bu hat ise Depo - Şarilaos, Beyaz Kule, Syndivani - Kraliçe Sophie Kavşağı - Doktor Zanna - Allatini istikametini izlerdi.

Jön Türk kadrosu tarafından yönetilen modernizasyon hareketi, Osmanlı İmparatorluğu'nda şiddetli tepkilere yol açtı. Sadrazam Mithat Paşa'nın çağdaşlaştırma çabaları, gördüğü tepkiler karşısında durdu. 1870 Fransız-Alman Savaşı'ndan sonra, büyük güçlerin dış politikalarında önemli değişiklikler meydana geldi. Padişah, 12 Aralık 1875

tarihli fermanıyla büyük reform programlarına girişeceği izlenimini vermek istedi. Bir dinî fanatizm patlamasında, tutucu Türklerden oluşan bir kalabalık 7 Mayıs 1876'da, Hamza Bey Camii'nde daha doğrusu Saatli Cami'de (Selimpaşa Camii) Yunanlı bir kızın zorla din değiştirmesini engellemeye çalışan Fransız Konsolosu Moulin'i ve Alman Konsolos Abbot'yu linç ettiler. Büyük güçler savaş gemilerini Selânik Limanı'na göndererek bu olaya tepki gösterdiler. Donanmanın varlığı düzenin kısa sürede sağlanmasına katkıda bulundu ve Türk yetkililer, gelişigüzel tutukladıkları bazı Müslümanları Beyaz Kule'nin önünde astılar.

Selânik'teki trajik olaylardan kısa bir süre sonra tahta çıkan II. Abdülhamid (31 Ağustos), Yunan, Türk ve Yahudi milletleri arasında eşitliği sağlayan bir anayasa sayesinde, imparatorluğunu siyasal olarak geliştirmeye çalıştı. Fakat bu anayasa, hiç uygulanmadı.

İncelediğimiz o dönemin toplumu hakkında kesin bilgi edinmek hâlâ kolay değildir; olsa olsa belli belirsiz bir fikir edinilebilir. Fakat evlerin mimarisi dış görünüşün sembolik ifadesini tamamen yansıtıyor. Aslında ev ailenin sığınağıydı; evlerin kapıları önemli günlerde, Paskalya, Noel gibi büyük dinî bayramlarda dışarıya açılırdı. Angeliki Metallinou'nun yaptığı tanım, Yunanlı bir Selâniklinin yaşamının ele alınan döneme ilişkin çok tipik bir kesitini verir.

> "Eski zamanda her evin sahibesi pazar günleri, o dönemde tanışmaların doğal olarak gerçekleştiği yer olan kiliseye giderdi. Burada, yani arkalıklı bankların arasında daha yakın ilişkiler kurulurdu. Daha eski dönemlerde, kaçırılmaktan korkan güzel Hıristiyan kadınlar, tıpkı Türkler gibi, sokakta kullandıkları büyük bir siyah peçenin arkasına gizleniyorlardı. Giysilerinde özellikle kırmızı ve yeşil renklerden kaçınıyorlardı, çünkü Türkler bu renkleri kutsal saydıkları için, bu giysiler yeniçeriler tarafından anında yırtılabilirdi."

Geleneksel biçimleri, 1830'dan itibaren Özgür Yunan Devleti'nde oluşan neoklasisizm, Makedonya'ya ulaşmakta gecikir. 1864'de Abdülaziz'in padişahlığı sırasında, Selânik valisi, Fransız örneğini esas alarak Osmanlı hükümet mekanizmasını yeniden şekillendirme girişi-

minde bulunur*. Bâbıâli, devleti Avrupalılaştırmaya çalışır. Deniz tarafındaki surların yanı sıra batı surunun en alçak bölümü, tıpkı Yaldızlı Kapı (Vardar Kapısı) gibi, 1886 ya da 1887'de yıkılır. Kassandriya Kapısı'na bitişik sur gibi, doğu surlarındaki Roma Kapısı da aynı dönemde yıkılır. Moraitopoulos şunları yazıyor: "1869'da hükümet (Osmanlı) var olan dalgakıranın yıkımını (deniz surları tarafındaki) ve yapımını emretti. Bu önlem sağlık açısından kente yarar sağladı çünkü önceleri denizden gelen ılık meltem duvarlar tarafından kesiliyordu ve kentin ova kesimini serinletemiyordu."

Abdülhamid'in inisyatifiyle gelen önemli yapıtlar kenti Avrupalılaştırmaya başlar. Merkez Hastane'den Beyaz Kule'ye kadar uzanan, Tabya adı verilen yerdeki Doğu surları yıkılır ve yıkıntılardan çıkan malzemeler, doğu kıyısındaki yeni bir caddenin üzerinde yer alan, ünlü Hamidiye Bulvarı'nda (günümüzde Kraliçe Sofya Sokağı) bir dizi binanın yapımı için özel olarak kurulan şantiyelerde kullanılır. Bu binalara "Vassilika" (Kralcılar) adı verilir. Ünlü Sindrivani, Hamidiye Çeşmesi, Kassandriya Kapısı'nın yıkılmasından sonra tasarlanan meydanı süslemek amacıyla Hamidiye Bulvarı'nın ucuna inşa edilir.

Selânik'de neoklasik modellerin ortaya çıkışı, 1880'den sonra, Atina Yunan Edebiyatını Yayma Derneği ve diasporadaki Helenizm amaçlı kültürel dernekler tarafından mali açıdan desteklenen yapılarda görüldü. Fakat Balkanlar'da gelişen neoklasik akım yalnızca bağımsız Yunanistan'dan ya da İstanbul'dan, hatta doğrudan Avrupa'dan gelmiyordu. Dönemin mimarisindeki Avrupa üslûbu deniz kıyısındaki yerleşim bölgelerinin tümünde, Frenk Mahallesi'nde ve ünlü Villalar Mahallesi'nde kendisini dışa vuruyordu. Aristokrat ve özgün Yunan mahallesi olan Villalar'da, diye yazıyor Angeliki Metallinou, "büyük Yunan ailelerinin harika ve dillere destan villaları bulunuyordu."

Özellikle, Ayasofya ile Hernu sokakları arasında kalan bölümü tahrip eden 1890 yangınından sonradır ki, yeni yapılar, iç düzenlemelerinde olduğu gibi dış görünümleri açısından da dönemin mimari akımları tarafından etkilendi. İtalyan mimarı Vitaliano Poselli'ye borçlu olduğumuz kışla binaları (günümüzde ordu komutanlığı karargâhı) ve

---

* Sözkonusu kişi Mithat Paşa'dır, ancak Selânik değil, Tuna vilayeti valisidir. - e.n

günümüzde önem taşıyan bazı kamu binaları açıkça neoklasik bir üslûpta, işte bu dönemde inşa edildi. Eski vilayet konağı 1891'de yıkıldı ve yeni bir hükümet konağı biraz aşağıda yapıldı; burası şimdiki "valilik"tir. O dönemde iki hastane (Hipokrat Hastanesi ve Belediye Hastanesi), sonraları ikinci askerî hastaneyi (üniversitenin mevcut merkez binası) barındıracak olan Türk Lisesi de (İdâdî) inşa edildi. İdâdî binası da mimar Vitaliano Poselli'nin eseridir.

Yakup Meir.

Böylece, yüzyıl başı burjuva mimarisinde, neoklasik unsurların karışımı kadar, açıkca Osmanlı tasarımı olan ama Makedonya loncalarına ait olduğu kuşku götürmeyen bir halk duyarlılığı ile ifade edilmiş, alçıdan süsleme motiflerle yüklü eklektik biçimler göze çarpar. Bu dönemde Selânik'te çalışan yerli, yabancı mimarlar Avrupa'da öğrenim görmüşlerdi. Aralarında, birçok Fransız hocanın ders verdiği, İstanbul'daki Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrenim görmüş olanların sayısı da oldukça fazlaydı. Kente önemli katkılar sunan yabancılar arasında, Villalar Mahallesi'ndeki, en anlamlı burjuva villalarından bazılarını, örneğin, Selânik'in Yunanlılar tarafından kurtarılışından sonra Selânik Askerî Valisi Prens Nikola'nın yerleştiği, Ahmet Kapani'nin villasını (1896, daha sonra NATO tarafından kullanılan bina) ve onun yanı sıra Depo mevkiindeki Fernandez Villası'nı (1911-1913) ve birçok

başkasını inşa eden İtalyan mimar Piero Arigoni göze çarpar.

Dönemin öteki mimarları arasında Kraliçe Olga Sokağı'ndaki So. Siagas konutunu (1890), yapımına Yannis Siagas'ın nezaret ettiği Kral Yorgo Sokağı no 20'deki kumaş tüccarı Georgiadis'in evini (bu bina şu sıralarda yıkılıyor) borçlu olduğumuz Peonidis'in adını sayabiliriz. Peonidis, 1880-1890 yılları arasında Arnavut beyi Ömer Priştine'nin Kraliçe Olga Sokağı'ndaki evini de inşa etti. Roubens Gravias Sokağı no. 7'de bulunan binayı yaptı. 1910'da Paris'ten diplomalı Graikos (1875-1957) Konstantinidis-Noukas Okulu'nu, Hotel Majestik'i yaptı ve 1978 Haziranı'ndaki depremden sonra yakınlarda yıktırılan Akdeniz Oteli'nin mimari projesine de büyük ihtimalle katıldı. Aynı mimar Naoussa'da, Vodina'da birçok fabrika ve Fix Bira Fabrikası'nı yaptı. Kraliçe Olga Sokağı'ndaki Karayanni Koleji de bu dönemde (1875-1885) inşa edildi (büyük tüccar İzak Salon'un mülkü olan bu bina daha sonra yıkıldı). Sonraları ilk erkek lisesini barındıran, İzak Benrubi'nin mülkü olan bina da Kraliçe Olga Sokağı no. 3'de inşa edildi.

Meslek birliklerinin birçok temsilcisi (duvar ustaları, dekoratörler, alçı ustaları ve pek çok başka usta) o sıralarda Selânik'te toplanmıştı; İtalyanlar, İstanbullular ve özellikle Debreliler. Bu kişiler, duvarcı ustalarının geleneksel loncalarını andıran bir biçimde, sezon için aileleriyle birlikte geliyorlardı. Köylerinden ilkbaharda geliyorlar ve sonbaharda geri dönüyorlardı. Bu ustalar arasında en ön sırada Yannis Siagas gelir (1850-?). Siagas'ın iki oğlu vardı; Yorgo ve Angelos. Angelos Paris'te mimarî ve kentçilik öğrenimi gördü. Yorgo kendi kendini yetiştirmişti ama yetenekli bir inşaatçıydı. Mesleğin birçok sırrını, gençliğinde babasının yanında çalışırken öğrenmişti. Babası ile birlikte 1910-1912'de Kraliçe Olga Sokağı no. 182'deki Fernandezlerin konutunu inşa etti. Yannis Siagas, Georgiadis'in konutunun (Kral Yorgo Sokağı, no.20) dışında, İonnidis de Siatista ailesi için, 1895 dolaylarında, Fransız bir mimarın planına dayanarak, Kraliçe Olga Sokağı no. 110'daki ünlü "kırmızı ev"i, Mutluluğun Şatosu'nu inşa ettirdi. Dönemi temsil eden bir başkası olan Allatini Villası, Jön Türk Devrimi'nden sonra Sultan II. Abdülhamid'e zorunlu bir ikamet yeri oldu ve Selânik'in Yunanlılar tarafından kurtarılışından sonra, Selânik Üniversitesi'nin ilk fakülteleri buraya yerleşti.

1917 Yangını'ndan önce Selânik'te yaşayan (günümüzde bir sokağa adı verildi) büyük Bizans uzmanı Fransız Charles Diehl şunları yazar:

> "Burası çelişkilerle dolu bir kenttir: liman boyunca uzanan Avrupai evlerle dolu geniş rıhtımlarla, doğuya doğru Kalamariya semtini oluşturan şık villalarla, tıpkı antik Egnatia Yolu'nun güzergâhını izleyen, kenti bir uçtan öteki uca kateden o ana cadde gibi, kentin içindeki eski ve dar sokaklar ile tepelerin yamaçlarındaki, bir o yana bir bu yana bel veren, rengarenk ve yıkık dökük ahşap Türk evleri tam bir çelişki içindedir."

Ve şunu ekler :

> "Burası, ne olursa olsun çok hoş bir kenttir. Denizden gelen yolcu, dağın yamacında bir amfitiyatro gibi yükselen, eski surlarının bir kemer gibi çevresini kuşattığı, kubbelerle ve minarelerle süslü, yüzyılların parlattığı surlarla çevrili kalesinin etkileyici kütlesinin egemenliği altındaki bu kentle yüzyüze gelir."

Türkler, Pisani'nin 1778'de anlattığı gibi, evlerini kırmızıya boyuyorlar ve alt tarafına da, dinî nedenlerle, kötü ruhları uzaklaştırmak için siyah bir bant çekiyorlardı. K. Moskof, toplu halde İslâmiyeti seçtikten sonra Müslüman mahallelere göç eden "Dönmeler"in evlerinin konu olduğu farklılaşma hakkında gözlemlerde bulunur. Çoğu zengin tüccarlardır ve Müslüman mahallesinin ortalamasının üzerindeki bir toplumsal tabakaya mensupturlar.

K. Moskof'a göre, bu bölgedeki birçok evin eklektik kalıntıları ve özellikle geniş cephesi, cumbalı pencereleri ve örtülü balkonları ile geleneksel Balkan evine dayatılan akademik simetri, bu kişilerin görmüş oldukları hem Avrupalı, hem Yahudi, hem de Müslüman eğitim ile ilişkilidir.

Korkunç 1917 Yangını, 5 Ağustos günü öğleden sonra saat 3'te, Mevlana Mahallesi (Mevlevihane) Olimpia Sokağı no. 3'teki küçük bir evde, birdenbire başladı. Yangın, Frenk Mahallesi'nin doğusunda ve Aya Demetrios'un güneyinde yer alan bütün bölgeyi yakıp yıktı.

Yangından hemen sonra, modern bir yeni kentleşme planı geliştirmek üzere özel bir komite kuruldu. Komite, mimar Thomas Mawson'dan, inşaat mühendisi Joseph Pleyber'den, mimar Ernest Herbard'dan, inşaat mühendisi Angelos Guinis'ten, mimar Aristote Zachos'tan ve Elefterios Venizelos'un devrimci hükümetince atanan Belediye Başkanı Konstantin Angelakis'ten oluşuyordu. Komitenin yeniden düzenlenmesi gereken bu Ortaçağ kentinde çok çeşitli ve çözümü zor sorunlarla karşılaşması doğaldı. Yeni planların esas uğraşı, arazilerin en iyi biçimde değerlendirilmesi idi. Bunun dışında çok daha büyük yükseklikliere izin verildi ve eski sokaklar fiilen genişletilmeden apartmanların yapımına başlandı. Her şeye rağmen, komite tarafından 1918'de rekor sayılabilecek bir süre içinde tamamlanan ve Ernest Hébrard gibi hem arkeolojiden anlayan hem de bilimsel düzeyi yüksek olan ve o sırada Doğu Ordusu'nun Hizmet Bölümü Komutanlığı'nı üstlenen bir kişinin imzasını taşıyan çalışma tam anlamıyla uygulanmış olsaydı, kent büyük yıkımlardan korunmuş ve layık olduğu akılcı bir kentleşme ve kalkınma planına kavuşmuş olacaktı.

2. Balkan Sefaradları

SEKÜLER BİR PARADOKS

Gilles Veinstein

Selânik'teki Yahudi nüfusunun varlığı Antikçağ'a kadar uzanır fakat XV. yüzyılın sonunda İspanya'dan kovulmalarından sonra Yahudiler kentte nüfusun çoğunluğunu oluşturur hale geldiler. XX. yüzyıla kadar uzanacak olan bir paradoks, işte o zaman doğar: Balkan uluslarının Türklerin elinden almaya çalıştıkları kentte egemen unsur Yahudilerdir ve burada eski bir Kastilya lehçesi konuşulur.

Aziz Paulus'un I. yüzyılda "Selânik"teki Helenleşmiş Yahudilere ithafen yazdığı mektupların da tanıklık ettiği gibi, şehirdeki Yahudi varlığı çok eskilere dayanır. 1170'de gezgin Tudelalı Benjamin bu cemaatin 500 üyesi olduğunu belirtir. Bunu izleyen yüzyıllarda, cemaat, doğdukları ülkelerden kovuldukları için yerel Yahudilere, yani Romanyotlara katılmak üzere buraya ulaşan İtalyan ve Eşkenaz Yahudilerinin gelişi ile büyüyecektir. Demek ki Bizans döneminde, kuşkusuz küçük bir azınlık oluşturuyor olsalar da, Yahudiler bu kentte mevcuttu.

Bununla birlikte, 1478'de yapılan bir Osmanlı sayımından anladığımıza göre, o tarihte Selânik'te Yahudi yoktu[1]. Belki de, kentteki geçici Venedik egemenliği (1423-1430) onları kaçırmış olabilir. Öte yandan Türklerin 1430'daki kesin zaferi ve ardından Konstantinopolis'in 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından alınması, Selânikli Yahudilerin Boğaziçi'ndeki kente göçmesine yol açmış da olabilir. Gerçekten de Fatih yeni başkentini, sürgün yöntemleri ile iskan edecektir. İmparatorluktaki Yahudilerin çoğunluğunun bu siyaset çerçevesinde harekete geçirildiği biliniyor. Gerçekten de, İstanbul'da Selânikli diye

1 Ö. L. Barkan "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman aux XV. et XVI. siècles", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, I. 1957-1958. s. 35-36.

adlandırılan bir Yahudi cemaatine XVI. ve XVII. yüzyıllarda tanık olunacaktır.

Selânik'teki cemaati yeniden oluşturacak olan, XV. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın başında birçok Kuzey ve Orta Avrupa ülkesini birbiri ardısıra etkileyen geniş kapsamlı yeni sürgün dalgalarıdır. Bu dalgalar, bir yandan yaşlı metropolün nüfus yapısını baştan aşağı değiştirirken, Selânik cemaatini de yeniden oluşturacaktır.

Güney Avrupa'da antisemit (Yahudi aleyhtarı) akımın açılışı, Katolik krallar, Kastilya kraliçesi Isabelle ile Aragon Kralı Ferdinand tarafından yapılmıştı. Granada'nın düşüşünden sonra çıkartılan 31 Mart 1492 tarihli Elhamra Fermanı, Yahudilerin bütün malvarlıklarını ellerinden alıyordu. Bu insanlara yapacak tek bir şey kalıyordu; Antikçağ'dan beri kök salmış oldukları, Ortaçağ'da, Müslüman ya da Hıristiyan egemenliği altında yaşarlarken yıllar yılı tanımış oldukları hoşgörü ve cemaatlerarası iletişimi yalnız edebiyatta, tıpta, ticarette ve finans alanında değil, aynı zamanda zanaatte, ziraatte, kısacası toplumsal faaliyetin sürdüğü çeşitli alanlarda ve hatta devletin yüksek kademelerinde söz sahibi oldukları bu toprakları, mallarını mülklerini alelacele terketmek!

Dine bağlılık duygularının öteki değerlere ağır bastığı birçok insan, aslında kısa süre içinde yeniden geri dönmek umuduyla yola çıktı: Bu insanların yola çıkarken evlerinin anahtarlarını yanlarına aldıkları anlatılır. Bazı tahminlere göre 10.000 kişi Aragon'u, 50.000 kişi Kastilya'yı bu biçimde terketti.

Daha çok sayıdaki insan Katolikliği benimsemiş göründü; İspanya'da XIV. yüzyılın sonundan itibaren ilk antisemit gösterilerle ortaya çıkan bu davranış, Maranizm'in de başlangıcı oldu. Bir Maran dıştan iyi bir Katolik görüntüsü verdiği halde gizliden gizliye Yahudi inançlarına, kurallarına bağlı kalır. Bu ikilik, kimilerinde kuşaklar boyunca sürüp gidecek, kimilerinde ise günün birinde ortaya çıkmak üzere yok olacaktır. Sürgüne yollanan dindar kişilere gelince, selameti çeşitli yerlerde, örneğin yakınlardaki Navarro ve Portekiz'de aradılar. Fakat birkaç yıl sonra bu ülkeler de Yahudi karşıtı önlemler alınca, buralardan da ayrılarak İtalya'ya, Kuzey Afrika'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'na doğru yola çıktılar.

İstanbul'daki padişahların, sürgünlerin gösterdiği gibi, kendi uyruk-

larına karşı zorlayıcı yollara başvurdukları görülmüştü; ama imparatorluklarındaki gayrimüslimlere Batı'daki hükümdarların hoşgörüsüzlüğünün aksine, belirli bir dinî serbesti tanıyorlardı. Böyle davranırken, aslında İslâmî yasanın ilkelerine uyuyorlar, "Ehl-i Kitab"ı -Hıristiyan ve Musevileri- "zimmi*" konumunda, kuşkusuz gerçek müminlere göre daha aşağı kişiler olarak kabul ediyor, onlara bazı özel vergiler ve hor gören ayrımcı önlemler uyguluyorlardı; fakat bu kişiler bundan böyle hükümdarın "koruması" altında olduklarından, o da bu kullarının huzur ve güvenliğini, dinî inançlarını ve ibadet özgürlüğünü olduğu kadar dinî ve hukukî alanlarda belirli bir içsel özerkliği de güvence altına alıyordu. Bu rejim Hıristiyanlığın zulmüne uğramış olanlar için çekici yanlar taşıyordu; dahası, gittikçe güçlenen Türk imparatorluğu zengin bir ekonomik potansiyele sahipti.

II. Beyazıd gibi bir padişah ise, kendi açısından, bilgi ve becerileriyle devletine yarar sağlayabileceğini düşündüğü cemaatlere kucak açmaya hazırdı. Ayrıca bu cemaatler, İslâmiyet'e Hıristiyanlık'tan daha yakın olan ve Hıristiyanlaryız yabancı hükümdarlara bağlıolmadıklarından kuşku duyulmayan cemaatlerdi.

Türklerin ülkesine doğrudan ya da başka yerlerden geçtikten sonra ulaşan İberya Yahudileri Sefaradlar, çeşitli Osmanlı kentlerine ama özellikle İstanbul, Safed**, Galile ve Selânik'e yerleştiler.

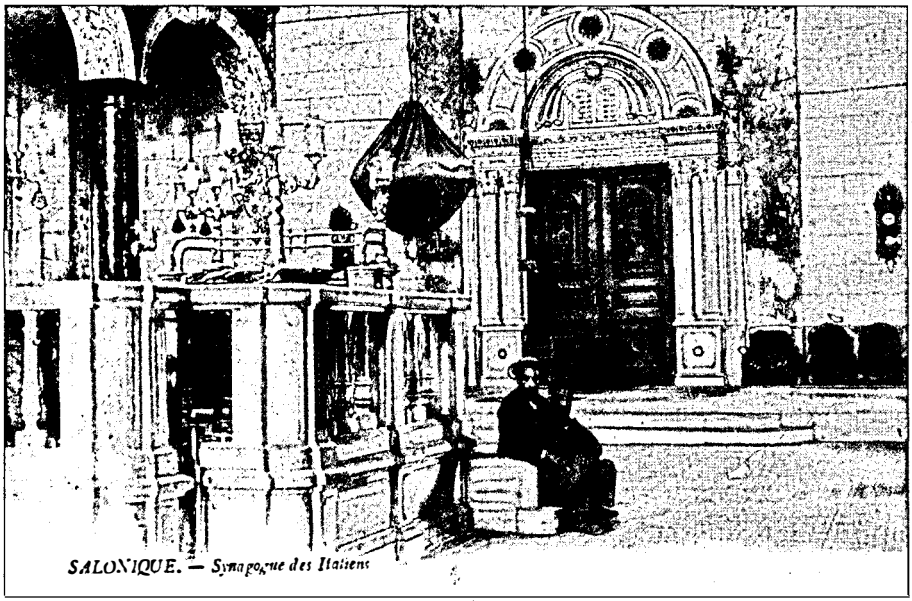
Öyle anlaşılıyor ki, coğrafi durumunun ve sahilden uzak bölgelerin sunmaya devam ettiği olanaklara rağmen, Selânik o zamanlar çok ıssızdı, pek çok şeyden yoksundu. Yahudilerin bu yöreye yoğun ve kalıcı biçimde yerleştirilmesi, apaçık bir kolonileştirme politikasını andırıyordu.

1492 yılında ilk gelenler, daha önce Hıristiyanlığı kabul etmiş oldukları için "pişmanlık duyanlar" diye adlandırılan bir grup Mayorkalı oldu. Onlara o yılın sonuna doğru ve 1493'ün başlarında, Kastilyalılar ve Sicilyalılar eklenmeye başladı. Aragon'a bağlı Sicilya'da alınan sınırdışı etme kararı, halkın protestolarına yol açmıştı, çünkü Yahudilerin gidişi, bu kişilerin o zamana kadar icra etmekte oldukları ve birinci dereceden gerekli birçok zanaatin yok olmasına yol açıyordu.

---

* İslâm devleti uyruğunda yaşayan gayrimüslimler. - e.n.

** Kudüs civarında Taberiye Gölü kenarında bir kent. - e.n.

İtalyanlar Sinagogu.

Sonraki yıllarda, daha eski göçmenler en sonunda Türkiye'ye ulaştıkça ya da öteki ülkelerde sınırdışı kararları alındıkça, başka Kastilyalılar olmak üzere Aragonlular, Valensiyalılar, Kalabriyalılar, Venedikliler, Apulienliler, Provanslılar ve Napolililer de buraya geldiler.

Portekizliler bir süre sonra boy gösterdiler. Portekiz'de Hıristiyanlığa dönmenin zorunlu kılındığı 1496-97 yıllarında başlayan göçler, Maranların uğradığı ilk zulümlerden ve özellikle ülkede Engizisyon mahkemeleri kurulduktan sonra 1540 ile 1560 yılları arasında kitlesel hale geldi. Bu Akdeniz insanlarının dışında, özellikle Avusturya, Transilvanya ve Macaristan kökenli Eşkenazlar da, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526'da başlayan Orta Avrupa seferlerinin ardından Selânik'e yerleşmeye başladılar.

Bu Makedonya kentinin tüm demografik, etnik ve dinî panoraması, yirmi, otuz yıl içinde altüst olmuştu. Bu konudaki Osmanlı sayımları çok anlamlıdır. 1478'de kentteki Müslüman ve Hıristiyan hanelerin sayısı sadece 2254'tü; 1519'da kentte toplam 4073 hane vardı, bunlardan yüzde 56'sı Yahudi'ydi ve bu Yahudiler de yirmi cemaate bölünmüştü; 1530'da 5132 hane vardı ve bunlardan yüzde 52'si Yahudi'ydi.

1613'e gelindiğinde ise, yüzde 68'i Yahudi olan 7557 haneye ulaşıldı[2].

Bu koşullar altında, 1492'den itibaren 8 yıldan az bir süre içinde, kentte bulunan üç sinagoga, Romanyot, İtalyan ve Eşkenaz sinagoglarına, Türklerin rızasıyla yedi yeni sinagog eklendi. Fakat bunlar Türkleri tedirgin etmemek için gayet gösterişsiz bir biçimde yapıldılar. İlk inşa edileni, Katalonya Sinagogu'ydu; Geruş-Sefarad ("İspanya'dan Kovulma") çeşitli eyaletlerden İspanyolları, Kastilya, Mayorka, Katalonya ve Aragon'dan gelenleri biraraya getiriyordu. İtalyan göçmenler için Sicilya ve Kalabriya sinagogları yapılmıştı. Takma adı İsmael ("Allah'ın Kabullendiği") olan bu sonuncusu Napoli'den kovulmuş olanları ve Pouilles'den gelen birkaç kaçağı biraraya getiriyordu. Bu sinagog 1512'de İtalyanca vaaz veren ünlü bir vaizi, David Messer Leon'u kendisine bağladı.

Yeni gelenler bu ilk kurulan topluluklar arasında dağıldılar. Bunlara 1510'da ve 1535'de üç Portekiz cemaati eklenecek ve bunlar da Lizbon, Evora ve Portekiz adlı sinagoglarına kavuşacaklardır.

Balkanların Kudüs'ü

Diasporanın (Filistin ve İsrail dışında yaşamakta olan Yahudi cemaatlerinin tümüne verilen ad- ç.n.) birbirinden çok değişik yerlerden kopup gelen unsurlarının aynı yerde buluşması, elbette bazı sorunlar yarattı: Topluluklar, gelenek ve görenekler, alışkanlıklar, ayin usulleri, hukuk yorumları ya da "*ketuba*" denen evlilik sözleşmesindeki farklılıklarla birbirlerinden ayrılıyordu. Herkes kendi alışkanlıklarına kışkançlıkla bağlıydı ve diğerlerininkini eleştiriyordu. Birçok ayrılık noktasının içinden, öteki Yahudilerin reddettiği çokeşliliği Sefaradların kabul ettiğini hatırlatalım. Pouilles cemaati, ortak kurallara uyması sağlanılmadan önce, kısa bir dönem, erkeğe nişanlısını evinde ziyarete izin vermesiyle ya da kadın ve erkeğin toplum önünde birlikte dans etmelerine rıza göstermesiyle, komşularından ayırdedilecekti.

Her cemaat kendi sinagogunun çevresinde küçük bir özerk cumhu-

---

2 İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivleri, *Tapu ve Tahrir*, sayı 7, s. 37-551; sayı 70, s. 6; sayı 167, s. 80-86; sayı 723, s. 28-72.

riyet halinde örgütlenmişti. Bütün o kadar parçalanmıştı ki, aynı topluluk içinde bile, haham seçimi ya da başka bir anlaşmazlık (*casus belli*) yüzünden ayrılmalar nadir değildi.

Komünal örgütlenme modeli, Kastilya kralı II. Jean'ın hazinecisi don Abraham Benveniste'nin girişimi üzerine toplanan 1432 tarihli Valladolid Sinodu'nun saptadığı biçimde, İspanyol Alcemaalarının statüsüne göre belirleniyordu. Öte yandan Selânik'e sığınan insanların arasında don Abraham Benveniste'nin torunları da vardı.

Cemaatler, üyelerinin kamusal ve özel yaşamlarındaki tüm faaliyetlerini ayrıntılarına kadar kurala bağlayan, içtihat oluşturan düzenlemeler (*tagganot*) ve bir sözleşmeler bütünü (*askamot*) geliştirdiler. Her birinin, vergi yükümlülerinden oluşan, kararlarını çoğunlukla alan ve yetkilerini bir "komünal komite"ye (*maamad ha-kahal*) devreden bir genel kurulu vardı. Komünal komiteler, üyelerini gittikçe daha da fazla, önde gelen zengin ailelerden seçmeye başladılar. Haham İzak Adarbi bir dinî toplumu, "ileri gelenlere, bir cenaze işlerine ve hayır kuruluşlarına sahip" bir kuruluş olarak tanımlamaktadır. Gerçekten de her birinin, ilkokulu *yeşiva** ve kütüphaneyi biraraya getiren bir sinagogun dışında, hayır ve barındırma kurumları, en sofu insanlardan oluşan ve ölülerin yıkanması ve gömülmesini yerine getiren bir cenaze işleri kolu da bulunuyordu.

Komünal komünotede, cemaatin başı olan ve hem dinle, hem eğitimle, hem de hukukla ilgili işlevleri olan haham bulunyordu. Hahama, biri başkan ve biri malî işlerden sorumlu olan 7 laik üye (*hombres buenos*) yardım ediyordu. Cemaat mahkemesi (*beth din*) haham ve iki yargıç yardımcısından (*dayyanim*) oluşuyordu. Bu mahkeme, başlıca silah olarak "*herem*"i, yani suçluyu, cemaatten belirsiz bir süreyle uzaklaştırma yetkisini elinde tutuyordu.

İlk dönem Yahudi Selânik, böylece, her türlü federal etkiyi dışlayan çok parçalanmış bir örgütlenme görünümüdeydi. Bununla birlikte, cemaatlerin üzerinde yer alan, kentin tüm Yahudileri için kurallar koyan bir makama duyulan ihtiyaç kısa sürede kendini hissettirdi. "Toplu ya-

---

* *Yeşiva*: Talmud ve Talmud tesfirleri incelemeleri ile meşgul olan dinî araştırma ve öğretim merkezi.

rar için kutsal görev sorumluları" olarak tanımlanan, özel yetkilerle donatılmış bir hahamlar üçlüsünün bu amaçla görevlendirilmesi ilke olarak benimsendi.

Ele alınması gereken sorunlar arasında "konut krizi" göze çarpar: İntifa hakkı ya da *hazaka* üzerine olan bir mevzuat, bir evin ya da bir dükkânın ilk Yahudi kiracısına bir ayrıcalık tanır ve diğer bütün dindaşlarının onun yerine geçmesini men eder. İlk Maran kocasından boşanan Yahudi kadınların yeniden evlenebilme olanağı ya da çocuksuz dul kadınları, İberya'da kalan Maran kayınbiraderinin *levirliğinden** feragat etmeye zorlamak gibi sorunlar da gündemdedir ve hukukçuları devreye sokar: Hukukçuların ilk sorun hakkındaki kararları liberal, ikincisinde ise tersine çok bağnaz olacaktır.

Bir başka federal kurum olan "ortak ev", Talmud Tevrat 1520'de doğar; bu ev birbirini izleyen yangınların ardından, birçok vesileyle yeniden inşa edilecektir. Burası merkezî bir sinagog olmanın yanı sıra, halka açık bir okul, yetimler ve yoksul çocuklar için bir yuva ve özellikle de, büyük törenlerin ve kitlesel ibadetlerin düzenlendiği ve topluluğu ilgilendiren açıklamaların yapıldığı bir genel toplantı yeridir. Kurum her yıl için görevlendirilen yedi üyeli bir komite tarafından yönetilir. Hanuka Bayramı'nda, yoksul çocuklara yeni giysiler giydirmek onlara düşer: daha sonraları, Müslüman bir yazar, bunun bütün kent için bir kutlama vesilesi olduğunu ifade edecektir. Selânik Talmud Tevrat'ın saygınlığı, Yahudi dünyasında öylesine artacaktır ki, öteki cemaatler de bu kurumdan esinlenecek ve kurum Filistin dahil dört bir yandan bağışlar alacaktır.

Bölünmelerden kaçınmak, merkezî otoriteyi ve Selânik Yahudilerinin birliğini pekiştirmek gibi amaçlar, hahambaşıların en uzak görüşlülerinin, Medinalı Samuel (1505-1589) ya da Moiz Almosnino (yaklaşık 1523-1574) gibi dönemin büyük din âlimlerinin kısa süre içinde hedefleri haline gelecektir. Bu hedeflere ulaşmak için vakit geçmesi gerekecek ve deneyimler bu evrime destek olacak, öte yandan yıldızı parlamaya devam eden Kastilyalı Sefarad kültürü yararına yerel özellikler giderek yok olacaktır.

---

* *levirlik:* Bekâr erkeği, kardeşinin dul karısıyla (çocuğu olmamak şartıyla) evlenmeye zorlayan İbranî kanunu - e.n.

Örneğin, 1564'de, genel çıkarları ilgilendiren tüm *askamot*ların kentin tüm hahamlarının hazır bulunduğu ve kararların çoğunlukla alındığı genel kuruldan çıkarılması, özel cemaat liderlerinin ise yalnız iç sorunlar hakkında kural koyabilmeleri ilkesi getirilir.

Bir Altınçağ

Yeni "Sefarad"larında (İspanya) yerleşen Yahudiler ve babalarının dinine yarım yamalak dönen Maranlar, yeni Osmanlı yöneticilerinin görece uzaktan ve hoşgörülü vesayeti altında, ellerindeki kozlarla -para, bilim, teknoloji- ülkenin olanaklarını biraraya getirmenin meyvelerini tam anlamıyla toplamayı bileceklerdir. Şair Samuel Usque'un 1552'deki sesine kulak verelim:

> "Ey Yakup, Tanrı Osmanlı topraklarını sulayan geniş denizde merhametinin asasını kaldırdı ve lanetinin sürüklediklerini buraya gömdü!... Selânik, sağlam bir biçimde inanç üzerine oturdu. İnfaz edilen ve sürgüne gönderilen Avrupa'nın ve öteki diyarların Yahudileri, gölgesinin altında sığınmaya geldiler ve burada, sanki bu kent bizim saygıdeğer ana kentimiz gibi, dostça kabul gördüler. Kenti çevreleyen topraklar birçok ırmakça sulanıyor. Bitkiler harika ve gökkubbenin altında başka hiçbir yerde bu kadar güzel ağaçlara rastlanmaz. Bunların meyveleri nefistir."

Dönemin tarihçisi Yasef Nehama'nın ifadesini yinelersek, "Selânikli Sefaradcılığın altınçağı" kabuğunu kırıp ortaya çıkabilecek hale gelir; ama bu çağ, elbette yalpalamalar olmadan ve bazı trajediler yaşanmadan gerçekleşmeyecektir.

Örneğin cemaat 1539 ile 1545 yılları arasında, üyelerinden kaba-saba, hoyrat ve hayasız biri olan Portekiz kökenli Baruş tarafından terörize edildi. Onu Yahudilerin Kâhyası olarak, yani cemaatle kendileri arasında aracılık yapmakla görevlendiren Türklerin desteğinden yararlanan Baruş, beslediği çetelere dayanarak kenti soymaya başladı. Kamu düzeni ve geleneksel değerler hiçe sayıldı. 1545 korkunç bir yıldır. Çıplak cesetleri sokaklarda boylu boyunca sıralandığı mezarcılara nefes aldırma-

yan iki veba dalgası. Bir eczacının ilaçlar arasındaki bir sıçanı kovalarken lambayı beceriksizce devirmesinden çıktığı belirtilen, Vardar rüzgârı ve yazın kuraklığının gerisini hallettiği bir büyük yangın: altı saat içinde 5000'den fazla ev yanar ve 18 sinagog ve küçük dua yeri Tevrat ruloları ile birlikte yok olur. İspanya'dan getirilen elyazmalarından ve belgelerden oluşan bir hazine kül olup gider. Ekonomik ve düşünsel yaşamın bu felaketten tam anlamıyla kendisini kurtarabilmesi için yirmi yıl geçmesi gerekecektir. Bununla birlikte Medinalı Samuel şunları yazıyordu:

> " Şurası bir gerçek ki, veba, ölümcül hastalıklar ve yangın tarafından sınandık. Yine de âlimlerimizi ve kitaplarımızı koruyoruz; bilgide ve hakseverlikte zenginliğimizi sürdürüyoruz".

Aslında, XVI. yüzyıl Selânik'inin parıltısı, her şeyden önce düşünsel plandaydı. *Yeşiva*ları canlandıran, derin incelemeler yapan ve kararlar alan büyük hukukçuların, Abraham Lebeth Hazan ve Salomon Alcabets Halevî gibi şairlerin, ünlü Amato Lusitano (1510-1565) gibi doktorların bilimsel düzeyi, ahlâki değerleri ve belagati, Selânik'in Yahudi dünyasındaki saygınlığını ve etkinliğini sağlıyordu. Bu etki padişahın imparatorluğunun sınırlarının ötesine taşıyor ve Selânik'i XVI. yüzyıl düşüncesinin, Kudüs'ten, İstanbul'dan ve hatta Safed'den önce gelen başlıca merkezi haline getiriyordu.

Bu düşünsel çiçek açış, başından beri, büyük çoğunluğu itibariyle İspanyol parlak döneminin belli başlı ailelerinin soyundan gelen zengin göçmenlerin, Yahyalar, Bensussanlar, Nahmialar, Benvenistaların: sanata, sanatçıya kol kanat germesiyle mümkün olmuştu: Örneğin 1440'da İspanya'da doğan ve 1520'de Selânik'te ölen Samuel Meir Benveniste, İbranice, Arapça ve Latince eserlerden oluşan görkemli bir kütüphane kurmuştu; bu yapıt da ne yazık ki 1545 yangınında yok olup gitti.

Öte yandan, Kalabriya ve İspanya'da XV. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan İbranice matbaa, Selânik'te yaklaşık 1512'de (İstanbul' dan kısa bir süre sonra) boy gösterdi. İlk baskı aletleri, daha önce Lizbon'da çalışmış olan bir Portekizli firari tarafından getirilmişti. Unutmayalım ki, arap harfleriyle matbaa Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyıla kadar yasak olmaya devam edecektir.

"Bilim adamımız ve kütüphanelerimiz çok bol, bilim bizim aramız-

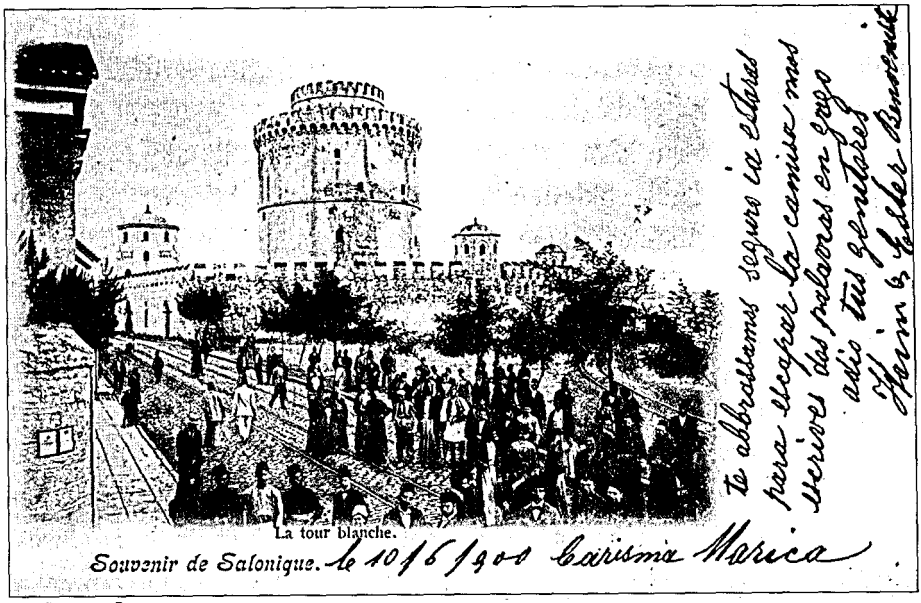
da iyice yaygındır!" diyor Medinalı Samuel. Sözü Bünyamin Halevî Eskenazi'ninkinde yankılanıyor: "Hatipler, vaizler, matematikçiler, filozoflar, hukukçular, bilginler, halk ozanları ve şairler". Ve Usque daha ileri gidiyor: " Tüm İsrail için yasalar bu ünlü kentte doğar."

Öteki kentlerin cemaat liderleri, aşağıdaki ifadelerin gücünü pekiştirmek için bunları kararnamelerinin sonuna eklemeyi ihmal etmiyorlardı: " Çünkü, dünyaca ünlü, bilginlerin ve saygıdeğer üstadların kenti Selânik'te işte böyle yapılıyor."

Bu sıralarda Yahudi göçmenler Selânik Körfezi'nin limanını, Kanunî Sultan Süleyman'ın çok işine gelecek bir biçimde, Balkanlar'ın ekonomik merkezi haline getirirler. Bu insanlar, kentlerinin Adriyatik ile Ege Denizi, Orta Avrupa ile Akdeniz arasındaki kavşak konumundan yararlanan, Yahudi ve Maran toplulukların bu geniş coğrafyadaki ilişki ağını kullanan ve nihayet, Selânik'e 1502'de gelen Apulya Yahudileri tarafından ve de özellikle Portekizli Maranlar tarafından sunulan bilimsel ticari yöntemleri uygulayan tüccarlardır: bono, kredi mektubu, sigorta sözleşmeleri, üreticilere önceden ödeme yapmak gibi. Bu tüccarların Makedonya'nın, Epir'in, Teselya'nın belli başlı pazarlarında (Kavala, Üsküp, Manastır, Yanya, Kastoria, Arta, Larissa, Trikkala) ve uluslararası ticaretin büyük merkezlerinde temsilcileri olan "aracılar"ı *(fattori, factores)* vardır: Tüccarlar bu temsilcileri, Yahudi nüfusun dürüstlüğü ve yabancı dil bilgisi ile kendini gösterdiği Arnavutluk kıyısındaki Avlonya'dan devşirirler. Selânikliler bu aracılarla, İbranice karakterlerle yazılmış İspanyolca mektuplaşırlar.

Ticaret onları Batı'ya sürüklediğinde, Engizisyon'un külyutmazlığına karşı kendilerini daha iyi korumak üzere Müslümanlar ya da Hıristiyanlar gibi giyinirler. Aralarından gözüpek olanlar, Maran şebekelerin örtüsü altında İspanya'ya ticaret yapmaya gitme riskini bile alırlar. Bu son derece tehlikeli bir şeydi, çünkü Katolik krallar 1499'da krallıklarına giren her Yahudi'nin mallarına el konmasını ve ölüme mahkûm edilmelerini öngören bir kararname çıkarmışlardı.

Fakat Selânik, bilhassa Venedik'le ticaret yapar. Sultan'ın korumasında olan ve bir Selânik kolonisinin bulunduğu Ragusa Cumhuriyeti bu iki kent arasındaki kara ticaretinin ara istasyonudur. Bununla birlikte bu ticari ilişkiler, Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorlu-

Beyaz Kule'yi gösteren ve 10 Haziran 1900'de Hayim ve Ester Benveniste'in yolladığı Ladino diliyle yazılmış kartpostal.

ğu arasında kimi zaman gerginleşen ilişkilere bağlı olarak dalgalanmalar gösterir.

1556'da meydana gelen sıradışı bir olay, Selânik Yahudilerinin uluslararası ticaretteki yerini ve Yahudilerin baskı altındaki dindaşları lehine bundan siyasal bir ordu yaratma tutkularını teşhir eder. Adriyatik'in önemli limanlarından, kendisine bağlı Ancona'da Papa IV. Paul 25 Maran'ın yakılmasını emretmişti. Selânik Federal Konseyi Ancona'nın 6 ay boyunca boykot edilmesini kararlaştırarak karşı saldırıya geçer. Bunun gerisinde yatan düşünce, Ancona trafiğini Urbin Dükü'ne bağlı küçük Pesaro Limanı'na kaydırmaktı. İstanbul'daki güçlü Maran iş kadını Gracia Mendes Selânik'in girişimini destekler: fakat bu girişim Osmanlı Yahudileri arasında görüş birliği sağlayamaz. Çelişen çıkarlar dayanışmanın karşısına dikilirler ve kısa süre içinde üstün çıkarlar: Boykot süresinin bitiminden önce, gemiler ve tüccarlar boykotu ihlâl etmeye başlarlar ve bir süre sonra, Ancona'ya karşı bir grup tüccarın uzun süre giderilemeyen ve papalık limanının Adriyatik'teki rakipleri karşısında zayıflamasına katkıda bulunan soğukluğundan başka bir şey kalmaz.

Öte yandan bizim Selânikliler bankerlik ve tefecilik yaparlar ve aralarından bazıları Makedonya köylülerinin gırtlağına sarılınca, padişahın küplere bindiği sık sık görülür.

Fakat Yahudilerin XVI. yüzyıl Selânik ekonomisi içindeki yeri, onlara geleneksel olarak yüklenen birkaç rolle sınırlı tutulamaz:

Kent nüfusu içinde çoğunluğu işgal ettikleri gibi, geldikleri ülkelerden özel teknikleri ve özgün üretimleri de beraberlerinde getirmiş oldukları için, zanaatler ve tarım dahil olmak üzere, mesleki faaliyetlerin büyük çoğunluğunda da hazır ve nazırdırlar: Zeytinyağı ve sabun imal ederler, kasaplık yaparlar; 1568 tarihli bir ferman, Yahudilerin yılda 150.000'den az olmamak üzere koyun kesmelerinden telaşa kapılındığını gösterir; bu kıyım büyük olasılıkla, hayvanların temizliği konusundaki yasal zorlamalarla açıklanabilir, daha kusurlu etler, bu konuda daha esnek olan Müslüman ve Hıristiyan hemşerilerine satılıyordu. Duvarcı ustaları idiler ve Toledo tipinde, iç avlulu, ya da çevresinde mütevazı konutların yer aldığı büyük avluları, *cortijos*ları Makedonya kentine ilk kez onlar getirdiler. Dahası, demircilik, bakırcılık, marangozluk, tenekecilik, çömlekçilik *(cantareros)*, mermercilik, tornacılık, sepicilik, arabacılık, ipçilik, kunduracılık, terzilik yapıyorlardı. Zanaatkârlığı gerektiren kuyumculuk, elmas traşlaması, mühür kazımacılığı gibi meslekleri tekellerine aldılar; aynı şekilde, Mayorka'dan getirilen gizli bir tarife göre yapılan, ünlü, kokulu bir "âb-ı hayat"ın diğerlerinden ayrıldığı parfümcülüğü de...

Çevredeki madenlere de el attılar; yalnızca kiracı, yönetici hatta devlet müfettişi olarak değil, işletmenin tüm aşamalarında yer aldılar. Örneğin Kalkidikya'daki Siderokopsa madenlerinde, Selânikli Yahudiler ağır basıyorlar, öteki milletlerin yanı sıra, patronları, ustabaşlarını ve işçilerin çoğunluğunu sağlıyorlar, İspanyolca'yı ortak dil olarak dayatıyorlardı; gezgin Belon du Mans'ın 1548'de kaydettiği gibi " o kadar ki, birbirleri ile konuşurken başka dili ağızlarına almıyorlar"dı.

Giacomo Contarini'nin 1507 tarihli raporu Selânik Yahudilerinin elinde bulunan silah ve özellikle top üretiminden söz ediyor. Eğer bilgi doğru ise, bu, Sefaradların Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları çoğu kez öne sürülen bir katkıyı doğrulayacaktır.

Fakat Selânikli Yahudiler her şeyden önce, kentin başlıca faaliyeti haline getirdikleri yünlü dokuma ile dikkat çekerler. Bu sektördeki

tüm rolleri, ticareti ve girişimciliği onlar üstlenmişlerdir: Bunun yanı sıra tezgâhlarına *(telares)* bağlı dokumacılar *(traperos)*, çırpıcılar, boyacılardır. *Traperos*, *manteros* (halı dokumacıları) ve *paneros* (dokuma tüccarları) loncaları halinde örgütlenmişlerdir. Terminolojinin de yeterince ortaya koyduğu gibi, teknikler, dokuma tipleri, kısaca her şey İspanyol'dur... Selânik dokumacılığı, Ortaçağ'dan beri Barselona'daki, Toledo'daki, Segoviya'daki ünlü tekstil sanayilerinin doğrudan mirasçısıdır. Yalnızca yünler farklıdır, çünkü Kuzey Yunanistan'da koyun yetiştiriciliği İspanya'daki kadar gelişmemiştir. Bu sorun ürün inceliğiyle kendisini hissettirir. Yapağı da ihracatlar yüzünden kıtlaştığı için yerli dokumacılığı en çok gereksinim duyduğu maddelerden biridir.

Cemaatin bu açıdan yapabileceği, üyeleri arasında kusursuz bir dayanışma kurmaktı. 1534'e doğru alınan, on beş haham ve önemli ileri gelenler tarafından imzalanan ve cemaatin bütününe dayatılan bir kararın *(askama)* hedefi de buydu. Bu karar karşı gelenleri *herem*le (afaroz) tehdit ederek ve akla gelen her türlü bedduayı sıralayarak, yünün ve onun boyanmasına yarayan çivitin kente karayoluyla en az üç gün uzaklıktaki yerlerden daha yakın yerlere ihraç edilmesini yasaklıyordu.

Selânik'in çuhaları, yorganları ve halıları XVI. yüzyıl boyunca büyük beğeni topladı. Balkanlar'ın bütün kentlerine ve panayırlarına, dahası İstanbul'a, İskenderiye'ye ve İzmir'e ihraç edildi. Zaten Selânikliler sanayilerini çevredeki birçok kasabaya yayıyorlardı.

Fakat cemaat açısından dönüm noktası daha değişik bir husus oldu; kısa bir süre sonra bizzat padişah bu ürünlerle ilgilendi ve sonuçta askerleri ve yeniçerileri için ihtiyaç duyduğu su geçirmez yünlü ürünleri Selânik'teki tezgâhlarda imal ettirmeye karar verdi. O andan itibaren, Yahudi dokumacılığı bir devlet sorunu haline geldi ve yün ikmali yalnızca topluluğun iç düzenlemeleri ile değil, devlet mevzuatı ile korunmaya başlandı. Padişah fermanları, 1576'da alınan aşağıdaki düzenleme kararları gibi, Makedonya ve Bulgaristan'daki koyun yetiştirilen bölgelerin yetkililerine yöneltilmişti.

> "Selânik'te yeniçerilere çuha imal eden Yahudiler, kendi paralarıyla, sizin bölgelerinizde geçerli fiyattan, hammadde olarak kullanmak üzere gerekli yünü satın almadıkları sürece, bu

yünlerin Latin ya da Venedikli tüccarlar tarafından veya başka bir yöne doğru sevkedilmek üzere satın alınmalarına izin vermemelisiniz (...) fakat yukarda adı geçen kişilerin (Selânikli imalâtçılar) bir kez Hazine için gerekli miktarda yünü satın aldıktan sonra, aracıları zarara uğratmak için öne sürdükleri, hâlâ yüne ihtiyacımız var, başkalarına satılmamalı, bahanesini uydurmalarına da dikkat etmeniz gerekir."[3]

Üretimi ve pazarı güvencelere kavuşturulan zanaatkârlar, üretilecek tipler (onlara modeller veriliyordu), üretim normları, miktarlar ve süreler konusunda çok sıkı kurallara tâbi idiler. Bu zanaatkârlar birçok yetkilinin müşterek denetimi altına konmuştu. Selânik kadısı, çuha emini ve yeniçeri ocağının temsilcileri gibi yüzde yüz namuslu oldukları söylenemeyecek şahsiyetlerdi bunlar. Çok büyük miktarlardaki keçeler, Selânik'ten, kış başında yeniçerilere törenle dağıtılmadan önce ambarlara konulduğu İstanbul'a gemilerle ya da deve veya at sırtında nakliediliyordu.

Yahudi bir kumaş satıcısı.

Belli bir tarihte (Nehama'ya göre 1568'de, ünlü haham Almosnino'nun İstanbul'a görevle gidişinden sonra), cemaatin sultana vermekle yükümlü olduğu verginin bir bölümünün çuha olarak ödenmesi iki tarafa da uygun göründü. Vergi bundan böyle para olarak

3 Başbakanlık Arşivleri, İstanbul, *Mühimme zeyli defterleri*, cilt III, f. 35.

değil, fakat çuha olarak ödendi. Her cemaat belli sayıda parçadan oluşan ve zenginliği ile orantılı kendi kotasını sağlamakla sorumlu tutuldu ve her cemaatin içindeki "dağıtımcılar", herkesin payına düşeni o kişinin varlığına göre belirliyorlardı. Üstlenilen çuhaları satın almak ya da kolları sıvayıp imal etmek katkı sağlayanların kendilerine kalmıştı.

Vergiye giderek "kralın giysileri" *(Bigde ha-meleh)* adını kazandıran malî yöntem, dokumayı kent içinde daha da yaygınlaştırdı. Bu aynî ödeme, baştaki avantajları neler olursa olsun, yavaş yavaş Yahudiler için ürkütücü bir tuzağa dönüştü. Yeniçerilerin sayısındaki sürekli artış, devletin genel malî krizi ve paranın değer yitirmesi, Bâbıâli'nin taleplerini artırmasında rol oynadı. Başta yıllık 1200 parça olan çuha sayısı (1000'i mavi, 200'ü kırmızı) 1620'ye doğru 4000'i aşmıştı. "Bu, Musevilerin ensesine inen demir bir çubuk" diye durumu ifade ediyordu o günlerde bir haham.

Cemaat bu koşullar altında artık yükümlülüklerini yerine getiremez hale geldi; dahası, sistem üretimin yozlaşmasını, saptanmış normlara karşı her türlü hileyi kolaylaştırdı. Bu durumdan doğan ve mültezimlerle Yahudiler arasında meydana gelen uyuşmazlık, ölümcül sonuçlar doğurur: 1637 Eylülü'nde yetkililere durumu açıklamak için bir Selânik heyetinin başında başkente gelen haham Yasef Kovo idama mahkûm edildi ve asıldı. Bununla birlikte zorunlu teslimat daha sonraları sınırlandırılmışa benziyor (1650'ye doğru 3500 parça); üretim yeniden düzenlendi ve "beylikçi" adı verilen, belirlenen kusurları önlemekle görevlendirilen Yahudi bir denetçinin nezaretine verildi.

İki Yüzyıllık Pranga

Bu malî sıkıntılar, öteki yıkımların habercileri oldu. Bir bütün olarak ele alındığında İmparatorluk, Selânik ve özellikle kentin Yahudileri açılarından, her şeyiyle solmaya başlamıştı. Sonuç itibariyle, Balkanlar'ın İspanyası'nın altınçağı, gözalıcı olduğu kadar da kısa süreli oldu.

Göçmenler XVI. yüzyıldan sonra gelmeye devam ettiler. Eşkenazlar (özellikle Ukrayna'daki 1648 ve 1658 pogromları (Yahudi kırımı - e.n.) sırasında ya da Podolya'nın 1672'den 1699'a kadar Osmanlılar tarafından işgali sırasında) ve geçmişte olduğu gibi göç dalgaları Engi-

zisyon'un canlanma baskılarını izleyen İberya'nın Maranları. Fakat Selânik artık bu sonuncular için belli başlı çekim merkezi olmaktan çıkmıştı. Venedik, Amsterdam, Londra, Bordeaux, Hamburg, Livorna Maranlar açısından gidilecek başlıca yerler haline geldiler. Livorna kentinde, Toskana büyük dükünün 1593'deki imtiyaz belgesinden sonra, Avrupa'nın bütün dinî lanetlileri hoş karşılanıyordu. Her şeye rağmen Selânik'e ulaşan Maranlar ise, burada geçmişin o konuksever ve yumuşak havasını artık bulamıyorlardı: Bağnazlık, içine kapanıklık zaman içinde gelişmişti. Dahası, vergilerin artması ve ekonomik faaliyetin daralması kimi Selâniklileri çevredeki kasabalara ya da İstanbul, Filistin ve özellikle XVII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ve Yahudi cemaati Selânik ile kardeş olan İzmir'e gitmek üzere kentlerinden ayrılmaya yöneltti. Bu ayrılmalar, kalanların omuzlarındaki vergi yükünü artırdı.

Osmanlı İmparatorluğu, Kanuni Sultan Süleyman'la doruğa çıktıktan sonra, uzun süreli bir kargaşa dönemine girdi: malî, askerî, siyasal krizlerin yıkıcı etkileri birbirine eklendi. Malî baskılar, keyfilik ve bunlardan kaynaklanan yozlaşma, sultanın imtiyazlı gayrimüslim tebaaını, Hıristiyanları ve Yahudileri hedef alıyordu; bunların içinde de özellikle yükselen Batılı güçler arasında hamileri olmayan Yahudileri... XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyıl boyunca Venedik'e, Habsburg İmparatorluğu'na ve Rusya'ya karşı birbirini izleyen savaşların ortalığa saçtığı başıboş askerlerin zulmünün kurbanları da aynı kişilerdi. Selânik, genellikle orduların yolunun üzerindeydi. Dahası, Sultan IV. Mehmet'in 1669-1670'de yedi ay kentte kalışı gibi olayların darbelerini yiyordu: ona eşlik eden çok sayıda askerî birlik Yahudilere sataşmaktan geri durmuyordu. 1688 baharında, bu kez Venedikli amiral Morosi'nin yönettiği üç ay süren bir kuşatma yaşandı.

XVIII yüzyılda, Selânikli gayrimüslimler kentte ikamet eden kendi zalimlerine kavuşacaktır. Öte yandan kent, başkentin siyasal karışıklıklarını ya da sultanın Hıristiyan hasımları karşısında aldığı yenilgileri "kafirlere" baskılar biçiminde yansıtan binlerce yeniçeriden oluşan bir milisin sultası altına girecektir.

"Askerî şefler tarafından kuru incir gibi eziliyoruz, diye yazı-

yor 1784'de haham Yasef Kovo (...) Onların gözünde ıskarta maldan başka bir şey değiliz. Mallarımıza göz dikiyorlar. Bizim sırtımızdan sefahate dalan, ar damarı çatlamış bir soy oluşturuyorlar..."

Osmanlı sisteminde zimmilerin toplumsal koşullarının bozulmasına yol açan bütün bu kötülüklere, düzenli bir biçimde, bölgedeki bulaşıcı hastalıklar da eklenir: Veba, ateşli humma, trahom ve bir dizi öteki hastalıktan oluşan tablo, 1832'den itibaren kolera ile tamamlanacaktır. Art arda gelen yangınlar ise kentin mahallelerini yok eder.

Başka etkenler kentin ekonomik durumunu daha da geriletmeye yol açmasaydı dahi, bu karanlık arka plan, prangalı döneme girişi belirlemeye yeter de artardı bile. XVII. yüzyılın sonunda Evliya Çelebi, 3060 dükkânı, Doğu'nun bütün kokularını saçan, şaşırtıcı seslerin, tacirlerin altın ve gümüş akçelerini sayarken çıkan tıngırtıların yankılandığı, kalın duvarlarla çevrili ve kubbelerle kaplı (1650'ye doğru inşa edildi) pazarı övebiliyordu. Bununla birlikte bölgesel ticaret, merkezî iktidarın güçten düşmesi üzerine karada ve denizde ortaya çıkan güvensiz ortamın sonrasında tökezledi (1794'de bir haydutlar ordusu, kenti tam anlamıyla kuşatmaya kalkışacaktır).

Uluslararası ticarete gelince, 1667'de Ragusa depreminden ve özellikle 1669'da Girit'in düşmesinin ardından Selânik'in geleneksel ticaret ortağı Venedik de silikleşince, Selânik sarsıldı. Dahası, Selânik'in artık çetin rakipleri vardı: Yanı başında Makedonya'da Serez, Moşopolis ve özellikle Ege'nin öteki kıyısında büyüyen rakibi İzmir.

Osmanlı dünyasının bağrında bu kadar elverişli bir yer işgal eden bu liman her şeye rağmen tüm kozlarını yitirmemişti. Tersine bu kozlar, XVIII. yüzyılın bazı diplomatik yenilikleri tarafından esaslı bir biçimde güçlendirilecektir. Sultanın 1718'de Habsburg Hanedanlığı'na ve daha sonra 1774'de Ruslara vermeye zorlandığı ticari imtiyazlar Selânik Körfezi'ndeki kent açısından zengin vaadler içeriyordu. Fakat bundan böyle buraya, kendi konsolosluklarının şemsiyesi altındaki Batılı tüccarlar yerleşecek ve bu işten esas kârlı çıkanlar sultanın Yunan tebaası olacaktır. Yahudiler süregiden faaliyetlerde belli bir yeri koruyorlarsa da, bu, tüccarlarla yerli üreticiler arasındaki zorunlu aracılık-

lar, küçük simsarlıklar ya da çevirmenlik gibi işlerin ötesine geçmiyordu. Şurası da bir gerçektir ki, bütün güçlerini bu işlere harcayanlar, bu vesile ile önemli bir avantaj kazanıyor, yabancı konsoloslukların "koruması" altına giriyor ve bu sıfatla padişahın ve çevresinin otoritesinin dışına çıkıyorlardı.

Yalnızca Selânik cemaatine son katılanlar yeni konjonktürden tam anlamıyla çıkar sağlıyorlardı. Bunlar XVII. yüzyılın sonunda yerleşmeye başlayan ve XVIII. yüzyılın ortalarında konumlarını pekiştiren Livorna Yahudileriydi. Önceleri Fransız konsolosunun himayesi altına girmişlerdi; sonra efendileri Toscana İmparatoru ve Gran-dükü François de Lorraine 1747'de Bâbıâli'den kendi kapitülasyonlarını elde edince, adı geçen Yahudilerin büyük çoğunluğu onun himayesine girdi. Bunların sayısı yüzyılın sonunda giderek arttı. Lazare Allatini, ancak 1868'de tasfiye edilecek olan bir ticarethaneyi kurmak için Livorna'yı 1796'da terk edecektir. Bu arada, oğlu "doktor Allatini" Moiz, bütün cemaate yeni bir ruh aşılama işini üstlenecektir. Bu Toscanalılar bir başka dünyadan, dünyevi kültüre ve Aydınlanma'nın laik düşüncesine bulaşmış bir dünyadan geliyorlardı.

Öte yandan, Batı ticaretinin XVIII. yüzyıl boyunca genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na ve özel olarak Selânik'e nüfuz edişi, geleneksel Yahudi dokumacılığına öldürücü darbeyi indirdi. Giderek daha cılızlaşan dokumacılık, her yerden gelip pazarı istila eden ürünlerle özellikle de Provans'ın ünlü "çuhalar"ının rekabetiyle başedemezdi. Yeniçeriler de Selânik'in kaba saba çuhasını küçümser hale geldiler. Devletin verdiği payları çok ucuza sattılar ya da bunları halı gibi kullandılar. Selânik Yahudilerinin vergi yükümlülüklerinin bir bölümünü çuha, geri kalanını para olarak ödemeleri biçimindeki 1730 tarihli sadrazam kararı bütün bu gelişmeler sonrasında ortaya çıktı. Bunun sonucunda, teslim edilen mal sayısı XIX. yüzyıl başında üç yüz-dört yüz parçaya kadar düştü. Bu teslimat, yeniçeri ocağının lağvedilmesine bağlı olarak, 1826'da ortadan kalkacaktır. Bu tarihte, kent tüm dokumacılarını yitirmişti. Yün ve çivit ihracatçılarına yasak getiren eski cemaat kararının *(aşkama)* kaldırılmasının vakti gelip çatmıştı. Çok uzun bir tarih sona eriyordu.

İzmir'li Mesih

Kievli keşiş Basil Barski 1726'da Selânik'e yaptığı ziyaretin ardından aşağıdaki raporu kaleme alır:

> "Bana söylendiği kadarıyla, Yahudi okullarının sayısı altmışı aşıyor. Bu okullarda bilim gelişmiştir, pek çok bilimadamı var. Çeşitli bilimlerin ve hatta felsefenin öğretildiği bir akademiye de sahipler. Orayı ziyaret ettim ve tıpkı öteki ülkelerdeki gibi tartışan filozoflar gördüm."

Saf keşişin algılanmasında bir yanılgı payı vardı, ya da daha doğrusu heyecanı gerektiği gibi değildi. Selânik *yeşiva*ları XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sık sık kapıları çalınan, faal ve diyaspora aracılığıyla dört bir yana dağılan birçok hahamı yetiştiren yerler olmaktan çıktıkları için değil, ana şehirleri, bazı durumlarda geleneksel malî muafiyetlerini ellerinden almak zorunda kalmadığında bile, onların hepsini besleyemediği için... Fakat bu seminerlerdeki öğretim, artık altın çağda büyük âlimler dönemindeki kadar verimli ve yaygın değildi; köhnemişti ve kısır bir şekilciliğin içine hapsolmuştu. Koimbra ve Evora okullarının çiçeği burnunda mezunları gibi yeni gelen ve değerli elyazmalarını beraberinde getirenlerin bu seminerlere baştan beri sağladığı canlılığı yaratan dış katkılar kesintiye uğramıştı. Kendi içine kapanan, fikri uyarıcıdan yoksun bir Osmanlı çevresine gömülen ve hem ticaretin azalmasıyla hem de İbrani alfabesinin engellemesiyle Batı'dan giderek daha fazla kopan Selânik Yahudiliği, çok yoksullaşmış, güçsüzleşmişti. Hahamlar bir sürü eser veriyorlardı fakat bunlar, Nehama'nın yazdığı gibi, "onların dikkatini çeken ve incelemelerinin, araştırmalarının konularını oluşturan, her zamanki gibi, ibadetin bitmez tükenmez sorunları ve ticari mevzuatlardı. Eserler genel olarak, kendilerinden öncekilerin tekrarından ibaret hukuki derlemelerdi; Talmud ve İbn-i Maimon'un Mişne Tevradı (İbn-i Maimon'un neo-platoncu Tevrat açıklamaları- ç.n.) üzerine çeşitlemeler, vaazlardı..."

Tarzın yetersizliğine, karanlıklığına yönelik kınama da aynı yazardan geliyor. Yahudi düşüncesinin canlı merkezleri artık başka yerlerdedir; Almanya'da, Avusturya'da, Fransa'da ve Polonya'dadır. Birkaç yeni gelenin saçtığı ışık, ortalığı aydınlatabilecek ölçüde güçlü değildir.

Dahası, hayran olmakta çok aceleci davranan bizim Kievli keşiş, ziyaretinden birkaç on yıl önce cemaati doktriner, ahlâksal, kurumsal temelleriyle sarsan ve silinmemiş izleri hâlâ görülebilen darbeden habersizdir.

Mesihçi akımlar, aslında Hıristiyan ve Müslüman çağdaşlarında olduğu gibi, XV. yüzyıldan beri Yahudilerin gündemindeydi. Davud'un soyundan Mesih'in ortaya çıkışı tarafından işareti verilecek olan dünyanın sonu, *Geula*, ve İsrail'in kurtuluşu, eli kulağında görünüyordu. Kuşkusuz döneme özgü altüst oluşlar ve yıkımlar tarafından alevlendirilen bu duygu, yazarlar ve ateşli vaizler tarafından olduğu kadar, her cinsten maceracı tarafından körükleniyordu. Bir kısım din adamlarında bu eğilimler, İspanya'da XIII. yüzyıldan önce oluşturulan, referans kitabı *Zohar* olan ve İncil kadar kutsal ve büyük bir olasılıkla Tevrat'dan daha kutsal, batınî ve mistik bir doktrin olan Kabala'yı ön plana çıkarıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda göçmenler arasında Kabala hakkındaki incelemeler de bu şekilde büyük bir önem kazandı, bir sürü haham buralara taşındı ve Selânik *yeşiva*ları Safedlilerle birlikte bundan derin bir biçimde etkilendiler.

İşaretler yorumlanarak kader yılı teşhis edilmeye çalışılıyordu. O yıl beklenen olay meydana gelmeden geçince, hararet daha sonraki yıllarda yükselmek üzere yeniden düşüyordu: kısa vadede 1540, 1568 yılları böyle geçirildikten sonra, mesihçi inançlar XVII. yüzyılda yeniden canlandı. *Zohar*'ın yorumlanmasına dayanarak 1648 bu kez asıl beklenen yıl olarak görüldü. Bu yıl geçince, yerini 1666 aldı.

1626'da İzmir'de doğan genç bir hahamın, Sabetay Sevi'nin mesleki yaşamı işte bu çerçevede başladı; Sevi ilmiyle, oturaklı görünümüyle, yetenekleriyle, kutsal ve mucize yaratan bir öncü olarak kendini hemşehrilerine kabul ettirdi. Fakat, aşırılıklarını artırıp kendini Mesih olarak dayattığı ölçüde hemşehrilerini böldü ve sonuçta toplum dışına itildi. Bunun üzerine Selânik'e geçti, bilim adamı ve kabalistik ünü burada güçlendi ve hayranlarıyla müritlerini Şalom Sinagogu'nun müminleri ve Maranların arasından devşirmeye başladı. Fakat temkinli geçirdiği birçok yılın ardından, 18 Mayıs 1657'de Şalom Sinagogu'nun avlusundaki görkemli bir ziyafet sırasında, ağza alınması yasak olan Allah'ın adını dile getirmeyi ve kendini Davud'un oğlu Mesih gibi sun-

mayı göze alarak İzmir'deki hareketini yineledi. Federal Hahamlar Konseyi tarafından kovulan Levi, Balkanlar Mısır ve Filistin arasında git-gellerle dolu gezgin bir yaşama başladı. Geçtiği yerlerde cemaatleri, misyonunun gerçekliğine ve özgünlüğüne, öğretisine ve mucizelerine inanan coşkulu müritlerle, inançları ve geleneksel öğütler adına günah sayan muhalifler olarak ikiye bölüyordu. Çevresinde Mısırlı zengin maliyeci ateşli cinci Rafael Yasef Çelebi gibi sermaye sahiplerinden, Sabetay'ın kayınbiraderi Primo gibi örgütçülerden ve Gazzeli Natan ya da Abraham Cardoso gibi doktrinerlerden oluşan bir tarikat oluştu.

Geriye dönüp bakıldığında, yankıları bütün Yahudi dünyasına ulaşan bu hareketi nasıl değerlendirebiliriz? Rasyonalist, modernleşme yanlısı tarihçi Nehama bu harekette isteriden ve şarlatanlıktan başka bir şey görmez. Livornolu ve Selânikli Maranların içinden çıkan tarihçi Edgar Morin, Gershom Scholem'in çalışmalarına dayanarak daha dengeli bir değerlendirme yapar:

> "Sabetaycılık (...) Kötü ile İyi arasındaki ilişkinin daha zengin, mistik ve karmaşık bir görünümü açısından, İlâhî Sürgün'ün cinci kozmogoni (evrenin yaradılışı) temelinde yeni bir dinî öğreti getirir (...) Maran tecrübesinden ve Yahudi-karşıtı zulümlerin hortlamasından sonra, Sefaradizmin içinden yeni bir din, belki de kendiliğinden *"Gentil"*lere (Yahudilere göre yabancılar) açılacak olan bir post-judaism doğmaya çalışıyordu."

Her ne hal ise, birdenbire meydana gelen bir değişiklik, kartları yeniden karıştıracaktı. Sabetay'ın ve adamlarının kışkırttığı karışıklıkların harekete geçirdiği Osmanlı yetkililer, ajitatörü hapse attılar. Sonra Sabetay sultanın ve divanın önünde sorguya çekildi. Kendine çevrilmiş oklardan sonra hayatta kalmayı başararak olağanüstü gücünü kanıtlamaya davet edilir. Sabetay, 24 Eylül 1666'da İslâm'ı kabul ederek postu kurtarır.

Bu ters yöne dümen kırma, kimileri tarafından mistik mesajının tamamlanması olarak yorumlandı, müritleri arasında taraftarlar buldu. Dinden dönüş hareketinin başlaması karşısında Yahudi yetkililer çaresiz kaldılar, çünkü bu hareket Türk efendileri tarafından olsa olsa onaylana-

bilirdi. Türkler bu yeni din değiştirmiş kişilere *Dönme* adını verdiler. Bununla birlikte, yaşamının geri kalan 10 yılında, peygamber ve sadık adamları İslâmiyet'le Yahudilik arasında bocalamaya devam ettiler. Olaylar ancak tedrici olarak netleşti. Ancak 1686'dadır ki, Selânik'in en zengin ve en saygın ailelerinden 300 aile, İslâmiyet'e geçerek hahamlık yetkililerinin reddettiği bir ikilikten çıkmaya karar verdiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok başka kentinde onları taklit edenler görüldü.

O zamandan itibaren, Sabetay'ın peşinden giden kuşakların kaderi ikiye ayrıldı: Şeklen Yahudiliğin içinde kalmış olanlar gizlice peygamberin davasına bağlı kalıyorlardı; ustalarının yolundan giderek İslâmiyet'e geçenler ise, gizliden gizliye Yahudi kalıyorlardı. Bu Dönmelerin uyması gereken emirler arasında (bunlar da iki alt tarikata bölünmüşlerdi; Yakubiler ve İzmirliler) şu hükümler yer alıyordu:

> "Türkler görünüşte ne yapıyorsa o âdetleri uygula, fakat evlilik bağıyla onlarla birleşme."

Osmanlı cemaatleri, özellikle dramın başlıca sahnelerinden biri olan Selânik cemaati, "Sabetay karışıklığından" çok zayıflayarak çıktı. Geleneksel akım, buna tepki olarak, daha önce söz ettiğimiz kültürel yaşamın yoksullaşmasını, köhneyişini artırmaktan başka bir sonuç doğurmayan katı bir uzlaşmazlıkla içine kapandı.

Aynı şekilde, yerel cemaatlerin özerkliğinin kısıtlanması ve cemaat örgütlenmesinde federal yoğunlaşmanın güçlendirilmesi yönündeki önceki eğilim, kesin olarak benimsendi. Bütün Selânik cemaati bundan böyle bir hahamlar üçlüsü tarafından çok katı biçimde yönetilecekti. Bunların içinde "hahambaşı" toplumun gerçek lideriydi. Bu dinî makama, daha az yetkili 7 soyludan oluşan bir laik konsey yardımcı oluyordu. Halk, "teokratik ve plütokratik" güçlü bir oligarşiye teslim edilen günlük işlerin yürütülmesinin dışına itilmişti.

XVI. yüzyılın göz kamaştıran cemaati, izleyen iki yüzyıl boyunca durumunun her düzlemde kötüleştiğini gördü. Görece de olsa, bir refah, özgürlük, düşünsel parlaklık çağının yerini, tedrici olarak bir yoksulluk, baskı ve aydınlık düşmanlığı almıştı.

1810'da Selânik'i ziyaret eden İngiliz Charles Cockerell, Yahudi nüfusun içinde bulunduğu durumu şöyle hatırlıyordu:

"Büyük ayrıcalıkları vardı; zaman içinde büyük ölçüde yok oldular; şimdi büyük bir yıkım içindeydiler."

Dönemin Yahudi mahallelerini tasvir eden Nehama, bu karanlık durumu anlatacak kelime bulmakta zorlanır.

"Bodur ve tatsız, üstüste katların ve düzensiz cumbaların gündüz güneşe ve ışığa engel olduğu evlerin arasına sıkışmış, her türlü kaldırım taşından yoksun sokaklar, nemden çürümüş, karanlık, iğrenç kokulu tam anlamıyla dolambaçlı dar ve ince yollardır."

Abraham Bar David'in duası işte bu çirkef kuyusunun dibinden geliyordu.

"Ey Tanrım, ne kadar yoksullaşmış olduğumuzu gör. Bütün gücümüzle silkinip, yıkılmış Davud'un kulübesini onaralım..."

O zamanlar, dünyanın değişmekte olduğunu ve bu yeni doğan güçleri çürümüş imparatorluğa iletme görevinin bir gün Selânik'e düşeceğini kim sezebilir, kızışan milliyetçilik hareketleri tarafından kuşatılan, Livornolular tarafından gençleştirilen eski Yahudi cemaatinin, can çekişmeden önce ikinci bir altınçağ yaşayacağını kim kestirebilirdi?

YENİLENME

Rena Molho

1850-1918: Cemaatten birçok kişiye göre, dönem, kaynağında eğitim reformu yer alan düşünsel, ekonomik ve toplumsal yenilenme dönemidir. Bu reform, genellikle aşırı muhafazakâr olan hahambaşılık ile seslerini duyurmak isteyen laikler arasında bir uçuruma yol açar.

1850 ile 1918 yılları arasındaki dönem, Selânik kentinin evriminin, Yahudi cemaatinin gelişmesine bağlı kaldığı son aşama oldu. Yahudi varlığı, yalnızca Osmanlı egemenliğinin son altmış yılı boyunca değil, fakat kendini kabul ettirebilmek için öteki politikaların yanı sıra, Yahudi yanlısı bir siyaset benimsemek zorunda kalan Yunan yönetiminin -en azından ilk altı yılı boyunca- ve de kenti biçimlendiren neredeyse tüm etkenler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip oldu. Bu evrede, nüfusun çoğunluğunu temsil eden Yahudiler, yerel Balkan azınlıklarının genel bir nitelik kazanan ulusal bağımsızlık mücadelelerine katılmadılar ve yerli bir grup gibi hareket ederek, büyük ölçüde kentin çehresini belirlediler.

Ondan birkaç on yıl kadar önce, cemaatin çöküntüsü hâlâ kente yansıyordu. Kentin görünümü, Fransız Konsülü Ch. E. Guis'ye göre, geçmişteki zenginliğinin çok silik bir yansımasıydı.

Fakat 1850'den sonra, büyük güçlerin Makedonya'ya sızmaları ve Kırım Savaşı'nın sonu ile Amerikan İç Savaşı'nın başlangıcının transit ticaretine dayattığı değişiklikler, Selânik'i Avrupa'nın "antrepo"su haline getirdi. Bu fırsatlar, cemaatin seçkinlerinden kimi Yahudileri, hemşehrilerinin değerini ortaya koymak üzere, kentteki yeniden düzenlemelerden ve Osmanlı yönetiminin reformlarından yararlanarak, cemaate yeni bir ruh aşılama girişiminde bulunmaya teşvik etti. Say-

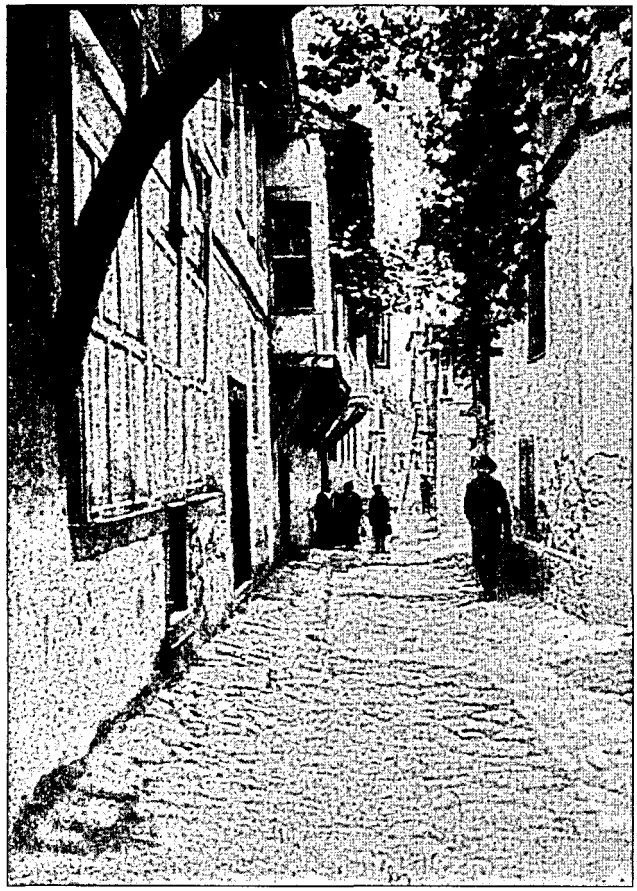
gın Sefarad cemaatinin yeniden örgütlenmesi, Selânik'in ekonomik ve kültürel atılımına böylece katkıda bulunurken, bir yandan da "İsrail'in ana kenti" rolünü bir kez daha onayladı.

Selânik'i XIX. yüzyılda ziyaret eden gezginlerin neredeyse tümü, bu çokuluslu kentin en çarpıcı yanının, Yahudi unsurunun sayısal üstünlüğü olduğunun altını çiziyorlar. Gezginlerce sağlanan nüfus verilerinin yanı sıra, sayımlara ait verilerin de, her zaman çok doğru olmasa bile hemen hepsinin, milletlerarası karşılaştırmalarda Yahudilerin toplam nüfusun yüzde 50-55'ini temsil ettiği konusunda birbirlerine yakın şeyler söylemeleri anlamlıdır.

Selânik'i 1842'de ziyaret eden tarihçi Fallmerayer kentin Samariya adını almasını öneriyordu, çünkü orada toplam 70.000 kişilik nüfusun 36.000'i Yahudi'ydi. Profesör G. K. Moraytopulos'a borçlu olduğumuz 1882 tarihli bir okul kılavuzuna göre, 1870'de Selânik'te yaşayan 90.000 nüfusun 50.000'i Yahudi, 22.000'i Türk ve Dönme ve 18.000'i Rum'du. Osmanlı İdaresi tarafından 1882 ile 1884 arasında gerçekleştirilen ilk sayımdan çıkan, kentin nüfusunun 85.000'e ulaştığı ve bunun 48.000'inin Yahudi olduğudur. 1902'de yapılan ikinci sayım da, nüfusun artmış olmasına rağmen, kentin 120.000 sakininin 62.000'inin Yahudi olduğunu gösteriyor.

Yunan yönetimi tarafından 1913'de yapılan ilk sayıma göre, Yahudiler o sırada nüfusun yüzde 50'sinden azını temsil ediyorlardı ama ilk sırayı işgal etmeyi sürdürüyorlardı. Bu sayımın sonuçlarında Selânik'in 157.889 kişiden oluşan nüfusunun 61.439 Yahudi, 45.889 Türk, 39.956 Yunanlı arasında dağıldığı, Bulgar, Batılı ve Ermenilerin oranının çok daha az olduğu özellikle belirtilmişti. Nihayet, 1917 yangınından sonra, arşivlerinin yakılıp yok olması nedeniyle Yahudi cemaati tarafından tamamlanan ve 1919'da *L'Indépendent* gazetesinde yayımlanan sayım, Selânik'te 1914'de 170.000 kişilik nüfusun içinde 90.000 Yahudi'nin yaşadığını gözler önüne seriyordu. Bu dönemde Selânik'in Yahudi fizyonomisinin eşinin benzerinin olmaması olgusu, bir yandan hiçbirinde 5000 kişiden fazla mensubu olmayan öteki Yunan kentlerindeki cematlere, öte yandan da Yahudilerin nüfusun yüzde 5 ile 10'undan fazlasını temsil etmediği Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İstanbul ve İzmir gibi, öteki kent merkezlerine kıyasla ortaya çıkıyordu. Paralellik Batı'nın öteki

önemli cemaatlerine, örneğin Fransa'daki Yahudi cemaatine taşınabilir; buradaki cemaatin toplam nüfusu, Selânik'in tek başına barındırdığı Yahudi sayısından azdı.

Yahudi mahallesinden bir sokak.

Mahalleler

Cemaatin birincil rolünün ne olduğu, üyelerinin fazlalığından ziyade, kentin en gözde bölgesine konumlanmış olmalarıyla anlaşılır. 1890 yangınına kadar, bütün Yahudi mahalleleri, tıpkı iki Yunan mahallesi ve iki Türk mahallesi gibi, Selânik'in kuzey-batı bölümüne kadar uzanıyor, kentin tüm merkezini, kıyıyı ve limanı kaplıyorlardı. Sakinlerinin sayısına göre, yayıldığı alan bakımından sınırlı kalan, bu yüzden de yoğun bir nüfus barındıran bu bölge, kentin ticari merkezini yani "agora"sını ve limanını oluşturuyordu ve mesleki faaliyetlerin büyük bölümü burada birarada oluyordu. Sokakların çoğu, Kastilya Havrası Caddesi, Haham Aster, Haham Matalon, Boyacı David ve başkaları gibi İbranice-İspanyolca (Judeo-Espanyol) sinagog ve haham adları taşıyordu. Bunlar Selânik'in Yunanlılar tarafından işgaline yani 1913'e kadar korundular. Osmanlı vergi kayıt defterlerinde adı geçen 17 Yahudi mahallesinin çoğunluğu da Judeo-Espanyol adlar taşıyordu: Rogos, Kaldirgoc

(Kal de los Gregos), Pulia (Apulia), Baru (Barukh), Bedaron (Beit Aron), Malta, Kulhan, Etz Haim, Aguda, Leviye.

Yalnızca, adları Osmanlıca olan Aya Sofya, Sofya, Cedide, Tophane, Fındık, Kadı, Salhane ve Yeni Havlu mahalleleri istisnaları oluşturuyorlardı.

Farklı cemaatlerin mahalleleri genellikle ya en gösterişli ibadethaneleri, ya da "ruhanî çevre" mabetleri olan başlıca binaların adını taşırdı. Yahudi mahallelerindeki yüz sinagog arasında otuz iki tanesi ruhanî çevre merkezleri sayılabilirdi, çünkü 1680'den beri bir merkezî cemaat yönetimi olmasına rağmen vergi toplamak ya da doğum kayıtlarını tutmak gibi bazı yetkileri bu merkezler ellerinde bulunduruyorlardı ve işleyiş masrafları üyelerin aidatlarıyla ödeniyordu. Aşağıda, üyelerinin çoğunun etnik kökenini, geliş yılını belirten ve Selânik'in uzun süre boyunca dışarıda her yerden kovulan Yahudilerin sığınağı olduğunu kanıtlayan isim ve kuruluş yılı listesini sunuyoruz.

Ets ha Hayim, İ.Ö. 1.y.yıl
Eskenaz ya da Varnak, 1376
Mayorka, 1391
Provinsia, 1394
İtalya Yayan, 1423
Geruş Sefarad, 1492
Kastilya, 1492 ?
Aragon 1492
Katalan Yaşan, 1492
Kalabriya Yaşan, 1497
Sicilya Yaşan, 1497
Mayorka Seni, XVI y.yıl
Katalan Hadaş, XVI. y.yıl
Apulia, 1502
Lizbon Yaşan, 1510
Talmud Tevrat 1520
Portekiz 1525
Evora, 1535
Estrug, 1535
Lizbon Hadaş, 1536
Otranto, 1537
İsmael, 1537
Tciana, 1545
Nevei Tsedek, 1550
Yahya, 1560
Sicilya H.,1562
Beit Aron, 1575
İtalia H.,1582
İtalia S., 1606
Şalom I., 1606
Har-Gavoa, 1663
Mograbis, XVII. y.yıl

1866'da Selânik surlarının yıkılması ve ticaret kesiminin en önemli ve nüfus bakımından en yoğun bölümünü tahrip eden 1890 ve 1917

Hirsch mahallesi.

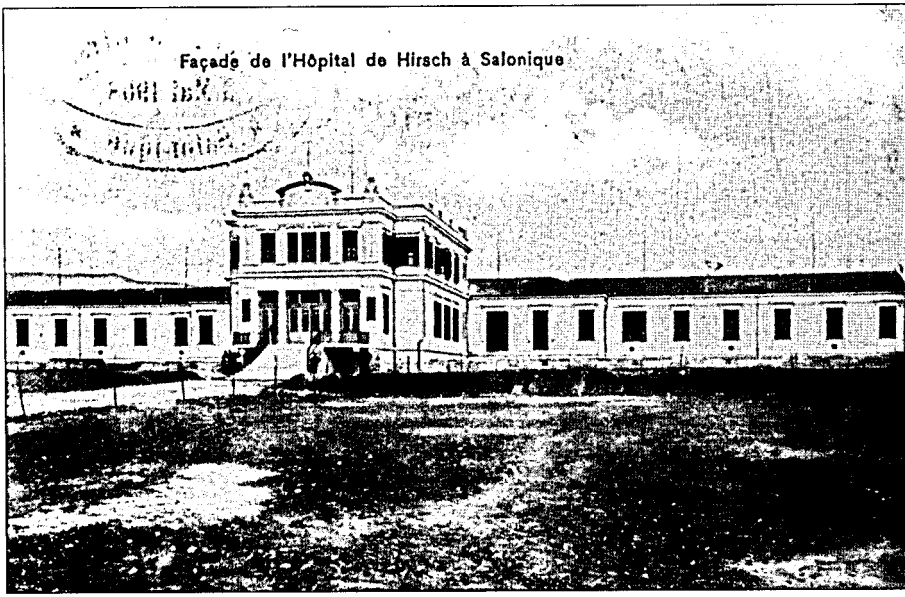
yangınları (iki bin Yahudi binası) Yahudilerin kentte yeni bir dağılım içine girmelerine sebep oldu ve kentin Yahudilik özelliğine yeni bir boyut kazandırdı. Öte yandan, 1891'den itibaren tramvay şebekesinin kurulması, ticaret merkezi ve limanla iletişimi kolaylaştırdı. Buna karşılık özellikle Yahudi işadamları tarafından kenar mahallelere kurulan çok sayıda sanayi tesisi, el emeği kullanan işçilerin önemli bir bölümünü emdi ve bunlar o civarda yerleştiler. Bunun yanı sıra, Osmanlı yetkilileri karşısında bütün yurttaşların eşitliğini güvence altına alan siyasal reformların uygulanması ve kentin XIX. yüzyılda yeniden canlanmasının doğurduğu yeni ilişkiler ve yeni toplumsal gruplar, Yahudi, Türk ve Yunan nüfusun birlikte yaşadığı, özellikle burjuva, bir dizi karışık nüfuslu mahallenin ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlardan işçi yerleşimleri Yahudi üyelerin fazlalığı ile dikkat çekiyordu.

Karışık yeni mahallede, en aristokratik olanında, doğudaki banliyöde yer alan Campos, ya da Campagnes'da (Kırlar), yoksulların babası zengin Saul Modiano'nun eşi Fakima Modiano, Beit Şhaul adını taşıyan kentin en büyük sinagogunu yaptırdı. Aynı dönemde orta sınıf, merkezde ya da merkezin çevresinde, Kamara ve Aya Dimitrios Hıris-

tiyan mahallelerinde ya da belediye tarafından 1917'de yangının kurbanı elli bin Yahudi'yi yerleştirmek için düzenlenen yeni Anguelaki mahallesinde ikamet ediyordu. Deniz kıyısına yakın bir yerde bulunan Aya Dimitrios mahallesinde yeni sinagog Beit El inşa edilmişti. Cemaat, evleri 1880 yangını tarafından tahrip edilen yoksulları kabul etmek için Vardar'da iki ve Kalamaria'da bir mahalle oluşturdu; bir dördüncüsü, tren garının yakınında, Baron Hirsch'in bağışı sayesinde sağlanan alanda, ülkelerindeki pogromlardan kaçan Rus Yahudilerinin yerleştirilmeleri için oluşturuldu. 1917'deki korkunç yangının kurbanları arasında yer alan, emekçi sınıflardan gelen Yahudilerden çoğu Aya Paraskevi, Keramitsi ve Karaağaç'a yerleştiler ve böylece buraların etnik yapısını değiştirdiler. Buna paralel olarak, cemaat, 6 ve 151 no.'lu askeri kampların ve Campell Kampı'nın arazilerini satın aldı ve burada Yahudi işçi mahallelerinin temellerini attı. İşçi mahallelerinin fazlalığı, önemli bir halk sınıfının oluşturduğu Yahudi cemaatinin toplumsal dağılımı hakkında ipuçları vermektedir.

Düşünsel ve Toplumsal Görünüm

XIX. yüzyılda, halk tabakalarının her türlü teknik ve mesleki eğitimden yoksun kalmaları cemaati ekonomik ve toplumsal olarak zayıflattı. Çok güçlü hahamlar, yeni konjonktüre ayak uydurmada ve o sıralarda sinagoglara bağlı ilkokullarda verilen, her açıdan eksik eğitimi çağdaşlaştırmada yetersiz kaldılar. Zaten kaynak yetersizliği yüzünden bu ilkokullar bile yok olmak üzere idiler. 1520'de başlatılan ünlü hahamlık eğitim semineri Talmud Tevrat'a ilginin arttığı görülüyordu, fakat bu ilgi öğrencilerden değil, başlarını sokacak bir yer bulamadıkları için çaresizlikten okulun binalarına yerleşen evsiz barksız yoksul ailelerden geliyordu. Dahası, az bir ücret alan eğitmen-hahamların düzeyi çok düşük kalmaya devam ediyordu, çünkü eski bir hahamlık yasasına göre Talmud Tevrat hocalığı sıfatı, babadan oğula geçiyordu ve bu yüzden bu kadar önemli işlevleri yerine getiren kişilerden herhangi bir diploma istenmiyordu. Kendini genel olarak cemaatin yeniden örgütlenmesine, özel olarak da eğitimin yenilenmesine adayarak, Selânik Yahudilerini bu ruhsal düşkünlükten kurtaran hayırsever kişi, Tos-

Hirsch Hastahanesi ve Barones Clara Hirsch.

cana kökenli bir büyük doktorlar, hahamlar ve filozoflar ailesinden gelen, Selânik'e XVIII. yüzyılın sonunda yerleşen, zengin ve güçlü doktor Moiz Allatini oldu. Floransa'da ve Piza'da tıp öğrenimi gören Moiz babasının ölümünden sonra Selânik'e döndü. İki erkek kardeşinin de yardımı ile ailenin işlerini geliştirdi ve ilk yerel sanayi tesislerini kurmak üzere öteki Yahudilerle el ele verdi. Bu tesisler arasında bir örnek tuğla fabrikası, bir bira fabrikası, bir baskı atölyesi, bir çuval dokuma fabrikası, bir tarım makinaları fabrikası, bir ayakkabı fabrikası, çeşitli tütün işleme atölyeleri ve nihayet 1888'de Selânik Bankası yer alır. Moiz Allatini, hangi inançtan olursa olsun, kentin tüm yoksullarına, ücretsiz sağlık hizmetleri sunduğundan, bu vesileyle dindaşlarının hemşehrilerine kıyasla ne kadar geri kalmış olduklarını gözlemleme imkânına kavuştu.

Onu, Talmud Tevrat haham okulunun yenilenmesi için canla başla

uğraşmaya iten de bu oldu. İlk çağdaş editör ve müzisyen Saadiya Halevî Eskenazi'nin desteğini kazandı ve kayınbiraderi Toscana Grandükü'nün konsolosu ve denizcilik uzmanı Salomon Fernandez ve iki aydın hahamın, Yuda Nehama (ilk gazete *El Lunar*'ın yazı işleri müdürü, 1865) ve Avram Gatte (dinî üst mahkeme "Beit Din" kâtibi) işbirliğinden güç aldı. Muhafazakâr açıdan yaklaşan hahamları davasına kazandırmak için, servetinin büyük bölümünü hayır işlerine ayırdı ve projelerini hahambaşı Aşer Kovo'ya açtı.

İşte böylece, 1856'da, Rothschildlerin araya girmesinden de destek alan, bu amaçla padişahtan da bir irade-i-seniye elde eden Allatini, Talmud Tevrat'ın ek bölümlerinden birinde, daha çok Fransızca ve Türkçe eğitim gören hal-ı vakti yerinde ailelerin çocuklarına yönelik örnek eğitim kurumunu, Lippman Okulu'nu kurdu. Dahası, Strasbourglu ilerici öğretmen Lippman eski öğretmenlere yeni öğretim yöntemlerini öğretmeye kalkıştı ve böylece kendisine karşı bir gizli savaşın yolunu açtı. Sonunda, beş yıllık çabanın ardından okulu terk etmek zorunda kaldı. Okul kapılarını kapattı ve Lippman Strasbourg'a döndü, orada hahambaşı oldu. Fakat Selânik'te kaldığı sırada, bundan böyle Avrupalı şirketlerle rahatlıkla yazışabilen, iyi eğitilmiş bir grup insanı yetiştirmeyi başarmıştı; bu insanlar Müslüman hemşehrileriyle ilişkilerini geliştirdiler.

Bir yıl sonra, 1862'de, doktor Allatini kayınbiraderi Salomon Fernandez'i, İtalya'nın yeni doğan krallığınca sağlanan bir ödeneğin desteğiyle, embriyon halinde bir İtalyan Okulu kurmaya itti. Aynı yıl, Yuda Nehama, o yıllarda Paris'teki Alliance Israélite Universelle'in başındaki Cremieux tarafından, tıpkı Tanca'da ve Bağdat'ta daha önce gerçekleştirilmiş olanlar gibi, Selânik'te modern okulların kurulması için görevlendirildi. 1860'da Paris'te kurulan bu uluslararası Yahudi örgütü, dinî ve laik öğretimi birleştirerek, yeni bir eğitim sistemi başlatıyor ve yoksul öğrencilere hem bir meslek hem de yerel dili öğretiyordu. Fakat hahambaşı, okulun Fransız elçiliğinin himayesine sokulacağını öğrenince, projeye son verdi.

1866'da Lippmann'ın eski öğrencisi Hayim Salem, ustasının bıraktığı yerden başlayıp Alyans'ınkiyle aynı ilkeler temelinde yükselen bir özel okul kurdu.

Eğitim kurumlarına duyulan ihtiyaç öyle bir noktaya gelmişti ki, yabancılar Yahudi olmayan ama çoğunlukla Yahudi öğrencilerin gittiği İngiliz, Fransız ve Alman özel okulların kurulmasını teşvik ettiler. Nihayet, 1874'de, büyük reform yanlısı Aaron Gattenyo hahambaşı Acher Kovo'nun yerine geçince, o kadar zamandır beklenen okul, yerel komitenin ömür boyu başkanı ve Paris'teki Alyans'ın merkez komitesi üyesi doktor Allatini sayesinde kuruldu. Yeni okula maddi katkı Alliance Israélite Universelle, Anglo-Jewish Derneği ve Selânik cemaati tarafından sağlandı.

Bu, bir tür, altınçağa dönüş oldu. Okullar merkezde olduğu kadar kenar mahallelerde de birbiri peşi sıra kuruluyordu. 1912'de Alyans, cemaate dokuz yeni okul kazandırmıştı: anaokulları, ilkokullar, ortaokullar, kız ve erkekler için meslek okulları. Bu okulların öğrencileri ve onların yanı sıra, kendileri de Alyans'ın programlarını izleyen yedi özel Yahudi okulunun (Abr. Varrios, Leon Gattenyo, İzak Altşeh, Hayim Pinto, İzak Benardut, Moiz Kazes ve Fransız - Alman Okulu) öğrencilerinin sayısı, 8700 dolayındaydı. Öğretimin bittiği, bir diploma ile onaylanıyordu ve bu diploma öğrencilere İsviçre'deki ve Fransa'daki fakültelerde dersleri izleme olanağı sağlıyordu. Dört-beş haham okulundan başka okul kalmamıştı ve buralara en fazla 2000 öğrenci devam ediyordu.

1912'de, yaşları yirmiyi aşan 6000'den fazla öğrenci, Alyans tarafından sağlanan öğretimden yararlanabilmişlerdi. Bu aydınlanmış kadın ve erkek kitlesi, ticaret ve bankacılık sektöründe, Yahudi ve Osmanlı bankalarında çalışanların nerdeyse tamamını, sayıları 400'e ulaşan tüccarların çoğunluğunu temsil ediyordu ve aralarında 120 öğretmen ve ilkokul öğretmeni, 18 doktor, 30 avukat, 15 gazeteci, yöneticiler, 450 zanaatkâr, 5560 nitelikli işçi bulunuyordu. Hepsi, tam anlamıyla sınai kalkınmaya yönelmiş ilerici bir toplumun temellerini attılar. 1880'de Selânik'i Batı'ya bağlayan demiryolu hattının açılması ve yolculuğu özendiren yabancı dil öğretimi, ticarete yeni bir canlılık kazandırdı ve böylece gençlerin bir bölümüne büyük dünya firmalarının komisyoncuları ve ithalatçıları olma ya da üniversite öğrenimlerini Batı Avrupa'da görme olanağını sundu. Bu mühendisler, avukatlar ve doktorlar, dönüşlerinde yeni Avrupai fikirlerini politika ve sağlık alanında

uyguladılar ve böylece kenti Batılılaştıran bir liberalizm ve özgürleşme bilinci oluşturdular.

Selânik Yahudileri böylece, XX. yüzyılın başında, kentin yaşamında belirleyici bir rol oynadılar çünkü ekonominin bütün dallarına aktif bir biçimde katılıyorlardı ve tüm toplumsal sınıflarda temsil ediliyorlardı. Her türlü meslekte bulunuyorlardı. Buna paralel olarak, cemaatleri öteki milliyetlerin cemaatlerine kıyasla açık sayısal üstünlüğe sahipti; Yahudiler varlıklarıyla kentin çehresine damgasını vurdular. Yahudi olsun olmasın bütün dükkânlar cumartesi ve öteki Yahudi tatil günlerinde kapanıyordu. Bu, pazarın resmî tatil günü olduğu 1923'e kadar böyle devam etti. Yahudiler, şaşırtıcı sayıdaki gazeteleriyle, kentin toplumsal ve siyasal dinamiklerini de belirlediler. 1865 ile 1918 arasında, otuz üçü Judeo-Espanyolca ve yedisi Fransızca yayımlanan kırk gazete ve haftalık dergi, her türlü siyasal eğilimi dile getiriyorlardı. Bu yayınlardan on üçü, zaten bunlar en yaygın olanlarıydı, mizah yayınıydı; dokuzu siyonist, dördü sosyalist biri monarşi yanlısı, dokuzu genel konulara ilişkindi ve aralarında dört de resimli dergi bulunuyordu.

Hahambaşılık

Genel evrime rağmen, 1300 öğrencinin bulunduğu Talmud Tevrat'ta ilk reforma ancak 1885'de girişildi. Bu da ancak yirmi beş yıl sonra, 1910'da tam anlamıyla uygulanabildi. Bu gecikme, iktidarını yitirmekten korkan eski hahamlık yakın çevresinin uzlaşmaz tutumundan kaynaklanıyordu. Zaten bu çevrenin padişahı açık fikirli hahambaşı Avraam Gattenyo'yu görevden almaya ikna etmiş olması anlamlıdır. Adı geçen hahambaşının yerine, bu çevrenin adamlarından biri olan Samuel Arditti getirildi. Onu, 1888'de girişimci Yacov Kovo izledi. Kovo'nun 1907'de ölümü üzerine, cemaat Filistin'den hahambaşı Yakov Meir'i getirtti. Bu hahambaşı Talmud Tevrat'ın yönetimini Strasbourglu haham İzak Epstein'a bıraktı; Esptein yabancı dilleri ve matematiği ders programına alarak gerçek bir dönüşüm sağladı. Yakov Meir on iki yıl boyunca bu görevi yaptı. Bu yıllar, savaşların (iki Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı) damgasını vurduğu zor geçiş yılları ol-

du; hahambaşı, Yahudileri ve Yunanlıları karşı karşıya getiren zıtlaşmalara rağmen, iki cemaat arasındaki bağları sıklaştırmayı başardı.

Hahambaşı, 1887'ye kadar, 1836 fermanına uygun olarak, hem dinî hem de sivil alanlarda sınırsız bir güce sahipti ve Yahudilerin Türk yetkililer nezdindeki başlıca temsilcisiydi. Makedonya'nın bütün Yahudi cemaatleri, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki beş büyük hahambaşılıktan biri olan Selânik Hahambaşılığı'nın yargı kapsamına giriyordu. Bir hahamlar *triyumvirasının** tepesindeki hahambaşı, dört hahamdan oluşan bir konseyin desteğiyle, cemaati yönetiyor ve salt bir danışma rolü üstlenen laikler komitesini *-kolel-* atıyordu. Bütün yetişkin kişiler için zorunlu askerlikten bağışık tutulma vergisinin ödenmesine nezaret etme sorumluluğu, laikler komitesine aitti. Hahambaşılığın kurmayları Yahudi cemaatinin vergilerini ve hal-ı vakti yerinde üyelerin katkılarını topluyor, emirlerine uymayanlara karşı sınırlamalar ve yaptırımlar uyguluyordu. Karşı gelenlerin hapsedilmeleri ya da tutuklanmaları için, Yahudi mahkemesinin yazılı kararı üzerine seferber olan Osmanlı yetkilileri ile işbirliği içine giriyordu. Cemaatin bir hapisanesi -nadiren kullanılırdı- ve bir dinî mahkemesi vardı. Sivil yargı alanında da yetkili olan bu mahkeme, yargılarındaki yansızlığın ve işleyişteki çabukluğun cazibesiyle Yahudi olmayanların başvurularını da alıyordu.

Fakat hahamların sundukları yasal hizmetlerin dışındaki otoriter tavırları sık sık tam bir keyfîliğe dönüştüğü için, Osmanlı yetkililer müdahale etmek zorunda kalıyorlardı. 1865'de Osmanlı hükümeti, yeni reformların yanı sıra, cemaat idaresinde laikleri resmen yetkili kılan ve hahamların yetkilerini dinî sorunlarla sınırlandıran, özel olarak Yahudi cemaatini ilgilendiren yeni bir ayrıcalık belgesi (*charte*) oluşturdu. Fakat bu değişiklikler ancak 1885 tarihli "Vilayetler Yasası"nın yürürlüğe girmesi ile uygulamaya konabildi.

Hahambaşı cemaatin başında olmaya devam ediyordu. Fakat 1887'de hahamlık üçlüsünün lağvedilmesinden sonra, hahambaşı hahamlardan ve laiklerden oluşan bir komite tarafından seçilmeye başlandı. Bu seçim, resmî bir törenle okunan irade-i seniye ile onay-

---

* Üç kişilik yönetim -e.n.

lanıp, yürürlüğe konuyordu. Hahambaşı, ruhani yönetim rolünü üstlenen bir hahamlık konseyine -Meclis-i Ruhani- başkanlık ediyor ve bu meclis, gayrı resmî olarak sivil anlaşmazlıkları da yargılayan dinî mahkemeler tarafından alınan kararları uygulamada hahambaşına yardımcı oluyordu: Dulların ve yetim-öksüzlerin miras sorunlarını *Beit Din lö Yetimim* ve *Almanot*, medeni hukuk ve boşanmaları bu konuda uzmanlaşmış *Beit Din lö Mamunot* ve nihayet öncelik ve yetki imtiyazlarını ve arazi davalarını *Beit Din lö Hazakot* ve *lö Hirei Şehinim* ele alıyor ve yargılıyordu. Hahambaşılıkta yaklaşık yüz haham görev yapıyordu; bu hahamlar, dinî törenler, yasal ve eğitsel işlevlerinin yanı sıra, özellikle dinî nitelikli öteki hizmetlerde de görevlendirilmişti.

Yeni sisteme göre cemaatin yönetici temsilcileri her dört yılda bir seçiliyorlardı. Sadece cemaat vergisini *(petşa)* ödeyenler seçme hakkına sahipti; bir fikir vermek üzere, bunun 14500 aileden 1450 aile reisini yani cemaat üyelerinin yüzde 10'unu ifade ettiğini belirtelim. Bu idari temsilciler Genel Meclis *(Assamblea Generala)* için 70 delege seçiyorlardı ve haham tarafından yönlendirilen bu grup, yüce yasal organdı. Genel Meclis kendi açısından, yürütme gücüyle donatılmış ve cematin kurumlarının iyi işlev görmesi konusunda görevlendirilmiş 12 üyeli bir idari konsey *(consilio communal)* seçiyordu. Genel kurul, yetkililerle bir sorun çıktığında fikir geliştirebilecek beceride 6 üyeli bir danışma konseyi *(consilio consultativo)* ve nihayet 9 üyeli bir ekonomik meclisi *(Meclis Gaşmi)* seçiyordu. Cemaat kâtipliğinin yüz çalışanı ve *Kanzelar* adı verilen bir müdürü vardı. Cemaatin kaynakları şunlardı: 1) Bütün vergi yükümlüleri tarafından ödenen gelir vergisi üzerinden belli bir oranda alınan bir vergi olan cemaat vergisi ya da *petşa;* 2) Et, balık, peynir, şarap, şeker, helva ve Pesah hamursuzu esnafından toplanıp, kârdan alınan belli bir oranı temsil eden ve *Kaşrut* (Yahudi dinince yasak olmayan yiyecekler) izninin elde edilmesi için ödenen tüketim vergileri ya da dolaylı vergiler; 3) Nispeten düşük oranlı, yüzde 0,25'i geçmeyen, muhtaç genç kızları evlendirme amacıyla evlilik sözleşmelerinden alınan vergiler; 4) Cemaatin gayrimenkullerinin kiraları; ve 5) Bağışlar, vasiyet yoluyla yapılan bağışlar, yardım için toplanan paralar ve devletin verdiği teşvikler.

Alyans okulu ve yetimhanesi.

İnsani Yardım Dernekleri ve Kültür Kurumları

1885'te devlete vergi ödeme muafiyeti tanınan cemaatin yaşam seviyesi yükseldi; bu da, gelirlerinin artmasına katkıda bulundu ve bütün bir toplumsal ve insani yardım kurumları ağı oluşturmalarını mümkün kıldı. Cemaat böylece bir belediye gibi işlev görür ve Yahudi nüfusun her türlü ihtiyaçlarına karşılık verir duruma geldi. Geçmişi XVI. yüzyıla kadar uzanan, en iyi yönetilen ve en eski kurum, işçi mahallelerinde sağlık ocakları olan ve ihtiyaç sahiplerine ücretsiz tıbbi hizmetler, ilaçlar ve gıda maddeleri sunan Bikkur-Holim'di (Hastane). 1907'de Baron'un bağışı sayesinde inşa edilen doksan dokuz yatak kapasiteli Hirsch Hastanesi, kırk dokuz yatağını hastanede ücretsiz bakılan yoksullara ayırmıştı. Zaten bu hastane o kadar iyi donatılmıştı ki, 1945'te, cemaatin Nazi işgali sırasında yok edilmesinden sonra, Yunan hükümeti tarafından satın alındı ve günümüzde dahi hizmet vermeye devam ediyor. Doktor Moiz Mizrahi tarafından 1871'de kurulan ve 1881'de yeniden düzenlenen *Matanot la Evyionim* yoksul öğrencilere

sıcak yemek sağlıyordu ve Kalamaria ve Vardar'da şubeleri vardı. 1908'de şair Salomon Şalem tarafından kurulan bir akıl hastanesi de *(Lietto Noah)* mevcuttu. Benzeri kuruluşlar o dönemde başka yerlerde çok ender bulunurken, hatta mevcut değilken, bu hastanede hastaları bağlamak yerine önce tedavi ve rehabilitasyon çalışmaları uygulanıyordu. Moiz Allatini, Moiz Morpurgo ve Yakov Kovo tarafından erkek çocuklar için kurulan Allatini Yetimhanesi ve günümüzde de varlığını sürdüren Saül Modiano Güçsüzler Yurdu da aynı yıllardan kalmadır.

Buna paralel olarak, Alyans'ın insani anlayışından etkilenen kişisel girişimler sayesinde, geniş bir ihtiyaçlar yelpazesini kapsayan ve cemaatin desteğinden yararlanan birçok insani yardım derneği kurulmuştu ya da kurulmuş olanlar yenilenmişti: *Ozer Dalim*, *Malbich Aroumim*, 1853'te doktor Allatini tarafından Bikkur-Holim'in yeniden düzenlenmesi için kurulan *Hessed Olam ve Or Haim* ortaklığı ve yine Dr. Allatini'nin çabalarının ürünü olan Talmud Tevrat'ın yenilenmesi için *Sadaka ve Hessed* (Sadaka ve Bağış) gibi... 1874'de haham Yakov Kovo tarafından, yangınzedelere ve ailesi olmayan hastalara yardım etmek için aynı adı taşıyan önemli bir matbaanın finansmanını sağladığı *Etz Haim* ve *Hermamdad* derneklerini belirtebiliriz. Ve nihayet öteki kurumların yanı sıra, doğum yapan kadınlara ve yetimlere ücretsiz yiyecek, kömür, giysi dağıtımını sağlayan *Agudat Ezra la Yoldot*'u, mezarlıkların durumunu iyileştirmek amacıyla kurulan *Hessed ve Emed*'i ve nihayet muhtaç genç kızlara ve delikanlılara zanaat öğretimi ve okul malzemelerinin dağıtımı için kurulan *Tiferet İsrael* ve *Torah u Meleha* derneklerini belirtelim.

XX. yüzyılın başında, cemaatin bünyesindeki küçük ve orta burjuvazinin atılımı kadar, eğitimin laikleşmesi de orta sınıfın gelişmesine ve kültürel ve siyasal bilince ulaşmasına yardımcı oldu. Bu ihtiyaçlara cevap veren derneklerin ortaya çıkışı da zaten buna tanıklık ediyor. Bu dernekler, üyelerinin yoğun bir biçimde katıldıkları, kitaplıkların, konferansların, derslerin, kültürel gösterilerin ve seyirlik oyunların örgütlenmesinin yanı sıra gazetelerin ve dergilerin yayımlanması gibi faaliyetlerle de, dindaşlarının ve genel olarak hemşehrilerinin kültürel silkinişlerine katkıda bulundular.

Ulusal planda üstünlük sağlamak istediği için Yunan unsurunun

ekonomik egemenliğini dayatmaya kalkışan Yunan hükümetinin bu sistematik çabalarına karşılık vermek üzere, 1873'de iki dernek oluşturuldu: bu durumdan şiddetle etkilenen serbest meslek sahiplerini korumayı amaçlayan bir grup aydın tarafından kurulan *Club des Intimes* (Dostlar Kulübü) ve kitaplığı; bu kuruluş, aynı amacı güden *Grand Cercle Commercial* (Büyük Ticari Çevre) ile birleşti. Bu tür eylemlerin daha yapıcı olduğunu savunan, Yunanlı ve Yahudi şahsiyetlerin aralarındaki işbirliğinin ürünü olan, azınlıklar arasındaki sevgi ve dostluğun geliştirilmesi amacını taşıyan *Club de Selânik* (Selânik Kulübü). Bunların üyelerinden bazıları, doktor Allatini gibi, öteki cemaate önemli bağışlar yaparak, bu anlayışı somutlaştırıyorlardı. 1897'de "Alliance Israélite Universelle"in Mezunlar Derneği ve onun kardeş derneği Amicale kuruldu; bu kuruluşlar önemli bir kitaplığı, bir müzik bölümünü, bir spor bölümünü ve bir borç verme servisini hizmete soktular. 1907'de kurulan Fransız-Alman Okulu Mezunlar Derneği, aynı türdendi.

O dönemde Yahudiler Yunanlı meslek kuruluşlarına kabul edilmedikleri için, "Intimes"lerin en önemli faaliyetlerinden biri, büyük çoğunluk itibariyle eski Alyans öğrencileri olan zanaatkârları ve nitelikli işçileri Yahudi meslek kuruluşlarında örgütlemekti. Bu birliklerin kuruluşu Yahudi proletaryasını siyasal bilinç kazanmaya yöneltti ve Yahudi proletaryası kentin ilk sosyalist Federasyonu'na katıldı. Büyük bir olasılıkla, imparatorluktaki en önemli sosyalist örgüt olan bu örgüt, 1909'da, ötekilerin yanı sıra Avraam Benaroya, Albert Dassa ve Albert Arditti tarafından kurulmuştu.

Burada Selânik'in Yahudi unsurlarına özgü bir girişim söz konusu olsa da, ideolojisine bağlılıkta kusur etmeyen Sosyalist Federasyonu, gazetelerini -*Solidaridad Ovradera*, *Il Journal de Lavorador* ve *Avanti*- dört dilde yayınlıyordu; bu, Federasyona, güvenini ve katılımını sağladığı kentin tüm milliyetlerinden işçi sınıfına ideolojisini yayma olanağını verdi. 1913'de *Ahdut Derneği* -Yahudilerin siyasal haklarını savunma, yasal yardım sağlama ve faizsiz borç verme birliği- kuruldu. Bu kuruluş, 1919'da, yirmi bir Yahudi korporatif derneğinin birleşmesi ile oluşan, 10.000 üyesi bulunan ve bunların karşılıklı desteğini sağlayan Yahudi serbest meslek federasyonunun ilk adımı oldu.

Selânik'te örgütlenen ve içinde çok sayıda Yahudi sempatizan bu-

lunduran Jön Türk hareketi, 1908'den itibaren Yahudi ulusal kimliğinin yeniden doğuşuna tanıklık eden siyonist yönelimli birçok kültürel derneğin kuruluşuna destek oldu. Bu kültürel derneklerin en önemlileri gazeteler yayımlıyorlardı ve cömertçe donatılmış kitaplıklara sahiptiler. Hepsi de, İbrani dili ve kültürü hakkında konferanslar ve kurslar örgütleyerek, ulusal duyguların gelişimini özendiriyorlardı. Ötekilerin yanı sıra *El Avenir* gazetesini yayımlayan "Kadima"nın, başlarda bir spor kulübü olarak faaliyet gösteren daha sonra gençlik ve izcilik için bir bölüm açan " Bnei Zion", " Theodor Herzl", " Tiferet İsrail", "Bialik", "Geula", "Max Nordau", "Menora", "Bnei Brit" adlı bölümler kuran "Makkabi"nin, *Tribuna Libera*'yı yayımlayan "Yeni Kulüp"ün, "*Hatenya*"nın, "Haşahar"ın, "Tnuat Torah ve Avoda"nın, *Pro-İsrail*'i yayımlayan "Genç Yahudiler Derneği"nin "La Mevasseret Zion"un vb. adlarını belirtelim. Bunların çoğunluğu 1912'den sonra kuruldu.

Aynı dönemde, özellikle siyonistler ama Alyans ideolojisinin yaydığı asimilasyon düşüncesinin yandaşları da, kentin Yunanistan'a fiilen bağlanmasının Selânik'i bir sınır kenti haline getirmesinden ve böylece onu, yüzyıllardan beri bölgede yaşayan dört milyon kişi için en önemli satış alanı olan Balkan artülkesinden koparmasından kaygılandıkları için, kentin uluslararasılaştırılması projesinden yana harekete geçtiler. Yahudiler, kentin Helenleştirilmesinin kendilerinin yalnızca ekonomik bakımdan değil, toplumsal bakımdan da bir yana itilmelerine yol açacağı ve dolayısıyla kitle halinde göçe zorlanacakları kestiriminde bulunuyorlardı.

Bununla birlikte, Avusturya'nın, Bulgaristan'ın ve Sırbistan'ın, Yunan egemenliğinin sonuçları konusunda Yahudilerin kaygılarını paylaştıklarını belirginleştirmek amacıyla özellikle Selânik'te yürüttükleri propaganda kampanyası, Yunan devletini vakit geçirmeksizin beklenmedik bir Yahudi yanlısı politika benimsemeye itti. Yunan hükümetinin bu politikası, Yahudi cemaatini böylece yatıştırırken, adı geçen üç ülkenin argümanlarını yok etti ve onların genişlemeci emellerinin maskesini düşürdü. Dahası, Makedonya'nın güneyinin ve doğuda Kavala kentinin, Bükreş Antlaşması'nın hükümleri gereğince Yunanistan tarafından ilhakı, Selânik bölgesini çok büyüttü. Buna paralel ola-

rak, Yunanistan'ın Sırbistan'la ittifakı, kente ek bazı ekonomik olanaklar sunduğu için, Selânik'e yaradı.

Yunan hükümeti, Yahudilerin duruma uyum sağlamalarını kolaylaştırmayı amaçlayan bazı geçici imtiyazlar verme yoluyla Yahudilerin tüm taleplerini karşılayarak, bu havayı pekiştirdi. Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı'nın müttefik ordularının kente gelişleri, ticari faaliyetin yeniden canlılık kazanmasına yol açtı. Yahudi unsurunun yeni vatanı haline gelen ülkeyle uzlaşması, 1917 yangınının Yahudi kurbanlarına Yunan yöneticileri tarafından sağlanan cömert yardımlarla olduğu kadar, o sıralarda Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmasına heyecanla yaklaşan Yunan hükümetinin resmî açıklamaları tarafından da özendirildi. Zaten hem Yunanlılar hem de siyonistler, birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını amaçlayan ulusal talepler peşinde koşuyorlardı.

Balfour Deklarasyonu'nun birinci yıldönümü kutlamaları dolayısıyla 1918 kasımında bütün kentte düzenlenen görkemli törenler; dahası, Avrupa Yahudi cemaatinde görülen ve bu törenlere eşlik eden, eşibenzerine rastlanmayan neşeli hava, Selânik'in Yahudi karakterinin çok anlamlı bir göstergesini oluşturur.

Artık ulusal bir kent niteliği kazanmış olan bu kentte, cemaatin, kendi öz kimliğini vurgulamaktan geri durmamakla birlikte, toplumsal ve siyasal dengesini koruyabilmiş olması, Selânik'teki Yahudi varlığının eşsiz karakterinin başkalarınca onaylanması anlamını taşır. Kent bu özelliğini sürdürüyordu; bu ise, o tarihten birkaç yıl önce, bu kentte, Filistin'e esin kaynağı olması gereken örnek Yahudi kentinin özelliklerini gören Ben Gurion, Ben Zvi ve Jabotinsky gibi büyük Yahudi liderlerinin ziyaretlerine yol açmıştı.

LADİNO VE JUDEZMO

Haïm Vidal Séphiha

Sefaradların dili, ya da Türklerin deyişiyle Yahudice, aslında iki farklı dilden oluşur; Ladino ve Yahudi-İspanyolcası (Judeo-Espanyol). Bu dilin yüzyıllar boyunca hayat verdiği edebiyat, çeşitli türlere ve birkaç temel yapıta sahip olduğu mutlaka belirtilmesi gereken, bilinmeyen bir alandır.

İspanya'dan kovulan Yahudiler, genelde, sığındıkları ülkedeki Yahudi topluluklarla bütünleştiler ve ikinci kuşaktan itibaren onların dilini benimsediler.

Buna karşılık, bu Yahudiler, Fas'ın kuzeyinde ve o sıralarda oluşum halindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda İspanyol dilini korudular ve bu dili, geldiklerinde orada bulunan topluluklara, hatta Yahudi olmayanlara ticari ilişkilerde vazgeçilmez bir aracı dil olarak dayattılar.

Ancak bu Yahudilerin kültürleri ve dilleri yeni bir yol izleyecekti. İber Yarımadası'nın dışında gelişimini sürdüren bu arkaik dil, çok geçmeden özgün bir Yahudi dili olarak nitelendi. Bu nedenle, etnik ve dilsel anlamda kullandığımız Yahudi-İspanyolcası (Judeo-Espanyol) terimi daha sonra bundan kaynaklandı.

1492'de İspanyol Yahudilerinin Dilsel Durumu

O zamanlar İspanya'da hahamların ve kimi bilginlerin dili olan İbranice (L1), üç dinin mensuplarınca ortaklaşa kullanılan İspanyol ağızları (Leonca, Aragonca, ve özellikle Saray çevresince kullanılan dolayısıyla saygın dil olarak kabul edilen Kastilyanca) (LV/LT) ve İbranice'nin ya da Aramence'nin (L1), LV/LT'ye çevirisinin bir sonucu olan bir dil vardı. Bu üç dilin karışımı, L1'in olduğu gibi tercümesine

dayanarak 1492 öncesine dayanan ve konuşulmayan Ladino ya da Judeo-Espanyol'u vermektedir.

Judeo-İspanyol'un sorunsalı aşağıdaki üçlemle kusursuzca ifade edilmiştir[1]:

L1————- LV/LT ————- L2,

Bu üçlem hem dile hem de edebiyata uygulanacaktır. Aslında iki dil ve iki edebiyat, hatta bir üçüncüsü Ladinoid, Ladino vasıtasıyla İbranice deyimler serpiştirilmiş bir üçüncü dil doğacaktır.

Ancak 1620'lere doğrudur ki, etnik Judeo-Espanyolca'dan yola çıkarak LV/LT'den *yerli İspanyol Yahudicesi* (Judeo-Espanyol) ya da Yahudice *(judezmo)* (Levant'da), *haketiya* (Fas'ta), *tetoni* (Oran'da), doğacaktır.

Böylece, yukarıdaki üçlem şu şekilde izah edilebilir:

L1 (İbranice ya da Aramence); LV / LT (ülkeye özgü Judeo-Espanyol ya da Judezmo) ve L2 (İbranice kılıflı Judeo-Espanyol ya da Ladino)

L2 Levant'dan, Fas'a ve Oran'a olduğu kadar Fransa'nın güney-batısındaki topluluklara ve Hollanda'ya kadar, tabii ki İspanyolca konuşan bütün Sefaradlar tarafından kullanılmıştır. Buna karşılık yerli Judeo-Espanyol, Portekizce ya da Yarımada İspanyolcası konuşulan ya da konuşulmuş olan bu son iki ülkeye yayılmamıştı.

Burada, büyük bir terminolojik kesinliğe ihtiyaç duyuyoruz, çünkü -politik krizin de ortamını hazırladığı- İspanyol Yahudileri'nin maruz kaldığı, kültürleştirme ve kültürsüzleştirme özelliği taşıyan bir belli belirsizlikle yetinilmiştir (Ladino dili artık konuşulmuyor). Dolayısıyla, üretimin bütününe İspanyol Yahudicesi sorunsalı ışığında bakmak gerekmektedir.

İki başlı bir kartal olan Judeo-Espanyol'un (Judezmo ve Ladino) geçirdiği değişiklikleri ve beraberindeki zihinsel değişimleri ortaya çıkarmak için, bu üçlü formülü yüzyıllar boyunca ve çeşitli bölgelerde gezintiye çıkarmak yeterli olacaktır.

İspanyol Yahudilerimiz böylece "üvey" vatanlarından, bir taraftan İspanyol hahamları tarafından kaçınılmaz olarak İspanyolca konuşan çocuklara Tevrat'ı öğretmede ve çevirisinde kullanılan ama konuşulma-

1 H.V. Séphiha, "Problématique du judéo-espagnol" in *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, cilt. LXIX, fasikül I. 1975, S. 159-189.

Süpürgeci.

yan bir pedagojik ve ayinsel lisan olan bu Ladino veya Judeo Espanyol kalıbını, diğer taraftan benim karşıt anlam olarak Judezmo diye adlandırdığım, ülkeye özgü Judeo-Espanyolu yaratacak olan, ülkeye özgü çeşitli İspanyolcaları beraberlerinde getirmişlerdi. Judezmo deyimi, çeşitleri ve özellikle ayırt edici çizgilerini daha aşağılarda vereceğimiz Selânik'teki türü kapsamaktadır. Bu demektir ki, İspanya'da donuk ve kutsallaştırılmış bir dil olan Ladino'dan başka özel olarak kullanılan bir Yahudi dili yoktu.

Bana göre, Judeo-Espanyol kavmi, oluşum halindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında ve Fas'ın kuzeyinde şekillendi. *Agonie des Judeo-Espagnols*[2] (Judeo-Espanyolların can çekişmesi) adlı kitabımın esas teması da budur.

Müslüman Türkler, İspanyolca'yı Musevi azınlıklarının büyük çoğunluğunun konuştuğu lisan olarak tanıdığından, sonunda onu "Yahudice" terimi ile adlandırdılar. Tabii ki bu bir yanlış anlamaydı ama tarih de yanlış anlamaların ve yanlış yorumların birikimidir. Her şeyin karmakarışık olması için belli bir dilin bağlı olduğu kavim ile milliyetin birbiri ile karıştırılması ve bölgesel özellikli niteliklerin rol oynaması yeterlidir. Kanada'nın Fransız kolonlarının Yahudi olduğu farz edilirse, onların Yahudiliklerine Kanada Fransızcası'nın özellikleri yakıştırılacak ve sonuçta "bu Yahudilerin Fransızcası mı yoksa Yahudi Fransızcası mı" denecekti? Saçma, değil mi?

2 H. V. Séphiha, *L'Agonie des Judéo-Espagnols*, Editions Entente, collection Minorités, Paris, 1977,1979 ve 1991.

Son olarak "Yahudi"nin bu belirticisi, bizim Judeo-Espanyollar tarafından benimsenmiş ve *judyo* ya da *jidyo* olarak tercüme edilmiştir. Tıpkı Yidişçe konuşanların dillerini Yidiş olarak adlandırdıkları gibi (Almanca'da, Yidiş Yahudi demektir).

Bir örnek[3] Yaradılış (*Eski Ahit* XXVII), 14:

Fransızca: Ona dedi ki : Git, kardeşlerinin nasıl olduğunu öğren ve sürüdeki kuzuların durumuna bak. (Pleiad İncili)

Fransızca, kelimesi kelimesine çeviri ya da benim taklit Judeo-Fransızca terminolojime göre: Ve ona dedi git şimdi kardeşlerinin dinginliğine ve kuzuların dinginliğine bak.

Ladino (taklit Judeo-Espanyolca): I dicho a el anda agora vee a pas de tus ermanos i a pas de las ovejas. (Ve ona dedi git şimdi kardeşlerinin dinginliğine ve kuzuların dinginliğine bak.) Bu İbranice'den kelime kelime tercümedir, bir anlamda İspanyolca katılmış İbranice'den.

Judezmo (Ülkeye özgü Judeo-Espanyol): I le dicho: anda agora mira komo estan tus ermanos i komo estan las ovejas "(Ve ona dedi ki, git şimdi kardeşlerinin nasıl olduğuna ve kuzuların nasıl olduğuna bak.) (buradaki *ch* ve *j* Fransızca ve eski İspanyolca'daki gibi telaffuz edilir.)

Modern kastilyano (Kutsal İncil, 1960): E Israel le dijo: Ve ahora, mira coom estan tus hermanos y como estan las ovejas... (Ve İsrael ona dedi ki, git şimdi kardeşlerinin nasıl olduğuna ve kuzuların nasıl olduğuna bak.)

Bu sefer eski İspanyolca'nın *ch* veya *j*'si *Don Quichote*'un *ch*'sinin (o zamanlar *Don Quixote* olarak yazılmıştı) *Don Quijote* olarak geçmesi gibi "*jota*" olarak geçti. Bu ses Fransızlar Cervantes'in başyapıtını çevirdiklerinde henüz mevcut değildi, yoksa onun çeviri yazısını *Don Quirote* olarak yaparlardı, nasıl ki kimileri Mikhail Gorbaçev yerine Mireille Gorbaçov olarak yazarlar veya telaffuz ederlerse.

---

3 Burada başkanlığını yaptığım ve Paris'te faaliyet gösteren ve Judeo-Espanyolların dilini ve kültürünü savunma ve geliştirme amacıyla çaba gösteren Vidas Largas Derneği'nin "frankocentrist" yazısını benimsiyoruz.

Bu son versiyon az fonetik farkıyla (Kastilyanca'nın modern telaffuzu) eski İspanyol seslerini muhafaza eden Judezmo'nunkinden o kadar farklı değildir, özellikle tiz sesliler (*casa* yerine *kaza* (ev); *mesa* yerine *meza* (masa); oğul anlamına gelen *hijo* yerine *ijo* ; kasa anlamındaki *caja* yerine *kaşa*, ayrıca kelime başlarındaki bileşik sessizlerde elalem anlamındaki "*gente*" yerine "*djente*" (Türkçe olarak da cente okunur); kap kacak anlamına gelen "*jarro*" yerine "*djarro*" (carro okunur) gibi sözcüklerde farklılıklar görünebilir.

XV. yüzyıl İspanyolcası'nın canlı bir müzesi: Bu demektir ki, judeo-Espanyol (Ladino ve Judezmo) 1492 öncesi İspanyol dilinin yaşayan bir müzesidir, ve de yukarıda sözü edilen fonetik arkaiklikten başka söz dizimsel ve biçimsel değerleri de devam edegelmiştir. Yarın İspanyol dilinin dilbilimcileri ve tarihçileri bu dilde, bilimlerini zenginleştirmeye elverişli çok miktarda öğeler bulabileceklerdir. Burada bu konuda daha fazla ileri gidemeyeceğiz. Kitabımız *Le Judeo-Espagnol* okurumuza daha geniş bilgi sahibi olma imkânı verecektir[4].

İlişki içindeki diller ve kültürler (girişiklikler ve karışımlar): Doğal olarak bu dil, evsahibi toplulukların dillerinden bazı terimleri ve özellikle Balkan dillerinin tümüne silinmez bir şekilde damgasını vuran güçlü Türkçe'den birşeyler alacaktır. Bu izler, Fas'taki Judeo-Espanyolca'nın izlerinin Arapça'ya yaptığı gibi, İspanyollaştırılacaktı. Ayrıca İbranice, İtalyanca, Yunanca, Bulgarca vb. bizim protoplazmik (yerine göre değişken- ç.n) Judeo-Espanyol'umuzu aynı şekilde etkileyecektir.

Judeo-Espanyol'un hızlanan Frenkleşmesi: Nispeten gecikmiş de olsa, en büyük etki Fransızca'nınkidir. 1860'da Paris'te kurulan Alliance Israélite Universelle (Uluslararası Yahudi Birliği) okullarında konuşulan ve Türkçe'yi de istila eden (1970'e doğru Türkçe'de, Fransızca'dan alınmış 5600 sözcük sayılmıştı) dildi bu; ve Judeo-Espanyol'unkinden farklı, Judeo-Franyol olarak adlandırdığım yeni bir dil durumu oluşmuştu; ana hatlarıyla Judeo-Espanyol'un (doğuşu, gelişimi ve ne yazık ki Nazizm tarafından hızlandırılan çöküşü) ve onun iki özel biçimi olan Ladino ve Judezmo'nun öyküsü bundan ibarettir.

---

4 H.V. Séphiha, *Le Judéo-Espagnol*, Editions Entente, Paris 1986.

İtalyan Etkileri

Selânik Judeo-Espanyolu'nun, İstanbul Judeo-Espanyolu'na göre, İtalyanca tarafından daha fazla etkilendiğini de belirtmek gerekir. Bu etkinin nedeni, çok sayıda İspanyol Yahudisi'nin uzun süre, İtalya'da özellikle Livorno'da kaldıktan sonra Selânik'e göç etmiş olmasıdır. Buna bir örnek olarak, hâlâ varlığını sürdüren unlu mamuller ve bisküvi markası olan Allatini ailesi gösterilebilir.

SELÂNİK	İSTANBUL	Türkçe karşılığı
etchetera	etsetera	vesaire
tcherka ya da buşka	buşka	arıyor
difitchil(e)	difisil	zor
pretçizo	presizo	kesin
çita ya da sivdad	sivda(d)	kent
komunita	komunidad ya da	komunita cemaat
inotçente	inosente	masum
perikolozo	sekanozo	tehlikeli
lonce ve lesos	lesos	uzak
povero ve prove	prove	yoksul
sotto	başo	altında
lo stesso lo mizmo		
ya da lo mizmo	şa da lo mezmo	aynısı
sempliçe	simple ya da semple	basit
espyegar	eksplikar, aklarar	açıklamak
preveder	prever	öngörmek

Bunlardan, Selânik Judeo-Espanyol basınında ve özellikle *La Solidaridad Ovradera*[5] adlı 1911-1912 yıllarının sosyalist gazetesinde yüzlercesi bulunabilir.

Bu dil cümbüşünün Yunanca'dan çok sayıda alıntıya yol açtığı gö-

5 Bu konuda Nicole Cohen-Rak'ın *La Solidaridad Ovradera* (Selânik'te yayımlanan Judeo-Espanyol gazete, 1911) tezine bakılabilir. Paris, Sorbonne nouvelle, 1986, daktilo edilmiş metinler, 2 cilt.

Vardar Mahallesi'nde bir sokak.

rülecektir; örneğin Doğu Yahudicesi'nin bütününde halen var olan "*piron*" kelimesi (çatal), kökeni Venedik olan, Yunanca "*piruni*"den gelir. Deyim eşya ile birlikte benimsenmiştir. Bu, "kelimeler ve nesneler" teorisini doğrulayan bir uygarlık olgusudur. Sözcük farklılıkları ile ilgili birkaç örnek daha verelim:

> Selânik'te *peche* (balık); İstanbul'da *pişkado* ya da *peşkado*, hep İspanyol kökenli biçimler.
>
> Selânik'te *nuera* (gelin), İstanbul'da *ermuera*. Başına "*er*" eki eklenerek "muera" yani "ölsün, öleyim" anlamı engellenmiştir zira İstanbul'da *nos* (biz), *noz otros* (biz), *nuestro* (bizim), *nuevo* (yeni), *nueve* (dokuz), *nuezes* (ceviz), *bunuelo* (gözleme), vb. gibi sözcüklerdeki dudak hareketi ile m'ye dönüşür ve *mos*, *moz otros*, *muestro*, *mueve*, *muevo*, *muezes*, *bimuelo* olarak okunur. Gelini eleştiren atasözleri çok bol olduğundan, burada dayatıcı bir sosyal baskı söz konusudur. (*La nuera traye aşugar de oro ide marfil, la suegra tiene siempre ki dizir*; gelin altın ve fildişinden çeyiz getirir, ama kaynana her zaman söylenir). Gerçekten de, gelinini (ölesice, gel buraya) "*muera, ven aki!*" diye çağıran bir kaynana düşünülemez.

Bu farkların, iki cemaat arasında anlaşılamama gibi bir sorun yaratmadığı kendiliğinden ortaya çıkıyor. 1943'de Selânik'ten toplama kamplarına sevkedilen zavallı arkadaşlarımla Auschwitz'deki esaretin trajik koşullarında yaptığım görüşmede beni şaşırtan bu özellikler, olup bitenlere rağmen hâlâ aklımda.

Yahudi İspanyolcasında Edebi Eserler

Selânik 1912'ye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Bundan kaçınılmaz olarak çıkan sonuç, imparatorluktaki bütün Yahudi-İspanyolcası üretiminin Selânik'i ilgilendirdiğidir; Selânik bu üretime katıldı ve bundan yararlandı. Böylece Selânikli hahambaşı Moiz Almosino'nun 16. yüzyıl Kastilyancasıyla -Judeo-Espanyol değil- ama İbranice harflerle kaleme alınmış bir ahlâk kitabı olan *Recimyento de la Vida* (Yaşam Kılavuzu, 1564) ve tarih kitabı olan *Ekstreimos i Grandizas de Konstantinople* (Konstantinopolis'in Mucizeleri ve Görkemi, 1566) İspanya'ya kadar yayılabilmiştir. Fakat daha o zamanlar Judeo-Espanyol söz konusu değildi (Judezmo ya da Ladino).

Literatura Sefardita de Oriente[6] (Madrid, 1960) adlı eşi benzeri olmayan kitabın yazarı Selânikli Michael Molho'nun verdiği ve bizim burada kullanacağımız rakamlara göre, Judeo-Espanyol dilinde (Ladino ve Judezmo karışımı) 5000 ila 6000 eser yazılmıştır. Fakat 1960'ın bu bilançosuna, sonradan bulunmuş 1000 eseri ilave etmek gerekir; özellikle Elena Romero'nun 1979'da *Ee teatro de los Sefardies Orientales*[7] adlı tezinde saydığı 670 tiyatro eserini de unutmamak gerekir. Ayrıca M. D. Gaon tarafından 1965'de *A Biographie of the judeo-Spanish Press*'te[8] (Judeo-Espanyol basınının bibliyografyası) derlenen 296 gazete haberini de eklemek gerekir. Bu listeye, onlarca araştırmacının gerek Avrupa'da gerek dünyanın başka yerlerinde kurdukları yüzlerce parça (dinî ve dinî olmayan şarkılar, masallar, özdeyişler) de dahil edilebilir.

Judeo-Espanyol edebiyatını incelemek için, LI— LT/ LV — L2 üç-

6 Michael Molho, *Literatura Sefardita de Oriente*, Madrid, İnstituto Arias Montano, 1960.

7 Elena Romero, *El Teatro de los Sefardies Orientales*, Madrid, İnstituto Arias Montano, 1979.

8 M.D. Gaon, *A Bibliographie of the Judeo-Spanish Press*, Jerusalem, İnstitut Ben-Zvi, 1965.

leminden yola çıkmak ve LT'nin yüzyıllar boyunca, gerek kendi yapısında gerek LI yapısının veriminde (İbranice ya da Aramence) neler verdiğine bakmak gerekir. Bunun anlamı, LT/LV'nin sözlü bir edebiyatın, *romansas*, *kantigas*, *komplas*, *konsejas* ("anlatı" örnekleri) *refranes* (özdeyişler), diğer taraftan 1492 öncesine dayanan durumları ortaya çıkaran yazılı bir edebiyatın taşıyıcısı olacağıdır.

Aslında, eser titizlikle incelemeye alınması gereken iki görüşlü, uzun vadeli bir eserdir; ki bu Yahudiler'le sadece tematik bakımdan ilgili olup, dil ile karıştırılmamalıdır.

Ladino edebiyatı (Judeo-Espanyol taklidi): burada sözü edilen İspanya'nın hahamlarının yöntemine göre kelimesi kelimesine yapılmış *Mukaddes Kitap* tercümeleridir. O ana kadar zaten *Le Pentateuque de de Constantinople* (1547),[9] ünlü *Bible de Ferrare* (1553)[10], çok sayıda *Siddurim*, Dua kitaplarından (Pirke Avot) Seçmeler, Talmud'dan alınmış hahamların tefsirlerinden alıntılar, Mısır'dan çıkışı anlatan *Pesah Agada'sı Sederim* ve *Pirke* cinsinden iki dilde yüzyıllar boyunca aynı şekilde basılmıştır ve *Pesah Agada'sı*'nın en son iki baskısı gerçek bir antolojiye benzer. 1970'de Selânik'teki Yahudi cemaati tarafından Nazilerin katlettikleri 65.000 Selânikli Yahudi'nin anısına ithaf edilmiştir.

1739'da Asa, İbranice kutsal kitabın hafifçe değiştirilmiş, iki lisanlı bir versiyonunu bir kez daha İstanbul'a verir. Bu versiyon 1813 ile 1816 arasında Viyana'da yeniden basılacak ve 1816'da İzmir'de bu kez Protestan misyonerler tarafından yeniden ele alınacaktır. Bu versiyondan daha sonra, 1873'de İstanbul'da Judezmo dilinde yeniden Hıristiyanlaştırılmış bir baskı yani bir anlamda bir Judeo-Espanyol Hıristiyanlaştırılmış kutsal kitabı elde edilecektir[11]. Bunun yanı sıra, yüzyıllar boyunca Kutsal Kitap'ın birçok çeşitlemesi ortaya çıkacaktır: *Psaumes*, *Cantiques*, *Livre de Rut*, *Livre de Job*, etc[12].

---

9 Bu konuda, bkz. H.V.Séphiha, *Le Ladino Judeo-Espagnol calque, these d'état*, 1979, Vidas Largas 1982.

10 Bu Yahudi İncil'i pek çok Hıristiyan İspanyol İncili'ne esin kaynağı oldu.

11 H. V. Séphiha, Uhe Bible Judéo-Espagnol Chrétien, *Hommage à André Neher*, Librairie Maisonneuve, Paris 1975.

12 Abraham Yaari, *Catalogue of Judeo-Spanish Books in the Jewish National Library*, University Press, Kudüs, 1934.

Ladino mu Judezmo mu? (belirlenmesi gereken bir husus): Selânikliler, Ladino dilinde mi Judezmo dilinde mi olduğu belirlenmesi gereken, genelde İbranice'den çevrilmiş birçok ahlâkbilim kitapları da (Bakınız M. Molho, s. 222- 294, özellikle 1850 öncesine dayanan bu eserler için) elde etmişlerdi. Bunlar; (1843 Selânik) İzak Aamaraci ve Josef Sason'un *Moral Edifiante* (Aydınlatıcı Ahlâkbilim), (1850 Selânik) Moşe Emanuel Şalem'in *El Buen Kastigo* (İyi disiplin), (1858 Selânik) Hayim Yom Tov de Agola'nın *Kastigo Deskubyerto* (Açık seçik Ahlâkbilim); (1869 Selânik) Nisim Hakohen'in *Konsejo Divino* (Kutsal Nasihat)ı; (1870-1873, Constantinople) Eliezar Papo'nun *Adminravie Konsejero* (Harika Nasihatçı); (1887 Selânik) İzaka Fathi'nin *Palavras de Entendimyento* (Anlamlı Sözler); (1887 Selânik) M. Hasid'in Kuentos Morales *(Ahlâkbilimsel Hikâyeler)*; (1893, Selânik), Haim Palaşi'nin *Manadero de Vidas* (Yaşam Kaynağı); (1896 Selânik), *Eskalones de las Kalidades* (Değerlerin Basamakları); 1287'de İbranice yazılmış bir eserin, İtalya'da yaşamış olan R. Jahiel bar Jekutiel tarafından yapılan çevirisi; (1921 İzmir), Ben Guiat'in *(Perlas de Talmud)* (Talmud'dan İnciler); vs...

Me'am Lo'ez *(M. Molho, s. 247-294), çok az Ladino, çok Judezmo*: Birçok yüzyıla yayılmış olan, devamlı basılmış, tekrar tekrar okunmuş ve XVIII. yüzyıldan günümüze Sefaradlara yol göstermiş olan bu eser, yazılışının başlangıcı 1730'lara dayansa bile, bu nedenle hesaba katılmalıdır. Michael Molho, bu eserden, haklı olarak, coşkuyla bahsetmektedir. XVIII. yüzyılın başında Jacob Hulli tarafından tasarlanan *Me'am Lo'ez* muazzam bir eserdir. Sahte mesih Sabetay Sevi tarafından XVII. yüzyılda yaratılan kargaşanın cehalete ittiği Yahudi kitlelerini bu cehaletten kurtarabilecek, Judeo-Espanyol'un bir başyapıtıdır.

Jacob Hulli açısından söz konusu olan, orta sınıf halka ulaşmak ve onu Kutsal Kitap'ı incelemeye teşvik etmek için, doğrudan İspanya'dan gelen, *ensenar deleitando* "eğlendirerek eğitmek" metoduyla, ki bu metot bizim üniversitelere de girmeli, sade ve açık bir ifade kullanmak, hikâye ve fıkralara, klasik tefsirlere de yer vermekti.

Yaradılış Kitabı'na adanmış olan birinci cilt, 1730'da İstanbul'da ortaya çıktı ve yazarı *Exode*'u (Kutsal Kitap'ın 2. kitabı -ç.n.) yazmaya teşvik edecek kadar büyük sükse yaptı. Fakat yazar 1733'de İstanbul'da

çıkan bu kitabın 25. bölümündeyken aşırı yorgunluğa dayanamayarak 1732'de öldü.

Bununla birlikte haleflerine artık yol gösterilmişti ve bu halefler önce kesintili olarak, sonraları kesintisiz bir biçimde onun yarım bıraktığı işe 1899'a kadar devam ettiler. 1908'de Kudüs'te Şaki'nin *Cantiques des Cantiques*'in (İlahiler İlahisi) son basımı: Magriso [1746-1747, *Exode*, devamı ve *Levitik* (Kutsal Kitap'ın 3. Kitabı- ç.n.)] - [1764, *Nombres* (Kutsal Kitap'ın 4. Kitabı- ç.n.)] - Argueti [1773, *Deuteronome*, (Kutsal Kitap'ın 5. kitabı -ç.n.) sadece bir kısmı] - daha sonra Mitrani (1847 ve 1867, Josué) - R.H. Pontremoli (1889, *Ester*) vb. etki alanları Konstantinopl'dan Selânik'e, Edirne, Kudüs ve özellikle Livorno'ya geçmiş, oradan Fas'a ve diğer Doğu cemaatlerine ulaşmıştı.

Sonuçta, M. Molho'nun da dediği gibi, aileyi, uzun kış geceleri boyunca yuvada toplayan, aynı zamanda bizim Judyoların (İspanyol Yahudileri) örf ve adetlerini inceleyen ve bilgilerini tamamlayan araştırmacıların yararlanacağı "gerçek bir halk ansiklopedisi" ile karşı karşıyayız.

İspanya'da bu eserin Latin harfleriyle yeniden basımı için çalışmalara başlandı. Ne yazık ki henüz IV. ciltteler ve yazarlar çoğu zaman İspanyol Yahudicesinin başlangıç bilgilerinden yoksunlar.

İsrail'de Me'am Lo'ez'in önemi tarihçilerin dikkatinden kaçmadı ve şu anda İbrani dilinde çevirisi halka sunulmuştur. Bu eser, 18 ciltten oluşan, 13 yazar tarafından yazılmış ve dolayısıyla değişik üsluplar taşıyan dinî ve ahlâkî bir eserdir. Kutsal Kitab'ın her âyeti öncelikle Ladino'ya çevrilmiş, sonra yukarda bahsedilen Judezmo şekliyle yorumlanmıştır. M. Molho'nun deyişiyle, "bu, orta düzeyde kültüre sahip halkın öğrenme kaynağı ve her Yahudi'nin İsrail'in geçmişini, törenlerini, geleneklerini, kanunlarını, efsanelerini tanımak için başvurması gereken bir bütündür."

Sözlü Halk Edebiyatı

Atasözleri ve Deyişler (M. Molho, s. 18-58): I el haham yerra en la teva "vaaz kürsüsünde haham bile şaşırır" yani hata insanlar içindir şeklinde açıklanabilir. Bu gerçek Yahudiliğe özgü bir ifade değildir, ancak

haham (Judeo-Espanyolca'dan geliyor) bir doğu kentindeki Judeo-Espanyol yaşam tiyatrosunun perdesi kalkmaktadır. Yerel Judeo-Espanyol renkleriyle bezenmiş genel bir hakikatle karşı karşıyayız. Konumsal alıntı (burada sinagog) ile birlikte İbranice sözcüklerin de *(haham ve teva)* alıntı yapıldığını göz önünde bulundurmak gerekir. Her toplum, her insan grubu, her ulusal, yöresel hatta profesyonel grup bu gerçeği kendine göre ifade edebilir. Bu İspanya'da *Al mejor cazador se le escapa la liebre*, yani "en iyi avcı bile tavşanı kaçırabilir" ve Latin Amerika'da *Al mejor mono se le escapa la zapotilla* "en iyi maymun ağaçtan meyve düşürebilir" biçimini alabilir. Ah güzelim seçmeler; bu tema üzerine yazılmış dünyanın bütün dillerindeki çeşitlemeleri biraraya toplamak mümkün olabilseydi, en üst düzeyde insani değerler ortaya çıkardı!

Atasözü bu biçimde ele alınınca, onu yaratan toplum ve zaman hakkında bize oldukça fazla bilgi vermektedir. Uluslararası Musevi (Yahudi değil) Birliği Fransızcası'nın etkisiyle bu çok anlamlı atasözü yavanlaşacak ve *el yerro es unamo* "hata insancıldır" ve öteki ince esprili ve kafiyeli özdeyiş olan *A la ora de la pichada fraguar la privada* "tam işeyeceğin zaman tuvalet inşa etmek"in yerine daha sonra çok yavan olan *Azer las kozas al ultimo punto* "işleri son dakikada yapmak" kullanılacaktır. Ve bu *refranes*in (özdeyişler) ve deyişlerin tümü içinden çıktıkları toplumu anlatmaya ve bölgeden bölgeye her ülkenin yaşam koşullarını gözler önüne sermeye yardımcı olacaktır. Benim bir dizi makalede yapmaya çalıştığım, *Özdeyişlerine göre Judeo-Espanyol toplumu ya da Bana özdeyişini söyle sana kim olduğunu söyleyeyim* adlı derleme kitabında yayımlanacak olan da budur.

Bugünlerde yavaş yavaş, L. Carracedo yönetimindeki Madrid Arias-Montano Enstitüsü'nde atasözleri[13] *(refraneros)* koleksiyonu oluşmakta ve genel bir repertuvar hazırlanmaktadır.

Romanslar (M. Molho, s. 59-115): Bir atasözü, çoğu kez bir şarkının ya da bir öykünün özü olabilir. Büyükannem *(nona)* bana ihanet eden kadının şarkısını (R. Menendenz Pidal'in 80 no.lu kataloğu) söylerdi. Bu şar-

13 Enrique Saporta y Beja, *Refranes de los Judios Sefardies*, Ameller Ediciones, Barcelone 1978; Raphael Benazeraf, *Refranero*, Recueil de proverbes judeo-espagnos du Maroc, (Fas İspanyol Yahudileri atasözleri elkitabı), İmprimerie Continentale, Paris, 1978.

kı şu özdeyişle biterdi: *Kyen tyene mujer ermoza ke la tenga byen guadrada* "güzel karısı olan, ona sahip olsun." Gerçekten de şarkı söylerken, bir şeyler söylenebilir, bir şeyler anlatılabilir. Demek ki özdeyişler *romansas* (öykülü şarkı) ile *konsejas* (ahlâksal öyküler) arasındaki ortak zincirin halkalarıdır. *Konsejas* kesinlikle bir *konsejo* (öğüt) ile biter. *Kontar, kantar i refranear* "anlatmak, şarkı söylemek ve ahlâk dersi vermek (atasözleriyle)" adlı derlememin bir bölümü buradan geliyor.

Romancero (Judeo-Espanyol dilindeki romansların biraraya gelişi) hiç kuşkusuz tüm Judeo-Espanyol edebiyatının en çok ve en iyi incelenmiş bölümüdür.

Bunun öncüsü, R.Menendez Pidal oldu. Bugünlerde, bu alanda, bütün dünyada yapılan bir döküm niteliğinde olan *El Romancero Judeo-Espanol en el Archivo* (Menendez Pidal), bütün araştırmacılar tarafından takip edilmektedir.[14]

Bu alandaki çalışma hiçbir zaman durmadı ve bugün hâlâ birçok değişiklikle ele alınmaktadır.[15]

Bu *romancero*'nun merkez çekirdeğini 1492 sürgünlerinin getirdiği romanslar oluşturmaktadır. Bunlara yeniden Museviliğe dönen XVI. ve XVII. yüzyıl Maranlarının getirdiği eserler de ilave edilmişti. Fakat burada, gerek Hıristiyanlık'tan kopma yoluyla, gerekse Türkçe'den ve daha sonra Fransızca'dan alıntılarla oluşan değişiklikler de araya sokulabilir.

Olayın tematiği dinî ya da dindışı olabilir; Menendez Pidal burada 15 bölüm ayırmıştı (A'dan O'ya: tarihsel, Afrika kökenli, Fransız hanedanına mensup, dinî, klasik, tutkulu; vs.) ve bunlar onu takip edenlere temel oluşturmuştur.

Bu sözlü gelenek genelde anonimdir ve kökleri, Yarımada'da da yok olmuş eserlerin bir müzesini oluşturacak kadar İspanya'nın geleneklerine uzanır. Ayrıca yeni yaratıcılıklara model olmaya da hizmet etmiştir.

Sonuç olarak, son yirmi yıl boyunca, sefarad *romansa*sı onlarca yo-

---

14 Bkz. *Le Judéo-Espagnol*'un (not 5) Manuel Alvar, Armistead ve Silverman, M. Attias, P. Benichou, Menendez Pidal, I. Lévy ve M.T. Rubiato bibliyografyası.

15 Özellikle, H.V.Sephiha tarafından 1974'de Paris'te Rachi Merkezi'nde ve taşrada yaratılan Judeo-Espanyol atölyelerinde ve Mose Saul tarafından İsrail Radyosu'nun günlük cudeo-espanyol yayını ve aynı kişinin yayınladığı kusursuz *Aki Yeruşalayim* dergisinin çerçevesinde yaratılan atölyelerde.

rumcu -özellikle Esther Lamendier- tarafından tanıtılmıştı; yeni disk ve kasetler çıkmaya devam ediyor.

Konsejas ve *kuentos* (M. Molho, s. 117 - 133): Yani ibret verici öyküler ve diğerleri. Bunların atasözleri ile olan ilişkilerini daha önce anlatmıştık. Bu, çok daha az incelenmiş bir türdür. Bunları hâlâ toparlamak ve *kontero* (bütün bu ibret verici hikâyelerin tümüne verilen ad -ç.n.) şeklinde bir koleksiyon oluşturmak gerekmektedir. Çünkü şarkıyla anlatılan masallar olan *romansas*, *komplas* ve *kantagas* müzik sayesinde hafızada nasıl kolayca yer ediyorsa, *konseja* (hikâye) da hâlâ bunları bilebilen son Musevilerin hafızasında seyrelip incelir.

Ayrıca, geçmişte anlatıcılar geceleri renklendiriyorduysalar da, bu yüzyılın başında modernizm çabucak cemaat hayatını yıkmıştır. Daha sonraları ise, radyo ve televizyon başlamış olan gerilemeyi tamamlayacaktı. Bugün ise bunlardan geriye bölük pörçük parçalar kalmıştır. Fakat yaman bir çalışma ile birşeyleri kurtarmak halen mümkündür.[16]

Birçok öykü bize İspanya'dan gelmektedir; Özellikle *Contes Judéo-Espagnol, Du miel au Fiel* (Judeo-Espanyol hikâyeler, baldan zehire)[17] adlı kitabımda göstermeye çalıştığım gibi, harika ve olağanüstü hikâyeler ve de Hint-Avrupa temalı hikâyeler günümüze kadar ulaşmaktadır.

Mümkün olabildiğince tamamlanmış bir koleksiyon bir kez elde olursa, tıpkı atasözlerinde olduğu gibi, bunların içinden çıkmış oldukları toplumları daha ayrıntılı tanımlama olanağına sahip olunacaktır.

Yazılı Halk Edebiyatı

Genelde anonim (M.Molho, s. 135-182):

Komplas de Purim (Ester Günü): (Ester, Kral Ahaşaveroş ile evlenerek Yahudi kavminin katledilmesini önlemişti. Yıllardan beri bu tarihte Kraliçe Ester için bir gün oruç tutulur ve şeker bayramı kutlanır-

---

16 *Aki Yeruşalayim* (not 15) ve not 3'de işaret edilen derneğin Viras Largas'ı da bunları düzenli olarak sağlarlar. Burada, zon zamanlarda yayımlanan kitapları, İzak Moskana'nın *Sipuré Sefarad* (Sefarad Masalları), iki-dilde basım, Judeo-Espanyol/ İbranice, Kudüs, 1985 ile Matilda Koen-Sarano'in, *Kuentos del Folklor de la Famiya Djudeo-Espanyola*, iki dilde basım, Judeo-Espanyol/ İbranice, Kudüs, 1986'sını belirtmek gerekir.

17 H. V. Séphiha, *Contes judeo-espagnols*, Du miel au fiel, Bibliophane, Paris, 1991.

ç.n.) Bunlar Mordehay ve yeğeni kraliçe olan Ester'in sayesinde Musevilerin vezir Aman'a karşı kazandıkları zaferi anlatan komik manzumeler içeren verimli bir seriden ibarettir. MİM Hassan, halen daktiloya çekilme aşamasındaki *Coplas de Pourim* (Madrid) tezinde bunlardan çok güzel bir koleksiyon oluşturdu. Ve bizim İspanyol Musevilerinin XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki yaşam biçimlerini kavramamıza yarayacak ilginç unsurlar vardır; çünkü *koplas*lar bu yüzyıllarda hatta yüzyılımızın başında basılmış altmıştan fazla baskıya yayılmaktadır. Birçok yazar arasında, Selânikli Saidi Ha-Levi'şi görüyoruz.

Pesah şarkıları (M. Molho, s. 165-173): (*Pesah:* Museviler Mısır'dan çıkarlarken, hazırladıkları hamurların pişmesine vakit kalmadığından yol boyunca hamursuz denen mayasız bir ekmek yemek zorunda kalırlar, bu olayın anısına bayram süresince ekmek yerine hamursuz ve mayasız yiyecekler yenir- ç.n.) Kentinin çeşitli gazetelerinin müdürü olan Selânikli Saadi Ha Levi'ninkinden başka, M. Molho, Paskalya'nın geleneksel iki şarkısı olan Un Kavritiko (bir oğlak) ve *Ehad mi yode'a, Ken supyese i entendyese*'nin (Bir! Kimbilir?) Ladino olarak tercüme edilmiş versiyonlarını vermektedir.

Komplas de Chabuot (M.Molho, s. 169-170): (*Pentecote;* haftalar anlamına gelen *Şavuot* 'Turfandalar Günü' ya da 'Hasat Bayramı' olarak kabul edilir. Bu bayramın önemli bir özelliği ise tanrı'nın Hazreti Musa'ya "10 Emir" i bugün vermiş olmasıdır- ç.n.) Bunlar arasında çok sayıda Ladinoculuk içeren ve Judeo-Espanyolların tümü tarafından benimsenen, Selânikli Yehuda Bar Leon Kalhi'nin (Venedik 1753) *Komplas*ları sayılabilir.

Endetchas de Tichabeav: (9 Ab, 9 Ağustos, Musevilerin I. Kutsal Mabedi'nin Babilliler, 2. Kutsal Mabedi'nin Romalılar tarafından yakıldığı tarihtir. Bu gün matem günü olarak kabul edilir- ç.n.) Her cenaze töreninde söylenebilecek olan hüzünlü ağıtlardır. Bu ağır bir tabu olduğundan, cemaatin son yaşlılarından bunları elde edebilmek için çok büyük mücadele vermek gerekir.

Bu edebi türe gerçek halk şiiri olarak kabul edilmesi gereken ve geçmişi XVI. yüzyılın başına dayanan Selânik'in ünlü mezarlığının, Selânik'in Naziler tarafından işgalinden sonra yıkılıp parçalanmasıyla ve Nazilerin mezar taşlarından bir havuz inşa etmeye kalkışmaları üzerine geri gelme-

mek üzere yok olan Judeo-Espanyolca mezar taşlarını eklemek gerekir.

Komplas de las Flores (15 Şhevat, yeni ağaç yılı) - (M. Molho, s. 179-182): *Chevat* ayının (genelde şubat ayına rastgelir) 15'inde *TuBişvat* (ağaç dikme bayramı- ç.n.) münasebetiyle söylenen şarkılardır. En güzelleri Selânikli Yehuda Bar Leon Kalhi tarafından 1780'de bestelenmiş ve bu geleneğin içinde yerini almıştır. Bugün bile baharın ilk belirtilerine duyarlı eskiler nezdinde hâlâ canlılığını korumaktadır. Aynı bestecinin eseri olan *Komplas de las Frutas* da aynı bayram vesilesiyle söylenen şarkılardır. İlkinde, her birinde ayrı bir nitelik taşıyan çiçekler arasındaki rekabet, diğerinde ise meyvalar arasındaki rekabet anlatılır.

Şiir, Tiyatro, Roman

(M.Molho, s. 295- 319)

Şiir: Aşağıdaki yazarlarca ünlendirildi:

- Abraham de Toledo 1732'de *Komplas de Yosef ha-Tsadik* (Kutsal Josef üzerine kıtalar) ı yaratmış, daha önce bahsettiğimiz bayram şarkıları temasına göre yazılmış olan bu başyapıt, geleneklere girmiştir.

- Yaakov Berab, İbranice ve Judezmoca şiirler içeren *Zimrat haarets* (Toprağın Türküsü) nün ozanı. Kitap ilk olarak 1745'de Mantoue'de çıkmış, sonra Selânik'te ve başka yerlerde birçok kez basılmıştır.

- Yehuda Kalhi. Daha önce *Komplas de las Flores* ve *de las Frutas*'ın ozanı olarak bahsettiğimiz Y.Kalhi, sinagogda Şavuot Bayramı (Hasat Bayramı) dolayısıyla söylenen dinî bir şiir olan *Es Razon de Alavar a el Dyo*'yu (Allah'a şükretmek sağduyunun gereğidir) yaratmıştır.

- İsrael Hayim, 1818'de Belgrad'da Ben Sirat'ın kitabını çevirmiştir.

- 1971'de Armistead ve Silvermance hakkında önemli bir ilk derleme kitabı basılan halk ozanı Selânikli Yacob Abraham Yona[18].

Fakat, Selânik'ten S. Salem gibi kendi dillerini Fransızcalaştıran ve La Fontaine'in fabllarını çeviren şairleri de unutmamak gerekir:

Seed piadozo, tened un korason tyerno; Un diya yelado, de estos de inv-

18 S.G. Armistead ve J.H.Silvermnan, Folk Literature of the Sephardic Jews,The Judeo-Spanish Ballad Chap Books of Yacob Abraham Yorme. University of California, 1971. Burada, J. Nehama'nın sayesinde ortaya çıkan Judéo-Espanyol/Fransızca sözlüğü belirtmek gerekir.

yerno, la sigala, de su natura haranaga,de meter koza en la boka tuvo gana... Ağustos Böceği ve Karınca'nın başını tanımış olmalısınız.

Daha sonra değineceğimiz gibi, şiirlere basında da bol miktarda rastlanmaktadır.

Tiyatro (M.Molho, s. 300-303): M.Molho'ya göre, başlangıç saf ve çocuksuydu. Aslında bunlar, Eşkenaz dünyasında Ester bayramıyla bezenmiş *Purimspiel* (Purim kutlamaları) gibi, Purim Bayramı dolayısıyla hayır amacıyla sahnelenen tiyatrolardan ibaretti.

XIX. yüzyılın sonunda tiyatro evrim geçirir ve klasik eserlerin çevirilerinin sayısı, giderek çoğalan bir hızla artar. Batı'nın ve özellikle Fransızca'nın yayılışı (gelişimi?) roman için de bir model oluşturacaktır. 1882'de, *El Tyempo*'da, Racine'in *Ester*'inin bir çevirisi yayınlanır; 1884'de Selânik'ten David Hassid, Moliere'in *Cimri*'sini uyarlar fakat M. Molho'da çok az sayıda piyese rastlanır; eserlerin miktarı, Elena Romero sayesinde büyük ölçüde artmıştır. (bkz, dipnot 7)

Roman Judeo-Espanyol dilinde roman, "romanso" (M.Molho, s. 303-304): Özgün romanlar çok enderdir. Çoğunluğu Fransızca'dan çevrilmiştir; hatta Rus, Alman ve İngiliz romanları bile, Fransızca çevirilerinden çevrilmiştir. Bunun, Miguel de Unamuno'nun karşı çıkmasına rağmen, geçen yüzyılın sonunda ve bu yüzyılın başında, İspanya'da da yapılıyor olduğunu belirtmek gerekir.

Bu Fransız dilinin ve kültürünün büyük gücü demektir... Molho burada, çoğu gazeteci olan ve eserlerinin orijinalini yada çevirilerini tefrika halinde yayımlayan birçok önemli yazarın adlarını vermeyi unutmuştur... Gorki'nin *Ana*'sı, Selânik'in sosyalist gazetesi olan (1911-1912) *La Solidaridad Ovradera* da (İşçi Dayanışması) işte böyle çıkmıştı. Romanlar, çoğu kez de, halkın seviyesine ve yer darlığına göre, uyarlanmış ya da elden geçirilmişlerdi. Çevirmenlerin adlarını belirtelim: A. Ben Guiat, Eliya Karmona, Kudüs'te bir yayınevinin sahibi olan Selemo I. Serezli, David Fresko vb.

Şalom Aleichem, Gorki, Tolstoy'un yanı sıra Bernardin de Saint Pierre, Hugo, Eugene Sue, Dumas vb. de sayalım. Tüm bu edebiyat çok ayrıntılı bir incelemeyi gerektiriyor, zira Fransız törelerine öykünme hevesine rağmen, bunların altından 'Judyo'ların töreleri kendini belli etmektedir.

Bu çalışmanın sınırlarını gözardı etmemekle birlikte, Selânik asıllı Enrique Saporta Beja'nın 1982'de bu dilde çıkan son roman olan *En Torno de la Torre Blanka* adlı Judeo-Espanyol romanını burada belirtelim.[19]

Tarih (Molho, s. 323 - 327): Genel bazı eserler dışında, Molho Viyana, Vidin, Rusçuk, Selânik, Kastorya vb. deki Judeo-Esponyol topluluklar üzerine yapılmış onlarca monografinin, ve şahıslar üzerine yapılmış onlarca monografinin adını veriyor. Okurumuzu yazarımıza gönderelim ve biz sıradaki konuya geçelim:

Gazetecilik (M.Molho, s. 327-337): Bu konudan *Judeo-Espanyolların Can Çekişmesi*nde (bölüm 9, ss. 97- 106) uzun uzadıya sözetmiştik. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarındaki ve dünyadaki Judeo-Espanyol basının tümüne genel bir bakış atmak için, bunlara gönderme yapmak yeterlidir, kanısındayız. Selânik'le ilgili olanı yukarda, Rena Molho'nun katkısıyla ele alınmıştır. (ss.74-77)

Bu hazine, edebi ve tarihi yönden olduğu kadar ekonomik ve filolojik yönden de son derece ilginçtir.

Judeo-Espanyol basın, bu dönemde bir bütün olarak (1842'den günümüze) *Responsa*ların (hahamlararası konsültasyon) geçmiş yüzyıllarda yaptığı işlevi meydana getiriyordu. (M.Molho s. 359-370) Ayrıca bu basın, gelişmeye vakit ve gücü bulabilseydi ve Alliance İsraélite Universelle'in Akdeniz Bölgesi'nde yaptığı tahribat olmasaydı, Yidiş edebiyatıyla kıyaslanabilecek nitelikte başyapıtlar verebilecek yaratıcı bir edebiyatı oluşturabilirdi. Fakat buna rağmen, Yahudi Selânik hakkındaki nostalji ve Selânikli kadın ozan Henriette Asseo tarafından çok acıklı bir biçimde aşağıdaki dizelerle ifade edilen kaderi varolmaya devam ediyor.

"Halkımı sizler tanımazsınız / geçmişte birçok göç/
onu bin ulusa böldü / Halkım size benzemez /
Allah'a olan bağlılığın maddeleştirilmişi, /
Halkım artık yok oldu / belleğin sürgünü /
kamp kapılarında"

çeviren: Suzi Vitas; redaksiyon: Salomon Bicerano

19 Vidas Largas Yayınları.

PASTELAS VE FRİTADAS

Méri Badi

Sosyolog Edgar Morin her türlü kültürün temelinde gastronominin yattığına işaret eder; Sefarad atalarının Selânik'i ile ilgili olarak da, o olayın temelinde *pastellico* (kızartılmış peynirle yapılan bir tür hamur işi) yattığını vurgular.... İşte size, Dinsel Kuralların katı esaslara bağladığı ve hamarat anneler tarafından kuşaktan kuşağa iletilen ve insanın ağzını sulandıran bu "temel" gerçekler hakkında kimi ayrıntılar...

Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanına dağılmış İspanyol-Yahudileri için Musevi ve İspanyol çifte kültürü, eşi-benzeri olmayan bir halkın bireyi olduğu duygusunu güçlendirir, bu duygu gelenekleri canlı tutmayı ve kültürel kimliği sürdürmeyi sağlar. İster Slav, ister Rum, Türk ve hatta Arap olsun, Türk imparatorluğu içinde yer alan ve göçmenleri kabul eden ülkeler, İspanyol-Yahudi kültüre damgalarını vurdular. Bununla birlikte, Balkanlar'dan Afrika'ya kadar uzanan ve bu arada Küçük Asya ve Ortadoğu'dan geçen bu çok etnili görüntüde, gelenekler ve âdetler, dil ve mutfak, özellikle Osmanlı efendilerin etkilerini taşıyacaktır. Böylece Türk ve Osmanlı katkısı, Akdeniz Havzası'nın doğusunun çevresine yayılmış olan İspanyol-Yahudisi kültürü perçinleyecek ve sonuç itibariyle bu kültürün bütünlüğünü sağlayan üçüncü unsur olacaktır. Lehçeler, ağız ve yörelere göre değişse de, yemekler yöresel özellikler ya da farklı bölgesel adlar taşısa da, gözlemci açısından sarsıcı olan husus, bu insanların aynı bitek toprağa ait olduklarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında büyük çalkantılar geçirdi ve Selânik'teki Musevi cemaati bu çalkıntıların sonuçlarını hissetti. Fakat toplumun baskısı bireylerin üzerinde daha da güçlü bir biçimde hissediliyordu ve yaşam başkalarının denetimi altında sürüp gidiyordu.

Bu, yıllardan beri eş ve ana rolü çerçevesinde sıkışıp kalan kadınlar için daha da geçerliydi. Çünkü eğitim erkeklere ayrılmıştı. Bu sosyo-kültürel çerçevede, her şeyden önce kadınsal bir etkinlik olan mutfak, İspanyol ve Yahudi temeline değişik kökenli spesiyaliteleri de dahil edecek ve bunları dinî konformizmin güçlü olduğu dönemlerde titizlikle uygulanan beslenme kurallarına uyarlayacaktı. Özü itibariyle Akdenizli, Yahudi mirasına sadık, İspanya'dan ithal edilen bu mutfak kuşaktan kuşağa geçecek ve sofuca korunacaktır.

Yemek listeleri mevsimlere uyarlanır ve Musevi bayramlarına ve haftalık tatil gününe ayak uydurur. Dinlenme-konuk ağırlama günü, cuma akşamı ailece yenen yemekle başlayan *Şabat* (Musevilerin kutsal dinlenme günü cumartesi- ç.n.) dır. Yemekler oldukça ekonomik, sağlıklı ya da ender bulunur ve çeşitli olabilir.

Bu liman kentinde taze balık bol miktarda tüketilir. Her bayram yemeğinde, etin yanında kaçınılmaz olarak boy gösterir. Cuma geceleri, olanaklar elvermediği zaman, taze balığın yerini tuzlu balık ya da sirkeye yatırılmış balık alır. *Garato* yani lakerda, sarmısakta ezilmiş bir çeşit kırmızı havyar (bir tür tarama) meraklılarına büyük keyif verir ve meze türleri arasında seçkin bir yer kaplar.

Balık genelde una ve çırpılmış yumurtaya bulanarak kızartılır, ve büyüklüğüne göre dilim halinde ya da fileto olarak servis edilir. *Asado* yani ızgara balık, üzerine biraz zeytinyağı ve limon dökülerek yenir. *Abafado*, yani buğulama biraz su, yağ ve limon suyunda ya da domates sosu, limon ve kızartılmış maydanozla hazırlanır. Ayrıca balığı *al orno* yani fırında bol soğanlı pişirmek de olasıdır. Bayramlara özgü daha değişik soslarla hazırlanan bir balık yemeği olan *agristada* bileşim bakımından basittir (çalkalanmış yumurtayla çırpılan zeytinyağı ve limon karışımı) ama kıvamını tutturmak için özel bir ustalık gerekir. Ayrıca *zirvela* (bir tür ekşi erik) ve *agra* ile hazırlanan ve ekşiliği gidermek için şeker ve limon ilave edilen balık pişirme türleri de vardır. Fakat *peche en salsa* (soslu balık) Selânik İspanyol-Yahudisi mutfak repertuvarının en ünlü yemeğidir. Özellikle hamursuz bayramı döneminde hazırlanan bu yemek, yumurtasız, sadece una bulanarak kızartılan balık dilimlerinin sıcakların başladığı dönemde daha iyi korunabilmesi için hamursuz unu ve havanda dövülmüş cevizin, sirke, zeytinyağı ve

31. Pêcheurs à BECHTCHINAR

Selânik'te iki balıkçı loncası vardı. Moros'lar derin deniz balıkçılığı yaparlar ve cumartesi günü de çalışırlardı. Fotoğrafta görülen gripari'ler ise kıyı balıkçılığı yaparlardı.

sudan oluşan bir karışımda sulandırılmasıyla elde edilen koyu bir sosla servis edilir. (1,5 kg. dilimlenmiş balık için yaklaşık 3 bardak su ve kaldırabileceği kadar ceviz ve irmik ölçmek gerekir)[1]

Balık, *el dia del peche* (balık günü- ç.n.) töreninin de tanıklık ettiği gibi, doğurganlığın simgesidir. Gelini, yoğun alkışlar arasında balık tabağının üzerinden atlatmak ve daha sonra balığın çağrılılar tarafından yenmesinden oluşan bu tören, bir hafta süren evlilik kutlamalarının son günü yapılır.

Yenilen hayvanlar kurallara uygun olarak kesilirler; etleri iyi tuzlanır sonra da kanları iyice temizlensin diye yıkanır. Çünkü Yahudi dini kan içmeyi yasaklamıştır. Sığır, dana ve kuzu eti, taze ve kurutulmuş sebzelere eşlik ederler ve *hamin*'de birbirlerine karışırlar.

Bunlar, cumadan hafif ateşte saatlerce fırında pişmeye bırakılan ve cumartesi öğle yemeğinde iyice kıvamını bulan buğdaylı, kestaneli, nohutlu ya da kuru fasulyeli yahni türleridir. Bu bir antik gelenek yemeğidir ve İspanya'da tipik Yahudi yemeği olarak tanınır; çünkü bu

1 Bayan Bella Perahya'nın tarifi; Selânik Yahudi mutfağı hakkında verdiği bilgilerden dolayı kendisine teşekkür ederiz.

Yahudi meyveciler.

yemeğin pişirilmesi, Engizisyon'un gözünde, yeni Hıristiyanların eski bölük pörçük inançlarına olan bağlılıklarına tanıklık ediyordu.

Dindarlar, bütün bir hafta boyunca nefislerine hakim olmaya çalıştıktan sonra, cuma akşamları oruçlarını - *afsaka*- sığır paçası ile hazırlanmış yağlı bir etsuyu ve Türklere özgü, darıdan yapılma mayalanmış bir içecek olan boza ile açarlar. Sebzeler ve etler uyumlu bir biçimde karışırlar. Kadınların hayalgücü onları çok çeşitli biçimlerde biraraya getirir: çiğ, pişmiş, ızgara yapılmış, kızartılmış ya da sirkeye yatırılmış, rendelenmiş, püre haline getirilmiş, şerit halinde kesilmiş, bütün ya da yaprak halinde dilimlenmiş sebzeler ete eşlik ederler, bütünleşirler (sebzeli köfte), eti kaplarlar (dolma), *pastela*'nın (tuzlu hamur malzemesi) içini dolduran harca karışırlar, *fritada*ların (fırında sebze ezmesi) ve böreklerin (*bumvelo:* hamursuz, yumurta ve ıspanakla ya da ıspanaksız yapılan bir tür gözleme- ç.n.) malzemesini oluştururlar.

Ekmek içi ve zeytinyağ ilavesiyle yumuşatılan, uzunca bir süre, sabırla yoğrulan kıymadan *(karne pikada)* sade köfte yapılır ya da haşlanmış ve presten geçirilmiş sebzeyle karıştırılarak sebzeli köfte yapılır. Bunların türleri olan pırasa köftesi *(albondigas de prassa)*, kereviz köf-

tesi *(de apyo)*, ıspanak köftesi *(de espinaka)*, havuç köftesi *(de safanorya)* ve patates köftesi *(de patata)* önce kızartılır sonra et ya da tavuk suyunda haşlanır ve cuma gecesinin klasikleşen tavuklu pilavıyla birlikte servis edilir.

Ayrıca, kıyma, bir avuç pirinç, maydanoz ve kıyılmış nane ilavesiyle dolma *(arreyenados)* ve sarma*(embrujados)* malzemesine de karışır. İçi doldurulmuş kabak, domates, dolmalık biber, patlıcan, patates ve soğanın üzerine domates sosu, zeytinyağı, şeker ve tuz dökülerek hafif ateşte pişirilir. Ispanak, pazı, lahana ve marul yaprakları haşlandıktan sonra tek tek ayrılır, kalın damarları ayıklanır, çiğ kıymaya sarılır. Sonra domates, zeytinyağı ve limon ilave edilir, bu sarmalar *(embrujado)* buhar ateşinde pişirilir ya da zeytinyağında nar gibi kızartılır.

Kıyma, rendelenmiş soğanla ve başka malzemelerle biraraya gelerek, etli böreklerin *(enkiussa kon karne)*, kıymalı böreklerin ve muska böreklerinin *(pastelas, empanadas* ve *fila)* malzemesini oluşturur.

Sefaradlar, beyaz/kırmızı soğanın ateşli tüketicilerindendir. Beyaz ya da kırmızı soğanı, taze olsun, eriyinceye kadar kızarmış olsun, ya da çiğ halde olsun, salatada yerler. Selânik İspanyol Yahudileri, yağda iyice kavrulmuş soğanla pişirilen kuru fasulyeye *(fijone)* çok düşkündürler. Ayrıca tavuk, ördek veya hindi yumurtasını, soğan kabuğu ve biraz kahve katılmış suda esmerleşinceye kadar haşlarlar. Buna karşılık Sefarad mutfağında sarmısağa pek rastlanmaz. Sefarad-Eşkenaz farkını vurgulamak için, Eşkenaz sinagoguna *el kal del ajo* yani sarmısaklı sinagog lakabı yakıştırılmıştır.

Un değerli bir temel maddedir; birçok aile tarafından paylaşılan müşterek mutfaklarda, cumadan itibaren haftalık ekmek yapılır. Özenle yoğrulan, örtülerin altında sıcak tutulan hamur, bir kez kabardıktan sonra somun ekmek haline getirilir ve ortak kullanılan fırınlarda odun ateşinde pişirilir. Birçok hamur tabakasından oluşan bir tür çörek olan pide *(pita)*, çevresinde tüm aile bireylerinin biraraya geldiği yemek masasında baba tarafından kutsanacaktır.

Bu hamur çeşitli eklerle *beksemet* (peksimet, küçük yuvarlak ekmekler), *boyo* (kaşar peynirli, biberli ya da tatlı küçük hamur işi), *roska* ve *talare* (bisküvi türleri), *fojalda*ya (bir tür peynirli poğaça) dönüştürülür. Ayrıca bu hamurdan tuzlu *boreka* (patlıcanlı, patatesli, kabaklı

veya peynirli poğaça), ya da tatlı *boreka* (bademli, tarçınlı ve cevizli taze poğaça) da yapılır. *Makarona* (makarna), zeytinyağlı, rendelenmiş peynirle yenen *alitrea* (erişte) ve *fidelo* (şehriye) gibi başparmakla işaret parmağı arasında tutularak özenle kesilip biçim verilen ve çorbalara eklenen hamur türleri de vardır.

Kahveci çırağı.

Mısır'dan çıkışın anısına, her türlü mayalanmış hamurun yenmesinin yasak olduğu sekiz günlük hamursuz bayramı süresince, yasak yiyeceklerden kaçınmak amacıyla, yemek çeşitlerindeki ustalık bir kat daha artırılır. Kimi ev hanımları ayıklanmış ve özellikle mayalanmış besinden kaçınmak üzere, *mundado* yemekle övünürler. Bu dönemde yılda bir kez, süt kuzusunun sakatatından yemek yapılır. Hayvanın yüreği, ciğeri, dalağının bir kısmı küp biçiminde doğranır, kavrulmuş soğan, ince kesilmiş patates ve domates sosuyla (*Armi de kodrero* ya da *takumiko*) kuzu ya da sakatat yahnisi adı verilen yemek hazırlanır. Ev hanımları, hamursuz bayramından önce büyük hazırlıklara girişirler. Sabredemeyen oburların şevkini kırmak için, kilitli yiyecek dolapları pastalarla, şekerlemelerle, içlerine badem ve ceviz doldurulmuş incir ve hurmalarla, badem ezmeleri ve öteki tatlılarla doldurulur. Fakat beyaz şekerleme *(şurup blanko)*, hamursuz bayramı boyunca ikram edilen en makbul tatlıdır. Bu tatlının başarılı olması, ateşte tutulma süresinin iyi ayarlanmasına ve içerdiği maddelerin miktarına bağlıdır. (Bir fikir vermek için belir-

Leon Rousso'nun içki dükkânı.

telim; 250 g. pudra şekeri için 15 cl su ve yarım çorba kaşığı limon suyu orta hararette 20 dakika pişirilecek). Bu şurup cam bir kaba boca edilir oda sıcaklığında 25 dakika soğutulduktan sonra tahta bir kaşıkla beyaz bir şekerleme haline gelinceye kadar hep aynı yöne doğru karıştırılır. Bu, basitliği yüzünden çok çekici olmakla birlikte, ayrıca güç bir formüldür.

İspanyol Yahudilerince çok sevilen şekerlemelerle ilgili olarak bir şeyi daha eklemek gerekir. Her konuğa, hoşgeldin niyetine, şekerleme, ve bir bardak su ve Türk kahvesi ikram etmek âdettendir. Baklava biçiminde kesilmiş ayva ezmesi *(tajikos de bimbriyo)* ve özellikle kabuğu soyulmuş ve kaynatılmış turunç reçelleri, *naranjika*, tipik Selânik spesiyaliteleridir.

Purim Bayramı'nda, Yahudi halkının Kraliçe Ester'in kocası Pers kralı Ahaşaveroş'un nezdindeki girişimi sayesinde katliamdan kurtuluşunu sağlayan olaylar yadedilir. Çocukları sevindiren, rengarenk türlü çeşitli şekerli nesneler, *mavlatçe*ler ve *folare*ler dağıtılır. Bu birbirlerine kendi yaptıkları şekerleme ve tatlılarla dolu tabakları *(platikos de Purim)* sunan kadınlar için, bir yarışma olanağıdır. Yahudileri yok etmeye yemin eden Assuerus'un zalim nazırı Aman'ın parmakları (cevizli ha-

mur işleri) ve kulakları (krepler), mutlaka yapılan cevizli *borekalarla* uyum içinde servis edilir.

Süzme yoğurt, tarçınlı gülsuyu veya muhallebi ve sütlaç oldukça sevilir. Gerçek bir şölen aracı olan ancak püritenlerce yasaklanan kaymak, baklavaları ve öteki doğu tatlılarını süsler.

Peki bütün bu yiyecekleri sindirmek için neler içilir? Dinî yemeklerde şarap bulundurulur, ama Doğu Akdeniz'de çok sevilen rakı asla unutulmaz. Rakı büyük ziyafetlerde özel bir yer işgal eder ve cumartesi sabah duasından sonra da aperitif olarak alınır. Fakat şekerli içecekler örneğin erik şurubu *(şurup de pruna)*, vişne şurubu *(şurup de vişna)* ya da kayısı pestili *(kapil)*, bunlardan hoşlanan Selânik Yahudilerince, ağır cumartesi ve bayram yemeklerini hazmetmek üzere bol miktarda tüketilir.

Yiyeceğini, içeceğini, akrabalarla, komşularla, dostlarla, gelen geçenle ve muhtaç kişilerle paylaşmayı çok küçük yaşta öğrenen kişilerden oluşan, yaşamayı seven bir toplumdur bu.[2]

2 Kaynak: Joseph Nehama, *Histoire des İsraélites de Salonique*, VI ve VII, Thessalonique, 1978.

3. *Paylaşılamayan Kent*

MÜSLÜMAN VE DÖNME SELÂNİK

François Georgeon

Osmanlıların bu vilayet merkezini, azınlıktaki sivil ve asker Müslümanlar yönetir. Ancak Müslümanlar serbest mesleklerde, ticaret, zanaat alanlarında da mevcutturlar. Bununla birlikte, Müslümanların, kabahati "gavur" kullarına yükledikleri geri kalmışlık, özellikle Yahudi kökenli Müslümanlarda, yani dönmelerde bir canlanmaya yol açar. Jön Türk devrimi bu uyanıştan doğacaktır.

Selânikli Mustafa: 1902'de Harbiye'den mezun olan genç teğmen, İstanbul'da bu adla tanınmıştı. 1881'de Selânik'te Ahmet Subaşı mahallesinde dünyaya geldi, ilköğrenimini burada gördü ve kentin askerî ortaokuluna (Askerî Rüşdiye) girerek, askerî kariyere yönelmeye burada başladı. Bu okulda öğrenciyken, aynı adı taşıyan bir öğretmen, ayırt etmek için ona Kemal (kusursuz, kâmil kişi) adını taktı. Adı bundan böyle Mustafa Kemal olan bu genç subayın parlak bir geleceği olacaktır. Selânik, modern Türkiye'nin kurucusunun doğduğu kent olduğu için, Türklerin kalbinde bambaşka bir yer kaplar. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Selânik'in önemi bununla sınırlı kalmaz. Makedonya'nın başkenti, Jön Türklerin sultan Abdülhamit'e karşı muhalefetinin en önemli odaklarından biriydi.

Harbiyeli Mustafa Kemal Atatürk. (Atatürk *kitabından*)

1908 Devrimi gibi 1909 Nisanı'ndaki "karşı-devrimci" kalkışmadan sonra otoritenin sağlanması da buradan kaynaklanmıştır. Türk milliyetçiliğinin temelleri yine Selânik'te atılmıştı. Jön Türkler bir ara başkenti buraya taşımayı bile düşündüler. Bu, Makedonya kentinin tarihinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinin sona erdiği yarım yüzyılla sıkı sıkıya bağlı olduğu anlamına gelir.

İmparatorlukta Selânik

Selânik, yüzyılın ortalarında, denizyoluyla kente gelen Avrupalı gezgin açısından, denize kadar yarım daire şeklinde inen beyaz evleriyle, bunların arasından yükselen minarelerin ve selvi ağaçlarının siluetiyle, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde bir Osmanlı kenti görünümü taşıyordu. 1873 tarihli bir gezi rehberinin terimleriyle, surların içinde kalan, "büyük çoğunluğu ahşaptan yapılma yoksul evlerin arasında kaybolup giden... pis, dar ve yılan gibi kıvrımlı sokakların" görünümü, yukarıdaki ilk izlenimi doğrular. Kentte, İtalyanca, İspanyol Yahudicesi, Yunanca ya da Bulgarca gibi öteki dillerin yanı sıra, Türkçe'nin çarşı esnafı ve Müslüman mahallelerin dışında arabacılar tarafından kullanılması da Makedonya'nın başkentinin Osmanlı'ya aidiyetinin bir başka işaretidir. Levant'ın öteki merkezleri ile kıyaslanabilecek büyük, kozmopolit bir Osmanlı kentinin görüntüleridir bunlar.

Selânik, yüzyılın başında 150.000'lik nüfusuyla, İstanbul (1 milyon), İzmir (300.000) ve Beyrut (170.000)'dan sonra dördüncü sırada yer alır. Ticari açıdan Selânik çok gözalıcı bir biçimde gelişti. 1840 ile 1912 arasında ticaret hacmi 20 kat arttı, bu ise kenti, doğal olarak İstanbul'un gerisinde kalmasına karşın, kesinlikle İzmir'in önüne geçirdi. Sanayinin gelişimi de aynı şekilde önemliydi; Selânik İstanbul'un ardından en fazla işçinin yaşadığı kent haline gelmişti. Ve bu yeni doğan proletarya, başkentin proletaryasından önce örgütlenmeye başladı.

Selânik, dönemine göre, Makedonya'nın farklı büyüklükteki bölümlerine egemen oldu. 1864'de, Makedonya genelinde iki yeni vilayetin, Manastır ve Kosova vilayetlerinin kurulması üzerine, kentin etki alanı sınırlandırıldı; bu, kentin ve kentin çevresinin yönetimini daha etkin hale getirdi. Selânik'e vali olarak çok nitelikli kişiler yollanı-

yordu. Tarih, kente damgasını vurmuş olanlar arasında ilk önce, 60'ların sonunda vali olan ve Makedonya kentinde anlamlı kentleşme çalışmalarına girişen Sabri Paşa'nın adını anar. Mithat Paşa kentte 1873'de yalnızca üç ay valilik yaptı fakat bazı büyük yol ve okul yapımı projelerini başlatacak kadar vakti oldu. Öteki önemli vali, Galip Paşa, Abdülmecid döneminde maliye bakanlığı yaptıktan sonra, 1882-1883 ve 1886-1891 yılları arasında iki kez Selânik vilayetinin başına geçecek ve kentsel yenileşmenin takipçisi olacaktır.

Vilayet yönetimini birkaç yıl elinde tutan Galip Paşa'nın durumu, oldukça istisnai bir durumdu. Bâbıâli, yerel despotların olası güçlenişinden çekindiği için ya da el altında becerikli kişiler olmadığından, valiler çok sık değiştiriliyordu: Selânik, 1840 ile 1900 arasında kırk dörtten fazla vali tanıdı; bu demektir ki, valiler ortalama on beş aydan fazla görev başında kalmadılar. Vilayet'in idari hiyerarşisinin öteki kademeleri de aynı ölçüde istikrarsızdı. Vilayetin defterdarları ya da genel sekreterleri (kâtib) iki yıldan fazla işbaşında kalmıyordu.

Fakat belediye kurumları açısından aynı şeyler söz konusu değildi. Selânik, imparatorluğun İstanbul'dan sonra -1869'dan itibaren- belediye teşkilatına kavuşan ilk kentlerinden biri oldu. Daha uzun bir süre görev başında kalan belediye başkanları, belediye hizmetlerine yadsınmaz bir süreklilik sağlıyorlardı. Aralarından biri, kalıcı bir anı bıraktı: Öteki adı Joseph Nehama olan P. Risal'in deyişi ile kent için tam anlamıyla "Tanrı'nın lütfu" olan Dönme Hamdi Bey. 19. yüzyılın sonlarına doğru belediye başkanı olan Hamdi Bey, yol ve ulaşım sorunlarıyla ilgilendi ve kent suyunu taşıyan sistemlerde çok büyük iyileştirmeler sağladı. Bataklık alanları kurutmak ve kentin o yöne doğru genişlemesini sağlamak üzere, Vardar'ın akış yönünü batıya doğru çevirme girişiminde bulundu ama bu büyük projeyi başarıya ulaştıramadı. Vali tarafından atanan belediye başkanları, her zaman Müslüman cemaatin içinden seçilecektir.

Osmanlı hükümeti Tanzimat'tan itibaren, merkezîleştirme ve yenileştirme siyaseti çerçevesinde, bir dizi resmî binanın yapımına başladı: okullar, hastaneler, kışlalar, gümrük binası, karantina binası, cephanelik, ve eski kalenin içine inşa edilen hapisane. Yapımı 1894'de tamamlanan Hükümet Konağı Osmanlı Hazinesine en azından 35.000

Osmanlı lirasına malolmuştu. Kentin Osmanlı kimliği, imparatorluğun öteki büyük kentlerinde olduğu gibi, salt camilerin mimarisi ile sınırlı kalmıyor, bütün imparatorlukta dikkat çekici bir biçimde benzeşik bir üslup taşıyan kamu binaları tipi ile kendini dayatıyordu. Abdülhamit, yüzyılın başında, yeni bir mahallenin, ağaçlandırılan geniş bir caddenin ve adı padişahı (Hamidiye) anımsatan bir çeşmenin yapılmasına kadar uzanan yeni düzenlemelerle, kentin dokusuna damgasını vurdu.

Selânik Valisi Şakir Paşa ve kızı Aliye (Berger).

Modern kent Selânik, imparatorluğun belli başlı düşünce odaklarından biri haline gelmişti. Abdülhamit döneminde, sansürün imparatorlukta kendisini ağır bir biçimde hissettirdiği koşullarda, Avrupa gazeteleri Colombo Oteli'nde olduğu gibi Selânik'in büyük otellerinin çoğunda bulunabiliyordu, Padişaha ve çevresine sert bir biçimde saldıran yabancı gazeteler ve hatta sürgündeki Jön Türklerin yayın organları, kentteki yabancı postalar aracılığıyla halka ulaşabiliyordu. Öte yandan, Fransızca *Le Journal de Salonique*'in ve Türkçe *Asır*'ın egemenliğindeki Selânik basını, başkentteki basına göre daha özgür bir ortamda faaliyet gösteriyordu. Daha güvenilir ve daha ayrıntılı haberler sunan Selânik basını, İstanbul'da bile aranıyordu; nitekim, Sirkeci Garı'nın çevresindeki kimi dükkânlarda az çok gizli bir biçimde, 40 paraya *Asır* temin edilebiliyordu. Bu fiyat, İstanbul gazetelerinin fiyatının iki katıydı ama hiç olmazsa dişe dokunur haberlere ulaşılabiliyordu. Selânikli birkaç edebi-

yat dergisi, başkentteki meslekdaşlarının yayımlamayı göze alamayacakları bazı makaleleri yayımlıyorlardı. Bu açıdan, Selânik'te 1896'da kurulan *Mütalaa* dergisinde, İstanbul'da şiirlerinin yayımı fiilen yasak olan büyük şair Tevfik Fikret'in şiirleri bulunabiliyordu.

Bütün tanıklıklar şu noktada örtüşüyor: Abdülhamit'in otokratik rejimi Selânik'te kendini, başka yerlere göre, daha az hissettiriyordu. Padişahın casusları burada daha az sayıdaydı ve daha az etkindi ve baskı da daha hafifti. Polis, İstanbul'da bir Jön Türk komplosunu ortaya çıkardığında ve suçlular Fizan'a sürüldüğünde (1897), Selânik muhalif öğrencilerin, içerideki sürgünlerin ve liberallerin akın ettiği Özgürlüğün Kâbe'si (Kâbe-i Hürriyet) haline geldi. Özgürlük havası, 1903'den sonra düzeni sağlamak üzere Makedonya'ya Osmanlı jandarmasının yanı sıra bir uluslararası jandarma birliğinin görevlendirilmesi üzerine daha da pekişti.

Böylece, İstanbul, Tevfik Fikret'in sözünü ettiği despotizmin "sis"ine gömülmüşken, Risal'in deyişi ile, Selânik'te "özgürlüğün diriltici havası doya doya (...) solunuyordu".

Selânik'te Bir Azınlık: Türkler

Selânik'te kaç Müslüman vardı? Bu soru hassas ve dört bir yandan milliyetçi mülahazaların kuşattığı bir sorudur. 1885'de yapılan bir Osmanlı sayımı 30.000 Müslüman sayısını veriyordu, bu ise kentin nüfusunun yaklaşık yüzde 34'ü demekti. 1908'de Jön Türk devrimi sırasında Selânik'te nüfusun yüzde 27'sinin Müslüman olduğu düşünülüyor. Bu, eğer sayılar doğru ise, Selânik'i imparatorluğun en az islâmlaşmış büyük kenti yapar: yüzyılın sonunda Beyrut'ta, İzmir'de,Müslüman unsur, nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturuyordu; bu oran İstanbul'da başkent nüfusunun yüzde 45'ine ulaşıyordu.

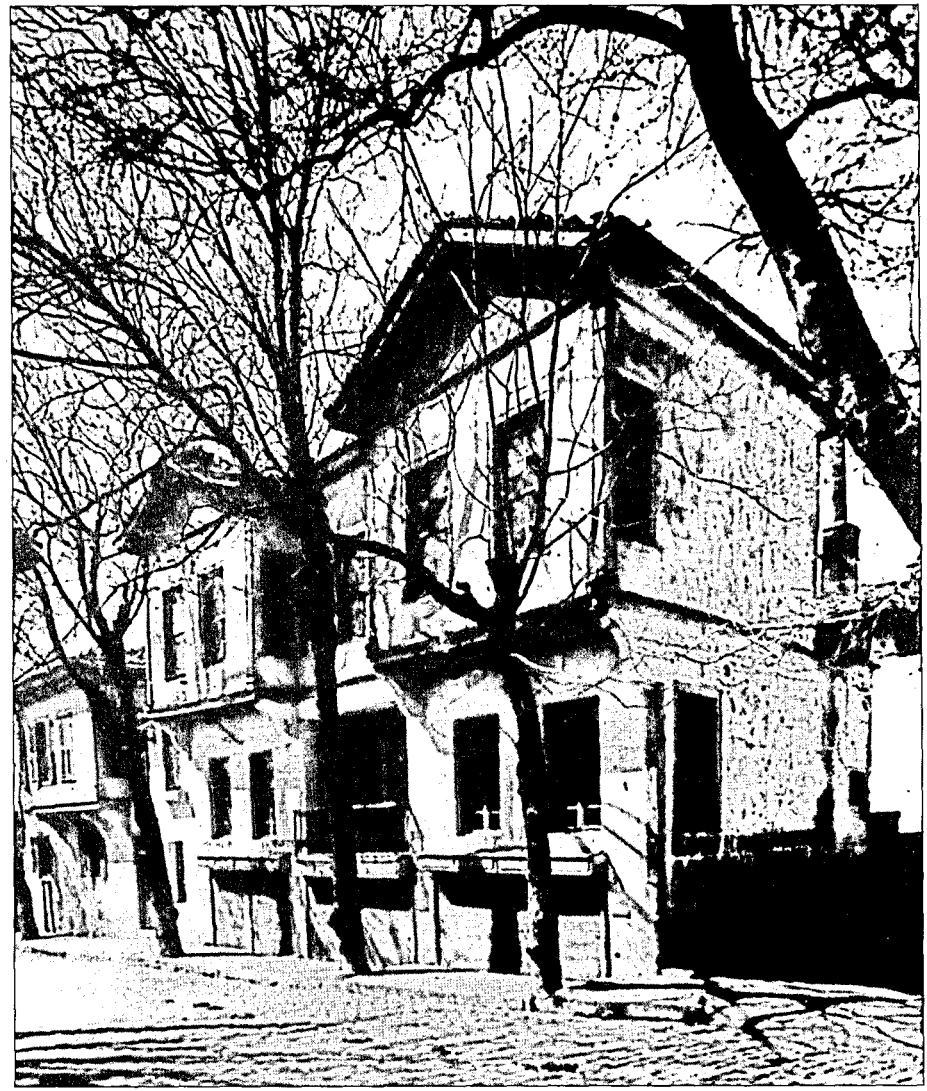
Fakat Selânik'in Müslüman nüfusunun sayısı, temel bir ayrımı, Türklerle Yahudilikten İslâmiyet'e geçen dönmeler arasındaki ayrımı gizler. Osmanlı yönetimi tarafından kayda geçirilen tek kategori "Müslümanlar" olduğu için, aralarında kaç tane dönme olduğunu kestirmek çok güçtür. Kestirimler yüzyılın başı için 10.000 ile 18.000 arasında oynuyor, fakat bunlar sadece tahmindir. Pierre Risal'e göre, Türklerin Se-

lânik nüfusunun yalnızca yüzde 9'unu oluşturmalarına karşılık, dönmeler Selânik nüfusunun yüzde 11'ini temsil ediyor olmalıdır. Bütün bu bilgilerden sonra, Selânik'teki Türk nüfusunun 15.000 dolayında oynadığını belirtmek akla yakın geliyor. Selânik yalnızca imparatorluğun en az Müslümanı barındıran büyük kenti değil, en az Türk olanıydı da...

Yahudi cemaati ile aynı nüfus dinamizmine sahip olmayan Türk nüfus, yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'dan gelen bir göç dalgasıyla arttı. Özellikle Bulgar Türkleri'nden ve Bosnalı Müslümanlardan oluşan bu göç dalgasına Dobruca'dan gelen ve Kale'nin yakınındaki Çavuş Manastırı mahallesine yerleştirilen Çerkesler de eklendi. Bunun dışında, Türk cemaati, öteki cemaatlerde görülen, Yeni Dünya'ya gidişlerin yol açtığı kan kaybını kesinlikle yaşamadı. Fakat özellikle salgın hastalıklar nedeniyle, ölüm oranı yüksekti. Mustafa Kemal'in erkek ve kızkardeşlerinden dördü küçük yaşta öldü; ikisi aynı yılda 1883'de ağır bir çiçek hastalığı salgınında öldüler. Yalnızca Mustafa Kemal ve kızkardeşi Makbule hayatta kaldılar. Böylesi bir ölüm oranına kentin Türk nüfusu arasında ender rastlanmadığı söylenebilir.

Müslüman mahalleleri yamaçtan Kale'ye kadar uzanıyordu. Bu mahalleler, çevresi bahçelerle ya da avlularla çevrili, yeşilliklerin içine gömülü alçak evlerden oluşuyordu; bu ise bu mahallelere, birbirinin içine geçmiş evlerden oluşan Yahudi mahallesinin havasından çok farklı bir hava veriyordu. Ahmet Subaşı mahallesinde, Islahhane Caddesi'nin üzerinde yer alan Mustafa Kemal'in doğduğu ev, Selânik'teki Türk evleri hakkında bir fikir verebilir. Babası Ali Rıza Bey tarafından yaptırılan bu ev, iki katlı ahşap, çatısı kiremit kaplı bir evdi. Yüksek duvarlarla çevrilmişti ve zemin katında demir kafesli pencereleri vardı. Haremlik ve selâmlık diye ikiye bölünmüş evler, cumbalı, jaluzili pencerelerle süslü üst katlara sahipti.

Çoğunlukla, kent içinde Yahudilere kiraladıkları evlerin ve kent dışındaki tarlaların mal sahibi olan Selânik Türkleri, ahçılıktan memurluğa ve tüccarlığa kadar her türlü işte çalışıyorlardı. 1900 yılına ait *Selânik Vilayeti Salnamesi*'nde adı geçen 49 doktordan 5'i, 44 eczacıdan 5'i Müslüman'dır. Müslümanların oranı avukatların arasında daha yüksek (30 kişide 16 kişi) idi: büyük tüccarlardan bile yüksekti (63'de 13 kişi). Bu tüccarlar küçük tütün işletmelerinin, ahşap ve metal işlet-

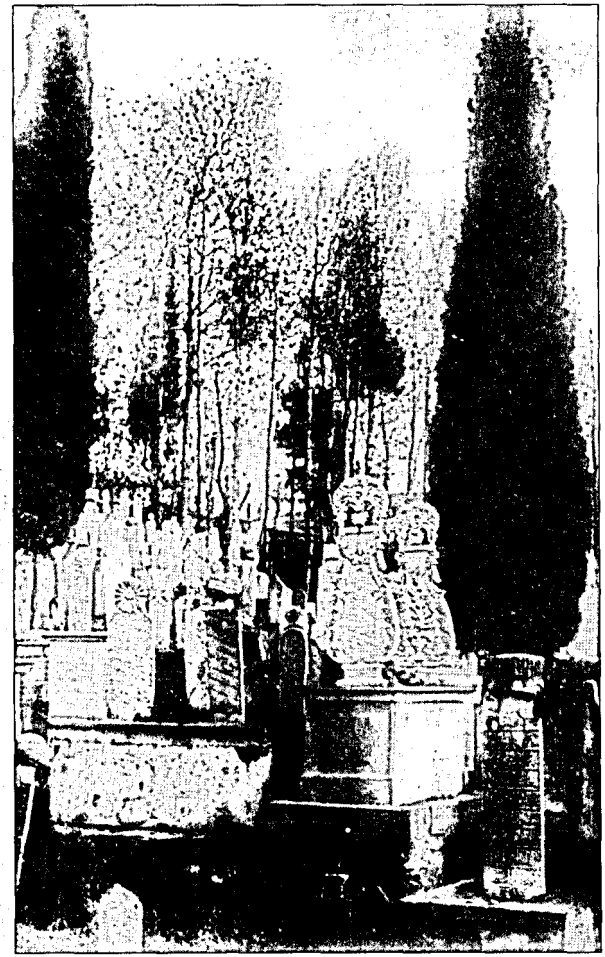

Atatürk'ün doğduğu, Selânik'in Aya Dimitriya Mahallesi, Apostolu Pavlu Caddesi üzerindeki 75 numaralı ev.

melerin başında idiler. *Salname*'de belirtilen adlar, Müslüman adlarıdır. Ama söz konusu kişilerin dönme mi yoksa Türk mü olduklarını bilmiyoruz.

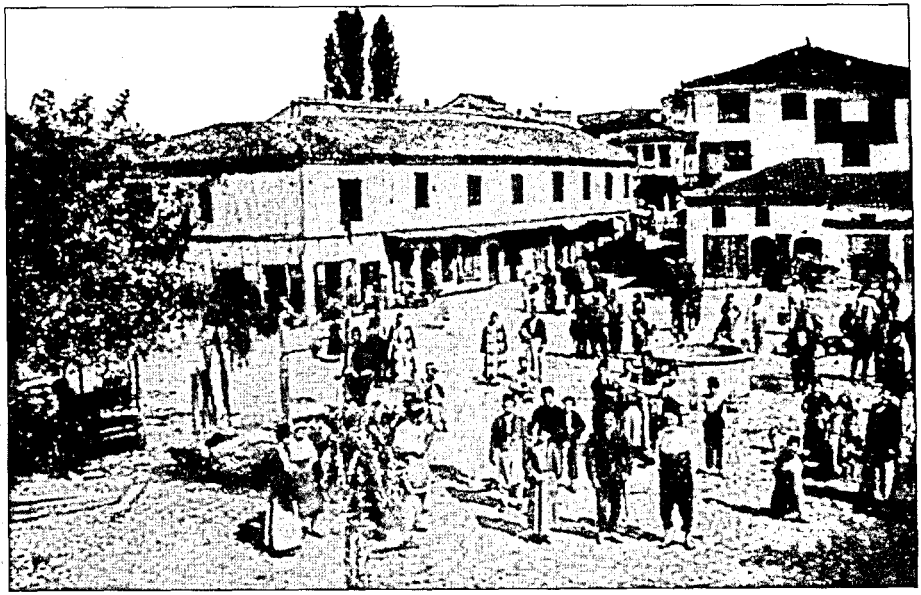
Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Bey, Selânik'teki küçük Türk tüccarlarını temsil eden bir kişidir. Bir öğretmenin oğlu olan Ali Rıza Bey, bir miktar eğitim görmüştü. Bu, onun kentteki Gümrük Büro-

su'nda ve Vakıflar İdaresi'nde bir kâtiplik işine girmesini mümkün kıldı. Pek kazançlı bir iş olmadı bu. Ali Rıza Bey yaptırdığı aile evinin giderlerini karşılamak için Selânik tersanelerine yollanan kereste ticaretine atılmak üzere, işini bıraktı. Ama kötü bir zaman seçmişti. Yunanistan'ın Teselya'ya el koymasından sonra, eşkıyalar Selânik artülkesine (hinterland) sızmaya başlamıştı. Bu yüzden 1883 Ağustosu'nda büyük bir toprak sahibi olan, toprakları kentten yürüyüş mesafesinde birkaç saat uzaklıktaki Evrenoszade Mehmed Ali Paşa, korunması için görevlendirilmiş ve Martini tüfekleri ile donatılmış yirmi kadar Arnavut'a rağmen, kaçırılmıştı. Haydutlar Mehmed Ali'yi dağa kaldırmışlardı; Evrenoszade'nin kurtuluşu için Galip Paşa'nın enerjik müdahalesi gerekti. Bu dönemde bir İstanbul gazetesi şunları yazıyordu: "Selânik'ten bir saat uzaklıktaki bir mesafeye bile ulaşılamıyor çünkü bölge, adam kaçıran ve fidye isteyen eşkıyalarla doludur." Ardalandaki ekonomik faaliyetler bu durumdan olsa olsa zarar görebilirdi.

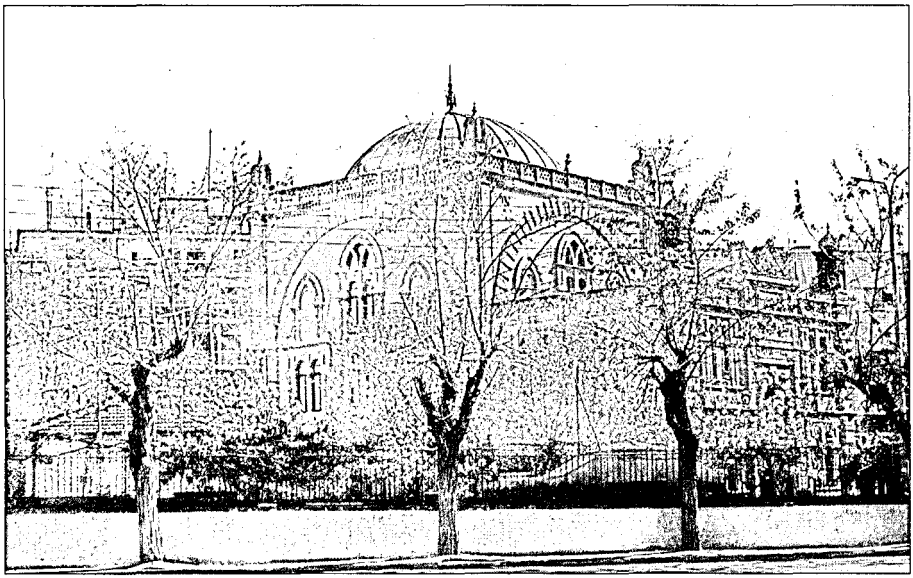
Selânik'te Dönme mezarlığı. Eski Yenikapı Caddesi bugünkü Aya Dimitri Sokağı üzerinde.

Selânik'te Türk mahallelerinin çoğu, imparatorluğun birçok öteki kentindekilerle aynı hayatı sürdürüyordu. Çoğu kez fetihten sonra ca-

Un Kapan Meydanı.

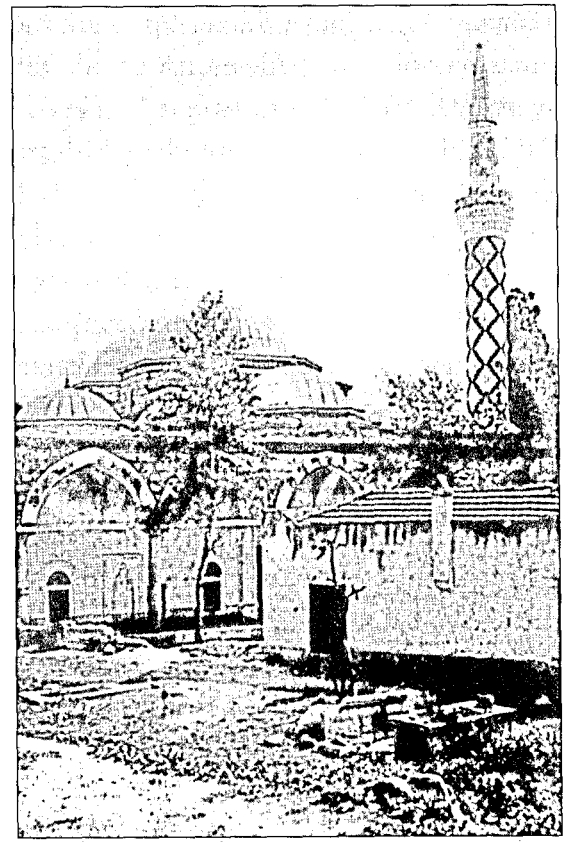
miye dönüştürülen eski bir Bizans kilisesinin çevresinde örgütlenen bir cemaat yaşantısı... 1900 yılının salnamesi, 25 sinagoga ve 16 kiliseye karşılık 56 caminin, 23 tekkenin ve 35 medresenin var olduğunu belirtiyor. Caminin çevresinde bir mezarlık, bir türbe, bir çeşme, bir çarşı ve, Selânik'te büyük önem taşıyan, insanların gelip dinlendikleri, iş konuştukları ve yeni haberleri öğrendikleri mahalle kahvesi. Günlük yaşamın sıradan tablosu içinde zaman zaman karşılaşılan değişiklikler... Örneğin, eski Aya Dimitrios Kilisesi, Kasımiye Camii. Türkler, caminin küçük bir mahzeninde kutsal emanetlerinin muhafaza edildiği bir azizin mezarını ziyaret edip ona bağlılıklarını bildirmeleri için, Rumların buraya girmelerine izin veriyorlardı. Kutsal aziz gününde Rumlar, caminin Türk bekçileri tarafından satılan mumları yakmak üzere buraya geliyorlardı. Bölünmenin sanki İstanbul'a göre daha az katı oluşu, Selânik'teki cemaatlerarası ilişkiler açısından kuşkusuz anlamlı bir noktadır. Makedonya'nın başkentinde, gelenek ile modernliği karşı karşıya getiren Haliç yoktu. Fakat kaleden limana doğru inildikçe, birinden ötekine doğru geçiş, deyim yerinde ise tedrici olarak gerçekleşiyordu.

Yeni Camii.

Kentin Türk seçkinleri açısından, XIX. yüzyılın ikinci yarısında kentin gayrimüslim cemaatleri ve özellikle Yahudi cemaati tarafından sağlanan gözalıcı ilerlemeler, karşılık verilmesi gereken meydan okumalar anlamına geliyordu. Nitekim, Türkler, eğitim alanında *Alliance Israélite Universelle* (kısaca Alyans) tarafından yerel planda girişilen eğitim çabalarına karşılık vermek üzere, özellikle Mithat Paşa döneminde, yeni eğitim yöntemlerinin (yeni usul) kullanıldığı okullar açtılar; bu yeni yöntemleri İstanbul'a sokan Selânikli öğretmenler oldu. Cemaatlerin orta okulları ile rekabet etmek üzere bir idadi açıldı. Bunlara daha sonraları bir tarım meslek okulu, bir ipekböcekçiliği okulu, bir sanat ve zanaat okulu; Abdülhamit'in hükümranlığının sonlarına doğru ise bir hukuk okulu ve bir polis okulu eklendi.

Selânik'in gayrimüslim cemaatleri, kentteki Türklere, okulların dışında, izleyecekleri pek çok örnek sunuyorlardı. Mithat Şükrü Bleda anılarında şu olayı anlatıyor: Talat Bey -geleceğin Talat Paşa'sı, Jön Türklerin önde gelen yöneticilerinden- Selânik'te Posta İdaresi'nde çalışırken, günlerden bir gün bir dostunu, aynı ticaretle uğraşan bir Türk'ün, bir Yunanlı'nın, bir Bulgar'ın ve bir Ermeni'nin dükkânına götürdü. İki dost, araştırmalarının sonunda, Türk'ün yaptığı ticaretin

İmaret Camii.

en ilkeli ve dolayısıyla en az kazançlısı olduğunu tespit ettiler. Aynı şekilde bu esnafların evleri açısından yapılan bir karşılaştırma da Türk'ün aleyhine sonuç verdi: "Her şeye rağmen, biz bu ülkenin hâkimiyiz!" diye haykırıyordu Talat.

Selânik'te takılıp kalmış muhalifler açısından özgürlük, ilerleme soyut kavramlar değildi; muhalifler bunların her geçen gün somut olarak gerçekleştiklerini gözleriyle görüyorlardı. Ve bu onların, Türkleri gayrimüslimlerin seviyesine çıkarmak için, siyasal sorunun ötesinde - Abdülhamit despotizminin 1876 Anayasası'nın hazırlanması ile sona ermesi- çözülmesi gereken ekonomik ve toplumsal sorunlar olduğunu kavramalarına imkân sağlıyordu. Temmuz 1908 devriminin hemen ertesinde Selânik'e yerleşen, İttihat ve Terakki Partisi'nin ideologu Ziya Gökalp, makalelerinde, Türkleri siyasal devrimi toplumun derinliklerine yönelen bir devrimle devam ettirmeye davet ediyordu. Jön Türklerin hedeflerinden biri, İttihat ve Terakki Komitesini, Selânik'te Yahudi, Yunanlı ya da Bulgar hemşehrilerinin arasında başarı ile işlev gördüğünü tespit ettikleri cemaatsel yapılar modeline bir ölçüde uygun olarak, bir dayanışma ve harekete geçme odağı haline getirmek olacaktır.

Kentte egemen olan özgürlük havası, birarada yaşamanın önemi, Avrupa'ya görece daha yakın olmak, Saray tarafından kıyıda köşede tutulan siyasal sürgünlerin varlığı, mason localarıyla kurulan bağlar,

giderek daha yakınlarda yankılanan Makedonya dramı, Jön Türk hareketinin Selânik'te kök salmasına yol açan belli başlı nedenlerdir. 1906'da bir avuç liberal ve yurtsever bir yıl sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmak üzere Paris'teki Jön Türk sürgünleri ile birleşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdular. İttihat ve Terakki'nin Selânik kolu, devrimin vurucu gücünü oluşturacak olan 3. Ordu'nun subaylarının arasına sızarak Jön Türk Devrimi'nde yaşamsal bir rol oynayacaktır. 1908 temmuzundan sonra Selânik, kentin 1. Balkan Savaşı'nda Yunanlılar tarafından alınışına dek, İttihat ve Terakki'nin genel karargâhı olmaya devam edecektir.

Türklerin Selânik'te küçük bir azınlık oluşturmalarına rağmen, belki de bu nedenle, Selânik, Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türk Devrimi'nden sonra Türk milliyetçiliğinin odaklarından biri haline geldi. Kentin Türk seçkinlerinden bir bölümü kentin kozmopolit yapısının çekiciliğine kapılmış ve kentin şık kulüplerine kendilerini kabul ettirmeye çalışıyor olsalar da, ötekiler yani aydınlar, yazarlar, memurlar ya da subaylar, Selânik'te gayrimüslim cemaatlerle yanyana yaşamanın sayesinde, kendi kimliklerinin bilincine varmışlardı. 1911'de bir grup genç yazar, Arapça ve Farsça'nın izlerinden arınmış bir dilde kaleme alınan, "ulusal" edebiyat fikrini savunan *Genç Kalemler* dergisini kurdu. "Türkçülüğün" önderi Ziya Gökalp bu derginin başlıca destekleyicilerinden biriydi. Selânik'in kozmopolit yaşamı ile bağlarını koparan Ziya Gökalp ulusal değerlere geri dönüşü savunuyordu. Ziya Gökalp yurttaşlarını, Avrupa'yı uysal bir biçimde taklit ederken ruhlarını kaybetmekte olan gayrimüslim cemaatlerden farklı olarak, geleneklerin içinde kök salmış, yeni bir yaşam arayışı -ulusal bir yaşam- ve yeni değerler arayışı içine sokmak üzere, eskiden benimsemiş olduğu ve taklidi toplumsal evrimin temeli olarak gören Gabriel Tarde'nin düşüncelerini reddediyordu.

Ayrı Bir Topluluk: "Dönmeler"

Yahudilerin egemen olduğu ve Türklerin yalnızca küçük bir azınlık oluşturduğu büyük bir Osmanlı kenti: Salt bu çizgiler bile, Selânik'e çok özel bir görünüm kazandırır. Fakat Selânik'in özgünlüğü bu kadar-

la kalmaz. Makedonya'nın başkenti aynı zamanda ayrı bir cemaati, Dönmeleri de barındırır.

Bu topluluğun kökeni XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri gider. Kendini Yahudilerinin mesihi addeden Sabetay Sevi, Selânik'te vaaz vermeye geldi ve en büyüklerinden birkaç Yahudi aileyi öğretisine kazandırmayı başardı. Hareketin doğurabileceği devrimci sonuçlardan ve Yahudi tebaası arasında yaratabileceği karışıklıklardan kaygılanan padişah, Sabetay Sevi'den, ölüm ile İslâm arasında bir seçim yapmasını istedi. Sabetay Sevi, İslâmiyet'e geçmeyi kabul etti ve Türklerin "dönme" adını verdikleri öğretiyi benimseyen tilmizleri onu izledi.

Ev içinde kadınlara daha geniş özgürlük tanınması dışında, dönmeleri, dış görünüm açısından, Müslümanlardan ayıran herhangi bir özellik yoktu. Dönmeler İslâm'ın gereklerini yerine getiriyor, camiye gidiyor, Müslüman adları taşıyor ve Türkçe konuşuyorlardı. Bununla birlikte, İbranice'yi kullanarak, İbrani dininin ayinlerini de gizlice yerine getirmeye devam ediyorlardı.

Kendilerinden kuşkulanılması için nedenler olduğunu düşünen Türkler ve Yahudiler tarafından dışlanan Dönmeler, yamacın eteklerinde, Türk mahalleleri ile Yahudi mahalleleri arasında yer alan ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Kendi aralarında üç gruba ayrılmışlardı: İzmirliler, Kuniososlar ve Yakubiler. Dönmeler ufak-tefek işlerle uğraşıyorlar, tuhafiyecilik, çerçilik, hırdavatçılık, kunduracılık, berberlik, çığırtkanlık, kasaplık vb. yapıyorlardı. Çoğu memurdu. Vilayet'in ve Belediye'nin idari kadrolarını oluşturuyorlardı. Fakat bazıları yükselmeyi başarmışlar, veteriner, doktor, öğretmen ya da mühendis olmuşlardı.

Öteki cemaatler tarafından dışlanan Dönmeler, kendi içlerinden evlenme kuralını sıkı sıkıya uyguluyorlardı. Ancak Selânik'in düşüşünden ve İstanbul'a gitmek üzere buradan ayrıldıktan sonradır ki, kastlarının dışında evlenmeye başladılar. Kendi içlerine kapanık yaşadıkları için, büyük bir dayanışma duygusu geliştirmişlerdi. Yoksullar, hastalar ve yaşlılar, birçok hayır işini yöneten cemaatin fonları tarafından destekleniyorlardı. Birlikte yaşam, kulüplerde, çevrelerde vb. çok gelişmişti.

Bunun yanı sıra, Dönmeler yüzyılın sonlarına doğru, öğretimin modern yöntemlere uygun olarak yapıldığı özel okullar kurarak, yoğun bi-

çimde eğitime yöneldiler. Bunların en ünlülerinden biri, 1873'de Şemsi Efendi tarafından kurulan Fevziye Mektebi idi. Yoksul bir ailenin çocuğu olan, rüşdiye mezunu Şemsi Efendi, öğretmen olmayı ve mahalle mektebinde uygulanan "ezbercilik" sisteminden koparak, yeni öğretim yöntemleri uygulayan bir kuruluş açmayı seçmişti. Şemsi Efendi'nin okulu kısa sürede iyi bir isim yaparak, aralarında Türklerin de bulunduğu Selânikli birçok çocuğu cezbetti. Mustafa Kemal de bunlardan biriydi. Mustafa Kemal anılarında, annesinin kendisini geleneksel bir okula göndermek istemesine rağmen, babasının, daha altı yaşındayken nasıl o okula kaydettirmeyi başardığını anlatır.

Ahmed Emin'in anıları, yüzyılın başında Selânik'te bir dönme ailesinin portresinin ortaya çıkmasına imkân sağlar. Ahmed Emin'in babası Osman Tevfik Bey, Vilayet muhasebesinde görevlendirilmişti ve yazısı güzel olduğu için kentin çeşitli okullarında yazı dersleri veriyordu. Aile, Sarıhatip mahallesindeki büyük bir evde oturuyordu. Evde on dokuz kişi yaşıyordu: Ahmed Emin'in babası ve yedi kardeşi dışında, bir amca, bir hala, yetim kalan iki kuzen, bir evlatlık, bir dadı, bir ahçı, bir hizmetçi ve bir kâhya. Kış aylarında, küçük yaşta bir Bulgar çocuğu ayak işleri için işe alınırdı. Cumaları, eski dadılar, süt kardeşler, eski hizmetçiler akın ederlerdi. Yazın, bütün sabah boyunca en büyük eğlence, arabayla Selânik'ten üç saat mesafedeki Langaza Kaplıcalarına gitmekti.

Büyük aile evinde, iki zıt dünya yanyana yaşıyordu:

> "Tam bir uyum içinde yaşar görünen evimizde, eski ile yeni sessiz bir savaş içindeydi. Amcam tutuculuk ve hareketsizliği, buna karşılık babam değişim ve hareketliliği temsil ediyordu. Amcam kolalı yakalı değil basit bir gömlek, kışın olduğu gibi yazın da mes giyiyordu. Yeleğinin üzerine ceket değil, yazın ince, kışın kalın bir palto giyiyordu. Beş vakit namazını hiç ihmal etmiyordu. Her günkü alışkanlıklarını dakikası dakikasına tekrar etmekten derin bir haz duyuyordu. En ufak bir yenilik, bir değişim, bir macera isteği hissetmiyordu, en küçük bir yolculuktan bile kaçınıyordu. Fotoğrafının çekilmesine izin vermiyor ve evinde her türlü insan tasvirini

yasaklıyordu. Yakınlarından birinin ağzına bir damla içki sürebileceği, aklının alabileceği bir şey değildi. Tiyatroya gitmeyi, ahlâksızlığın son perdesi olarak görüyordu.

Babam, bunun tersine, modaya uygun şık giysiler, dik yakalı, kolalı gömlekler giyiyor, güzel kravatlar takıyor, en son moda ayakkabılar kullanıyordu. Şiiri, tiyatroyu, müziği seviyordu; yeniliğe, değişime, yolculuklara hayranlık duyuyordu. Sık sık resimlerimizi çektiriyor, dairesinin duvarlarına resimler asmaktan hoşlanıyordu. Çok ender ibadet ediyordu. Günde beş vakit namaz kılmayı düzenli hale getirmeye ancak yaşamının son yıllarında başladı.

İlginç olan şudur: aynı evde birarada yaşayan bu iki zıt dünya arasında hiçbir çatışma çıkmıyordu. Babam, kendisinden on beş yaş daha yaşlı olan amcama büyük bir saygı gösteriyordu. Amcama gelince, babamın tavırlarını en ufak bir suçlama yöneltmeden olduğu gibi kabul ediyordu; herhangi bir gerekçe göstererek babamın dairesine girmiyordu; sanki orada bambaşka bir havanın egemen olduğunu, orada görüntülenmiş portreler bulunduğunu görmek istemiyordu."

Ahmet Emin'in kendisi babasının modelini izledi. Mustafa Kemal'den yalnızca birkaç yıl sonra Selânik Askerî Rüşdiyesi'ne gidecek ve Selânik Alman Koleji'nden sonra, kendisini önce İstanbul'daki Alman Lisesi'nde sonra da Amerika'da Columbia Üniversitesi'nde bulacaktır. Cumhuriyet döneminde *Vatan* gazetesinin kurucusu olan Yalman, Türk basınının XX. yüzyıldaki en parlak simalarından birisi olacaktır. 1912'de dış dayanaktan yoksun kalınca, kitle halinde İstanbul'a geri çekilen ve burada Yeni bir Türkiye uğrunda uğraş veren bir cemaatin içinden çıkan birinin kaderi... Öyle bir kader ki, Dönme'yi, "bu bölgenin en özgür, en önyargısız insanı" olarak nitelendiren Selânikli tarihçi Risal'in görüşlerini doğruluyor. Aynı yazar, 1902'den itibaren, Dönmelerin "Türkiye'de adalet ve ilerleme fikirlerini yayacak olan uygarlık ordusunun öncüleri" olabileceğini belirtmişti.

SELÂNİK'İN YUNANLILARI

Kirki Georgiadou

Sayıca üçüncü sırada yer alan Yunan Cemaati, komşularınınkine çok benzeyen bir gelişme çizgisi izlemiş olsa da, Yunan Konsolosluğu tarafından titizlikle diri tutulan farklı özlemlerini korur: Selânik'in ve Makedonya'nın Helen krallığına bağlanması. 1912'de ilk hedefe ulaşılır: Selânik "kurtarılır".

Bir ilk olay, Selânik'teki Yunan cemaatinin yaşamının 1850-1918 yılları arasında seyredeceği çerçeveyi belirleyecektir: 1821 Yunan devrimi ve Yunan ulusal devletinin kurulması. Kentteki Yunanlıların yaşamına, önce Makedonya'da başlatılan devrim hareketinin başarısızlığı ve bu olayı izleyen Türk baskıları, kesin damgasını vurdu. Esas olarak ekonomik açıdan en güçlü tabakaları etkileyen Güney Yunanistan'a doğru kaçış havası, cemaatin sayısında bir azalmaya neden oldu. Hareketlilik, 1830'a doğru Yunan krallığının kurulması ile birlikte duruldu ve 1835'de ilk Yunan konsolosu Selânik'e atandı. Sonra, bölgede iki devletin çatışması 1912'de Yunan işgali ile sonuçlanma yoluna girdi ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Makedonya'nın ihtilaflı topraklarının Yunan Devleti'ne bağlanması ile kesin sonuca ulaştı. Arada, Türk-Yunan ilişkileri, kısa süreli yumuşamalarla kesintiye uğrasa da, gerginliğini korudu.

Yunan devletinin kuruluşu ve Makedonya sorunu, cemaatin kültürel gelişmesi ve siyasal hedeflerinin temel ilkeleri oldular. Yunan devletinin 1843'ten itibaren devlet politikası düzeyine yükseltilen "büyük düşüncesi" (megalo idea), Osmanlıların her araca başvurularak kovulmasını ve 1860-1870'ten itibaren öteki Balkan ülkelerinin bölge üzerindeki emellerine set çekilmesini hedefliyordu. Selânik, o tarihten itibaren, tıpkı Makedonya'daki öteki kentsel merkezler gibi, yerel nüfusun katkı

ve işbirliği sayesinde, askerî müdahaleyi gerektirmeden ve hatta Yunanlı nüfus ciddi fiili sorunlarla bile karşı karşıya kalmadan, Yunan devletinin etkinliklerinin planlama ve eşgüdüm merkezi haline geldi.

1850'den sonra, Yunan cemaati kentin ekonomik kalkınmasına katıldı ve Yahudi cemaati ile birlikte bankacılık, ticaret ve sanayi sektörlerine egemen oldu. Osmanlı Devleti tarafından girişilen modernleşme ve liberalleşme hareketi çerçevesinde, cemaatin örgütlenmesine değişiklikler getirildi ve bu açıdan laik unsurlar yönetimde rol almaya başladılar. Yunan Ortodoks cemaati, Tanzimat'ın düzenlemelerinin mümkün kıldığı önemli bir eğitsel ve kültürel kalkınmayı kentin öteki cemaatleriyle birlikte yaşadı. Yunan devleti eğitim programının düzenlenmesine, esas olarak Makedonya mücadelesi sırasında, Yunan ulusal bilincini şekillendirmek ve güçlendirmek amacıyla müdahale etti.

Selânik, 1912'den sonra Yunan Makedonya Bölgesi Yönetim Merkezi oldu. Balkan savaşları ve bu savaşlardan sonra Makedonya'nın parçalanması sırasında ekonomik ardalanını yitiren kent, adım adım, Yunan devletinin başkentinin ekonomik ve idari mekanizmalarına bağımlı hale geldi ve sonunda kendini, ülkenin ikinci başkenti ve bölgesel merkezine dönüşmüş buldu.

1850-1912 yılları arasında, Yunan cemaati, sayısal açıdan, Yahudi ve Türk cemaatlerinin ardından, kentin üçüncü unsuru konumunu korudu. Bu unsur, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, tıpkı kentin nüfusu gibi, hızlı bir gelişme kaydetti. Bu artış, kuşkusuz, kentin ekonomik gelişiminin yarattığı çekiciliğe bağlanabilir; ama özellikle Balkan devletleri arasındaki çekişmelerin yarattığı kargaşanın dehşet içinde bıraktığı ve sefalete ittiği köylü kitlelerinin kente göçmelerinin sonucudur. O dönemde yapılan sayımlar, bölgedeki taraf devletlerin taleplerini haklı göstermek için rakamları şişirerek politik amaçlara hizmet ettikleri ölçüde, çok güvenilir sayılamaz. Birinci Yunan Makedonya Yönetimi tarafından 1913 yılında gerçekleştirilen sayıma göre, kentte 61.439 Yahudi, 45.867 Türk, 39.956 Yunanlı, 6.263 Bulgar ve 4.364 öteki milliyetlerden insan yaşıyordu. Nüfus dağılımı, 1912'den itibaren Yunanlıların lehine değişmeye başladı. Osmanlı ve Slav unsurlar giderek kenti terk ediyorlardı, buna karşılık Bükreş Antlaşması'nın sonucunda Sırp ve Bulgar egemenliğine giren topraklarda yaşayan Yu-

nan nüfusu, ve bunların yanı sıra Trakya'dan ve Küçük Asya' dan gelen Rum nüfusu gelip kente sığınıyorlardı.

Yunan Ortodoks cemaati, çoğunluğu itibariyle, kendi sendikalarında ve meslek kuruluşlarında örgütlenmiş işçileri, teknik elemanları, ticari hizmetlerde çalışan ücretlileri, küçük tüccarları ve küçük zanaatkârları kapsıyordu. Cemaatin büyük bölümü orta burjuva sınıfından, esas olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında kentte kök salan büyük yabancı şirketlerde çalışan eğitilmiş memurlardan oluşuyordu. Bilimsel çalışmalar içindeki kişiler de - doktorlar, avukatlar, eğitim kurumlarında çalışan öğretmenler, eczacılar- bu orta burjuva sınıfına mensuptular. En zengin kesimler yüzlerini ticarete, bankacılığa ve sanayiye çevirmişlerdi. Yunanlı tüccarlar, Selânik ardalanındaki üreticilerle yabancı ticaret şirketleri arasında aracılık görevi yapıyorlardı. Deri ve kürk, besin maddeleri, kereste, ipekböceği ithalatı-ihracatı ile uğraşıyorlardı. Bununla birlikte büyük Yahudi tüccarlar karşısında daha alt bir konumda bulunuyorlardı. Yahudilerin ekonomik egemenliği, en azından Yunan sermayeli üç bankanın, Midilli Bankası (1899-1907), Atina Bankası (1905) ve *Banque de Crédit d'Orient*'nın (1906) (Şark Kredi Bankası) açıldığı XX. yüzyılın başına kadar, bankacılık

Yunanlı kadın.

alanında da gözlenebiliyordu. Nihayet, 1870'ten itibaren, Batı Makedonya'nın girişimcileri gibi, Selânik'in tüccarları ve bankacıları da, sanayiye yatırım yapmaya başladılar. Kentteki on bir önemli girişim, Yunan sermayesine dayanılarak kuruldu: Bunlardan ikisi gıda sanayiinde, biri pamuk sanayiinde, biri iplik sanayiindeydi; ayrıca iki dokuma girişimi, bir tabakhane, üç sabun fabrikası ve bir bira fabrikası da vardı.

Yunan yönetimi, 1912'den sonra, Yunan devletine bağlı bütün bölgelerin yasal, yönetsel ve parasal bütünleşmesini başlattı. Buna paralel olarak hızla kamu hizmetlerinin işleyişinin sağlanmasına, normale dönüş ile birlikte ekonomik yaşamın gelişmesine, yabancı ve Yahudi yatırımcıların güvenini sağlamaya elverişli koşulların ortaya çıkışına tanık olundu. Oysa bu ekonomik faaliyete toprak ve nüfus değişimleri olduğu kadar 1914-1918 arasındaki askerî olaylar da damgasını vurmuştu. Özellikle Yunanlılar söz konusu olduğunda, girişimcilik ve bankacılık faaliyetlerindeki artışı burada belirtmek gerekir. Bu faaliyet esas olarak, Selânik'te yatırım yaparak iç pazarın genişlemesini sağlamaya çalışan, Güney'deki ve Makedonya'nın çeşitli bölgelerindeki Yunanlıların girişimlerinden kaynaklanıyordu.

Selânik'e, kentin doğusundaki Kalamaria Kapısı'ndan girince, XIX. yüzyılın ikinci yarısında kentin güney-doğu ucundaki yedi Yunan mahallesine çıkılıyordu. Bu mahalleler, Egnatia yolu ve Kalamaria Kapısı'ndaki Aya Nikola Kilisesi boyunca ve Doğu surlarından denize doğru, Nea Panaghia Kilisesi'ne kadar uzanıyordu.

Bu yedi mahalleden en kalabalık olanı Aya Athanassios mahallesiydi, onu önem sırasına göre Aya-İpatios, Aya-Nikola, Nea-Panaghia, Panaguda, İpapanti ve Aya-Konstantinos mahalleleri izliyordu. Kentin iyice kuzeyinde Türk mahallelerinin arasında kaybolan kalabalık Çavuş Manastırı, Vardar yakınlarında Aya-Minas ve onun yanı sıra küçük Lagudiani mahallesi bulunuyordu. Nihayet, kentin göbeğinde, denize yakın bir yerde, Yahudi mahallelerinin arasında, daha az nüfuslu Aya Teodora ve Katedral mahalleleri vardı. Katedral mahallesi Yunanlıların dinî ve siyasal merkezini oluşturuyordu. Yunan Konsolosluğu ve gözde birkaç ailenin villası burada toplanmıştı. Öte yandan eski aristokrat aileler Aya-Nikola'da otururlarken, buna karşılık yükselen zengin tabakalar Aya-Nikola ile Aya-Athanassios arasında yayılıyor-

lardı. XIX yüzyılın ikinci yarısında Yunanlılar, tıpkı kentin öteki toplulukları gibi, Doğu surlarının dışındaki *Exoches* (Kırlar) bölgesini kolonileştirmeye başladılar. Birçok villanın yanı sıra, cemaate ait hâlâ ayakta kalan binalar, o dönemde burada yükseldi.

Mahalleler adlarını, buralarda yapılmış olan kiliselerden alıyorlardı. Yunanlıların ibadet yerleri, bazıları Aynaroz'daki metoklara ve manastırlara ait, ruhani bölgeleri ayrılmış kiliselerden ve öteki tapınaklardan oluşuyordu. Hıristiyan kiliselerinin Osmanlı işgali sırasında durumu, doğal olarak mevcut durumdan çok farklıydı çünkü günümüzdeki bellibaşlı kiliselerden bazıları o dönemde cami idiler.

1912'ye kadar, Rum nüfusunun mahalleler biçimindeki idari bölünüşü, ruhani bölgelere ayrılmış kiliseler biçimindeki dinî bölünme ile örtüşüyordu. Katedral'in, Aya-Nikola Tranos'un, Panaguda'nın, İpapanti'nin, Aya-İpatios'un, Aya-Athanassios'un, Nea-Panagyhia'nın, Aya-Konstantinos'un, Aya-Theodora'nın ruhani bölgelere ayrılmış kiliseleri aynı adları taşıyan mahallelerde bulunuyorlardı. Aya Minas kilisesi de adını bir mahalleye veriyordu fakat mahallenin içinde değil kent merkezinde bulunuyordu. Vlatadon Manastırı'nın şapeli ve Lagudini'deki *"Panaghia-de-Laodighitria"* (Tavşan Manastırı) da ayrı ruhani bölgeli kilise görevi görüyordu. Nihayet, kitlenin kentin doğu surlarının dışına yerleştirilmesi ile birlikte, bu dönemde inşa edilen aynı adlı kiliselerin çevresinde örgütlenen Aya-Triada ve Analipsi ruhani bölgeli kiliseler kuruldu.

Başka kiliseler zaten Hipodrom'daki Aya-Antonios, Kallitea'daki Aya-Nikola-Orphanos, Sotiros Kilisesi gibi ruhani bölgeli kiliselerin çerçevesi içinde ve Kamara'daki Panagya-Eloussa ve Aya Paraskevi ve Tsimiski Sokağı'ndaki Panaghia-Lehoussa şapeli ve Katedral semtindeki Aya Amlexios şapeli içinde yer alıyorlardı. Keşişler ve onların yanı sıra halk tarafından da kullanılan, Aynaros Dağı'ndaki manastırlara bağlı kiliseler de metoklarda hizmet veriyorlardı.

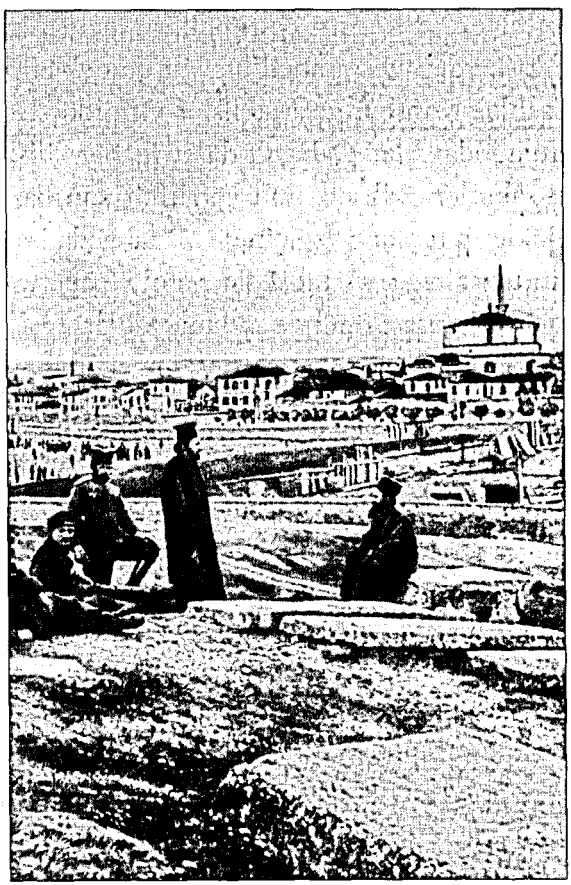
Camiye çevrilmiş kiliseler, 1912'den sonra, adım adım ilk işlevlerine döndürüldüler. Ruhani bölgeli kiliselerin coğrafyası önemli bir değişikliğe uğramadı yalnızca adları değişti, çünkü eski camiler ruhani bölgeli kiliseler olarak tanınmışlardı. 1918 sayımında 13 ruhani bölgeli kilise, 46 kilise, 6 kutsal çeşme ve bir Manastır (Vlatadon manastı-

rı) kayda geçirilmişti. Bu dönemde tek bir cami kalmıştı, eski Aya Nestoros kilisesi olan Fethiye Camii.

Cemaatin Örgütlenmesi

1855'de Selânik "kilise düzeni"nde Makedonya birinci metropolitinin merkeziydi; sekiz piskoposluğa nezaret ediyor ve İstanbul ekümenik patrikliğinin ruhani yargı alanına giriyordu.

Bölgenin Yunanistan tarafından ilhakından sonra, idari bakımdan patrikhaneye bağımlı olmaktan çıktı; bununla birlikte yeni bölgelerin başpiskoposları 1928'de bağımsız Yunan Kilisesi'nin otoritesi altına girdiler.

Mezarlıkta ortodoks papaz. Arkada Aya Yorgi Kilisesi.

Tüm Osmanlı işgali süresince, Kilise Yunan cemaatsel örgütlenmesinin temel taşını oluşturdu. Kilise, 1856'ya kadar, cemaatin padişah tarafından resmen tanınan tek temsilcisiydi; cemaatin ruhani, dinî ve idari otoritesini oluştururken, buna paralel olarak, bunların bir başka devlet otoritesine bağımlı olmaması koşuluyla, kiliseyle ilgili olmayan konularda yasama ve yargı yetkisini de elinde tutuyordu. Ruhani bölgeli kiliseler, Osmanlı yönetiminde cemaat örgütlenmesinin çekirdeğini oluşturdular. Bununla birlikte, 1856'ya kadar,

laik girişim kilise ayrıcalıkları tarafından korundu ve papazlar tarafından gizlendi.

Cemaat örgütlenmesindeki değişimin ve laik kurumlaşmanın temelleri Hatt-ı Hümayun (1856), Vilayetler Kanunu (1864) ve ekümenik patriklik tarafından yayımlanan ve padişah tarafından 1862'de onaylanan genel yönetmelikle atılmıştı. Yürürlükteki yasama mevzuatının boşluklarını doldurmak üzere yapılan düzenlemeler, cemaat yönetmeliklerinin hazırlanmasını ve oy kullanımını getirip dayatıyordu. Metropolit, yönetmelikler temelinde, Selânik Yunan Ortodoks cemaatinin başı olmaya devam ediyordu; öte yandan metropolit kentin yaşlılar komitesi ile ve yirmi dört kişiden oluşan ve cemaatin ekonomik bakımından üst düzeyde ve "ahlâkî bakımdan kusursuz" kesiminin oluşturduğu genel kurul tarafından seçilen daha geniş bir komite ile birlikte kenti ortaklaşa yönetiyordu. Kentin eğitimciler meclisinin üyeleri bu iki koldan gelen kişilerden ve insancıl amaçlı derneklerin meclisinden oluşuyordu. Yaşlılar Konseyi ve Meclisler yirmidörtler konseyine hesap vermek durumundaydılar. Daha alt düzeyde, her kilise papazının ruhani çevresinin sakinleri, kiliselerinin yönetimi için bazı temsilciler ve mali yükümlülüklerin toplanması için de bir tahsildar seçiyorlardı. Papazın çevresinin temsilcileri ve tahsildar, yasal ve ekonomik yetkiler verilmiş olan yaşlılar konseyi önünde sorumluydular.

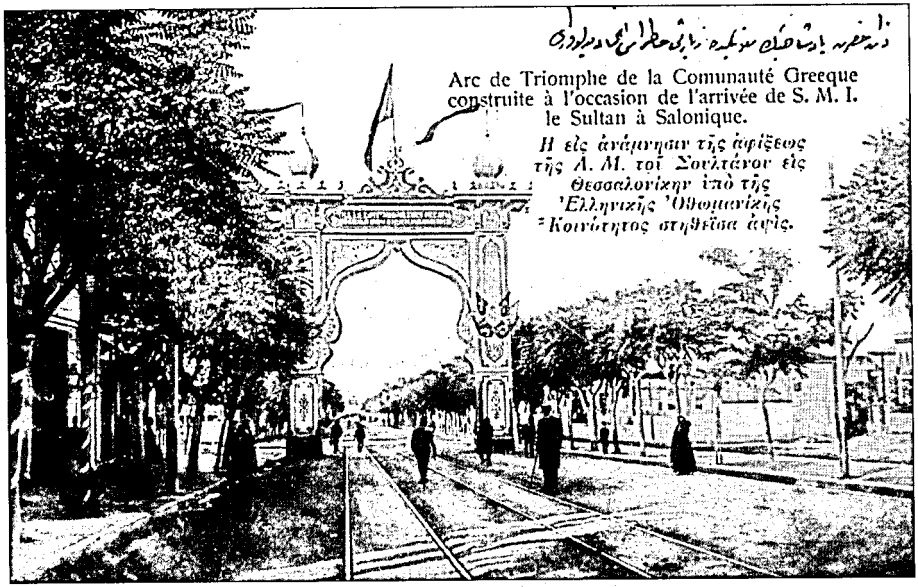
Genel ulusal uyanışla ve ekonomik yükselişle birleşen yeni Yunan cemaat örgütlenmesi, eğitim sisteminin gelişmesine yol açtı. Osmanlı devletinin kendisi de, modernleşme ve Avrupalılaşma çabası içinde, okulların kurulmasını destekledi. Eğitimin amacı tek başına kültürel gelişim değildi. Bir başka amaç, ulusal bilincin pekiştirilmesi, Yunan Ortodoks dininin desteklenmesi ve Yunan krallığı ile bağların sağlamlaştırılması idi. Eğitim çalışması, bu türden nedenlerle, Yunan devletince geniş ölçüde desteklenir ve denetlenirken, bu çalışma mali açıdan da yerel kişilerin ve yabancı ülkelerdeki Yunanlıların desteğini gördü. Yunan eğitiminin yaygınlaşmasına dinî eğitimle arasına giderek mesafe koyma, burjuva modelleri temelinde büyük bir modernleşme çabası ve genç kızların eğitimine özel bir dikkat harcama gibi unsurlar eşlik etti. 1821 Devrimi nedeniyle kapatılmasından sonra ilk kez yeniden açıldığı 1828 ile 1912 arasında, 8 anaokulu, 5 kamuokulu, 1 ilko-

kul, 1 lise, 2 kız okulu, 1 akşam okulu, 3 özel okul, 1 teknik okul ve 2 adet de Makedonya'daki Yunan okullarındaki eğitmenlerin hazırlanmasına yönelik okul kuruldu. Cemaat okullarının denetimi eğitim kurumları meclisi tarafından yerine getiriliyordu ve ilkokul öğretmenlerinin atanması metropolitin yetki alanı içindeydi. Öğretmenler sadece Selânik kökenli değillerdi, Atina ve İstanbul'dan da gelenler oluyordu. Öğrenciler, kentin dışında kalan bölgelerden de geliyorlardı; birçok okul bir yatılı öğrenci yurduna da sahipti. Halk içindeki eğitsel faaliyetin gelişmesi, öğrencilerin ve öğretmenlerin sayısının artmasıyla sağlandı: 1874'de 1003 öğrenci, 1882'de 44 ilkokul öğretmeni ve 2200 öğrenci ve nihayet 1910'da 127 ilkokul öğretmeni ve 3898 öğrenci.

Kentin bırakılan miraslar sayesinde kurulan ve işletilen insani yardım kuruluşlarının yönetim ve işleyişi de cemaatin yargı alanına ve insani yardım kuruluşlarının meclisine bağımlıydı. Daha da açıkçası söz konusu olan ve velinimetlerinin adlarını taşıyan bu kuruluşlar Theagenion Hastanesi (1863), Yaşlılar evi Chassion (1899) ve Papaphion Yetimhanesi (1903) idi.

Cemaatin eğitsel ve insani yardım faaliyetleri, 1870'den itibaren ortaya çıkan eğitsel ve insani yardım amaçlı derneklerin faaliyetleri ile destekleniyor ve tamamlanıyordu. Halkın, mesleki, toplumsal ve genellikle kültürel nitelikli olaylara katılması, 1880'den itibaren çok yoğundu. Kentin içinde ve çevresinde toplam olarak, faal 22 eğitim, sportif, müzik, tiyatro ve insani amaçlı yardım derneği sıralanıyordu. Bunların gelirleri, kentin insanî yardım amaçlı kuruluşlarını desteklemeye, yoksullara yardıma, okulların, yurtların ve spor salonlarının kuruluşuna, bunların malzeme ve personel ihtiyaçlarına, kitaplıkların kurulmasına, burs verilmesine ve nihayet Makedonya Mücadelesi'nin mücahitlerine destek olmaya hizmet ediyordu. Bu derneklerin örgütledikleri kültürel gösterilerin gelirleri de -tiyatro oyunları, konserler, konferanslar- insani yardım amaçlarına yönelmişti. Bu derneklere katılanlar esas olarak kentin zengin tabakalarından geliyorlardı: bunu da kaydetmek gerekir ki, kentin meslek birlikleri örgütleri de, paralel olarak, kendi insani ve kültürel faaliyetlerini geliştiriyorlardı.

Cemaatin kültürel eylemi yoğun bir yayın faaliyeti ile tamamlandı. 1850 ile 1912 yılları arasında Selânik'te dinî ve felsefi içerikli yaklaşık

Sultan'ın gelişi nedeniyle Rum cemaatinin yaptırdığı zafer takı.

250 Yunanca kitap, romanlar, yabancı dilde alfabe, ticaret elkitapları, coğrafya, Yunanca dilbilgisi kitapları ve nihayet derneklere ve cemaatlere ait raporlar ve yönetmelikler basılmıştı. Türk işgalinin son yirmi yılı boyunca, okul kitaplarının yayımı etkileyici bir hızla çoğaldı; bunları tek tek sayıp dökmek mümkün değildir. 1875'den 1912'ye kadar, Yunanca dört dergi ve dokuz gazete yayımlandı. Bunlardan biri, *Makedonya*, bugün hâlâ, yüksek bir tirajla yayımını sürdürüyor.

Atina'nın Gözü

Toplu halde ve bireysel olarak yürütülen bu faaliyetler, Selânik kentine özgü bir olgu değildir; Yunan devletinin Makedonya bölgesinde izlediği geniş kapsamlı bir siyasetin içine oturur. Bu siyasetin kentteki sözcüsü, cemaat yetkililerinden ve Kilise'den sonra, Yunanlıların sıkı bir işbirliği içinde oldukları üçüncü siyasal merkez Yunan konsolosluğu idi. Balkan Devletleri'nin aralarındaki rekabet, XX. yüzyılın başlarına gelinceye kadar, esas olarak ideolojik düzeyde dışa vuruluyordu; güdülen hedef Makedonya halklarının ulusal ve dinî bütünleşmesi idi. Bu çerçevede, Yunan devleti bölgedeki konsolosların sayısını artır-

dı ve konumlarını sağlamlaştırdı; bir haberleşme ve propaganda ağı örgütledi, kredi bankaları kurarak ve Kilise'nin mali desteğini harekete geçirerek Yunanlıların ekonomik durumlarına destek oldu, eğitim faaliyetini denetledi, teşvik etti. Bu siyaset, Bulgarların Selânik'te önemli sabotajlar düzenledikleri İliden Bulgar ayaklanmasından (1903) sonra değişti.

1904'ten itibaren, Selânik Konsolosu, bütün Makedonya'da Slavlara karşı mücadelenin sorumlusu olarak görevlendirildi. Eski taktikler korunmuş ve pekiştirilmişti fakat buna paralel olarak Yunan subayları illegal yollardan ülkeye sokuldu ve Slavlara karşı silahlı saldırılar yerel nüfusun işbirliği ile, konsolosun denetiminde düzenlendi. 1907'de Konsolosluk, Yunan subaylarının komutasında, Selânik Teşkilatı'nı yani kentin içinde kendi başına hareket eden, yurttaşları eğiten, sistematik bir ekonomik savaş yürüten ve kentin Slav nüfusuna dehşet saçan, "ceza"yı şiddet kullanarak uygulayan bir yerel birim kurdu. Örgüt gizli ve yasadışı olduğu için, üyelerinin sayısını saptamak olanaksız olsa da, kentteki Yunanlıların katılımlarının önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kentteki Yunan propagandasının sonucu olarak öteki cemaatlerdekinin tersine, Yunanlılarda sınıf hareketlerinin gelişimi sınırlı kaldı, çünkü Yunan sendikalar tümüyle dinadamları ve ulusal örgütlenmeler tarafından denetleniyordu.

Makedonya silahlı mücadelesinin bu evresi 1908'e kadar uzandı ve bu tarihte bir çıkmaza girdi. Makedonya kentlerinin ve kırsal kesimlerinin savaştan yorgun düşen halkı, anayasa, halkların eşitliği ve daha iyi yaşam koşulları vaadeden Jön Türk Devrimi'nin ilânını memnuniyetle karşıladılar.

SOLUN, BİR SLAV KENTİ Mİ?

Bernard Lory

Yunanistan'ın başlıca rakibi Bulgaristan, Selânik'in ilhakı mücadelesinde, ardalandaki yoğun Bulgar varlığını sık sık dile getirir... Sırplar ise, kendi açılarından, tıpkı kafa tuttukları dev Avusturya-Macaristan gibi jeopolitik mülahazalara dayanırlar.

İki aziz şövalye, Balkan ikonları arasında birbirlerine çalım atıp durur: ejderhayı bir vuruşta ikiye bölen, beyaz atın üzerindeki aziz Yorgo ve ejderhayı bir vuruşta ikiye bölen, kızıl atın üzerindeki aziz Dimitri... Hangisi doğru? Azizin mızrağının altında boylu boyunca yere serilmiş silahlı bu şahsiyet kimdir? Eğer ikon Yunan'sa ve eğer XIX. yüzyıl tarihini, yani milliyetçilik yüzyılının tarihini taşıyorsa, bir söylence bize söz konusu kişinin Bulgarların kralı Skyloyannis, Köpek Yani olduğunu öğretecektir. Olaylar 1207 yılına kadar geri gider; bu tarihte Bulgar çarı Kaloyan, Jean le Beau, Selânik'i kuşatma altında tutarken bir hasmı tarafından katledilir. Kentin sakinleri bu eylemde koruyucu azizlerin kutsal bir müdahalesini görürler. Zaten bu müdahale ilk değildi; VI. yüzyıldan 1912'ye kadar geçen süre içinde, aziz Dimitri'nin koruyucu gözetimi hiç gevşemedi. Selânik, Normanlar, Latinler, Venedikliler, Türkler gibi değişik egemenler tanıdı fakat asla komşu Slav krallıklarının, Sırpların ve Bulgarların eline düşmedi.

Selânikliler kararlı bir Slav-karşıtı davranış içinde miydiler? İş o kadar da basit değil... Slavlar, zengin bir antik Yunan ve Bizans kent geleneğinin varlığını sürdürdüğü Solun'u, -kente bu adı veriyorlardı-, ele geçirememiş olsalar da, çevredeki kırsal alanlara yoğun ve kalıcı bir biçimde yerleştiler. Yanyana duran bu iki uygarlık arasındaki ortakyaşam, IX. yüzyılda, Slav kitlelerini Hıristiyanlaştırmaya girişen (Ma-

kedonya'da değil, daha uzaklarda Moravya'da) Selânikli karma bir çiftten doğan iki kardeşin, aziz Kiril ve Methode'un çalışmaları sayesinde sağlandı. Kiril ve Methode, dine yeni kazanılan kişilere ulaşmasını sağlamak için kutsal metinleri halkın diline çevirdiler. Böylece, Selânik çevresinin Slav lehcesi, ilk kez, edebi diller arasına girmiş oldu ve yüzyıllar boyunca tüm Avrupa'nın doğusunun kültürel ve dinî dili eski-Slavca'ya temel teşkil etti.

XIX. yüzyılın ortalarında, olaylar fazla değişmemişti. Selânik ardalanındaki köyler, çok büyük ölçüde Slav karakterlerini koruyorlardı. Lehçeleri, eski-Slavca'ya özgü, öteki Makedo-Bulgar ağızlarından yok olmuş, genizsil sesli harfler gibi arkaik çizgileri koruyordu. Kozmopolit kentin kapısının hemen dibindeki bu varoluş, belli belirsiz kalıyordu; ziyaretçiler küçük Slav köyü Postol'un yakınında, Vardar'ın ağzında, çamurlara gömülmüş antik Makedonya'nın başkenti Pella'nın yıkıntılarını ararken, Slav varlığının farkına varmıyorlardı.

Bazı göstergelerin tanıklık ettiği gibi, Selânik'in içinde bile küçük bir Slav topluluğu mevcuttu. 1817'de, Terzi Esnafı Birliği'nce hazırlanan vefatlar listesi, Yunan alfabesiyle yazılmış olmasına rağmen, Slavca düzenlenmişti. 1833'de bir Rus keşişin, kentteki Slav çocuklar için küçük bir okul açtığı biliniyor. Bir Slav matbaası 1838 ile 1841 arasında kentte faaliyet gösterdi. Bu matbaa dört din kitabı, iki okul kitabı yayımladı ve böylece alçakgönüllü ama gözardı edilemeyecek bir biçimde, Osmanlı Makedonyası Slavlarının kültürel ve ulusal uyanışına katkıda bulundu.

Bu noktada bir terminolojik açıklık ihtiyacı gelip dayatıyor. Şimdiye kadar Slavlardan söz ettik; herhangi bir belirgin ulusal yananlam taşımayan dilsel bir terimdir bu. XIX. yüzyılın ortalarında, Makedonya Slavları genellikle Bulgar olarak adlandırılırlar ve kendilerine de Bulgar adı verirler. Bu dönemde bu terim oldukça belirsiz kalır çünkü Bulgarların bir devleti yoktur, Bulgarların yerleşik oldukları alanlar iyi bir biçimde tanımlanamamıştır, dillerinin edebi kuralları henüz belirlenmemiştir. 1860-1876 yıllarında, Bulgar milli duygusu gelişme halindeydi fakat Yunan kültür emperyalizmine karşı tepkinin başlıca merkezleri İstanbul, Filibe, Tirnova, Bükreş'ti; Makedonya ve Selânik ardalanı yüzüstü kalmıştı.

Yahudi mezarlığında Makedonya'lı kadınlar.

İki aşama milli duygunun kristalleşmesine damgasını vurdu: 1870'de, İstanbul Ortodoks Rum Patrikliği'nin asimilasyona yönelik baskılarına karşı Ortodoks Slav nüfusun kendi kimliğini savunmasını mümkün kılan özerk bir Bulgar Ekzarhlığı'nın Osmanlı yetkilileri tarafından tanınması. Yine de Makedonya, bu kilise yetki alanının olsa olsa istisnai bir parçası olabiliyordu: bir piskoposluğun müminlerinin üçte ikisinin bunu talep etmesi ve sultanın buna razı olması gerekiyordu. Bu yüzden bitmek tükenmek bilmez uyuşmazlıklar meydana geliyordu...

İkinci aşama, siyasal kristalleşme aşaması, Makedonya açısından daha da belirsizdir. Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaştan zaferle çıkan Rusya, 3 mart 1878'de Tuna'dan Ege Denizi'ne, Karadeniz'den Arnavutluk Dağları'na kadar uzanan bir büyük Bulgaristan yaratan San Stefano (günümüzde, havaalanının bulunduğu Yeşilköy) Barış Antlaşması'nı Osmanlı'ya dayattı. Sınır çizgisi, bir tür Osmanlı iç toprağı olarak bırakılan Selânik'in ve Kalkidiki Yarımadası'nın tam kenarından geçiyordu. Öteki büyük güçler açısından kabul edilemez olan antlaşma, Bulgaristan'ı, kanadında Osmanlı İmparatorluğu'nda özerk bir statüden yararlanan bir eyalet bulunan (başkenti Filibe olan Doğu

Rumeli), Tuna'nın güneyindeki (başkent Sofya) mütevazı bir prensliğe indirgeyen Berlin Antlaşması (13 temmuz 1878) tarafından iptal edildi. Makedonya'nın kendisi Osmanlı kalmaya devam ediyordu. Bulgaristan ve Doğu Rumeli birleşmeyi 1885'de ilan ettiler ve ondan sonra tek bir siyasal amaç peşinde koştular: San Stefano'da vaat edilen ve Berlin'de el konan Makedonya'yı geri almak.

Fakat, sınırların çizilmesinden önce eyaletleri birbirine bağlayan kırılgan birlik, oldukça aldatıcıydı. Özerk Bulgaristan can havliyle modernleşmeye, Batılılaşmaya ve sert bir milliyetçi ideolojiyi geliştirmeye yönelirken, Makedonya Abdülhamit rejimine, imparatorluğun uzun süren can çekişmesine ve çeşitli milliyetçi baskılara boyun eğmişti. Başta akla gelmeyen bir kopukluk, kötü örülmüş dokuda meydana gelen bir yırtık, "Bulgaristan Bulgarları" ile "Makedonya Bulgarları" arasında giderek büyüdü. Beceriksizliklerden yanlış anlamalara geçildi, çekingenlik ve ondan sonra da geçimsizlik yavaş yavaş istikrar kazandı.

Tam anlamıyla bir Makedonyalılık duygusu ne zaman ortaya çıktı? Bunu belirlemek güçtür. XIX. yüzyılın sonunda değişik yönlere doğru çekiştirmeler iyice artmıştı; XX. yüzyılın başında "Makedonya Makedonyalılarındır" sloganı giderek daha çok yankı buluyordu. Bununla birlikte, Yugoslav federal kimliği çerçevesinde, bir Makedonya ulusal kimliğinin açıkça tanımlanabilmesi için, II. Dünya Savaşı ertesini beklemek gerekecektir. O günün eğilimi, "Bulgarlıktan uzaklaştırarak" ve Makedonyalı özellikleri yücelterek tarihi yeniden yazmak olacaktır.

Selânik'teki Slav topluluğunun tarihini, tıpkı ötekiler gibi, tehlikeli bu fay hattına yerleştirmek gerekir: 1876'da kesin olarak Bulgar diye adlandırılan bu topluluk, 1912'de henüz tekanlamlı bir biçimde Makedonyalı diye nitelenemiyordu.

Bulgar Cemaati

1876'da, *Aziyade*'nin kahramanı İngiliz subayın, Selânik sokaklarında asıldığını gördüğü kişiler, Bulgarlardır. Ve Selânik koyunda savaş gemileri, demir atmış halde duruyorsa, bunun nedeni, bir kez daha, Bulgarlardır: Genç bir Bulgar kızı bir Müslüman tarafından kaçırılmıştı ve Selânik valisi kızı ana-babasına geri verme eğilimindeydi. Aşırı

Selânikli Bulgar aile.

tahrik olan Türk ayaktakımı, araya girme girişiminde bulunan Fransız ve Alman konsoloslarını, karanlık koşullarda katletmişti. Aşağılanmış olduklarını düşünen büyük güçler kentin önünde, denizde bir gösteri yaptılar ve Osmanlı yetkililer onları yatıştırmak için birkaç "sorumlu"yu alelacele astılar. Görünüm, hiç kuşku yok ki, Pierre Loti'nin estetik duygularını okşayan ekzotik bir çekicilikten yoksun değildi.

Bulgarlar Selânik'te hiçbir dönemde fazla kalabalık olmadılar. Bununla birlikte Bulgar cemaati, kentin ekonomik gelişmesine paralel olarak, XIX. yüzyılın sonunda, hissedilir bir büyüme yaşadı. 1904'te kentin muhtarları Belediye Meclisi'nde yer alan üç mahallesinde çoğunlukta idiler. 1911'de Bulgar Konsolosu'nun sekreterine göre,

10.500 kişi idiler, yani 128.000 olarak tahmin edilen toplam nüfusun yüzde 6,2'si. Bulgarların dört kilisesi vardı ve kentin kuzeyindeki mahallelerde yaşıyorlardı, aslen ardalandan (özellikle Kukuç -Kilkis) ya da Batı Makedonya'dan (Debar) gelmişlerdi.

Bulgar ulusal talepleri arasında Selânik'in ayrıcalıklı bir yer kaplamasının nedeni, bu mütevazı cemaatin kendisinden başka bir şeyi düşünmemesi değildi. Bütün Makedonya'nın stratejik ve ticari kilidi, hararetle göz dikilen Selânik, onların da vitriniydi. Orada, Osmanlı mirası önünde, uluslararası kamuoyunun gözünde ciddi, saygın bir aday olarak gözükmek önem taşıyordu. Bir de şu vardı: Yunan ve Sırp ulusal propagandası ile rekabet, bu kentte özellikle yoğundu.

1880'de kurulan Selânik Bulgar Lisesi, bu propagandanın tacını oluşturuyordu. Bulgar Ekzarhlığı tarafından idare edilen (ama Sofya tarafından finanse edilen) lise, yatılı bölümüne bütün Makedonya'nın en iyi öğrencilerini kabul ediyor ve onları üst düzeyde bir vatanseverlik anlayışı içinde eğitirken, kozmopolit büyük kentin kucağına atmakta tereddüt etmiyordu. Selânik, bu şekilde, Makedonya entelijensiyası için gerçek bir fidelik oldu. Burada Latince, Yunanca, Fransızca ve Türkçe'nin yanında matematik, fizik ve kimya öğretiliyordu. Fizik ve kimya dersleri, yabancı ziyaretçilere de gösterilen, çok iyi donatılmış bir laboratuvara sahipti. Aynı şekilde, zengin bir doldurulmuş hayvan koleksiyonuna sahip (bir beyaz ayı ve bir timsah da vardı) biyoloji salonu da kentin eğlenceleri arasında yer alıyordu. Lisenin küçük bir meteoroloji istasyonu da vardı. Tek bir kelimeyle ifade etmek gerekirse, Osmanlı sultanisi ile, Yunan lisesi ile ya da Avrupa okulları ile kıyaslandığında, Lise'nin yüzünü kızartacak bir şey yoktu.

Buna paralel olarak, aynı yıllarda kurulan bir kız lisesi ve 1904'te kurulan bir ticaret lisesi, uzmanlaşmış, titiz bir eğitim sunuyorlardı. Kukuç'ta (günümüzde 40 km. kuzeydeki Kilkis) güçlü bir temele sahip, Slav adetlerine göre ayin yapan ama Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı Bulgar Rum Katolik hareketi, kale duvarlarının dışında, Zeytinlik'te eğitimin Fransızca ve Bulgarca yapıldığı küçük bir semineri sürdürüyordu. Bunlara beş ilkokuldaki ve Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenciler de eklendiğinde, 1910'da yaklaşık 1200 kişilik bir öğrenci kitlesine ulaşılıyordu.

Bulgar vatanseverliği ve öteki Balkan halklarıyla (özellikle Yunanlılar ve Sırplar) rekabet anlayışı içinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun günlerinin sayılı olduğu düşüncesi ile eğitilmiş olan bütün bu gençlik, eyleme geçme isteğini geciktirmedi. 1893 sonbaharında, Selânik Bulgar Lisesi'nin bazı öğretmenleri Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün temellerini atıyorlardı; örgüt, o sırada Makedonya entelijensiyasının neredeyse tümünü biraraya getiren öğretmenler kitlesini örgütleyerek, gizli ağını kısa sürede bütün Makedonya'ya yaydı. Örgüt salt Makedonyalı Slavlar arasında devrimci propagandanın yaygınlaşması ile uğraşmıyordu; kısa süre içinde önemli bir silah ve cephane sevkıyatı gerçekleştirdi. 1897'den itibaren Osmanlı yetkililer alarma geçtiler, gizli silahlar yakalandı, militanlar tutuklandı. Silahlı çeteler, ünlü Bulgar komitacılar eyaleti karıştırmaya koyuldular. Makedonya İç Devrimci Örgütü ile, Sofya'dan telefonla yönlendirilen rakip örgüt Üst Komite arasındaki çatışmalar yüzünden, durum kısa sürede iyice karışık bir hal aldı. Yunan andartes çeteleri ile Sırp çetnik çeteleri de gelip işe karıştılar. Bu rakip gerillalar anaforunda, Türk jandarması çoğunlukla pasif gözlemci rolüyle yetiniyordu.

Bu arada, Selânik, aktif ve zenginlik içinde yüzen kent görünümünü koruyordu. O gizli toplantılarla, gizli kuryelerle, toplanan paralarla ve patlayıcı nakilleriyle ilgili hiçbir şey ortaya çıkmıyordu. Öte yandan, zaman zaman, saygın bir öğretmen sokağın ortasında öldürülüyor, bir konsolosluk görevlisi bir suikast girişiminden kurtuluyordu. 1901 ocağında yapılan bir arama, Osmanlı yetkililerinin Makedonya Devrimci Örgütü'nün gizli yapısını açığa çıkarmalarını sağladı.

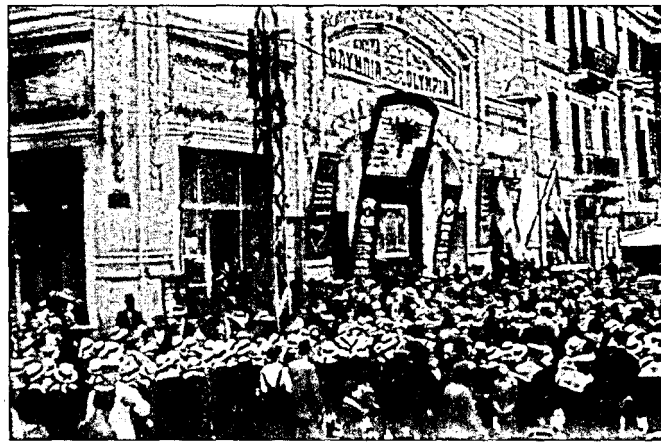
Selânik 1903 ilkbaharında bu yapay sükûnetten birden çıkıverdi. Fransız gemisi 28 nisan saat 10.30'a doğru Selânik Koyu'ndan ayrılmak üzereydi ki, makina dairesinde meydana gelen patlama büyük bir yangına yol açtı. Kent yakın olduğu için, tahliye kurban vermeden tamamlandı. Bir sandaldaki bir Katolik keşişi, bir kadın ve gözleri parlayan genç bir adam alev alev yanan gemiyi seyrediyorlardı. Messageries Maritimes'in Fransız sekreteri ve iki gemici gelip onlara katıldılar, biraz sonra Fransız konsolosu M. Steeg de onları izledi:

" Ne oluyor?"

- İşte bakın , gemi yanıyor, yanıtını verdi sekreter.

- Yangın neden çıktı? Kazanlardan birinin zarar gördüğü doğru mu? diye sordu konsolos.

- Kesinlikle hayır, Bay Steeg. Eğer yangın bir kazan hasarından dolayı çıkmış olsaydı, geminin en azından bir iki saat içinde alev alması gerekirdi. Peki biz ne görüyoruz? Patlamayla birlikte alevler de göründü. Bakın, zırhtaki bu gediğe neyin yol açtığını düşünün. Bunun bir patlamanın etkisiyle meydana geldiğinde kuşku yok, yanıtını verdi sekreter.

Olimpia ve Pallas sinemaları.

Bu diyalog bize sandalın ucundaki ufak tefek genç adam tarafından aktarılır. Daha yirmisinde bile olmayan genç adamın adı Pavel Şatev'di ve biraz önce bombayı koymuş olan kişi, oydu[1]!

Rıhtımda biriken Selânik'in işsiz-güçsüz takımı bunun sadece bir başlangıç olduğunu henüz bilmiyordu. Aynı akşam, demiryolundaki bir patlama, merkez Gar yakınında İstanbul treninin raydan çıkmasını kıl payıyla kaçırdı. Ertesi akşam, 29 nisan saat 20.30'a doğru, kentin gaza dayalı aydınlatması söndü; borular sabote edilmişti. Karanlık, ka-

1 Pavel Şatev'in anıları bu karışık dönem hakkında tutku dolu tanıklıklar içerir.

rışıklığın işareti oldu. On dakika sonra, dev bir patlama, kenti sarstı: Osmanlı Bankası binası, biraz önce dinamitlenmişti. Çökerken, Alman sosyetesinin gidip geldiği Kegelklub'ü ezdi. Şık Avrupa mahallesinin öteki kafelerine, Elhamra'ya, Nonio'ya, Varyete'ye, Telgraf İdaresi'ne, Mısır Oteli'ne ve Eden Tiyatrosu'na atılan bombalar paniğe yol açtı. Jandarma, bütün gece teröristlerin bombalarla kendilerini savundukları bir evi kuşattı. Bomba taşıyan 30'undaki biri, Telgraf İdaresi'ne sızmaya çalışırken vuruldu.

Bu gösterişli operasyonlar, uluslararası kamuoyunun dikkatini, 1878'den beri askıya alınmış halde tutulan Makedonya'nın statüsüne çekmek üzere, salt Selânik'teki Avrupalıların çıkarlarını hedef alıyordu. Bu eylemlerin yaratıcıları, Makedonya Devrimci Örgütü'nün çevresindeki bir düzine gençti. Doğrudan eylemden yana olan bu kişiler, terörizme ait açık denizlerde gönüllerince seyredebilmek üzere meşruiyetin sınırlarını aştıklarını belirtmek için "gemici" adını almışlardı.

Osmanlı yetkililerinin işi ele almaları kararlı ve hızlı oldu, ancak bu, birkaç ay sonra taşrada ayaklanma patlak vermesini engellemedi. Ayaklanma vahşi bir biçimde bastırıldı. Avrupalı muhabirler, Selânik'in Avrupalılaşmış ön-cephesinin gerisinde, Makedonya'ya egemen olan sefaleti ve terörü keşfettiler.

Büyük devletler, kendilerini, doğrusu ya pek etkili olmayan, bir reform programı dayatma zorunda hissettiler. Yıllar geçiyor ve Makedonya, günümüzde Lübnanlaştırma adını verdiğimiz olayın içine gömülüyordu.

Sırp Etkeni

Sırbistan, Selânik'te yeni bir etken olarak, 1906'dan[2] itibaren devreye girdi. Sırbistan, ülkenin başlıca ticaret faaliyetini oluşturan canlı domuz ihracatına sınırlarını kapayan kuzeydeki güçlü komşusu Avusturya-Macaristan'a karşı bir gümrük savaşı yürütüyordu. Bu "domuzlar savaşı" küçük Balkan ülkesini boğulma tehlikesiyle karşı karşıya bıra-

2 Sırbistan uzun süreden beri Makedonya üzerindeki Bulgar emellerinden kaygılanıyordu ve 1893'den itibaren Selânik'te vitrin görevi gören bir lise açmıştı.

kınca, Sırbistan yeni pazarlar aramaya yöneldi. Ülkenin kısıtlanmamış, ağzı açık tek yeri, Belgrad-Selânik demiryolu hattıydı. Sırp domuz konvoyları bir süre sonra limana ulaştı, İtalya'ya ya da İskenderiye'ye (çok sayıdaki Hıristiyan nüfus, bu temiz olmayan ete düşkündü) sevkedilmek üzere gemileri bekliyorlardı. Sırbistan açısından Selânik'in artan önemi, Kral I. Piyer'in 1910 Nisan'ındaki resmî ziyareti sırasında da vurgulandı.

Böylece, her birinin tarihsel, dinî, etnik ya da başka argümanlar kullandığı, Selânik üzerindeki Yunan-Bulgar rekabetine yeni bir rakip, Sırbistan, ekleniyordu. Sırbistan'ın denize açılması ya kuzey Arnavutluk'tan ya da Selânik'in sonul ağzını oluşturduğu Balkanlar'daki ulaşım hatlarının kralı Morava-Vardar boyunca sağlanabilirdi. Fakat bu hatta, izlediği *Drang nach Osten* siyaseti Ege Denizi'ni hedef alan bir büyük güç, Avusturya-Macaristan da göz dikmemiş miydi? Bu ilerlemenin önündeki engel, Sırbistan'dı. Bu nedenle, 1914'deki bir suikast girişimi, bu sürgüyü söküp atmak için mükemmel bir gerekçe sağlayabilirdi.

Bu arada, Balkanlar'da kızışan rekabet "paylaşılamayan kent" çevresinde doruğa çıkıyordu. Avrupa Türkiyesi'nin 1912'de askerî bakımdan hesabının görülmesi üzerine, Selânik'te biriken patlayıcıların gücü ortaya çıkacaktır.

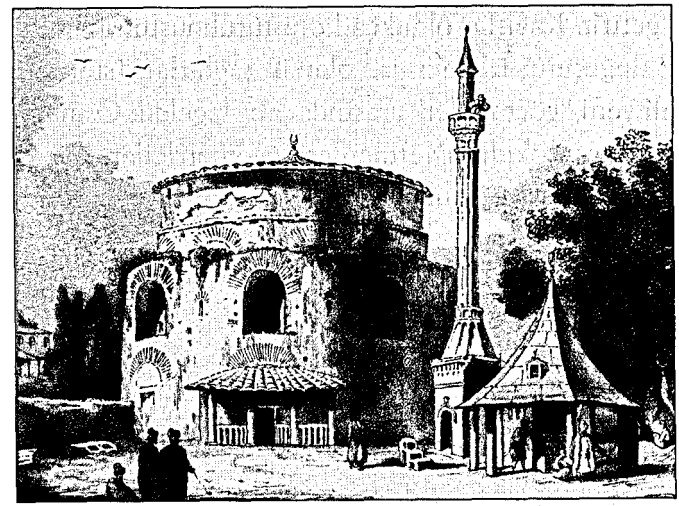
KÜÇÜK BİR ERMENİ CEMAATİ

Anahid Ter Minasyan

XVII-XVIII. yüzyıllarda Makedonya limanından garip bir biçimde yok olan Ermeniler, bölgenin gelişmesinin ve modernleşmesinin çekiciliğine kapılarak 1880 yıllarında yeniden küçük bir topluluk oluştururlar; bu cemaat XX. yüzyılın başında, Osmanlı'nın son çırpınışları arasında büyür.

XVIII. yüzyılda büyük bir pamuk, tütün, buğday antreposu olan, İngiliz kumaşının, Fransız kumaşının, kahvenin, şekerin, çivitin dağıtımının yapıldığı merkez olan Selânik'te, "Yahudilerin, Türklerin Yunanlıların, Arnavutların, Ragüzalıların, Slavların Babil Kulesi" olan Selânik'te, Avrupa Türkiyesi'nin ekonomik merkezi Selânik'te, Anadolu'da ve Asya'da Osmanlı ticaretine egemen olan Ermenilerin yokluğu şaşırtıcıdır.

Ermeniler çok gerilere giden yıllardan beri, Antikçağ'dan XVI. yüzyıla kadar uzanan dönemde Selânik'te yaşadılar. Buna koşut olarak, Ermeni kolonileri Teselya'da, Makedonya'da, Trakya'da var oldular. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda -assimilasyon nedeniyle mi, yoksa göç yüzünden mi? Kimin rebaketi yüzünden; Fransızların mı, Yunanlıların mı, Yahudilerin mi?- yer adları dışında (Armenion, Armenko, Armensdi) herhangi bir iz bırakmadan yok oldular. Fakat mekânda var olmayan Ermeniler, hem şeytan hem de mucizeler yaratan kişiler olarak akılda kaldılar. Yerel halk inançları, XX. yüzyıla gelinceye kadar, loğusalık ateşlerini ve *armeniazma* adı verilen ve hamile kadınlarla yeni doğan bebekleri tehdit eden hastalıkları Armenides'e (Ermeniler) atfederler. Ermenilerin, muhtemelen Ermeni sapkını, Bizans imparatorları, Pavlüsyenler tarafından VIII. yüzyılda Trakya'dan sürülmelerinin anısına bu biçimde iblisleştirilmeleri, Ermenilerin koruyuculuğuna

Önce kilise daha sonra cami olarak kullanılan Rotonda 1917'de Makedonya müzesi oldu.

teslim edilen bir ilaç yapımı usullerinden - *armena* (papatya çayı), *armenoksilo* (armena ağacı), *Panagia armenokratusa*'dan yararlanarak şifaya ulaşma olanakları ile dengelenmiştir.

1850'de herhangi bir kıpırtı görülmez. Oysa Edirne'de, Rodos'ta, Varna'da, tüccarlardan, zenaatkârlardan, bahçıvanlardan oluşan gelişkin Ermeni kolonileri mevcuttur. 70'li yılların ortalarında, İstanbul-Selânik demiryolunun inşası için bir Alman şirketi tarafından işçi olarak işe alınan Muşlu Ermeni köylüler, bölgeye yerleşirler. 1881'de Selânik'te yalnızca seksen Ermeni vardır; İstanbul'dan gelen bu insanların çoğunluğu tek başına yaşayan erkekler ya da bekârlardır. Çoğu zanaatkârdır fakat adları verilmeyen yirmi iki ileri gelenden oluşan bir listede, sekiz Osmanlı hükümet memuru -telgraf memurları, orman müfettişleri, padişah hassalarının müfettişleri, ticaret mahkemesi başkanı- bir Osmanlı Bankası memuru, bir kuyumcu, bir aynacı, dört kardeş tütün aracısı, dört başka kardeş peynir aracısı, bir demiryolu mekanisyeni, bir tüccar bulunur. Ailevi törenler -vaftiz, evlenme, defin- Fransız ya da Yunan kiliselerinde yapılır. Fakat 1884'de Vardar Kapısı'nın yakınlarındaki kiralık bir lojmanda bir Ermeni şapeli kurulur.

Aynı yıl, beş üyeli bir ulusal laik Konsey (Azkayıh Khorurt) seçilir, bu konsey daha sonra Ermeni Ulusal Anayasası'na (1863) uygun olarak İstanbul'daki Ermeni patrikliği tarafından tanınır ve onaylanır. Konsey 1885'de patrik tarafından atanan ve görevlerinden biri sivil bir devletin kayıtlarını tutmak olan mütevazı bir *kahana*nın (papaz)

hizmetlerini yerine getirir. Kayıtlar oldukça kötü tutulmuştur ama Ermeni topluluğunun doğuşunu izlememize olanak sağlarlar. İstanbul, Edirne, İzmir kökenli yeni "göçmenler" arasında, alışılageldik Osmanlı memur çekirdeğinin (Tarım okulu öğretmenleri, geometriciler, orman müfettişleri, askerî doktorlar) ve demiryolları çalışanlarının çevresinde, zenaatkârlar ve küçük dükkân sahipleri bulunur. Ermeni kahve kavurma yerleri, kısa sürede Selânik'te üne kavuşacaktır.

90'lı yıllarda, kentin ve limanın gelişmesi ve modernleşmesi, İstanbul'un ve Kafkasya'nın büyük Ermeni şirketlerinin şubelerini buraya çeker. Toptan kumaş ticaretinde Ütücüyan'ın, demir metallerinde Gron Şamdanciyan'ın, filosu Karadeniz'de ve Doğu Akdeniz'de dolaşıp duran güçlü Bakü petrol şirketi Mantaşef'in temsilcisi Paramazof'un, adını belirtmek gerekir. Sivrissiyan ve Aznavuryan, Mısıryan oğlu, Çubukçuyan, Barsegyan gibi, ana şirketleri İngiltere'de, Hollanda'da, Belçika'da bulunan büyük ticari kuruluşlar 1900'e doğru Selânik'te ortaya çıkarlar. Bununla birlikte 1911'de 500 olan Ermenilerin sayısı, üçte birinden fazlası Yahudi olan 200.000 nüfuslu bir kentte, 1918'de 600'e ancak ulaşır. 1888'de, Yunan ve İngiliz mezarlıklarının bitişiğindeki, çorak bir araziyi Osmanlı yetkililerden, ölülerini gömmek için bedelsiz alırlar. Bir çevre duvarının inşası en zenginlerin katkılarını gerektirir ve Yunan metropoliti ile gerginliğe yol açar. Fakat görünürde bir mezarlık ve mezarlık duvarı ölüleri öteki ölülerden ayırırken, görünmezde bir topluluk yavaş yavaş cisimleşir.

Laik Konsey 20 mayıs 1890'da 435 kuruş harcayarak padişah Abdülhamit'e bir telgraf yollar ve bir kilisenin inşası için izin ister. Bu arada padişah ile Ermeni milleti arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Fakat Dialeti Sokağı'ndaki kilise arsası, 1888'de 400 altın liraya satın alınmış ve 1897'de başlatılan yapım parası kampanyası, kısmen Mısırlı Ermeniler tarafından karşılanmıştır. Kilisenin tamamlanması ve açılması için kubbe yapımı iznini koparma, 16 kasım 1903'de Has arazileri müdürü K. Paşalıyan'a düşecektir. Meryem Ana'ya (Surp Asdvadzadzine) adanan Kilise, 1500 altın liraya mal olur; ilk yetkilisi, Van'dan gelen bir Ermeni papazıdır.

İlk ulusal okulun (1907) belini doğrultabilmesi için, girişimler ve başarısızlıklarla dolu yirmi yılın geçmesi gerekecektir. Kilise'nin yakı-

Yangında büyük hasar gören şehrin önemli yerleşim yerlerinden biri.

nında inşa edilen okul (günümüzde üst düzeydeki Ermeni papazlarına hizmet veriyor) "modern" bir ilkokuldu. Karışık okulun 1911'de elli kadar kız ve erkek öğrencisi vardı; okul bir Ermeni öğretmen tarafından yönetiliyor, iki Fransız ve Türk öğretmen müdüre yardımcı oluyorlardı. Kilisenin ve okulun çevresinde, Ermeni dükkânları ve ticarethaneleri görülüyordu ama henüz bir "Ermeni mahallesi"nden söz etmek olanaklı değildi. Selânik'te henüz ne bir matbaa ne bir Ermeni basını vardı: Kitaplar ve gazeteler İstanbul'dan, İzmir'den, Kudüs'ten, Kahire'den, Rusçuk'tan geliyordu.

1908'de Jön Türk devrimi Selânik Ermenileri arasında, İstanbul Ermenilerine göre daha mesafeli karşılandı. İlerleyen yıllardaki görece özgürlük ortamı, kısa bir süre sonra sınanacak olan Selânik mikrokozmosunun yapılanmasına elverişli ortamı yarattı. 1911'de Selânik dolaysız İstanbul Patrikhanesine bağlı bir *tem* (piskoposluk) oldu. Dört yıl için seçilen laik konsey, her yılın sonunda topluluğun genel kurulunun önünde hesap vermek zorundaydı. Konsey kilisenin ve okulun yönetimi için gerekli kaynakları bulma görevini üstlenmişti. Bunu bağışlara,

vasiyetlere, konserlere, tiyatro gösterilerine, ve tombalalara dayanarak gerçekleştirdi. Fakat giderler gelirlerden hızlı artıyordu. Bir okul vergisinin konmasına rağmen, okul kapılarını 1914'de kapatmak zorunda kaldı. 1910'da, Adana katliamlarından sonra, Kilikya yetimleri için bir ilkyardım komitesi ortaya çıktı ve ilk Balkan Savaşı sırasında, üstleri başları yırtık pırtık yedi-sekiz yüz Ermeni askerinin Selânik'te bulunması, bir hayır derneğinin kurulmasına neden oldu. (*Ağkadakinam*).

Selânik'in Yunanistan'a bağlanması (1913), çoğu Türkiye'de çıkarları bulunan Ermeniler'i mesafeli tutumlarını terk etmeye itmişti. Fakat savaş, 1914'ten itibaren, yoğunlaşan etkinlikler ve cemaat dayanışma dönemini başlattı. Konsey'e egemen olan ileri gelenlerin etkisiyle, laik Konsey Antant ve Venizelos yönünde tavır aldı. Bu, birkaç Ermeni gönüllünün Kafkasya'ya gönderilmesine, Kıbrıs'ta konaklayan Doğu Alayı'nın Makedonya'da müttefiklerle işbirliği yapmaya teşvik edilmesine kadar uzandı... 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni katliamından ve Ermenilerin sürgüne yollanmalarından sonra, bir Ermeni sığınmacılar komitesi, Mısır'daki Ermeniler Hayır İşleri Birliğiyle bağlantılı olarak, Nubar Paşa'yla, Kızılhaç'la ve Yunan yetkililerle birlikte Kafkasya'ya ve Mısır'a sığınan sığınmacılara yardım etmeye ve yetimleri sahiplenmeye çalıştı. 1917 yılında ise Selânik'in Yahudi mahallesini tahrip eden büyük yangının felaketzedelerinin yardımına koşmak gerekti. 1918 yılının sonunda sığınmacıların sayısındaki artış, büyük değişimin habercisiydi. 1920 ile 1922 arasında, Küçük Asya'nın bir milyondan fazla Rum'una karışan 70.000 ile 100.000 Ermeni, Yunanistan'ı işgal etti; İstanbul'dan, İzmit'ten, İzmir'den, Bandırma'dan, Doğu Anadolu'dan, Trakya'dan geliyorlardı bu insanlar. Birkaç ay içinde, Helenleşme yolundaki Selânik'in Ermeni nüfusu hızla 10.000 kişiye ulaştı. Bu nüfus, daha sonra okullarıyla, dernekleriyle, gazeteleriyle, Ermeni mahallelerine dönüşecek olan Tumban, Lembet, Harmanküğ, Tenekemahallesi gecekondularına yığıldı. Aynı olgu Atina'da da gözlenir: Yunanistan'daki Ermeni kolonisinin tarihi böyle başlar.

YÖRENİN BATILILARI

Meropi Anastassiadou

Tam anlamıyla bir cemaatten çok, Batı'nın modalarının ve âdetlerinin etkin propagandasını yapan bir "toplum" oluştururlar. Bunlardan akılda kalan birkaç portreyi, bu arada şatafata düşkün ve ürkütücü sülük ihracatçısı John Abbot'unkini sunuyoruz.

Frenklerin sokağı. Frenk mahallesi. *Francomahallas*. Limana iki adım uzaklıktaki bu mahalle, II. Dünya Savaşı'nın arifesine kadar, Avrupa'daki büyük piyasaların Selânik'le gerçekleştirdikleri ticari ilişkilerin merkeziydi.

İlk birkaçı XVII. yüzyılın sonlarında kurulan konsoloslukların çevresinde, küçük bir Batılılar çevresi oluşur: Frenkler. Yerliler, yabancıları ve özellikle Katolik Hıristiyanları işte böyle adlandırırlar. Fransız, Britanyalı, Alman, Avusturyalı, İtalyan ve sonraları Belçikalı ve Amerikalı bu yabancılar, kentin göbeğinde kendilerine özgü mikrokozmoslarını üretirler. Ama bu yabancılar, kendilerini, bile bile bir tür gettoya hapsetmiş, Selânik yaşamını uzaktan izleyen basit seyirciler midir? Yoksa, bir tavla partisi için mahalle kahvesine giden ya da meyhanede iki kadeh rakı içen, halkın içine karışan kişiler midir? Bu soruya yanıt aramadan önce, bir başka soru sorarak başlamak gerekir: Kimlerdir bu Frenkler ve ne amaçla Selânik'te bulunmaktadırlar?

Selânikli Frenkler arasında, kabaca, iki grup insana rastlanır. İlk grup işadamlarından; ikinci grup konsoloslukların personelinden olduğu kadar, daha çok dinî amaçlı belirli bir misyon çercevesinde Makedonya'ya gelip yerleşmiş kişilerden oluşur. Fransız konsolosuna göre, kentte, 1880'li yıllarda 6000 yabancı bulunuyordu. En kalabalık olanları, aralarında yörenin en zengin ticarethanelerinin sahiplerinin bu-

lunduğu İtalyanlardı (1284 kişi). Alman ve Avusturyalı ailelerin sayısı 155'e çıkıyordu. Konsolos, bunun dışında 408 İspanyol, 180 Britanyalı, 123 Rumen, 27 Rus, 12 Amerikalı ve 4 Belçikalı sayıyordu. Fransız kolonisine gelince, yalnızca 112 kişiden ibaretti. Fakat konsolosluk personeli ve bunların aileleriyle, konsolosluk kayıtlarında görülen 20 kadar himaye gören kişi bu sayıya dahil değildi.

Selânik'in bu küçük Frenk çevresi, kentte sürekli faaliyet gösteren 7 konsoloslukta (Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Rusya, Romanya, Avusturya-Macaristan ve Yunanistan) drogman ya da sekreter olarak çalışan birkaç yerliyi - çoğu Yunanlı ya da Yahudi -kendi salonlarına buyur ediyordu. Bu çevre, büyük yabancı şirketlerin yerli temsilcileriyle, Yunanlı ve Yahudi zengin aracılarla ilişki içindeydi. Henry Holland, gezi yazılarında, Avusturya konsolosunun evinde geçirdiği bir akşamı nostaljik bir biçimde betimler:

> " Resepsiyon, bir tür *conversazione* (söyleşi- ç.n.) görünümündeydi ama bir odada, oyun masaları da vardı. Burada bazı Yunanlılar, bazı Almanlar ve birkaç Fransız göze çarpıyordu. Varolan biricik kadınlar, konsolosun eşi ve kızları ile hepsi Yunanlı olan, Abbot'nun dostu M. Chassard adlı birinin eşi ve kızlarıydı. Bu genç kızlar suarenin sonlarına doğru bizim için Türkçe ve Rumca şarkılar söylediler."

Salonda yer alan büyük Frenk ailelerden, bu ailelerin en önemlilerinden biri, Abbot ailesiydi.

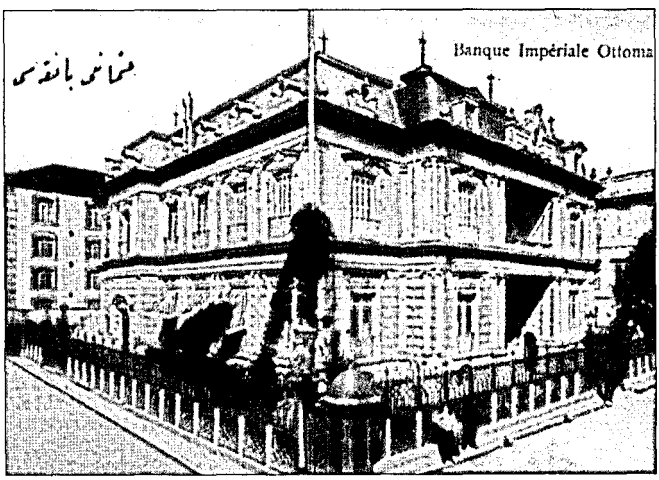
Selânikli Bir Karun

Selânik'e yerleşen Abbotlardan ilki *English Levant Company*'nin (İngiliz Doğu Kumpanyası- ç. n.) kurucusu Barthelemy Eduard oldu. Makedonya başkentine 1771'de varan Barthelemy Eduard'ın eşi İzmirli bir Rum'du. Eduard'ın eşinden birçok çocuğu oldu ve bu çocuklar annelerinin etkisiyle, su katılmamış Levantenler olarak yetiştiler. Oğullarından biri, Olimpos Dağı'nda geniş orman arazilerinin sahibi Henry, İngiliz deniz tersanelerine yönelik büyük ahşap direk ihracatçısı oldu. Fakat, Selâniklilerin belleğinde iz bırakan, yakınlarının Cekis

diye çağırdığı, bir tür yerel Karun olan, Avrupa'ya sülük ihracatında uzmanlaşmış John Abbot idi.

Cekis , İngiltere'ye yaptığı bir gezi sırasında, bu sülüklerin yirmi beşlik kavanozu Selânik pazarında iki-üç kuruşa alınıp satılırken, İngiltere'de tanesinin bir şilin ettiğini saptayınca, bu kazançlı girişimi başlattı. Bu Selânikli hayvancıklar kenti kuşatan bataklık alanlardaki kuyularda yakalanıyorlardı. Yüzyılın sonunda yaşayan Selânikli gazeteci Sam Levi'nin sözüne inanmamız gerekirse, John Abbot en verimli kuyuları ele geçirmek için, o yeri kendisine gösterme ölümcül düşüncesine kapılan mal sahibi Yahudi'yi, bir tekmede kuyuya itmekte tereddüt etmemişti. Tam bir cinayetti bu: Zavallı sülük avcısı anında yok olmuş "göz açıp kapayıncaya kadar kanı tümüyle emilmişti".

Cekis'in önlenemez yükselişi, ancak yıllar sonra keşfedilebilecek olan bu cinayetle başlamıştı. Cekis, kanlı kuyunun çevresindeki bütün arazileri satın almak için elini çabuk tutmuştu. Sülük ticareti ona kısa sürede, gayrimenkul spekülasyonuna da girişme ve Selânik'te görkemli konutlar inşa ettirme olanağını sağlamıştı. Kendi konutu, sonunda Osmanlı Bankası'nın genel merkezi olacaktır. Sülük kuyularının yakınında, Örencik'te hayallerdeki villayı, gerçek bir Binbirgece Sarayı da inşa ettirecektir. Sam Levi, villanın duyulmamış bir lüksle döşenmiş, setlenmiş bahçelerle bezenmiş, en güzel meyve ağaçlarının dikili olduğu meyvelikleri bulunduğunu, havuzlarında Paros kızıl somakisinden ve Karrar mermerinden yapılma su perilerinin yüzdüğünü söylüyor.

Selânik'te Osmanlı Bankası.

Makedonya'nın Karun'u, yaşamının en güç anını, işte bu villada, eşi benzeri

olmayan mücevher parçasında yaşayacaktır. 29 haziran 1859 günü, burada, seçkin bir konuk beklemektedir; bu kişi Osmanlı hükümdarının kendisi, anlı-şanlı sultan Abdülmecid'tir. Cekis, Abdülmecid'in onuruna, Türk hamamı inşa ettirir ve Selânik'teki evini kır evinden ayıran 7 kilometrelik mesafeyi kaplaması için, bölgedeki bütün halıları satın alır. Mülkünü, eşi benzeri olmayan bir alana dönüştürmek için, en ücra köşesine kadar elden geçirmek üzere, İngiltere'den ve Fransa'dan bir bahçıvanlar ve dekoratörler ordusu getirtir. Söylentiye göre sultanı buyur ederken altın bir mangalda kahve sunmayı tasarlamış, mangalın yanıcı maddesi, toplam değeri 60.000 franga ulaşan kağıt paradan oluşuyormuş. Niyetinin, malikâneyi ünlü ziyaretçisine bağışlamak olduğu da söylenir.

Ne yazık ki olaylar beklendiği gibi gelişmeyecek ve padişah Cekis'in zenginliğine hayran kalamayacakır.

> "Öğleden sonra saat dörtte (...) Sam Levi'nin kaleminden çıkan satırlardan okuyoruz bunları (...) müminlerin emiri, kendi sürdüğü ve kortejin başında yer alan üstü açık at arabasına bindi; arabanın önünde üniformalı uşaklar yer alıyordu. Hava çok güzeldi. Birdenbire, yolun bir kilometre uzağında, korkunç bir şimşek yeri-göğü sarstı ve kara bulutlar gökkubbenin altında belirdiler. Bu hayra alâmet değildi. Seçkin konuk kente dönüş işareti verdi ve Ürendjik'i ziyaretten vazgeçti."

Mangalı yakmak için uğraşıp duran Cekis Abbot haberi alınca çılgına döner.

> "(...) Kalın bir sopayı kaptı ve birbiri peşisıra indirdiği darbelerle önüne çıkan her şeyi kırdı, çimenleri yoldu ve evin zeminini yıktı geçti (...) nadir mobilyaları parçaladı, ustaların imzasını taşıyan tabloları parçaladı, sanat eserlerinin bulunduğu salonları tahrip etti, binayı ateşe vermeye kalkıştı...Bir saatten kısa bir süre içinde, milyonlarca liralık hasar meydana getirmişti..."

O andan itibaren John Abbot'un düşüşü başlar. Kendini kumara

verir, eşini terk eder ve hafifmeşrep kadınların peşinden koşmaya başlar (Çeşitli metreslerinin kendisinden yüz kadar çocuk doğurdukları eskiden Selânik'te anlatılırdı!). Ailenin işlerinin telaşına kapılan kardeşi, şirketin Londra kolunun patronu Babby, Selânik'e koşar ve kendini toparlaması için boş yere uyarıda bulunur.

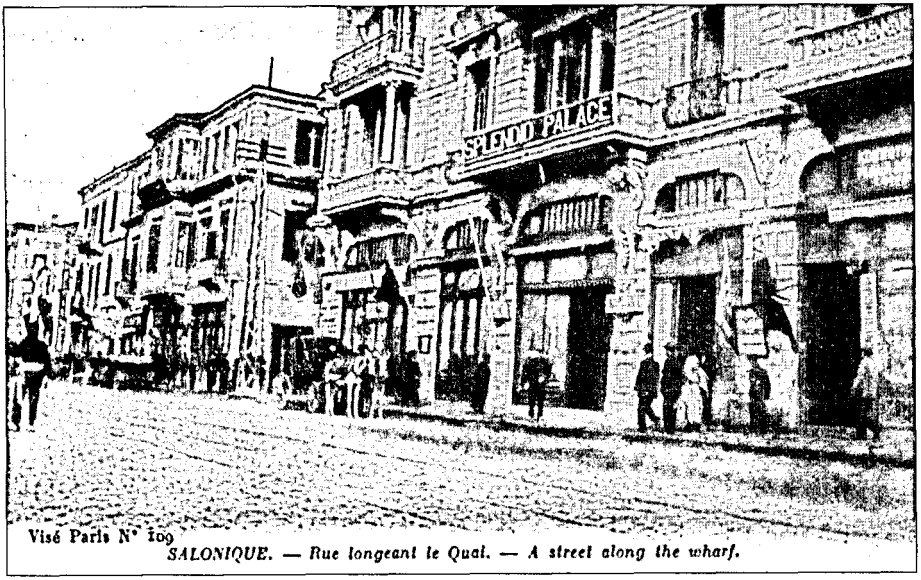
XIX. yüzyılın ilk yarısında efsanevi bir servet biriktirmiş olan Cekis Abbot, delirmiş bir halde ve meteliksiz ölecektir: cenaze masraflarını bile ödeyecek para bırakmadığı söylenir.

Osmanlı Eldorado'sunun Tutsakları

Belli bir görev yapmak ya da burada servet aramak için Selânik'e gelip yerleşmiş olan Frenklerin büyük çoğunluğu, kentte en fazla birkaç yıl kalırlar. Abbotlar gibileri yöreden evlenirler ve geri dönmemek üzere Doğu'ya yerleşirler. Yerliler bu yeni Levantenleri, Frenkleri, yabancı gibi görürler, buna karşılık memleketlileri onlara karşı merhamet ve küçümseme duyguları taşır. XIX. yüzyılda bir Alman gezgin, Levantenlerin psikolojisini şöyle tanımlıyor:

> "Levant'ın frenk tüccarları aracılık yoluyla zengin olmak ve toplumun basamaklarını tırmanmak için kişisel fedakârlıktan çekinmeyen, varlıklı olmayan gençlerdir. Amaçlarına kısa sürede ulaşmayı ve daha sonra ülkelerine geri dönmeyi umarlar. Fakat Franko-Levantenler kesinlikle geri dönmezler. Neden? Belli bir servete sahip bir Yunanlının asla Avrupa'ya göçmemesi ile aynı nedenden dolayı. Bununla birlikte, Doğu'da, çok büyük ve kolay kazanç olanaklarının yanı sıra, sürekli kaybetme tehlikesi de mevcuttur."

Doğu'da servet aramaya gelen yabancıların geri dönmemesi, bu kişilerin aynı zamanda, birçok durumda buralarda bağlar kurmuş olmalarındandır. Aynı gezgin, "bu yabancıların çoğu kez, eğitim düzeyi *a priori* kocalarınınkinden daha düşük bir Franko-Levanten ya da bir Yunanlı kadınla evlendiklerini" kaydeder. Bununla birlikte, böylesi evlilikler dolambaçlı yollardan geçerek, yeni toplumsal çevreleriyle adım adım bütünleşseler de, kökenlerinin izlerini üzerlerinde taşımayı sür-

Splendid Palas Oteli.

dürürler ve böylece bundan böyle iki uygarlığa, iki farklı dünyaya ait olmanın rahatsızlığıyla tanışırlar.

Doğu'da servet sahibi olmak isteyen Avrupalı'nın önüne çıkan tek olanak, ticaret değildir. Selânik Frenkleri arasında, serbest meslekler alanında faaliyet yürütmek üzere buraya gelen oldukça çok sayıda kişiye rastlanır. Örneğin, Osmanlı devletinin memuru olarak bu kentte bir dizi kamu binası inşa etmek üzere 1888'de Makedonya'nın başkentine yerleşen mimar Vitaliano Poselli'nin durumu budur. Poselli, kısa sürede yerel burjuvaziden birçok müşteri de edinecektir. Var gücüyle Avrupalılaşma çabası içindeki bir Selânik'te Poselli'nin kazandığı başarı, esas olarak, yerel talebe ve zevklere kendini uydurabilmiş olmasının ürünüdür. 1890'larda İtalyan mimarın işleri tam anlamıyla tıkırındadır. Makedonya'nın başkentindeki geçici ikamet, kısa sürede sürekli ikamete dönüşür. Poselli burada Perrugialı bir İtalyan'la evlenir ve ondan sekiz çocuğu olur. Torunları günümüzde hâlâ Selânik'te yaşamaktadır. Fakat 1888'den beri Balkanlar'daki köprülerin altından çok sular akmıştır. Bir yüzyıl kadar önce Poselliler, imparatorlukta yaşayan "gelip-geçici" basit Frenklerdi, torunları artık "İtalyan kökenli Yunanlılar" olarak görülüyor...

Avrupalılaşmanın Yurdundan Ettikleri

Selânik'in Frenk topluluğu, XIX. yüzyılın sonlarına doğru, demiryolu şantiyelerinde çalışmaya gelen yüzlerce İtalyan işçisiyle gücünün pekiştiğine tanık olur. Bu yeni gelenler arasında, hizmet sektöründe servet yapmayı düşleyen birkaç maceracı kafaya da rastlanır.

Tipik olay, Angiolino Colombo'dur. Gezgin bir lokantası olan bu İtalyan aşçısı, hazır yemekler sattığı vatandaşlarının peşinden gider. Fakat bu uğraş fazla uzun sürmez. Kurnaz İtalyan, kısa sürede Selânik'in, sayıları her geçen gün biraz daha artan Avrupalıların gelip dinlenebileceği otellerden, kabarelerden ve "eğlence yerlerinden" yoksun bulunduğunu farkeder. Gerçekten de, 1882'de alelacele açılan Batı zevkine uygun ilk kuruluş, Hotel Royal, düzenli aralıklarla kenti yakıp yıkan yangınlardan birinde kül olup gider. Mahsullerini ya da birkaç baş hayvanı satmak üzere Selânik'e gelen Makedonyalı çiftçilerin, ötekilerin yanı sıra, kaldıkları Türk hanlarına gelince, bunların Avrupa'dan gelen ziyaretçileri memnun etmesi pek söz konusu değildir.

Artan talep karşısında Colombo, Avrupa tarzı otelcilik işine atılır. Royal'in yok olmasından bir süre sonra, Avrupalı kuruluşların lüksünü aratmayan otelini Frenk mahallesinin göbeğinde açar. Bu otelde ince porselen tabaklarda servis yapılan şef Alphonse'un yemekleri özellikle çok beğenilir, "... Mezeler bile tümüyle İsviçreli'dir. Gravyer peyniri bunların değişmez temelidir..." Açılışından kısa bir süre sonra, *le Colombo* sosyetik görünmek isteyen herkesin tercih ettiği buluşma yeri olacaktır. Selânik'in Frenk topluluğunun önde gelen mensupları, ziyafetlerini bu kuruluşta verirler. 12 ekim 1896 tarihli *le Journal de Salonique*'de "Sular idaresi müdürü M. Cuypers, cuma akşamı, İngiliz filosunun çeşitli kademelerindeki subaylarına 18 kişilik bir akşam yemeği veriyordu" satırları göze çarpar.

> "Bu ziyafet, Colombo Oteli'nde, birinci kattaki geniş salonda yapıldı. Kusursuz bir dostluk bütün bir yemek boyunca aralıksız sürdü ve birçok kez şerefe kadeh kaldırıldı. Aynı akşam, bahçenin yemeğe katılanlara ayrılmış olan bölümünde, birkaç İngiliz denizci, İtalyan filosundan bir grup denizciyle duygulandırıcı bir dostluk havası içinde yiyip içiyordu. Her iki

taraf da Colombo Oteli'nin kusursuz yemeklerini yüceltiyordu ve Liberman Orkestrası akşamı müziğiyle şenlendiriyordu. Neşeli denizcilerin *hurra* ve *evviva*larıyla kesilen Türk, İngiliz ve İtalyan marşları sırayla çalındı. Cumartesi akşamı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkonsolosu yine aynı lokantada K. Maria Theresa kruvazörünün yüksek rütbeli subaylarını görkemli bir ziyafete davet ediyordu. *Fashionable* (şık- ç.n.) yemekler, neşeli bir ortam, vatansever duygularla şerefe kadeh kaldırmalar..."

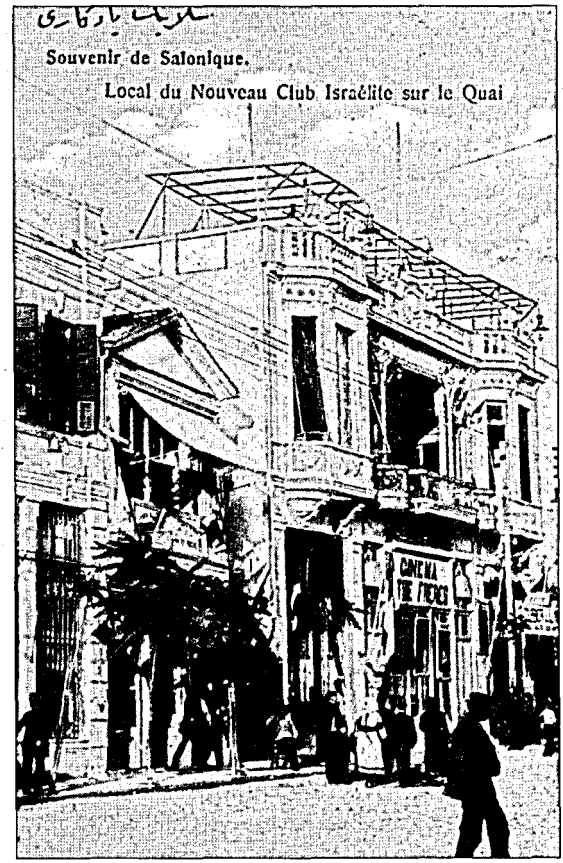
Otelin bir bölümü öğleden sonraları birahane olarak işlev görür ve gece olunca kabareye dönüşür. *Le Journal de Salonique*'in köşe yazarına göre, burada esas unsur bir tür *Damen Kapelle* olan orkestradır. Yazar, bize "çok ustaca flört ederek insanı konsomasyona iten Avusturyalı genç kızların..." var olduğu bilgisini verir.

1897'nin başında, Angialino Colombo, doğduğu kent Como'ya dönmek üzere Selânik'i kesin olarak terk edecektir. Makedonya başkentinden geçişi, ona, çok daha sonraları, adının kentin mahallelerinden birine verilmesini sağlayacaktır.

Misyon Toprakları Olarak Makedonya

Kentte rastlanan bir başka grup Avrupalı din adamlarıdır. 1830'a doğru, Selânik'te, tıpkı İzmir'de ve Pera'da olduğu gibi, müminleri ayine çağırmak üzere çan çalma hakkına sahip Katolik inancına bağlı iki kilise ortaya çıkmıştı. Batılı Hıristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yararlandıkları pek çok imtiyaz, yabancı güçlerin elçileri ve özellikle her zaman Katolikliğin hamisi olarak kabul edilen Fransa'nın elçileri tarafından elde edilmişti. Bu himaye, Makedonya'nın başkentinde, Frenk mahallesinin göbeğinde yerleşmiş olan Lazaristlere yaramıştı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında *Filles de la Charité* (kendilerini yoksulların ve hastaların yardımına koşmaya adayan rahibelerin oluşturduğu bir tarikat- ç.n.) ile birleşen bu kişiler çok faal bir görünümdedirler. Kentin dışında iki yetimhane, oğlanlar için bir okul, kızlar için bir okul, bir dis-

Yeni Kulüp'ün rıhtımdaki binası.

panser çalıştırırlar. 1895'e doğru hastaneleri bile olacaktır. Misyon, insani çalışmalara çok önem verir. İhtiyaç sahibi olan ve kimi zaman tedavi görmek için uzaklardan gelen Yunanlılara, Yahudilere, Türklere, Bulgarlara ve Arnavutlara bedava ilaç dağıtır. 1868-1887 yıllarında Selânik Katolik papazı olan monsenyör Bonetti "Katolik Arnavutlar hastalıklarının tedavisi için olsun, sadaka istemek ya da İstanbul'a, İzmir'e ya da başka yerlere gitmek isteyen kişiler olarak geçici bir konaklama yeri istemek için olsun sık sık kapımızı çalarlar" diye yazıyor.

Lazaristler, yetimhane çerçevesinde, yetimlerin mesleki yönelişi ile de ilgilenirler. Eğitimi tamamlayanları Fransız atölyelerine yerleştirirler çünkü patronlar Katolik kuruluşlarda eğitilmiş öğrencileri tercih ederler. Rahibelerin yetimhanesindeki kızlar, büyük çoğunlukla çiftlik işlerinde kullanılırlar. Rahipler tarafından eğitilen gençlerden birkaçı bağımsız meslekleri tercih eder ve kunduracı, fırıncı, terzi vb. olurlar.

Bununla birlikte Lazaristler özellikle misyonerlik yapan kişilerdir ve başlıca uğraşları, Katolikliğin propagandasıdır. Selânik'te esas hasım İslâm değil, Ortodoksluk ve onun güçlü hamisi kutsal Rusya'dır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Roma Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetleri açısından, konjonktür uygun görünür. Gerçekten de, Makedonya'nın Bulgar nüfusunun büyük bölümü kaynaşma içindedir ve ba-

14. yüzyılın ortasında Markos ve Dorotheos Vlatis kardeşler tarafından kurulan Vlatadon Manastırı.

ğımsızlığa doğru ilk adım olan Konstantinopolis Rum Patrikhanesi'nden kopma adımı atılır. Fener'in Ortodoksluğu'na sadık kalmayı düşünenlerin karşısındakiler, yani "ekzarhçılar" özerk bir Bulgar Kilisesi'nin kurulmasını talep ederler ve tezlerini zafere ulaştırmak için şiddete başvurmakta tereddüt etmezler. Balkanlar'daki Katolik misyonerler açısından tüm bu hareketlilik büyük bir fırsat oluşturur ve öyle anlar olur ki, Bulgarların yaşadığı bölgede, köyleri baştan başa denetlerler. Selânik gibi bir kentsel çerçevede, kendi inancını yayma çabası daha az etkin kalmış gibi görünüyor. Yine de Lazaristlerin Bulgar okulu yavaş yavaş meyvelerini verir. Misyonerlerle Paris'teki ana merkez arasındaki mektuplaşmalarda "papaz olma isteği gösteren çocuklar vardır" satırları dikkati çeker.

Bu mektuplar okununca, "Frerlerin", tümüyle iflah olmaz gördükleri Müslümanlar ve Yahudilerle hiç ilgilenmediklerini tespit etmek çarpıcıdır. Bakışları özellikle, kendi açılarından yeniden hakikat yoluna sokmak gerektiğine inandıkları, sürüden ayrılmış koyunlar olarak gördükleri Yunan Ortodokslarına çevrilmiştir. Ellerindeki başlıca koz, eğitimdir. Bu nedenle de, okulları büyük bir başarı kazanır. Hızla Batılılaşan Selânik'te, yerel burjuvazi toplumsal ve ekonomik başarının

Sebi mahallesi.

Avrupalı dilleri öğrenmekten geçtiğini bilmektedir ve bu dillerden en az birinin öğretimini sağlayan kuruma çocuklarını gönül rızası ile teslim etmektedir. Bu alanda Lazaristler iyi silahlanmışlardır. Yine de bu noktada bir yanlış anlama söz konusudur. Modern bir eğitim talebine, aslında, oldukça militan bir dinî eğitim arzı karşılık vermektedir. Misyonun Frerleri ve Sörleri bunu hiç gizlemezler: "Eğitim ve dinî eğitim; Doğu halkları için toplumsal planda yeniden doğuşun tek aracı, işte budur; başlıca ve en çok dayatan ihtiyaç işte budur. Hayır, bu halklar, nitelik olarak çok çeşitlenmiş ve birbirlerine tepki duyan bu milliyetler, İsa Peygamberimiz'in iletmek için dünyaya getirdiği hakikat ve Tanrı sevgisi olmadan birbirleri ile uyumlu hale gelemezler" satırları 1884'de Bonetti'nin kaleminden çıkar.

Sonuç olarak, bu dinadamları, Katolik misyoner dünyalarında kapalı kalmaya devam ederler. Onlar için söz konusu olan yöre insanının yaşamını paylaşmak değil, onları "eğitmektir". Sıra uygarlığının mutlak üstünlüğüne gelince, muzaffer Batı bu konuda en ufak bir kuşku taşımaz.

Bu üstünlük duygusuna, elimizdeki sınırlı kaynaklara dayanarak ya-

pabileceğimiz yorum kadarıyla, kentin bütün Frenk büyük burjuvazisinde rastlanır. Zengin tüccarlar, mimarlar, büyük avukatlar açıkça halkın arasına katılmazlar: olsa olsa yerel Rum ya da Yahudi meslekdaşları ile zaman zaman biraraya gelirler.

Ya ötekiler? Yani görkemli gece eğlencelerine ya da büyük salonlara ulaşmaları söz konusu olmayanlar? Fransız kasap, İtalyan ekmekçi ya da Avusturyalı işçiler? Bu kişiler, öğleden sonra bir nargile içmek için mahalle kahvesine giderler mi? Karıları, Yahudi, Müslüman, Rum ya da Bulgar komşuları ile aynı çeşmeyi paylaşır mı? Çocukları, sokakta yerli halkın kızları ve oğulları ile birlikte oynar mı?

Selânik mozayiği içinde sayıları sınırlı tüm bu Françoisların, Heinrichlerin, Paoloların, Robertlerin günlük yaşamını kestirmek güçtür. Yangınlar, işgallar, sürgünler, hükümet değişiklikleri: son yüzyıl boyunca, kısmen de olsa, belleğini yitirmesi için Selânik'in pek çok nedeni oldu.

Ve bir kent, bir kez bellek kaybına uğrarsa, öncelikle unuttuğu ortak anılardır.

4. *Modernliğin Köprübaşı*

KOZMOPOLİT BİR KENTLEŞME

Alexandra Yerolympos, Vassilis Colonas

Kentsel çerçeve reformcu valilerin itici gücüyle ve 1890 yangını sayesinde dönüşüme uğrar. Selânik o dönemde "İmparatorluğun en Avrupalılaşmış kenti" haline gelir. Dönemin mimarî eklektizmi, her türlü farkın ifade edilmesine elverişli ortamı yaratacaktır.

Paşaların Yeni Giysileri

Alexandra Yerolympos

"Uzaktan çok görkemli..." görünen Selânik, yakından "pek o kadar havalı" sayılmaz[1]. Gerçekten de, bin yıllık kent, XIX. yüzyılın başında tarihinin en karanlık döneminden geçer. Savaş, güvensizlik ortamı, baskılar, salgın hastalıklar, yangınlar, ekonomik çöküş; tüm bu felaketler, "paylaşılamayan kenti" sıradan bir kasabaya indirgemek üzere üst üste biner.

Kent, Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1839'dan itibaren başlatılan büyük reformların, yani Tanzimat'ın, genel çerçevesi içinde yeniden canlanacaktır. Bâbıâli'nin reformları daha da ileri götürme isteğini bir kez daha ifade eden Hatt-ı Hümayun Selânik'te 17 Şubat 1856'da bir törenle okunur. "Yetkililer yabancı konsoloslukları haberdar etmemişti... Bu ilan Türkler tarafından iyi karşılanmadı fakat genel huzuru bozan bir olay meydana gelmedi" diye not düşer Fransız konsolosu. Gerçekten de kent uyuklamaktadır. Birbirini izleyen ve her yerde meydana gelen yangınlar, yetkilileri harekete geçirmeyi başara-

1 J. Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, cilt. 6 ve 7, Ed. de la Communauté Israélite, Salonique, 1978.

maz. Reformların ilk döneminde kentsel alanı bir biçimde yenileme çabalarına rastlamak olası değildir. Yabancı konsoloslukların 1854'den itibaren yoğunlaşan, bir belediye ya da o olmazsa sağlık ve güzelleştirme komisyonlarının kurulması yolundaki ısrarlı çağrıları, görünüşe göre yanıtsız kalır.

Kenti bir parça düzene koyma yolundaki ilk girişimler, ancak reformların uygulanmasını pekiştirmek için 1859 Temmuzu'nda vilayetlerde büyük bir geziye çıkan Sultan Abdülmecid'in ziyareti vesilesiyle görülür. Vilayet merkezi Konak'ı iskelenin girişine bağlayan anayol, birçok dükkânın, balkonun ve cumbanın yıkılması ile genişletilir; yakınındaki sokaklara kaldırım döşenir. Yahudi cemaati de dinî binalarını temizler, onarır ve Talmud Tevrat'ın çevresine kaldırım taşı döşetir.

O ziyaret kent için olağanüstü bir olaydır ve Sultan genel bir esenlik havası içinde karşılanır. Sultan, yörenin beyi ve en büyük toprak sahibi Yusuf Paşa'nın evinde kalır, buna karşılık maiyetindeki birçok resmî kişi, Dario Allatini ve Salomon Fernandez gibi Yahudi ileri gelenlerinin konukları olurlar. O dönemde, doğal güzelliklerle kaplı, Selâniklilerin en sevdikleri gezinti alanı olan Beşçınar bahçesinde, Padişah'ın sabahtan akşama kadar kent sakinlerinin heyetlerini kabul ettiği görkemli bir çadır kurulur; geçici olarak kurulan bu olağanüstü tesis hakkında anlatılan şaşırtıcı öyküler, kentin Padişah'ı kabul etmeye layık herhangi bir kamu binasına sahip olmadığı hususunu gizleyemiyor.

Bununla birlikte, kent, uzun bir tembellik döneminden sonra, muazzam bir ekonomik atılımla tanışmaya başlar. Selânik, Kırım Savaşı'ndan ve müttefik güçlerin bu savaştaki iaşesinin sağlanmasından başlayarak, 1868'de Süveyş Kanalı'nın açılışına kadar uzanan bir zaman dilimi içinde, ticaretinin geliştiğine, nüfusunun arttığına, yabancı yatırımcıların gelip yerleşme arzusu gösterdiğine tanık olur. Ancak, 1864'de kentleşme hakkında bir yasanın çıkarılmış ve acilen bir belediyenin kurulmuş olmasına karşılık, kamu girişimleri güven vermekten ya da saygı uyandırmaktan uzaktır. Yeni önlemleri uygulamaya çağrılan memurlar eski kuşaktan (örneğin 1863 ile 1869 arasında Selânik'te valilik yapan Akif Paşa gibi) ve çekingen davranan ya da açıkça tepki gösteren halk kitlelerinden kaynakları söküp alabilecek ek olanaklar yaratmanın yollarını bulup çıkaramayan ve bunlardan

Şehrin yukarı kesiminde yeralan surlar.

yararlanmayı beceremeyen kişilerdir. Bu yüzden birçok yazarın, Selânik'in modernleşmesinin gerçek yaratıcılarını neden ünlü Mithat Paşa'nın şahsında topladığı kolayca anlaşılır. Mithat Paşa'nın valilik makamına atandığı haberi, onun şahsında reformların başlıca destekçisini gören ve yeni önlemlerin uygulanması konusunda ona güvenen kent sakinleri arasında güçlü bir heyecan dalgası yaratır. Paşa 3 kasım 1873 günü kente ulaştığında "İmparatorluğun en geniş ve önemli vilayetini yönetmekten mutluluk duyduğunu" açıklar ve yenilik sözü verir. Bununla birlikte Selânik'te kaldığı süre çok kısadır; şubat 1874'de kentten ayrılır. Bu yüzden, bu dönemden önce ve sonra başlatılan projeleri ona mal etmek oldukça güçtür.

Gerçekten de, Selânik valiliği 1869'un sonuna gelmeden birkaç ay önce dinamik ve girişimci bir kişi olmakla birlikte gizemini de koruyan (Fransız konsolosu paşanın son görev yerinin İzmir olduğunu ve burada rıhtımın inşası çalışmalarını denetlediğini kaydeder) Sabri Paşa'ya teklif edilmişti. Sabri Paşa Ortaçağ kentinin modern bir liman kentine dönüştürülmesi çalışmaları için vakit geçirmeden kolları sıvar. Kentin uluslararası ticaret hareketleri içindeki önemini önceden gören Bâbıâli, Selânik'i Avrupa demiryolu şebekesine bağlamayı çoktan,

daha 1868'den itibaren kararlaştırmıştı. Aynı çerçevede, bir rıhtımın inşası da öngörülmüştü. Ekim 1869'da Sabri Paşa Babıâli'den deniz tarafındaki surları yıkmak ve buraya boylu boyunca bir boşaltma rıhtımı inşa etmek üzere yetki alır. Böylece ticaretin gelişiminin ve limana faaliyetinin kolaylaştırılması, liman ve demiryolu tesislerinin birbirine bağlanması, kentin sağlık koşullarının iyileştirilmesi ve o zamana kadar mevcut olmayan ya da kentin içine dağılmış, dar ve dolambaçlı yolların kötü hizmet sunduğu kamu binalarının inşası için gerekli olan alanın sağlanması tasarlanır.

Operasyon saygın bir görünüm sunardı ve rıhtım inşasında Sabri Paşa'ya yardımcı olduğu İzmir'den apar topar getirtilen levanten mühendis P. Vitali'nin planına dayanıyordu. Mali proje basitti; surlar yıkılacak, yeni alanlar oluşturulacak, geri kalan bölüm ise, Bâbıâli operasyonu finanse etmeyi resmen reddettiği için, özel kişilere satılacak ve yapılan harcamalar rahatça karşılanacaktı. Böylece kent, modernliğine ve ekonomik canlılığına tanıklık eden, deniz tarafındaki yeni çehresiyle zenginleşmiş olacaktı.

Gerçekten de aşağı yukarı bunlar oldu. Yeni arsalar açık artırma ile satıldı ve ister yabancı, ister her türlü inançtan Osmanlı olsun, Selânikli işadamlarının büyük çoğunluğu, deniz kıyısındaki bu ayrıcalıklı arazi kuşağını satın almak için atağa geçti. Oteller, kahveler, lüks konutlar, bankalar ve sigorta şirketleri ve onların yanı sıra büyük antrepolar ve modern fabrikalar, izleyen on yıl boyunca birbiri ardı sıra kurulurken, eklektik biçimleri ve sanayi mimarisine özgü yeni siluetleri ile, iki dünya ve iki yüzyıl arasında kalan bir kozmopolit kentte umulmadık bir manzara yarattılar. Böylece rıhtım, oluşum halindeki yeni bir toplumun aranan bir etkinlik, dinlenme ve gezinti yeri haline, işlevsel bütünleşmenin ve toplumsal karışımın yalın bir mekânı haline geldi.

Fakat, temelde, o an için söz konusu olan, modern bir dış kaplamadan başka bir şey değildi çünkü yeni adacıkların gerisinde kalan kent, sefalet içinde yaşamaya devam ediyordu. İyileştirme çabaları, temizliği, güzelleştirmeyi ve kentin cihazlanmasını sürekli olarak üstlenecek olan bir belediyenin yerli yerine oturması ile atbaşı gidecektir. Selânik Belediyesi 1869 ile 1870 yılları arasında kuruldu; ilk belediye başkanı Süleyman Sudi'dir. Yeni kurumun varlığına haklılık kazandırması ve

kentsel alanın geleceğine uygun biçimde müdahaleyi başarması için zaman gerekecektir. Bu arada modernleşmenin yeni bir unsuru ortaya çıkar. Söz konusu olan, çeşitli cemaatlerin organları olan gazetelerdir ve bunlar hızla çoğalırlar; bu arada kentin nüfusu hızla artar ve sorunlar ağırlaşır. 1880 ile 1882 arasında gazetelerle belediye arasında gerçek bir savaş patlak verir. Gazeteler belediyeyi basit kentsel hizmetleri örgütlemeye (sokakların temizliği, çöplerin toplanması, aydınlatma) ve nüfusu yoğunlaşan ve giderek hızlanan bir tempoda yapılaşan bir kentte etkin bir Belediye Encümeni kurmaya zorlarlar. Polemikler acımasızdır, gazeteler alaylarla ve iğnelemelerle süslenmiş en sert eleştirileri hiç mi hiç esirgemezken, bir yandan da skandalları ve ağır suçları ortaya çıkarırlar ve kurban alırlar. Belediye başkanı ve belediye encümeni 1881'de, yetersizlik nedeniyle vali tarafından görevden alınacak fakat gazeteler de belediye kurumuna zarar verdikleri için yirmi gün çıkmama cezasına çarptırılacaktır. Çok popüler bir vali olan Galip Paşa tarafından desteklenen yeni belediye başkanı, göz yumulamaz hale gelen durumu düzeltmek için işe koyulur, gazeteler katkı ve iyi niyetli destek sunarlar ve kentin iyiliği için etkin bir belediye yaratma savaşımı başlatılır.

Selânik, daha o sıralarda, nüfusunun ikiye katlanışına tanık olur (40.000'den 90,000 kişiye) ve belediyenin mühendisleri tarafından hazırlanan bir suriçi kent planına kavuşur. 1879'dan itibaren ilk kez kentin, antik çevresinin ötesine taşması için izin verilmesine karar verilir ve doğudaki surlar yıkılır. O zamana kadar tarım amacıyla kullanılan büyük parsellerin sahipleri, 1864 yasasına uygun olarak, inşaat yapmak için kentsel planlar sipariş ederler. Yetkililer bu girişime destek olurlar ve yıkılan sur boyunca rıhtıma dikey gelen büyük bir bulvar açarlar. Padişaha ait olan surların arazisinde, o zamandan beri "sultani" adı verilen bir dizi ev yaptırırlar. Eklektik mimarili bu güzel konutlar yabancı konsoloslara ya da hal-ı vakti yerinde olan Selâniklilere kiralanır.

Bulvarın öteki yanında, surdışı kentin ilk semti, şaşırtıcı bir hızla oluşur. Padişah, 1889'da, onay anlamında, kentin sakinlerine güzel bir mermer çeşme armağan eder.

Büyük bir açılış töreni düzenlenir; burada yarısı Doğulu yarısı Avrupalılaşmış, alacalı bulacalı ve çok-kültürlü bir geçiş toplumu göze çar-

par: orkestralar ulusal marşı sonra da dans müziği çalarlar; Vali, Osmanlı yetkililer, etnik toplulukların dinî ve sivil önderleri söz alırlar ve padişahı yüceltirler; konsoloslar ve yabancı uyruklular, limanda demirlemiş gemilerin subayları, Selânik halkı konuşanları izler ve on kadar değişik dilde konuşma yapan konuşmacıları alkışlar; sonunda, emir verilince, güzel çeşme "Bütün Selânik sakinlerinin susuzluğunu giderecek kadar bol" vişne şurubunu göğe doğru fışkırtır (Selânik gazeteleri).

Aynı sıralarda, Mitrovitsa'da kesilen demiryolu ağı, Belgrad üzerinden, Avrupa şebekesine bağlanır. Selânik, 1888 Mayısı'ndan itibaren, artık Paris'e ve Batı'nın büyük metropollerine üç günlük bir yolculukla bağlıdır. Selânik'e ulaşan ilk tren, büyük açılış töreninin onur konuklarıyla doludur. Bize Prusyalı bir yazar tarafından anlatılan bu yolculuk, kentte derin bir heyecan yaratır. Finans, sanayi, siyaset dünyasına ait yüz kadar Batılı şahsiyet, askerler, diplomatlar, Avrupa'nın büyük gazetelerinin yöneticileri, yazarlar ve ünlü gazeteciler trendedir. "Açılış töreni, hattın bitiş noktası olan Selânik'te yapılmalıydı. Çünkü büyük sermaye Selânik'i hedefliyordu, bankalar ve finansçılar ona bel bağlıyorlardı; Levant ülkelerinin kara ve denizyollarını ticarete açacak olan, Selânik'ti. Tarih, Doğulu Eldorado kokuyordu. VİP'lerle dolu bir tren... Bu kişileri Selânik'te ünlü villasında Allatini ailesi karşılayacaktı."[2]

Belediye, aynı yıl, kentin ilk planını yayınlar. Öngörülen genişleme alanları, yaklaşık olarak eski merkeze eşit büyüklüktedir ve kentin iki yanında yer alır. Daha şimdiden, birkaç yıldan beri, güney-doğu tarafı, deniz kıyısında ağaçlarla kaplı güzel yaz evlerini kucaklar, kibar bir kenar mahalleye dönüşür. Fakat genişleme alanları bir yana bırakılırsa, belediyenin nazım planı mevcut kente, yalnızca bazı sıralamalarla ve çarşı adı verilen ticari kesimde birkaç yeni sokağın açılması ile sınırlı kalan müdahalede bulunur. Selânik sakinlerinin, belediyeden ikamet semtlerinde bazı rahatsızlıklara yol açan, sağlığa aykırı ya da açıkça tehlikeli (ipek imalat atölyeleri, eşek ahırları hatta modern fabrikalar gibi) faaliyetlerin yasaklamasını isteyen ısrarlı çağrılarına, herhangi bir yanıt verilmez.

---

2 P.Lindau, *Aus dem Orient*, Breslau, 1890; E.P. Enepkidis, *Salonique entre 1875 et 1912*, 1981, (Yunanca).

Dr. Jak Nesim Paşa.

Ortaçağ ile yeni sanayi döneminin arasında bir yerde yer alan, nerdeyse vahşi olarak adlandırılabilecek bu gelişmenin uğursuz sonuçları, kısa süre içinde kendini gösterecektir. Salgın hastalıklardan kurtulan Selânik, kelimenin tam anlamıyla bir tufanı andıran yangınlarca yakılıp yok edilir.

Kentin çeşitli yerlerinde her gün iki, üç yangına rastlanır. Heyecan büyüktür. Bu bir rastlantı mıdır yoksa bunu, kentsel nüfusun yoğunlaşmasıyla ve kullanılamaz hale gelen altyapı ve sürüp giden alışkanlıklarla kesinlikle uyuşmayan yeni hizmetlerin devreye sokulmasıyla mı açıklamak gerekir?

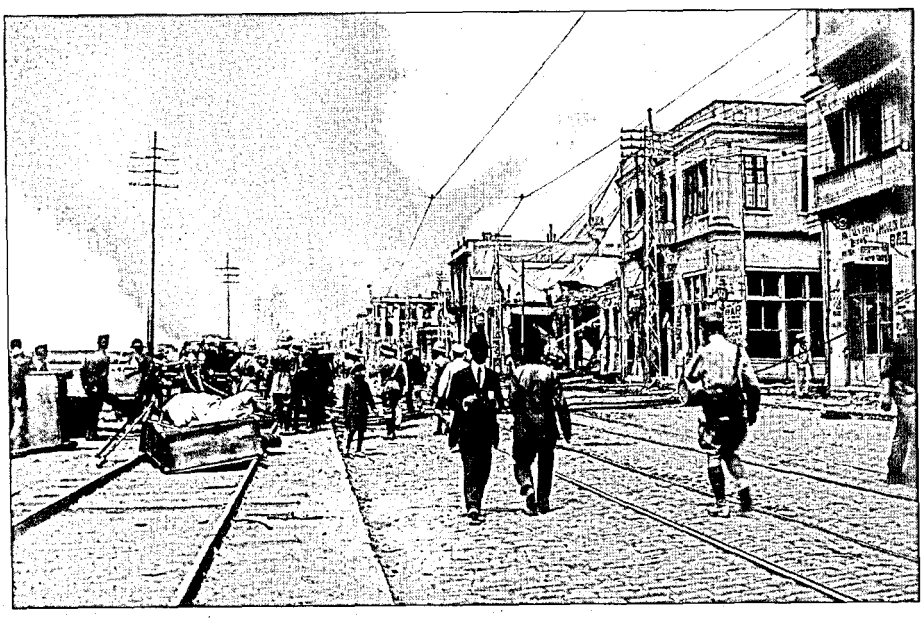
En yıkıcı türden bir yangın 1890'da meydana gelir. Yunan gazetesi *Phare de Macédoine*, bu olayın görüntülerini, seslerini, ortamını bize yansıtan betimlemelerinin gücünün yanı sıra, hasarın titiz bir dökümü ile dikkati çeken bir öyküsünü sunar. Yangın kentin bir kermesle kutladığı Meryem'in göğe kaldırıldığı gün (15 Ağustos) meydana gelir. Köylüler sabahtan beri aileler halinde surların içine gelip duruyorlardı. Akşam olduğunda bütün kamu binaları ve kahveler gibi rıhtım ve geleneksel eğlence ve oyun yeri Hipodrom Meydanı ışıl ışıl yanıyordu. İnsanlar tam da burada toplanmıştı.

> (...)"gençler, yaşlılar, çocuklar flüt ve *faida*slarla memleket havalarını çalıyor ve durmadan dans ediyorlardı. Genel bir neşe ve coşku havası hüküm sürüyordu ve müziğe karışan gürültülü kahkahalardan başka bir şey işitilmiyordu. Saat dört olmuştu (Türk saatiyle) ki, birden bir rüzgâr çıktı ve dans edenleri devasa toz bulutlarının içine alarak, şiddetle esmeye

başladı. Fakat bu şenliğe katılanlar bunu hiç dert etmediler, içen ya da çekici genç kızları seyrederken hayale dalan herkes, şafak söküp her şeyi yok etmeden zamanı en iyi biçimde değerlendirmenin yollarını arıyordu... Ancak kader hükmünü başka türlü vermişti; neşe kedere, büyüleyici şarkılar vahşi çığlıklara ve ürkünç hıçkırıklara dönüşecekti... Yangın bir rakı tüccarının evinde başlamıştı ve bütün mahalle ahşap olduğu için, korkunç boyutlara ulaşıyordu. Şiddetli bir rüzgârın soluğu yangını bütün kente yayıyordu. Kısa süre sonra herkes paniğe kapıldı; kilise çanları yas tutuyordu; sokaklar bir anda şaşkın adamlar, kadınlar ve çocuklar tarafından işgal edilmişti; kimileri alelacele topladıkları birkaç parça karmakarışık eşyayı taşıyor, ötekiler selameti kaçmada arıyorlardı..."

Bilanço korkunçtur: Evsiz barksız kalan 5000'i Yahudi 6000 aile, yanıp yok olan 3500 ev ve mağaza, 7 büyük 25 küçük sinagog, Ortodoks Katedrali ve yanı sıra Yunanlıların bütün hayırkurumları ve camiye dönüştürülmüş eski Ayasofya kilisesi, alevlere esir düşer.

1890 yangını Selânik'in modernleşmesinin son aşamasını belirler.

Yangından sonra rıhtım.

Yangın alanı, geniş ve düz sokakları, ortogonal adaları, kare şeklinde meydanları, geometrik şekillerdeki parselleri dayatan belediyenin yeni planına tabi kılınır. Açık, düzgün ve tekdüze bir örgü, yüzyıllar boyunca kapalı ve içe dönük evrenlerden oluşan kentin en berbat mahallelerinin yerini alır. Geleneksel hücreler patlar ve kentin içinde artık etnik-dinî yakınlıklarına değil de gelirlerine göre dağılan sakinlerin arasında bir kopukluk meydana gelir.

Bunu takip eden yıllar boyunca, uzun süre tartışılmış ve hem kamunun hem de özel sektörün dosyalarında sürünen bütün projeler, sonunda gerçekleşir. 1889 planı somutlaşır, yol şebekeleri ve öteki altyapılar günlük yaşama önemli iyileşmeler sağlarlar. Selânik 1890'da gazla aydınlatılır ve basit bir kanalizasyon şebekesi inşa edilir; kent 1893'te bir içme suyu şebekesine kavuşur. Aynı yıl, bir kamu taşıma hizmeti devreye girer: atlar tarafından çekilen tramvaylar 1907'de elektrikli hale getirilir; aynı şekilde küçük vapurlar kenar semtleri merkeze bağlar. 1880'lerde başlatılan güzelleştirme çalışmaları çoğalır. Eski kent merkezinde küçük meydanlar ve parklar ortaya çıkar, belli başlı sokaklara akasya ağaçları dikilir, mermerden birkaç çeşme ve büfe en işlek geçitlere yerleştirilir.

Yoğun bayındırlık faaliyetleri işte böyle ortaya çıkar ve kent kamuya ve özel kişilere ait güzel binalarla süslenir. Bu kabarış birçok mimarı kente çeker. Bir İtalyan olan Vitaliano Poselli, belki de bunların en faalidir. Hükümetin mimarı olan ve kamu binalarının birçoğuna imzasını atan Poselli, kente yerleşir ve cemaatler (Katolik Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Dönmeler Camii) ya da ünlü Selânikliler adına da inşaatlar yapar (Selânik Bankası, daha sonraları Abdülhamit'in hapsedileceği Allatini villası[3] ve fabrikası). Bir başka İtalyan, Piero Arrigoni de 1892'de kente gelir ve birçok villanın yanı sıra, Hotel Olimpos'un önündeki zarif boşaltma limanını inşa eder. Almanya'da eğitim gören Yunanlı Xenophon Painidis aynı yıl Selânik'e ayak basar. Yunanlılara ve Türklere ait birçok villanın, Yunan cemaatine ait binaların (hastane, yetimhane, dinî binalar) yanı sıra etkileyici Serez hükümet konağının mimarıdır.

Sabri Paşa'dan sonra, Osmanlılar arasında iki şahsiyet, modernleş-

3 V. Colonas ve L. Papamatthaiaki, *L'architecte Vitaliano Poselli*, Thessaloniki, 1980 (Yunanca).

menin büyük destekçileri olarak göze çarpar. Selânik vilayetinde çok uzun süre görev yapan Galip Paşa, projelerin sürekliliğini sağlayabilmiş ve büyük sorunların ilan edilen operasyonları tehdit eder hale geldiği her durumda hakem olarak müdahale edebilmiştir. 1882 başında göreve getirilen Galip Paşa, Sakız adasına yollandığı 1885 Martı'na kadar bu görevde kalır; 1887'de geri döner ve ve kenti, evkaf nazırı görevine başlamak üzere 1891 Ağustosu'nda temelli olarak terk eder. Galip Paşa Selânik'te iyi gün de kötü gün de görür, kızını Selânik'te evlendirir, karısı burada ölür. Çok popüler olan, Yahudi ileri gelenleri tarafından "son derece zeki ve ağırbaşlı bir kişi" olarak nitelendirilen paşaya, 1890 yangınındaki enerjik ve etkin müdahalesi nedeniyle, minnet duygularını ifade etmek üzere Yunan Kralı tarafından madalya verilir. Galip Paşa'nın ayrılması üzerine nöbet, Belçika mali çevreleri ile ilişkili, kentin her iki yayılma alanında büyük arazileri bulunan ve Selânik'teki bütün altyapı girişimlerinin (su, tramvay ve gazla aydınlatma şirketleri) başlangıcında karşımıza çıkan işadamı dönme Hamdi tarafından devralınır. Daha eski kafalı, uzun bir toprak sahipleri dizisinden sonra bu görevi üstlenen ilk işadamı olarak 1893' de Selânik belediye başkanı seçilen Hamdi Bey, 60.000 Türk liralık özel bir borç anlaşması yapar ve "kenti süslemek ve güzelleştirmek, yeni sokaklar açmak, yeni sokakların yerini belirlemek ve çöpleri kentsel mekânın uzağındaki bir yerlere taşımak için gemiler satın almak" (Selânik gazeteleri) üzere kapsamlı bir harekâta girişir.

Selânik XX. yüzyıla "İmparatorluğun en Avrupalılaşmış kenti" sıfatı ile taçlanmış olarak girer. Bununla birlikte kent modernleşmesini tamamlamış olmaktan uzaktır; her geçen gün kanıtlanan ticari önemine rağmen, Balkan topraklarında durmadan değişen kırılgan jeopolitik dengelere bağımlı kalmaya devam eder.

Onu Avrupa'ya ve yanı sıra başkente ve artalanına dolaysız bir biçimde bağlayan demiryolu ağına, okullarının pıtrak gibi çoğalmasına, modern iletişim tesislerine ve işadamlarının sürekli gidiş gelişlerine rağmen, Selânik'in kendisi gibi, kentsel çevresi de esas olarak geleneksel özelliklerini korur. Körfezin üzerindeki yeni yüzü, modern işadamları ya da geleceğin proleterleri tarafından oturulan kenar mahalleleri, artık açılmış sur-içindeki kentte elden geçirilmiş bazı mahalleleri her

şeye rağmen evrimsel bir sürecin ana hatlarını sunar; ancak bu süreç, Makedonya çatışması ve Balkan Savaşları ile sert bir biçimde kesintiye uğrayacaktır. Fakat Selânik'i ileriki yıllarda, önceden kestirilmesi olanaksız, başlıca üç olaydan kaynaklanan dönüşümler beklemektedir: Kentin 1912'de Modern Yunan Devleti ile bütünleşmesi, tarihsel çekirdeğinin 1917 yangını tarafından neredeyse tümüyle yok edilmesi ve nihayet 1922'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus değişiminden sonra kentteki etnik dengede meydana gelen büyük değişiklik.

Mimari Dönüşümler

Vassilis Colonas

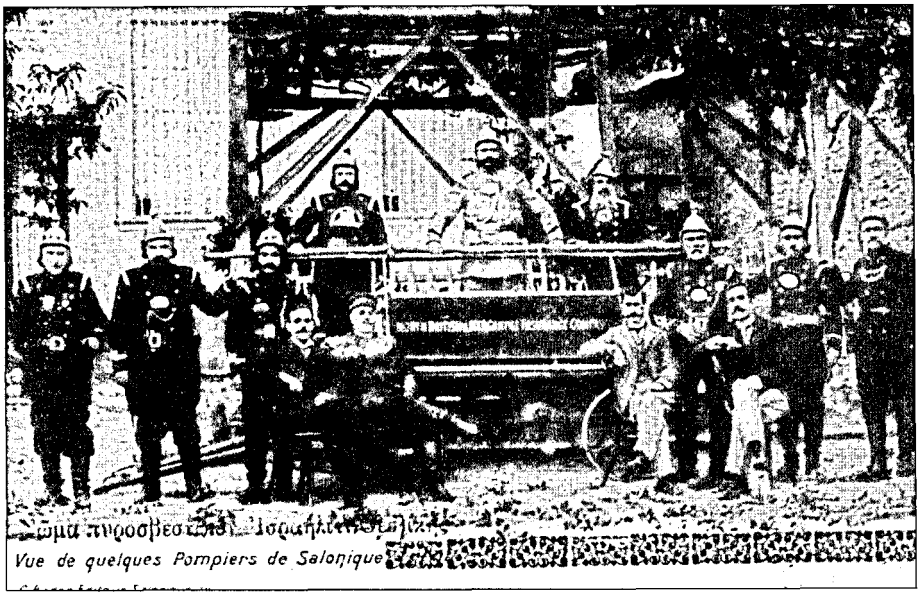
Devlet ve Belediye, Selânik'te, reformlar çağında (Tanzimat), modernleştirilen ya da yeni oluşturulan[4] hizmetleri barındırmalarını hedefledikleri bir dizi kamu binasının yapılmasına girişir. Sultani (1887), Vilayet Binası (1891) ve Üçüncü Kolordu Karargâhı (1903) bu dönemin ilkleri arasındadır ve daha o dönemde geçmişin kamu binalarının görev kapsamından ve biçimlerinden bir kopuşu ifade ederler. Bu binaların planlanması, padişahın özel elçisi, Selânik'te bina yapımı ile görevlendirilen İtalyan mimar Vitaliano Poselli'ye teslim edilmişti. Belediye, aynı anlayış içinde, güney-doğu surunun dışında yeni bir hastanenin yapımını tamamladı.

Demiryolu ve liman şebekesinin modernleştirilmesi, komşu mahallelerin yeniden düzenlenmesine olduğu kadar tren istasyonlarının, antrepoların ve yeni bir Gümrük binasının (Gümrük Sarayı) yapılmasına yol açtı.

Mühendis Eli Modiano'nun (1881-1968) eseri Gümrük Binası, 1911'de kentin ilk betonarme binası oldu. Öte yandan Su, Gaz, Tramvay ve Elektrik şirketleri de kendi altyapılarının iyileştirilmesine giriştiler ve ilk sanayi tesislerinin binaları kentte ilk kez boy gösterdi. Gaz Fabrikası (1890), Tramvay Deposu (1891), Yükseltici Fabrikası (1892)

---

4 Bu metin, yazarın, Tanzimat döneminde Kuzey Yunanistan'daki kentlerin modernleşmesi hakkında tamamlamaya çalıştığı bir araştırmaya dayanmaktadır. Başlıca kaynaklar Fransız, İngiliz ve Yunan konsoloslarının mektuplaşmaları, Selânik Belediyesi'nin ve Paris'teki Alliance Israélite Universelle'in arşivleri ve yanı sıra yerel basındır.

Eski bir kartpostalda itfaiyeciler.

ve Elektrik Fabrikası (1908), Avrupa teknolojisinin kurallarına uygun modern yapılardır.

Kentin imajı bundan böyle salt kiliselerin çan kuleleri ve camilerin minareleri ile değil, Vilayet'in, Belediye Hastanesi'nin, Gümrük Sarayı'nın etkileyici siluetince de şekilleniyordu. Bu binaların kısa bir süre önce açılmış ya da genişletilmiş büyük arterlerin ucundaki konumları, kendini dayatan hacimleri, simgesel değerlerle yüklü yeni bir anıtsallık yaratıyordu.

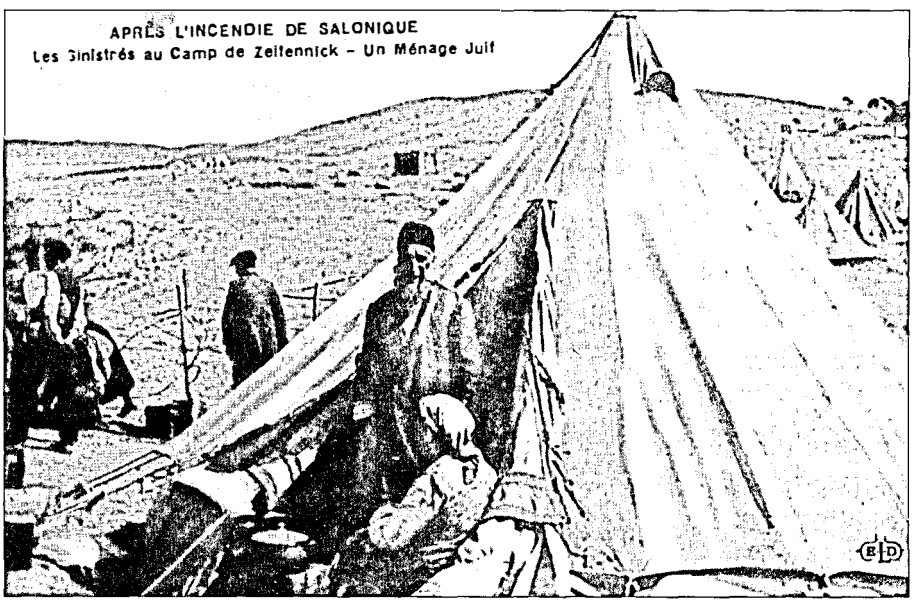
XIX. yüzyılın mimari eklektizmi, "uluslararası tarzı", Batı modeline uygun olarak yenilenen ve modernleştirilen bir devlet imajını yansıtır. Kamu binalarına uygulanan bu eklektizm, bu binalara merkezîleşmiş bir Devlet iktidarının biçimsel türdeşliğini vermeyi sağlar; öte yandan biçemsel çoğulculuğu işlev ya da yapı farklılıklarına değer kazandırır. Eklektizm, binaların özelliklerini vurgulamak için, Ordu Karargâhı Binası'nın ve Vilayet'in yeni-barok bina cephelerinden Gümrük Sarayı'nın yeni XVIII. Louis tarzına ve tramvay depolarının metalik mimarilerine kadar, biçimsel yelpazesini açar. Yoğun bir rekabet içine giren kentin cemaatleri, kent içindeki varlıklarını güvence altına almak

ve etki alanlarını genişletmek için, bizatihi kendi dinî, hastane, okul vb. tesislerini yaptırırlar.

Cemaatler, mimari eserlerin sahipleri sıfatıyla, okul ve hastane mimarileri gibi, yeni mimari tipler sunarlar. Bu cemaatler isim yapmış mimarlara yönelirler ve çağdaş hijyenci kavrayışlara saygı gösterilmesini isterler. Öte yandan etnik, siyasal ve dinî uğraşlarını ifadeye en yatkın mimari tarzın seçimine katılırlar. Böyle yaparken, kendi açılarından kentsel fizyonominin modernizasyonuna katkıda bulunurlar.

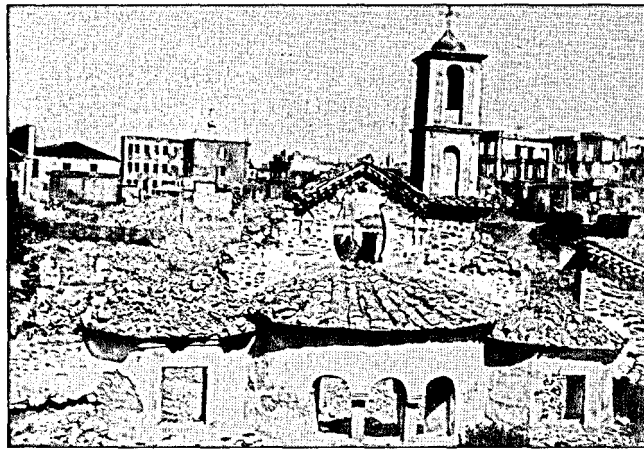
Öte yandan, çeşitli cemaatler tarafından yaptırılan anıtlar, genellikle kendi mimari gelenekleriyle ve kendilerine özgü kültürel normlarla kopukluk içinde değildirler. Fakat bu kural, 1902'de kentin dönme cemaati tarafından inşa ettirilen Yeni Cami ile bir istisnaya tanık olur. Vitaliano Poselli'nin eseri olan bu yapıt, Selânik eklektizminin doruğunu temsil eder: Bu binada cami tarzı yeni doğan ve barok mimari unsurlarla biraraya gelir; öte yandan yüzyılın başındaki dekoratif sanatlar, değerli malzemelerin kullanımını da içeren Mağripli süslemelerle yanyana bulunurlar.

Selânik'te inşa edilen hastanelerin arasında, Yunan cemaatine ait Theageneion Hastanesi'nin (1892), Rus Hastanesi'nin (1907), Regina

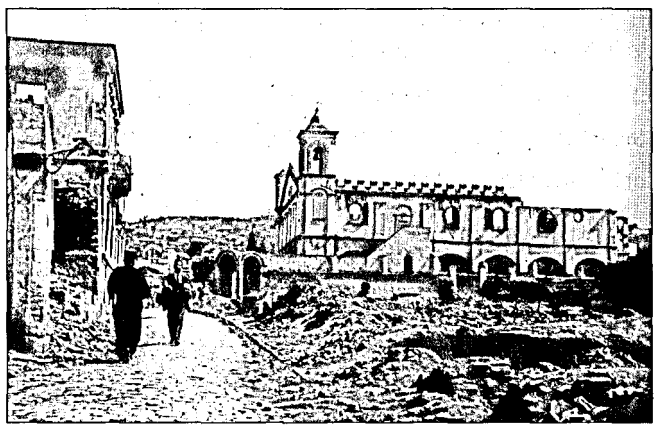

Yangından sonra Zeytinlik kampında bir Yahudi felaketzede ailesi.

Marguerita İtalyan Hastanesi'nin (1894), Musevi Hastanesi Hirsch'in adlarını verebiliriz. Son ikisi İtalyan mimar Piero Arrigoni (1856-1940) tarafından yapılmıştı. Selânik hastaneleri, çoğunluğu itibariyle, dönemin koruyucu sağlık ilkelerine ve tıbbi pratiğine uygun olarak, pavyon ya da kanatlı bina tipini benimserler. Salgın hastalıklar olgusunu sınırlandırmayı ve salonların uzmanlaşmasını mümkün kılan bu düzenleme, simetri kurallarına da uygun düşer; bunların anıtsal cepheleri, kamu binaları karakterlerini vurgular, cemaatin varlığını Selânik kentinde ve o bölgede gözalıcı bir biçimde dışavurmayı amaçlayan sorumlu cemaat iradesini ifade eder.

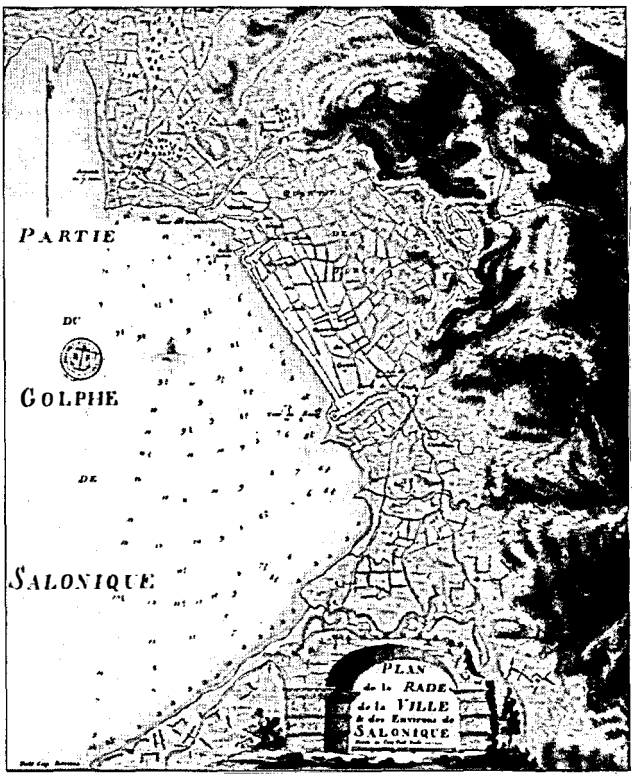
Yangından sonra tahrip olan Aya Theodora Kilisesi.

Yangından sonra Aya Nikola Kilisesi.

Selânik, XIX. yüzyılın sonunda dillerin, dinlerin ve siyasal çıkarların kendilerine dayanarak birbirleri ile rekabet ettikleri çok sayıda okula sahip olur. Öte yandan bu kuruluşları uygun yerlere ve bütün sağlık kurallarına sahip tesislere yerleştirmek, bu okullara destek olanların genel kaygısıdır.

Kentin kozmopolit toplumu önünde, kendi kişiliğini vurgulama

18. yüzyıla ait bir Selânik haritası. (Kaynak: British Library, London)

kaygısı taşıyan Yunan Cemaati, yeni-Helenci mimarinin etkisi altında, çoğunlukla gerçek ihtiyaçlarının ve mali olanaklarının ötesine taşan bir dizi yeni-klasik binanın yapımına girişir. Bunlardan Yunanlı mimar X. Peonides'in eseri Papaphion Yetimhanesi (1903), rehber-kitapların turistlerin dikkatine sundukları anıtların arasında yer alıyordu; binanın yüzölçümü, Hükümet Binası'nın yüzölçümünden büyüktü. Öte yandan Yunan cemaatinin yapılarının neoklasik cepheleri, Osmanlı kamu binalarının eklektik mimarisi ve diğer cemaatlerin benimsedikleri tarzlardan çok ayrılıyordu.

Alliance İsraélite Universelle (Alyans) ve *Mission Laique Française* (Fransız Laik Misyonu), işlevsel karakterleri ile örneklik iki okul binası inşa ettireceklerdir: 1909'da Eli Modiano tarafından inşa edilen Alyans Erkek Lisesi ve 1908'de kurulan Fransız Laik Misyonu Lisesi.

Fransa'da III. Cumhuriyet'in laik lisesi ve 1880'de Jules Ferry'nin bakanlığı tarafından yayımlanan okul yapımları hakkındaki yönetmelik, süslemeden tasarruf, cephelerin eşbiçimliliği, çok sayıda giriş-çıkış yeri, iç avlular gibi unsurlarca belirlenen bu okulların prototiplerini sağlar. Unutmayalım ki, Alyans Lisesi'nin avlusu, kent merkezindeki en büyük açık alanı oluşturmaktaydı.

Selânik açısından, XIX. yüzyılın sonu, toplumun içinde olduğu ka-

dar tarzlarda ve simgesel sistemlerde de bir kopuş dönemini belirler. Nüfusun etnik yapısı, ekonomik büyüme ve kentsel çerçevenin tarihsel ve kültürel referanslarının çeşitliliği, kenti eklektizmin çiçek gibi açılacağı ideal bir yer haline getirir. Bu akım mimarlara ve özel ya da kamu görevlilerine, morfolojik repertuvarlarında, tutkularını ve esinlerini en iyi ifade eden hususları seçme özgürlüğünü sunar.

Kentin tüccar toplumu tarafından kurulan bankalar, galeriler, oteller ve büyük mağazalar yeni bir uygarlığın tapınaklarıdır. Metal iskelet, inşaat için zorunlu hale gelir ve eklektizmin biçemsel değişkenleri bu binaların cephelerini süsler ve onların yenilikçi rollerini simgeler.

Mimar V. Poselli'nin eserleri olan Osmanlı Bankası (1904) ve Selânik Bankası (1906)'nın yeni binaları, bu yeni tipi temsil ederler ve Katolik Kilisesi ile birlikte, Frenk Mahallesi'nin en belirgin köşe taşlarını oluştururlar.

Kısa süre içinde Selânik'in iş merkezi haline gelecek olan bu mahallede, içinde dükkânları barındıran ilk galeriler yükselmeye başlar; bunların yanı sıra denizcilik ve sigorta şirketlerinin merkezleri, sanayi kuruluşlarının büroları, yabancı ticaret şirketlerinin şubeleri ve genç serbest meslek sahiplerinin yazıhaneleri bulunur. Saül sitesi, Modianoların "ticaret sarayı", D. Fernandez şirketinin Davidetto pasajı, Kirtsi, Turpalı ve Lombardo pasajları bunların en önemlileridir. Anıtsal giriş, camla kaplı ana hol, büyük merdiven ve metalden yapılma yaya köprüleri, bu yapıların en karakteristik unsurlarını oluştururlar.

Frenk Mahallesi'nin yanıbaşında ve özellikle Sabri Paşa Sokağı boyunca, kentin ilk büyük mağazaları yükselir. Büyük çoğunluğu itibariyle yabancı şirketlerin şubeleri olan bu mağazalar, kentsel nüfus artışının, yeni bir yaşam biçiminin ve Avrupai yenilik kalemlerine yönelik tercihlerin sonucudurlar.

Selânik'in toplumsal ve monden yaşam merkezi Özgürlük Meydanı, aslında Sabri Paşa Sokağı'nın rıhtımın yakınlarında genişlemesinden başka birşey değildir. Fakat limana ve Frenk Mahallesi'ne yakınlığı burasını, kentin en işlek yeri yapar. Floka ve Kristal gibi en gözde kahveler burda bulunur; tıpkı bir dizi modern otel gibi: Büyük İngiltere Oteli, Olympos Palas, Royal ve Roma Oteli bunların en saygınları ve Joanne ya da Baedecker gibi gezi rehberlerinde adı en çok geçenleridir.

Biraz aşağıda, 1908'de inşa edilen, rıhtımdaki Splendid Palas eklektizmin zaferini ifade eder ve dönemin egzotizme, süslemede ayrıntılara ve kolonyal mimariye duyduğu tutkuyu yansıtır.

Yeni rıhtım, akşamları, otelleriyle ve özellikle eğlence salonları ve müzikal kafeleriyle, Selâniklilerin gezintilerindeki en önemli çekim merkezini oluşturuyordu. Dönemin rehberlerinde çoğunlukla adları belirtilen eğlence salonları rıhtımın üzerindeki Jupiter ve Elhamra, Egnatia'daki Eden ve Frenk Mahallesi'ndeki kentin en eskisi İtalyan Tiyatrosu idi. İtalyan opera turupları, turnedeki Fransız komedyenleri, Atina'nın en iyi tiyatro kumpanyaları Selânik sahnelerinde boy gösteriyorlardı; tıpkı İzmir, İskenderiye ve İstanbul sahnelerinde gösterdikleri gibi.

Rıhtımın kozmopolit görünümü sinema salonlarının ortaya çıkışı ile belirginleşmişti; Olimpiya, Le Palace ve daha sonra Pathe ve özellikle eşadlı anıtın yakınındaki La Tour Blanche (Beyaz Kule). Söz konusu olan çok işlevli ve kentin belediyesi tarafından yönetilen bir kuruluştur. Büyük bir bahçeyle çevrili tesis, bir restoran-kafeyi, bir tiyatro salonunu, bir açıkhava sinemasını ve Dünya Savaşı sırasında müttefik askerler tarafından çok sık sözü edilen Beyaz Kule'nin ünlü gazinosunu kapsar. Hacimlerin işlevsel kullanımı, yeni-klasik ayrıntıları ve yeni doğan unsurları, cümle kapısının Osmanlımsı baroku ile rekabete iten eklektizmin etkisi altında, örneklik kalmaya devam eder. Sinema salonlarına gelince, Belle Epoque dönemi Avrupa'sının eğlence mimarisini yansıtan aşırı dekorlu cephelerle yetinirler.

1912'de sayıları 33'e varan kentteki fabrikalar, kendi açılarından yeni tipler sunarlar. Selânik'in sanayicileri bu binalara yatırım yaparlar ve yeni yapım yöntemlerinin kullanımı hususunda ısrar ederler (metalik iskelet, içi oyuk tuğlalar). Serbest plan, tepeden aydınlatma, dikey iletişim gibi kavramlar ilk kez dikkate alınır. Burada, eklektik kelimesi yapı malzemelerinin dekoratif gelişimi ve bina cephelerinin dikey ve yatay bölünmelerini işaretleyen akslarla sınırlı kalır. Önemli olan, gelip modern kentin görünümüne eklenen "sanayi sarayları"na, anıtsal bir karakter kazandırmaktır. Bu cümleden olmak üzere, ötekilerinin yanı sıra, kentin en eskilerinden biri olan Saias iplik fabrikasının, Olympos ile Naoussa bira fabrikalarının ve 1898'de V. Poselli tarafından inşa edilen yeni Allatini değirmeninin adını verebiliriz.

Bütün bu kamu binalarının ya da kamusal nitelikli binaların yanı sıra, özel mimari hızla gelişir ve konutlar gibi, kent-dışındaki villalar gibi, iki katlı aile evleri gibi bir dizi yeni yapı tipi sunar. Rıhtımdaki, rıhtıma paralel sokaktaki ve Frenk Mahallesi'ndeki birkaç "Avrupai binanın" dışında tarihsel merkezin yerleşimlerinin büyük çoğunluğu geleneksel yerel mimarinin ilkelerine uygun olarak inşa edilir.

"Yeni açılan" ve " yeni, düzenli yapıların çeşitli güçlerin konsoloslarının konutlarının ve zengin aracıların evlerinin"[5] yer aldığı Hamidiye Bulvarı, 1890'da kentin en şık anacaddesiydi. Sultan II. Abdülhamit tarafından spekülasyon amacıyla yaptırılan binaları, kentin bütünü içinde şekilsel bir tekbiçimlilik oluşturuyordu. Aynı şekilde, neoklasik, yalın bina cepheleri, yeni Hamidiye Çeşmesi'ne açılan bulvarın tiyatrosal sayılabilecek perspektifine değer kazandırıyorlardı. 1889'da yıkılan güney-doğu surunun mevkiinde açılan bulvar, "geleneksel" adı verilen bir mimari yapıdan bir başkasına, özellikle Avrupalı mahallesi Campagnes'inkine, güneydoğuda kıyı boyunca uzanan geçişi belirliyordu.

1885'ten itibaren ikincil bir ikamet semti olarak kurulan Les Campagnes, tramvayın geçişinden sonra, hali vakti yerinde tabakaların ikamet semti karakteri kazandı. Belediye 1888'de mahallenin planını ve 1906'da hızlı evriminden dolayı genişleme planını çizdi. Hamidiye'ye - yeni mahallenin resmî adı - yerleşmenin ölçütleri, suriçinde olduğu gibi etnik ve dinî değil, salt toplumsal ve mali nitelikteydi. Türk resmî görevliler, Yahudi bankerler ve Yunanlı aracılar, sosyo-ekonomik durumları izin verir vermez gelip buraya yerleşiyorlardı. Campagnes Caddesi'nde "boy göstermek" mesleki başarıya tanıklık ediyor ve toplumsal tanınmayı beraberinde getiriyordu.

Pek çok betimleme bu "keyif mahallesi ile iş semti, dinlenme mahallesi ile sürekli didişme mahallesi"nin[6] zıtlığından sözeder. P.Roussel şöyle yazıyor :

> "Geçtiğimiz mahalle özellikle çekicidir; boylu boyunca tramvay raylarının uzanıp gittiği, ağaç dikilmiş bir cadde: sağda ve

5 H. de Saint-Germain, *L'Orient à vol d'oiseau*, Paris, 1902, s.105.

6 P. Roussel, *Imperssions d'Orient au temps de la Grande Guerre*, Salonique, Paris, 1925. s. 104.

solda, herbirinin önünde çiçekli, mütevazı, görkemli, çeşitli bahçeler bulunan villalar, ya da İsviçre şalesinden mermer kaplamalı gerçek saraya, İngiliz küçük kır evinden, önünde sütunlu giriş bulunan Yunan tipi konuta kadar uzanan, fakat herbiri çok çekici, zarif görünümlü, beyazlıktan parlayan ve bir mücevher kutusundaki gözkamaştırıcı inciler gibi, yeşilliklerin arasına yerleştirilmiş yapılar vardı."[7]

Gösterişin en temel uğraşlardan birini oluşturduğu bir toplumda, mimarinin, eklektizmin çeşitli biçemsel değişkenlerinin aracılığıyla, taklide yatkın ideal modeller sunduğu ve kendini başka türlü, farklı, üstün göstermenin aracı haline geldiği açıktır. Aynı şekilde, sahibin etnik kimliği stilin seçiminde ağır basan bir rol oynar. Bu açıdan Yunanlılar Yunan krallığının ulusal tarzı olan neo-klasisizm yönünde eğilim ortaya koyarlar. Türkler, İstanbul'da, Boğaziçi'nde ya da Adalar'da bir süreden beri tam bir yayılma içine giren Osmanlı barokunu benimserler. Avrupa ülkeleri ile yakın ve uzun süreli ilişkiler içindeki Yahudilere gelince, kendilerine İtalyan villaları ya da İsviçre şaleleri yaptırmayı tercih ederler.

"Minareler, narin kubbeler, limanın ve kentin modern, şık yapıları; yüzyılın başında Selânik'te karaya ayak basan bir yolcunun her şeyden önce gözlerini kamaştıran hususlar işte bunlardır."[8]

1917'deki büyük yangın, kentin imajındaki bu dönüşümü birden kesintiye uğratır; bu arada dönüşüme yol açan koşullar, yok olmaya yüz tutar. İki savaş arasındaki dönemde kent, farklı modellere göre gelişecek ve sadece birbirinden kopuk birkaç çizgi geçmişteki kozmopolit görünümünü anımsatacaktır...

" Yeni kent eski kentin devamı olmaz, tersine onu yokeder...Yeni kent, sanki daha önce hiçbir şey yokmuş gibi kendini inşa eder."[9]

---

7 *a.g.e.* s. 89-90.

8 H. de Saint-Germain, *a.g.e.* s. 102.

9 J. Roudaut, *Trois villes orientées*, Paris, 1967, s. 104.

Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar

Donald Quataert

Selânik, 1880-1914 yılları arasında, kendisini Osmanlı İmparatorluğu'nun en sanayileşmiş kenti haline getiren gözkamaştırıcı bir sınai kalkınmaya tanık olur. Hareketin kökenindeki girişimcilerin büyük çoğunluğu Yahudi'dir; ünlü Allatini ailesi gibi. Artan işgücü ihtiyacı, işçilerin taleplerine elverişli bir zemin yaratır.

Selânik kentinin sınai altyapısı, 1880'li yılların ortalarına doğru, o dönemin Osmanlı ölçütlerine göre, dikkat çekici bir büyümeye tanık oldu. Bu kent, yalnızca birkaç yıl içinde, onu Osmanlı İmparatorluğu içinde tartışmasız ilk sıraya yükselten bir fabrikalar ve atölyeler bolluğuna ulaştı. Bu olağandışı sanayinin büyümesi özellikle taşımacılıkta ve iletişim biçimlerinde meydana gelen bir dizi değişiklikle açıklanabilir. Bu sektörler de kendi açılarından sanayinin büyümesinden yararlandılar.

1870'li yılların başında Selânik'e bağlanan demiryolu, bu gelişmede yaşamsal bir rol oynadı. Telgraf şebekesi bir sonraki on yıl içinde kuruldu. 1888 ile 1896 yılları arasında yeni demiryolu hatları inşa edildi. Bu hatlardan biri Selânik'i Osmanlı başkenti İstanbul'a, öteki de Sırbistan'daki demiryolu ağına ve dolayısıyla Avrupa'ya bağladı. Balkanlar'ın güneyinden gelen yiyecek maddelerinin kesişme noktası ve üç ithalat-ihracat demiryolu hattının başlangıç noktası üzerinde yer alan Selânik patlama yaparak zenginleşti.

Limana gelen gemilerin tonajı 1880'de bir milyon tondan, 1912'de iki milyon tona çıktı. Selânik bu dönemde Beyrut'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki limanlar arasında üçüncü sırayı işgal ediyordu, ilk ikisi, ondan defalarca büyük olan İstanbul ve İzmir'di. Deniz ticaretinde görülen sıçramaya rağmen, liman kesiminin gelişmesi çok yavaş ol-

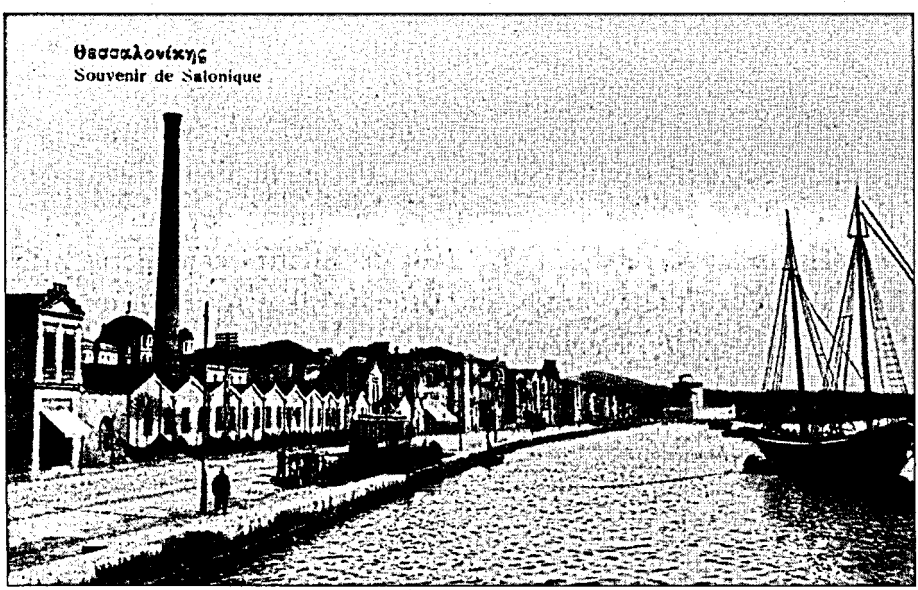
du. Bu alanların Batı sermayesi tarafından finanse edilen ve Batılı şirketler tarafından gerçekleştirilen modernleştirilmeleri, birbirinden bağımsız iki etken tarafından engellendi. Birinci etken, limanların Batılı tarzda gelişmelerinin, yabancı nüfusunun artmasına yol açmasına ve Çin'de olduğu gibi ülkedışılığı tanınan liman bölgelerinin (serbest ticaret bölgeleri- ç.n.) kurulmasına yol açmasından kaygılanan Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisinden başkası değildi. İkinci olarak işlemleri yönlendirmek için gayret eden tüccarların çabaları, Selânikli hamallar loncasınca engellendi. Büyük çoğunluğu Yahudi olan bu kol işçilerinin işi, yükleri bir yerden bir başka yere taşımaktan ibaretti. Bu yüzden bu loncalar, modernleşmeyi bir ilerleme ya da hayırlı bir vesile değil, tersine bir tehdit olarak görüyorlardı. Öteki Osmanlı limanlarında olduğu gibi, her somut ilerlemeyi yüzyılın sonuna kadar engellediler. Sonunda, 1897'de, Osmanlı devleti yabancı baskısına boyun eğdi ve bir Fransız şirketi için bir imtiyaz kararnamesi çıkardı. Birkaç yıl sonra hava, hamal loncaları için daha da boğucu hale geldi. 1909'da Selânik Rıhtım Şirketi, Doğu Demiryolları Şirketi ve Selânik-İstanbul bağlantı hattı Demiryolu Şirketi, trenlerin rıhtıma kadar girmelerine ve malların liman araçlarına doğrudan boşaltılmasına imkân veren bir anlaşmayı imzaladı. Önceleri, trenler istasyonda duruyor ve vagonlardaki mallar bir kilometrelik yetersiz bir yoldan taşınıyordu. O zamana kadar bu işi üstlenen hamallar, bu yeni iyileştirme ile birlikte, işlerinden oldular.

Taşıma koşullarındaki gelişmelere paralel olarak, kredi sistemi de, olası girişimcilerin finansmana ulaşmasını kolaylaştıracak biçimde değiştirildi. 1880'lerde Avrupa şirketleri kredi süre limitlerini sekiz aylık süreye çıkarmış olmalarına rağmen, önlem, ihtiyaç duyulan sermayenin sağlanmasında yetersiz kaldı. 1888'de Allatini kardeşlerin Selânik'teki güçlü şirketi, birçok yerel sanayi şirketinin kuruluşunda önemli bir rol oynamak amacıyla, iki milyon başlangıç sermayeli Selânik Bankası'nı kurmak üzere Viyana ve Paris Bankaları ile ortaklık kurdu. Yirmi yıl içinde Yunan mülkiyetinde olan Midilli Bankası Selânik'te bir şube açacak, Deutsche Orient-Bank ve Beogradska Zadruga da aynı yönde hareket edecektir. Hem taşıma olanaklarının hem de kredi kolaylıklarının iyileştirilmesi, dikkat çekici bir sanayi atılımına destek olacaktır.

1880-1914: Selânik'te Sanayinin Büyümesi

Selânik kenti ve çoğunluğu Yahudi olan kent halkı, uzun yıllardan beri hem yerel ihtiyacı hem de dış talebi karşılayan geleneksel imalat faaliyetlerinden gurur duyuyorlardı. Keçe imalâtçıları bunların belki de en ünlüleriydi. Bu zanaatkârlar yalnızca Osmanlı ordularının ünlü yeniçeri ocağını giydirmekle kalmamışlar, büyük miktarlarda keçeyi İtalya'ya ve Fransa'ya ihraç etmişlerdi. Bununla birlikte, XIX. yüzyılın başına gelindiğinde, bu sanayinin altınçağı epey gerilerde kalmıştı. Batı Avrupa'nın dokuma üretimi Selânik'deki rakiplerinin üretimini aşmıştı. Üstüne üstlük Osmanlı devleti 1826'da yeniçeri ocağını kaldırdı ve Selânikli zanaatkârlara açık kalan başlıca pazarı da böylece tasfiye etti.

Bunun sonucunda, keçe sanayii büyük bir düşüş kaydetti ama birkaç on yıl daha varlığını sürdürebildi. Selânik, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı birliklerinin keçe ikmalini yaptı; fakat o sıralarda kumaş kentin içinde değil, çevre köylerde imal ediliyor olmuştu. Selânik vilayeti, bu köylerde, 1880'lerin sonunda, askerlere olduğu kadar bölge halkına, İstanbul ile Bulgaristan'ın sivillerine keçe kumaş üreten 2125 ka-

Sayas Biraderler fabrikası.

dar tezgâha sahipti. XIX. yüzyılın başında kırsal alanlar pamuklu kumaş üretimine devam ettiler. Vilayetin çeşitli yerlerinde, Selânik kentinin dışında, 1880'li yılların sonunda 1650 dokuma tezgâhı faaliyete devam ediyordu. Selânik'in nam yapmış diğer ürünleri havlular ve peştemallar, XIX. yüzyılın ortalarına doğru tümüyle yok olmadan önce giderek seyrekleştiler.

Sözün kısası, Selânik sanayii, 70'lerin sonuna kadar düşük teknik düzeyi ve işgücü maliyetinin daha düşük olduğu çevredeki kırsal alanlara yayılmışlığı ile dikkat çekiyordu. Yerel imalâtçılar ayakta kalmayı ancak başarıyorlardı. Bölge özellikle hammadde, bu arada yerli imalâtçıların eskisi kadar ihtiyaç duymadıkları yün ve pamuk ihraç ediyordu. Fakat bu üzücü tablo, dinamik ve etkin bir atılım gücü ile kısa zamanda silindi.

Çiçek açan bu yenilenme hakkında bir fikir vermek için, 1878 ile 1883 arasında yalnızca beş yıllık bir süre içinde kurulan yeni imalâtçıların adlarını saymak yeterlidir. Bu kısa dönem içinde, Selânik'te ve ardalanda değişik boylarda ve değişik teknolojik düzeylerde otuz kadar atölye ve imalâthane kuruldu. Bunlar: bir damıtımevi, altı sabun fabrikası, bir tuğla fabrikası, ithal tel kullanan bir çivi fabrikası, bir ahşap kerevet fabrikası, dört sandalya imalât atölyesi, üç gıda maddeleri fabrikası, on değirmen ve iki pamuk ipliği fabrikasıdır. Tüm bu kuruluşlar ve bunların peşinden Selânik'te kurulacak olan fabrikalar -dikkati çeker bir biçimde tütün sanayii istisna olmak üzere- kente ekonomik özerklik sağlayacaktır. Bu yeni sanayilerin büyük çoğunluğu, Selânik'teki hanelerde ya da çevredeki hanelerde yerel ürünlerin yabancı ürünlerin yerini almaları amacıyla, yerel pazarlar üzerinde yoğunlaşmışlardı.

80'li yılların başında kentte, triko ve flanel gömlek imal eden birçok büyük atölye açıldı. Bunun yanı sıra, daha da önemlisi, yerel yün kumaş üretimi, hızla artmaya başladı. Yerel dokumacıların hammadde ihtiyacı giderek arttığı için, iyi bir ihraç kalemi olan ham yünün kullanımı, yerel ihtiyaçlara bağlı olarak vakit geçirilmeden yeniden ele alındı. Hatta kent, birinci olarak Osmanlı ordusuna, ikinci olarak da sivil halka çuha yün sağlayan dokumacılar için yün ithal etmeye de başladı. XX. yüzyılın başında yünlü dokuma atölyelerinin sayısı muaz-

zam ölçülerde arttı. Bu kuruluşlar önce el tezgâhlarıyla doldu. Böylece bir zanaat üretimi, Fransız ve Alman yün ipliğini kullanarak, çeşitli yün kumaşlar yapabildi. Bu çalışma birçok dokuma tezgâhı ve ilkel presi gerektiriyordu. Mekanikleşme ancak ileriki yıllarda sağlandı. Birçok küçük mekanize fabrikanın açılışı 1908'dedir. Bielefeld'den gelen beş dokuma tezgâhlı bu fabrikalardan biri, Osmanlı hükümeti için, rafine yünden, üst düzey bir çuha imal ediyordu. İkinci bir fabrika, 1911'de otuz tezgâhla açıldı; Selânik Yahudileri tarafından finanse edilen ve kısa sürede tehlikeye sürüklenen bir anonim şirket söz konusuydu. Selânik, 1906'da Torres, Mizrahi ve Fernandez aileleri tarafından kurulan bir kenevir dokuma fabrikasına da sahipti. İki yıl sonra fabrika yandı; bu olay mal sahiplerinin çok işine yaradı. Fabrika 1909'da, altmış tezgâhla ve tütün sanayii için çuval imal etmesini olanaklı kılan modernleştirilmiş cihazlarla yeniden kapılarını açtı. 1908'de bir feshane kuruldu ve peşisıra denebilecek kadar kısa bir süre içinde alevler içinde kaldı ve böylece kenevir fabrikasının kaderini paylaştı; şu farkla ki, fabrika bir daha yeniden yapılmadı.

Selânik'teki çuha üretimine koşut olarak, 19. yüzyılın sonunda pamuklu dokuma sanayii de gelişti. Yüzyılın sonunda kent, kayıtlı olmayan pek çok küçük dokuma atölyesine sahipti ve bunlar sadece iki üç tezgâhla pamuklu çorap (bunun yanı sıra yün gömlek ve şal) imal ediyorlardı. Yerel olarak imal edilen, Fransız ürünlerinin taklidi bu çoraplar çok düşük fiyatlara satılıyorlar ve ithalâtın düzeyini çok büyük ölçüde düşürüyorlardı. XX. yüzyılın başında, yüzlerce kadını istihdam eden kadın hazır giyim sanayii, üretimini muazzam ölçüde artırdı.

Selânik bölgesi, mekanize pamuk ipliği fabrikaları ağı sayesinde, pamuk ipliği üretiminde büyük bir artıştan yararlandı ve bu, yüzyılın ilerleyen yıllarında daha da arttı. Böylece, Selânik ve Makedonya'nın iç kısımları, 1900'e doğru Osmanlı dünyasının en yüksek pamuk ipliği fabrikaları yoğunluğuna sahip olmayı başardılar. Navussa'da bulunan bu fabrikaların en eskisi 1870'li yıllara kadar geri gidiyordu; 1900'den sonra beş başka fabrika kuruldu. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde Makedonya bölgesinin bütününde bunlardan on iki kadar bulunuyordu. Aralarından üç tanesi Selânik'in içine yerleştirilmişti ve bunlar on iplik fabrikasının birlikte sahip olduğu 60.000 iğin yaklaşık üçte birini

ellerinde bulunduruyorlardı. Selânik'te, 1878'de ve 1885'de iki iplik fabrikası açıldı. Şalom Sayas ve Ripote'yi kapsayan bir grup tarafından inşa ettirilen ilki, I. Sides ve ortakları tarafından alındı. Torres, Mizrahi ve ortakları ikinci iplik fabrikasını açtılar, bu daha sonra Selânik Osmanlı anonim şirketi olan Yeni İplik'e dönüştü. Her ikisi de sadece İngiliz malzemesi kullanıyorlardı. 1909'a doğru, buharla çalıştırılan bir üçüncü fabrika açılacak ve bunun sahipleri Yahudiler olmayacaktır.

1880'li yılların sonlarına doğru bu kuruluşlar, pazar içindeki konumlarını geliştirsinler diye, Osmanlı hükümeti tarafından vergiden muaf tutulmuşlardı. Dorrez-Mizrahi fabrikası, bu şekilde 1886'da ve sonra 1890'da büyüyebildi ve on yıl kadar sonra, İngiliz asıllı en modern tesise sahip olmakla tanındı. Şirket, 1905'te anonim şirkete dönüştü. Yahudilerin Selânik'teki iplik sanayiine egemen olmalarına karşılık,Yunanlılar, kentin dışında, Navussa'da, Karaferiye (Verria) ve Vodina'da (Edessa) bulunan bütün fabrikaları ellerinde tutuyorlardı. Bu iplik fabrikalarından hiçbiri tek bir mal sahibine ait değildi; dahası, mal sahibi ailelerin mensupları bu fabrikalarda, kimi zaman yönetici kademelerde, ama kimi zaman da üretici kesimde çalışıyorlardı.

Bu dönemin sonunda, 1913'e doğru, bölgenin iç kesimlerinde kurulmuş ve Yunanlılara ait olan yedi pamuk ipliği fabrikasından altısı, piyasayı kontrol etmek için bir birlik kuracaktır. Osmanlı topraklarını tahrip eden etnik cemaatlerlararası çatışmalar çerçevesinde, bu girişim, büyük bir olasılıkla, Yunanlılar açısından Yahudilerin rekabetini tasfiye girişimine denk düşer. Pamuk ipliği fabrikalarının mantar gibi bitmesi, tam gelişimine 1880'li yılların ortalarında ulaşan pamuk tarımına güçlü bir teşvik sağlamıştı. Selânik fabrikaları böylece geniş bir pazarın taleplerini doğrudan karşılamaya yöneldiler ve düşük nitelikli iplikleri İtalyan ve İngiliz dokuma ipliğine galebe çaldı. Bu fabrikalar, yüzyılın başında, bölgede kullanılan pamuk dokuma ipliğinin yaklaşık dörtte birini sağladılar; geri kalanı Büyük Britanya'dan, İtalya'dan ve Avusturya'dan geliyordu.

Bunların üretimlerinin üçte biri Makedonya'ya ve Arnavutluk'a yönelikti; geri kalanı deniz yoluyla Sırbistan'a, Anadolu'ya, Ege Denizi Adaları'na ve 1908'de Osmanlı denetiminden çıkışından sonra Selânik'in yitirdiği bir pazar olan Bulgaristan'a yollanıyordu.

Bir bütün olarak bakıldığında, Selânik fabrikaları içerdekilerle rekabeti sürdürmekte güçlük çekiyordu. Nitekim, 1900'e doğru, Sayas ve ortaklarının sahip olduğu, başlangıçtaki alet edevatını muhafaza etmiş olan kuruluş, birçok yıl boyunca kapılarını kapatmak zorunda kaldı; bu sürenin yedi yıl sürdüğü bile söylenir. Selânik'teki fabrikaların üretim maliyetleri, buhar makinalarını kömürle çalıştırdıkları için, daha yüksekti. Makedonya'daki rakiplerine gelince onlar, daha az güvenli ama daha az maliyetli hidrolik enerji kullanıyorlardı. Hidrolik enerji ile çalışan bu fabrikaların bazıları, modernleşmek yerine eskimiş ve aşınmış bir malzemeden yararlanmaya devam ediyorlardı. Dahası, arazi fiyatları kıra göre kentte daha yüksekti, bu ise fiyatları aşırı ölçüde artırıyordu. Tütün sanayiinin atılımı da, dokumacıların fiilen bağımlı oldukları ucuz kadın işgücünü çekerek, dokuma sanayiine darbe indirdi. Bir bütün olarak bakıldığında, 1885 sonrası yıldızı parlayan dönemde, Selânik çalışanları iş konusunda birçok seçim olanağına sahiptiler ve bu açıdan, iplik fabrikaları dışında, sınırlı bir olanaklar yelpazesine sahip iç bölgelerdekilerden ayrılıyorlardı. Selânik çalışanları aynı zamanda daha örgütlüydüler. Sonuç olarak, 1913'de Selânik dokumacılarının ücreti, Karaferiya'daki, Navussa'daki ve Vodina'daki fabrikalarda istihdam edilen Makedonyalı kadınların ücretlerinin üç katının üzerine çıkıyordu.

Uzun yıllar Selânik'in bir özelliği olmuş olan ipeği yumaklama sanayii, XIX. yüzyılın sonundaki ekonomik refah dönemi sırasında geriledi ve tümüyle yok oldu. Osmanlı ipeğinin üreticileri, 1829'dan itibaren, Fransız fabrikalarının giysilerin dokunmasında yararlandıkları ipek ipliğini imal etmek için Batı teknolojisini benimsemek üzere ilk davrananlar oldular. Selânik'te 1840 yılının sonuna doğru, yüzlerce ipek çıkrığı ile birlikte yaklaşık bin ipek çekicisi çalıştıran otuz kadar iplik fabrikası vardı. En eski işletmeler salt Yahudilerin elindeyken, İtalyanlar Batı'dan alınan bu yeni teknolojinin sunulmasında temel bir rol oynadılar. Yeni teknolojinin başarı kazanmasına rağmen, Selânik sakinleri hava kirliliğinden yakındılar ve fabrikaların kent dışında inşa edilmeleri için yerel yöneticiler nezdinde ısrarcı oldular. Böylece 1860'lı yılların başında, bizzat Selânik'teki ipek fabrikalarının sayısı, 791 iplik çıkrığı ile birlikte on dokuza düşmüştü, buna karşılık çevre-

deki köylerde on beş tane kurulmuştu; yani nerdeyse aynı sayıda.

Kent ve çevresindeki yerleşimler ipeğin iplik haline getirilmesi mekanizasyonuna ayak uydururlarken, bu sanayi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan yörelerinde olduğu gibi Selânik'te de, bir dizi krizle sarsıldı. İpekböceği hastalığı, tam da Doğu Asya'nın Avrupa'ya büyük miktarlarda ipek ihracına başladığı sırada, Fransa'dan Ortadoğu'ya yayıldı. Selânik'te ve imparatorluğun genelinde ham ipek üretimi onlarca yıl için bir çöküş içine sürüklendikten sonra, ancak Louis Pasteur'un keşfi (ipekböceği hastalığına karşı ilaç) ve güçlü bir uluslararası talep sayesinde artabildi. 1880'li yılların sonuna kadar iki büyük fabrika Selânik'te ve daha küçük altı fabrika çevredeki köylerde ayakta kalabildiler. Selânik daha önce bir benzeri olmayan bir sanayii büyüme aşamasına girince ve her türden fabrika mantar gibi çoğalınca, Osmanlı kamu yönetimi, yerel kapitalistleri ve olası girişimcileri teşvik amacıyla, Gevgeli yakınlarında bir ipek ipliği fabrikası kurdu. Yönetimi vekâleten Paris firması Boutet Kardeşler'e verilen iplik fabrikası, üç yüz iği ve en modern alet-edevatı ile oldukça büyüktü. Fakat bütün bu çabalara ve iş yapmaya oldukça elverişli bir ortama rağmen, ipek fabrikası Selânik'te ve bölgesinde tümüyle durdu.

Neden böyle oldu? Bu apaçık paradoks, bizatihi ipek ipliği sanayiinin doğası ve Selânik ekonomisinin XIX. yüzyıldaki olağanüstü gelişmesi ile ilintilidir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda, bu dala yatırım yapan kapitalistler, rekabete elverişli fiyatları korumak için düşük ücretlere yaslanıyorlardı. Oysa ipek çekiciliği, Osmanlı sanayiindeki bütün işçiler içinde zaten en düşük ücretleri alan dokuma işçileri arasında, en düşük ödemelerin yapıldığı kesimdi. XIX. yüzyılın sonunda Selânik'te fabrikaların mantar gibi bitmeleri ücretleri öyle bir noktaya çıkarmıştı ki, yerel iplik fabrikaları rekabet edebilir olmaktan çıktı (bunu işçiler bölümünde ayrıntılarıyla göreceğiz). Diğer bir deyişle, genel refah ve yerel fabrikaların çoğalması, büyük sanayi tarafından desteklense de, Selânik'te ipek sanayiinin yeniden canlanmasının tüm olanaklarını yok etti. Bir örnek: Osmanlı Düyûn-u Umumiye İdaresi tarafından kurulan Gevgeli İplik Fabrikası, yakınlarda bulunan bir tütün fabrikasının altı yüz çalışanına ödediği ücretlerin tutarından dolayı yıkıma sürüklenmişti.

Doğal ipek yumaklama sanayii gerilerken, tütün üretimi ve dönüştürümü önem kazanıyordu. XX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun tütün ihracatının yüzde 50 ile 75'i Avrupa vilayetlerinin sicilindeydi; ihracat, ele aldığımız dönem boyunca özellikle, Amerikan Tütün Şirketi'nin doymamış, görünen talebi sayesinde doruklara ulaştı. Örneğin 1892 ile 1909 arasında, Avrupa vilayetlerinden tütün ihracatı oranı, en aşağı yüzde 250 arttı! Sanayi merkezi bizatihi Selânik'te değil, Avrupa vilayetleri içinde en fazla miktarda tütünü üreten Kavala bölgesindeydi. Bununla birlikte Selânik bu maddenin hazırlığı için beşte bir civarında katkıda bulunuyordu ve İmparatorluktaki en büyük sigara fabrikalarından birine sahipti. 1883'de tütün işleme tekelini elinde tutan fabrikanın makinaları günde 10.000 sigaralık bir üretim sağlıyordu. 80'li yılların sonunda istikrarlı biçimde artan sigara üretimi, 1890'da 16 milyon birime ulaştı.

Selânik'te kurulan yeni işletmeler arasında, bazıları dayanıklı tüketim malları üretiyorlardı. XIX. yüzyılın son yıllarında, özellikle Ermenilerden ve Yunanlılardan oluşan ve mesleği Britanyalıların çalıştırdığı atölyelerde ve İstanbul demiryolu şantiyelerinde öğrenmiş olan bir grup demirci gelip Selânik'e yerleşti. 1900'de haddehanelerin, onarım atölyelerinin ve saç atölyelerinin modernizasyonu için bir anonim şirket kuruldu. Yerel Yahudiler tarafından kurulan şirket, sandık, lamba ayakları gibi, ucuz metal kalemler üretiyordu.

Bakırcılığın önemine de işaret edelim: kaynaklara göre, yılda 100.000 ton bakır işleniyordu. 1887'de, bir Fransız bir bakır haddehanesi açmak için Selânik'e geldi; iflas etti. Birkaç yıl sonra kent kendi haddehanesine sahip olmuştu ve bu girişim başarıya ulaşmıştı. Aynı dönemde , yüzyılın dönümünde, bir Ermeni, motor yedek parçaları dahil metal yedek parçaları, dingiller, tarım makinaları imal etmeye koyulduğu atölyesini açtı. 1907'ye doğru, Selânik'te üç dökümhane bulunuyordu. Böylece kentin altyapısı ithalat tarafından koşullandırmaya bir son verdi ve belli bir ekonomik bağımsızlık kazanmaya başladı.

Allatini'ye ait bir fabrika 1883'den beri düz inşaat tuğlaları ve iyi kalite kiremit üretiyor ve bu şekilde o güne kadar takımadalardan ve Avrupa vilayetlerinden ithal edilenlerin yerine malzeme sağlıyordu. Oysa, kentin birkaç kilometre ötesindeki bir ocaktan çıkartılan kili

kullanarak 1905'de üretimini ikiye katlamış olmasına rağmen, bu fabrika talebi karşılamayı başaramıyordu; Selânik'te ikinci bir fabrika açıldı; bu fabrikanın, zanaat usulleriyle kalıba dökülen tuğlalarının kalitesi, Allatini fabrikasında imal edilenlerden biraz daha azdı. Bununla birlikte, iki yıllık bir süre içinde, Selânik'te dört tuğla imalâthanesi yükseldi.

Çok sayıda fabrika gıda sanayiine yöneldi; bu sanayinin üretimi XX. yüzyılın başında ve özellikle 1906'dan sonra belirgin bir biçimde arttı. Allatini değirmeni, bu farbikaların en önemlisi olarak geçiyordu. Özgün kuruluş tarihi 1857 olan tesis, daha sonra, Fransız *Grands Moulins de Corbeille* firmasıyla ortaklık halinde Allatini grubu tarafından alınacaktır. 1898'deki bir yangından sonra büyütülen ve modernize edilen bu değirmen, yeni makinalarından dolayı bir örnek tesis gibi görülüyordu. Tesis 1902'de resmen kayıtlara geçmiş 200.000 ton un (sayımı yapılmış) üretti ve salt kentte ve iç bölgede değil, Beyrut'a kadar uzanan bir alanda alıcı buldu. Ayrıca, daha kalitesiz bir un üreten iki küçük değirmen, yerel ihtiyaçları karşılamasına yardımcı oldular. 1906'da yeniden geliştirilen Allatini değirmeninin İtalya'dan gelen 650 buhar makinası vardı ve bunlar 40.000 kg. un üreterek, yalnızca dört yıl önce ulaşılan seviyelere göre net bir büyüme ortaya koydular. En yeni teknikte üretim malzemesine sahip olmasına rağmen, bu değirmenin konumu -demiryolunun ve limanın uzağında- uzun süre elverişsiz koşullar yaratacaktır. Küçük bir bendin ve asansörlü bir silonun yapılması, durumu nispeten rahatlatacak fakat bu dezavantajı örtbas etmeye yetmeyecektir. Aslında değirmen Osmanlı İmparatorluğu'nun azgelişmişliğinin sıkıntısını çekti. Tıpkı pek çok başka değirmen gibi, örneğin İstanbul değirmenleri gibi, Allatini değirmeni yerel buğdayı kullandığında, bir riskle karşı karşıya kalıyordu. Gerçekten de Osmanlı tarımcıları, tahıllarını bu değirmenleri donatan modern makinaların gerektirdiği ölçüde, yeterli özenle temizlemiyorlardı. Bu yüzden Allatini değirmeni düşündürücü bir biçimde, diğer değirmenlerin çoğu gibi, genellikle ithal tahıla yöneldi ve böylece Makedonya buğday tarlalarının görece yakınlığının avantajlarını kullanamadı.

Ağzının tadına düşkün olanlar için, kent 1907'de modern ve geniş üç şekerleme fabrikasına sahipti. Bu kuruluşlar üretimlerinin büyükçe bir

bölümünü Makedonya'nın içlerine doğru akıtıyorlardı. İki makarna fabrikası 1906'da kapılarını açtı; bunlardan bir buhar makinası ile faaliyet göstereni, üst düzeyde bir ürün veriyordu. Alkolün yumuşak aromasından hoşlananlar, Olympos'ta bir damıtımevi açan Modiano, Fernandez ve ortakları firmasının bağımlılarıydılar. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde bu damıtımevi, Mizrahi, Fernandez ve ortakları firması tarafından yönetilen anonim şirket olan Olympos Bira Fabrikasına tahsis edildi. Şirket XX. yüzyılın başında İstanbul'a ve İzmir'e ihracat yapıyordu. Fakat özellikle yerel alıcılara mal sağlıyordu. Allatini değirmeni örneğinde olduğu gibi, üretim kapasitesini çok büyük ölçüde artırdı; modern buhar makinası için, Anadolu'dan gelen Zonguldak kömürünü kullanıyordu ve 1908'den itibaren bir jeneratöre sahip oldu. Dört Yunanlı ortak tarafından finanse edilen bir başka damıtımevi 1909 ile 1913 arasında Selânik'e yerleşti. Bu girişimciler, Yunanlı tüketicileri, Yahudilere ait Olympos damıtımevinden uzaklaştırıp kendilerine çekmek için çevredeki milliyetçiliğin kıpırtılarından yararlanmaya çalışıyorlardı.

1906 ve 1907'de iki soda fabrikası açılınca, başka susuzluklar da dindirildi. Bir kesimi buz imal eden Olympos Damıtımevi, 1900'de günde on ton buz üretmeye başladı; bunun bir miktarı limandaki gemilere satılıyordu. 1906'ya doğru iki atölye, o devirde lüks kalem sayılan, buzdolaplarının atası olan buzlu yemek dolapları üretiyordu. 1901'e doğru bir sabun fabrikası açıldı ve bu fabrikanın ürünleri, Marsilya'dan, Midilli'den ve Girit'ten ithal edilen daha düşük kaliteli sabunların yerini aldı. Bir sonraki yıl, yerel parfüm fabrikaları, özkaynakların harekete geçirilmesiyle, ithal esans, pudra ve sabun fiyatlarını kırmaya koyuldular. Bu yeni parfümcüler mallarını Selânik'te ve İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de ve Beyrut'ta satıyorlardı. 1907'de Selânik, yedi sabun fabrikası ile günde 160.000 kg. sabun üretiyordu. 1880'li yılların başında Yunanlılar ve Maltalılar, o zamana kadar ithal edilen sandalyeleri imal etmeye koyuldular. 1905'te bir mobilya fabrikası 50 ila 70 kişi çalıştırıyordu; çok verimli olduğundan ileriki yıllarda gelişti. 1907'ye doğru Selânik'te üç mobilya fabrikası bulunuyordu ve bunun dışında 70 işçilik bir Marangoz atölyesi vardı. Nuşa yedi ortağıyla birlikte bir üçüncüsünü açtığında, kentte iki tabakhane de vardı. Dört yıl sonra, 1911'de, Calderon ve Arvesti firması, imparatorluğun Avrupa vilayetlerindeki tek ayakka-

bı fabrikasını açtı. Sadece ordudan sipariş alan fabrika, 75 makinesiyle, üretimini günde 600 çift postala kadar çıkarabildi.

Bu döküme, 1906'ya doğru, her biri gayet iyi donatılmış, bizatihi Selânik'te Türkçe, Yunanca, ve Bulgarca okul kitaplarını olduğu gibi Türkçe, Yunanca, Fransızca ve İbranice gazeteleri basan beş matbaayı eklemek gerekir. Kentte bazı atölyeler güneşlikler ve şemsiyeler, yapma çiçekler, dört tekerlekli yük arabaları, çimento, rakı, konyak ve rom imal ediyorlardı.

Girişimciler

XIX. yüzyılın sonunda Selânik'teki bu sınai kalkınmanın yaratıcıları kimlerdi? Osmanlı devleti olduğu kadar, yerel ve yabancı tüccarlardı... İstanbul hükümetinin ithal vergilerini artırmak için gösterdiği çaba yerel imalâtçıların korunmasını sağladı ve girişimcilerin ihracata yönelik yedek endüstriler kurarak yabancı üreticilerin yerini almalarına yardımcı oldu. Geleneksel siyasetine bağlı kalan devlet, aynı doğrultuda, sanayi araç-gereçlerini ithal vergisinden muaf tutarak, belli ölçülerde yardımcı oldu. Fakat devlet tarafından sağlanan yardım, özellikle devletin tekstil ürünleri kadar postalları da kendisine ayırması olgusundan geliyordu. Bundan başka katkısı görece ikincildi, modern sanayinin tekniklerinin özendirilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik bir sanayi eğitimi okulunun kurulmasıyla sınırlıydı. Bu mütevazı kuruluşta kilitçilik ve marangozluk atölyeleri bulunuyordu; bu okulda iplik eğirme ve dokuma da öğretiliyordu.

Selânik'teki sanayi girişimciliği anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça yaygın olan zaaflardan arınmış değildi. Tecrübeli pek çok tüccara karşı, çok az kapitalist, ondan daha da az sanayici vardı. Yabancı gözlemciler sanayi kalkınmasının sermaye, girişim ruhu, ürün bilgisi ve bu ürünü piyasaya sürme becerisi gerektirdiğini belirtiyorlardı. XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında eğilim, ortaklardan birinin fikir verdiği, bir başkasının teknik bilgilere sahip olduğu ve bir üçüncüsünün malzemeyi sağlama ve nihai ürünü satma becerisini üstlendiği şirketler kurmaktı. Ve herkes kendi üzerine düşen payı ödüyordu. Bu, bölgesel ya da ulusal pazarın durumuyla ilgili herhangi bir genel bakıştan yoksun yapılıyordu.

Allatini un fabrikası.

Selânik deneyimi, birçok bakımdan Osmanlı dünyasının özelliklerini taşıyan küresel şemayı yansıtır: fabrikaların parası ticaret sermayesinden çıkıyordu. Örneğin Selânik'te yeni yünlü kumaş fabrikasını, Manastır ve Selânik tüccarları açtı. Bir başka tüccar Navussa fabrikasının komandit ortakları arasındaydı ve bir halat tüccarı da boşuboşuna Vodina'da bir halat fabrikası açmayı denedi. Deri tüccarları da, aynı şemaya göre, Selânik'te (bazıları İstanbul'da) tabakhanelere sahiptiler. Osmanlı kentlerinin büyük çoğunluğunda (Manastır, Priştine, Üsküp, Edirne ve Dedeağaç) olduğu gibi Selânik'te de değirmenler, varlıklarını buğday tüccarlarına borçluydular.

İmparatorluğun çeşitli etnik ve dinî grupları, kendi açılarından, sahnenin önünde yer alıyorlar ve bölgeye göre sanayinin kontrolünü Avrupa eyaletlerinde birileri ya da ötekiler ele alıyorlardı. Yunanlılar Karaferia, Navussa ve Vodina'daki sanayi merkezlerini yönetiyorlardı. Üsküp ve çevresinde nerdeyse tüm büyük fabrikaların sahipleri, Arnavutlardı. Ermeniler, Bulgarlar, Sırplar ve Romenler genellikle küçük işlere yatırım yapıyorlardı. Fabrika kurucularının çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu imparatorluktaki tek yeri temsil ediyor olması bakımından Selânik'in tekti.

Bu Yahudilerin arasında, Allatini ailesi imparatorluğun Avrupa eyaletlerinin en önemli ve en bilinen sanayici girişimciler grubunu oluşturdu. Un ve ipek dallarında büyük yatırımları olan Allatiniler, servetlerini tarımsal ürünlerin ihracatı temelinde sağlamışlardı. Bu sayede aile, 1857'lere doğru buharlı değirmenler işine atılabildi; birkaç on yıl sonra ailenin kimi üyeleri Selânik'te bir buharlı kiremit fabrikası bile açtılar ve bu fabrikayı 1890'lı yıllarda İtalya'dan getirttikleri makinelerle yenilediler. Allatini ailesi daha önceleri Makedonya bölgelerinin büyük bölümünün tütün ihracatını kentte tekelleştirmişti ve bunun ticaretinin büyük bölümünü kendisi yönetiyordu. 80'li yılların ortalarına doğru, Macar, Amerikalı ve öteki yabancı tüccarlar meydanı işgal etmeye ve yerel şirketlerin yerini almaya başladılar. Allatini şirketi 1895'de, tütün ticaretini finanse etmek için Selânik Ticaret Şirketi Ltd'i kurarak buna karşılık verdi. Bu yeni koz sayesinde Allatini ailesi, Macar firması *Herzog ve ortakları*'nın ardından ikinci sıradaki yerini koruyordu.

Kapancı, Cahiyel ve Bensussan gibi Selânik'in Yahudi tüccarları, 1911'de Navussa'da anonim şirket olarak kurulan büyük yün kumaşı fabrikasını ilk destekleyenler oldular. Öteki Yahudi aileler, Mizrahiler, Fernandezler ve Torresler de Selânik'in sanayi alanındaki yükselişinde önemli bir rol oynadılar. Allatini ailesi önce Fernandezlerle ve Mizrahilerle ortaklık kurdu sonra Torreslerle evlilik bağları içine girdi. Fabrikaları hep çok ortaklıydı. 1908'den sonra Allatiniler daha çok anonim şirketlere doğru yöneldiler.

İşçiler

Geniş bir imalatçı çevresini kucaklayan Selânik, sanayi işçilerinin aşırı yoğunluğu ile sivriliyordu. XX. yüzyılın başında imalât kesiminde 20.000, taşımacılıkta 5.000 çalışanın bulunduğu tahmin ediliyor; bu, Selânik'in o dönemdeki toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 17'sine eşitti (erkek, kadın, çocuk).

İşçiler ve işçilerin çalışma koşulları hakkında bu derece yetersiz bilgiye sahip olmamız şaşırtıcıdır. Fabrika müdürlerinin ve yöneticilerinin büyük bir bölümü, girişimciler tarafından "ithal edilmiş" yabancılardı. 1880 ve 1890'lı yıllarda faal olan iki iplik fabrikasının yöneticilerinin

ikisi de İngiltere'den geliyordu. Selânik'te yerleşik yaşıyorlardı ve yılda 350 sterlin dolaylarında, görece yüksek ücretler alıyorlardı, 1890'ların başında tütün tekeline sahip olan fabrikanın yönetimi ile uğraşan da bir İngiliz'di. Allatini Tuğla Fabrikası'nın üretim müdürleri de İtalyan uyruklu kişilerdi. Daha önceleri, İtalyan yarımadasının bazı sakinleri iplik fabrikalarının büyük çoğunluğunu yönetmek üzere "ithal edilmişlerdi".

İşçilere gelince, çoğunluğu yerel halkın arasından çıkıyordu. Kadın emeği önemli bir rol oynuyordu; daha ucuz olduğu için, mümkün olduğunca ona başvuruluyordu. 1880'li yıllarda, kentin çeşitli iplik fabrikalarında sayıları 800'e ulaşan bütün işçiler Yahudi'ydi (buna karşılık bölgenin geri kalan kesimlerinde Yunanlıydılar; bunun tek istisnası Vodina'nın Bulgarlarıydı). Bu işgücünün dörtte üçü on iki ile on sekiz yaşları arasındaki genç kızlardan oluşuyordu; başlangıç ücretleri aynı fabrikalarda erkek çocuklara ödenen ücretin yarısına bile ulaşmıyordu. Çalışma istisnasız her gün ve bütün yıl boyunca sabah şafakla birlikte başlıyor ve akşamın alacakaranlığında sona eriyordu. Yani iplikçiler ve iplik eğiriciler yazın günde on beş, kışın on saat çalışıyorlardı. Öğle yemeği için on beş dakikalık yemek arası hakkına sahiptiler ama aynı hak kahvaltı için tanınmamıştı. Genç kızlar, kimi zaman yeteri kadar para biriktirdikten sonra fabrikadan ayrılıyorlardı; çoğunlukla evlenineye kadar fabrikada kalıyorlardı. Bu, Selânik'in Yahudi genç kızları açısından, yaklaşık on beş yaşına kadar demek oluyordu.

Allatini Tuğla Fabrikası yaklaşık 200 işçiyi istihdam ediyordu, buna kil bölümündekiler de dahildi; gençler 1912'ye doğru günde 10 kuruş ve ötekiler günde 16-18 kuruş alıyorlardı; büyük çoğunluğu Yunanlı ve Bulgar'dı. Bu hususun altını çizmek gerekir çünkü Ortadoğu ekonomisi hakkında gözlem yapanların çoğu, bir etnik ya da dinî gruba bağlı girişimcilerin sadece aynı etnik gruba bağlı çalışanları işe aldığını ortaya çıkarmaktan keyif duyarlar. Böyle bir âdet, kuşkusuz, özellikle işe girme konularında, bazı avantajlar taşıyordu. Fakat, gördüğümüz gibi, bu uygulamaya her zaman uyulmamıştı. Sahipleri Yahudi olan Allatini Tuğla Fabrikası, bir başka inanca mensup çalışanlara sahip olmayı tercih etti. Yine Yahudilerin sahibi olduğu ve 1912'de yaklaşık 80 işçisine sahip olan Olympos Bira Fabrikası aynı şemayı izledi. Yunanlılar makinelerde çalışıyorlardı, buna karşılık maltçılar, biracılar hatta meyhaneciler Bul-

Olympos bira ve şampanya fabrikası.

gar'dılar. Şişeleme Yahudiler ve Bulgarlar tarafından sağlanıyordu. Selânik'te, ipek fabrikaları 1889'da 450 işçi çalıştırıyorlardı. 1911'de açılan ayakkabı fabrikası, cinsiyeti ve etnik aidiyeti bilinmeyen altmış kadar işçi çalıştırıyordu. Allatini Değirmen İşletmeciliği operasyonun değişik aşamalarında 100 kişi kullanıyordu. Bunlardan 20'si 1912'de değirmenin kendisinde çalışıyordu. Tütünün hazırlanması eskiden beri en büyük işgücü ihtiyacını gerektiriyordu; Selânik'te ayıklama ve paketleme'nin yaklaşık 4000 ile 5000 arasında işçiye, buna karşılık Kavala'daki tütün sektörünün en az 15.000 işçiye ihtiyacı vardı (aynı şekilde İskeçe'deki tütün sektörünün de 5.000 işçiye). Üreticiler tarafından yollanan tütün balyaları bir dizi atölyede açılıyor, yeniden ayıklanıyor, rengine ve kalitesine göre paketleniyordu. İskeçe gibi bazı bölgelerde bu işler özellikle erkekler tarafından yapılırken, Kavala'da iki cins arasında oldukça eşit biçimde bölünmüştü. Selânik'teki atölyelerde büyük çoğunluk kadınlardan oluşuyordu. Bu işgücüne tütün tekelini elinde tutan fabrikadaki sigara imalâtçıları ekleniyordu. Bu fabrikada, 1883'te büyük çoğunluğu Yahudi olan 250 işçi çalışıyordu. 1881'de 15 atölye şefi 300 tütün hazırlayıcısına nezaret ediyordu; bu kişilerin üçte ikisi kadındı ve 270'i kadın-erkek Yahudi'ydi. yüzde 83'ü kadın olan 60 Yu-

nanlı ve Bulgar da, tıpkı 5 Türk nezaretçi gibi, yine bu fabrikada istihdam ediliyorlardı. Günlük çalışma 9 saat sürüyordu ve kadınlar erkeklere göre yüzde 50'den az bir ücret alıyorlardı. Fabrikanın toplam 335 işçisi vardı, bunların yüzde 90'ı Yahudi'ydi.

Çeşitli etkenlerin bir araya gelişi, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Selânik'te, Osmanlı dünyasında daha önce benzeri görülmemiş ücret artışlarına ve işçi militanlığının örgütlenmesine yol açtı. Selânik çalışanları bütün imparatorluğun en bilinçli işçi sınıfını meydana getirdiler. 1896'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda fiyatların genel olarak yükselmesine, 1873'ten beri süren dünya genelindeki buhrandan sonra başlarda oldukça ağır bir tempoda artan ücretlerdeki düzelmeler de eşlik etti. Her şeye rağmen, Selânik'te ücretler, yerel konjonktür nedeniyle, başka yerlere göre daha hızlı tırmandı. Ücretler 1906'da kalifiye olmayan işçiler için 5-8 kuruşa ve uzmanlaşmış erkek işçiler için 15 kuruşa çıkacaktır; kadın ve çocuk işçiler ise ancak 3-8 kuruş alıyorlardı.

1896'dan beri enflasyonun sonuçlarından etkilenen tütün fabrikaları işçileri 1904'de talepler öne sürdüler; onları aynı yıl gösterilerde bulunan kunduracılar izledi; 1906'da işi bırakma sırası Allatini Tuğla Fabrikası'nın çalışanlarına gelmişti. Her türden fabrikanın hızla çoğalması işçilerin avantajına idi; nitekim işverenler kısa sürede ücretleri yükseltmek zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar. Bu konuda ayrıntılı bilgilere sahip değiliz fakat apaçık anlaşıldığı gibi, işçiler kendilerine önerilen ücrete göre bir fabrikadan ötekine gidiyorlardı. Yüzyılın sonunda uluslararası talep ve tütün fiyatı tam bir yükseliş içindeyken, yerel sanayi öteki dallara göre çok daha yüksek ücretler ödeyebilme gücünü buluyordu. Öte yandan pamuk ipliği ve ipek fabrikaları gerileDi; çünkü bu girişimler işçileri çekebilecek ve tutabilecek yeterli bir ücret düzeyine ulaşamamışlardı. Ücretlerdeki artışa yol açan tütün üretimindeki ve ihracatındaki hızlı artış, Selânik'teki militan eğilimlerin örgütlenmesinde belirleyici bir rol oynadı.

2. Meşrutiyet Hükümetini getiren 1908 Temmuzu'ndaki Jön Türk Devrimi, Osmanlı çalışanlarına yeni olanaklar sundu. İzleyen haftalar, ücret artışları için yapılan yüzlerce greve şahit oldular, bu ise Osmanlı hükümetinin vakit geçirmeden baskıcı önlemlere başvurmasına yol açtı. İmparatorluktaki her ücretli kategorisi fiilen çalkantının içine sü-

rüklenmişti: Tekstil işçileri, garsonlar, berberler, demiryolu işçileri, mağaza ve eczane çalışanları; yükçüler de onlara katıldı. Hepsi daha yüksek ücret talebinde bulundular ve bunu elde ettiler. Olympos Birahanesi'nde kalifiye olmayan işçilerin ücreti önce 7-8 kuruştan 11 kuruşa, grevlerden sonra 12 kuruşa yükseldi. Allatini değirmeninin işçileri, 1909'da, iki aylık kapatmadan sonra, 10-11 kuruştan 15 kuruşa kadar yükselen dolgun artışlar kopardılar. 1913'e doğru Selânik'te kadın işgücünün ortalama ücreti 7 kuruşa ulaşacaktır; bu 1906'daki asgari ücretin iki katından fazladır.

Aynı şekilde, Selânik'teki işçilerin durumu da XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başındaki büyük gelişmeden, Osmanlı uyruklarının göçünden etkilendi. Bu göç olayı, bir bölümüyle, Sicilyalıları, İtalyanları ve Yunanlıları Yeni Dünya'ya gitmek üzere gemilere binmeye iten, Akdeniz Havzası'nın bütününe özgü ortak bir göç dalgasının içinde yer aldı. Öte yandan Osmanlı topraklarındaki dışarıya göç, imparatorluk uyruklu Hıristiyanları (ve Yahudileri) ilk kez gerçek anlamda askerlik hizmetine tâbi tutan Jön Türklerce başlatılan zorunlu askerlik düzenlemesiyle teşvik edildi. Rum olsun, Ermeni olsun, Lübnanlı olsun, Osmanlı Hıristiyanları'ndan geniş bir yelpaze, askerliğe yakayı kaptırmamak için, imparatorluğun uzağındaki yerlere kaçtılar. Selânik geçmişte işçi fazlasına sahipken, birdenbire bir kıtlıkla karşı karşıya kaldı. Oysa bu kıtlık, tam bir büyüme içindeki tütün sanayiinin ihtiyaçları tarafından olsa olsa daha da şiddetlendirilebilirdi.

Bütün bunlar, Selânik çalışanlarının güçlü durumda olduklarını açıklıyor. Çalışanların hareketi 1908 devriminden önce başladı ve onun arkasından olağanüstü bir güç kazandı; çalışanlar, taleplerini dile getirmek için sendikalarda ve birliklerde bir araya geldiler. 1910'a doğru önemli birlikler, tütün işçilerini, iplikçileri, hamalları, Selânik-Manastır hattındaki demiryolu işçilerini kapsıyordu; marangozların, kenevir dokumacılarının, garsonların, kunduracıların ve sigara kağıdı yapımcılarının birlikleri ise oluşum halindeydi.

Bu örgütlerin epeycesi sınıf temelinde kurulmamıştı. Bu nedenle, Yahudi marangozların başında atölyelerin mal sahipleri bulunurken, bir doktor Yunanlı terzileri yönetiyordu. Ulusal karakterdeki sürtüşmeler grupların büyük çoğunluğunun eylemlerine bulaşıyor ve böylece

sınıfın birliğini ve çalışanların dayanışmasını engelliyordu. İmparatorlukta yaşayan Rumlar açısından, ulusal sorun tartışılmaz bir biçimde toplumsal kaygıların önüne geçti.

Selânik bu arada, Osmanlı dünyasında ulusal farklılıkları aşmak için gerçekleştirilen ve meyva veren pek çok çabanın merkezi haline geldi ve dikkat çekici örgütler burada kuruldu. İşçilerin yeniden örgütlenmelerinin güçlü bütünlüğü ve sosyalizmin bu kentte ulaştığı vakitsiz gelişme, kısmen, olağanüstü elverişli yerel konjonktürün sonucudur. Bu elverişli konjonktür kapsamlı bir sınai büyümenin ve dış göçün neden olduğu bir işgücü yetersizliği ile çakışan tütün sanayiinin yükselişinin sağladığı ücret artışlarıdır. Selânik işçi hareketinin karakteri, Osmanlı devletinin, çeşitli dinî cemaatlerin ve "*Alliance Israélite Universelle*"in programlarının çabalarının ürünü olan görece yüksek eğitim seviyesiyle de açıklanabilir. Sonuçta, işçi militanlığının yoğunluğu, kentin konumuna ve iletişim kanalları içindeki merkezî rolüne, Batı Avrupa ve çeşitli Balkan ülkeleriyle bağlantılarına isnat edilebilirdi. Kusursuz bir demiryolu ağı kenti Bulgaristan'a ve Bulgaristan'dan yayılan fikir akımlarına, Avusturya-Macaristan'dan, Almanya'dan, kuzeyden ve Batı'dan gelen güçlü bir sosyal-demokrat geleneğe bağlıyordu. İlerici fikirler Osmanlı dünyasına Selânik üzerinden girmiştir.[1]

1 Kaynaklar: İngiltere, Fransa ve Almanya konsoloslarının raporlarında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun *Selânik Vilayeti Salnameleri*'nde de zengin ayrıntılara ulaşılabilir.

Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu

Paul Dumont

Sanayileşen Selânik, kentte bir işçi hareketinin gelişimine tanık olur. Sofya'dan gelen sosyalizm, burada, başlıca ifade aracını, Sefarad dizgici Abraham Benaroya'nın Sosyalist İşçi Federasyonu'nda bulur, onun aracılığıyla kök salar. Fakat yeni doğan bu akımın başından, bir sürü engel ve tuzak eksik olmaz.

Balayları çoğunlukla kısa sürer. Selânik'te, Jön Türk Devrimi'nin yol açtığı toplu sarhoşluğun sonunun gelmesi fazla gecikmeyecektir. 1908 Temmuzu'nun son günlerindeki büyük kucaklaşmalar ve coşkulu kardeşçe ilişkiler yerini, ağustosun ilk haftasından itibaren, bir toplumsal mücadele havasına bırakır. Yani, söylevlerden, kentin ileri gelenlerinin heyecanlı beyanatlarından, geçit törenlerinden sonra kamuoyu faaliyet görmek istemektedir. Halka barış ve refah vaat edilmiştir; halk ise atölyelerdeki ve fabrikalardaki çalışma süresinin azaltılmasını istemektedir; kamuoyuna, evrensel mutluluk simgesinin altında göz kamaştıran bir gelecek vaat edilir; o, ücret artışları talep etmektedir; halka İttihat ve Terakki'nin erdemleri övülmüştür, o ise daha iyi çalışma koşulları ve dernek kurma hakkı talep etmektedir.

Emekçi kesimlerin kıpırdandıkları yer sadece Makedonya'nın başkenti değildir. Hararet İstanbul'da, İzmir'de, Beyrut'ta, Karadeniz limanlarında da yükselir ve buralarda homurtular çoğu kez grevlerle son bulur. Bununla birlikte, Jön Türk devriminin beşiği Selânik'te mayalanma, başka yerlere kıyasla, daha kapsamlı bir niteliğe bürünür, işçi hoşnutsuzluğu bir yağ lekesi gibi büyür. Özellikle, ajitatörler hazır ve nâzırdır; kabına sığmayan Bulgar sosyalizmi ekolünün anlayışıyla eğitilmiş bu kişiler, "kitleleri" örgütlemek ve kendiliğinden patlak veren ayaklanmalara doktriner bir temel kazandırmak için koşullardan yararlanmakta kararlı görünürler.

Elverişli Bir Zemin

Olaylar, birkaç gün boyunca liman faaliyetlerini tümüyle felce uğratan liman işçilerinin grevi ile başladı. Sonra, çok kısa bir süre içinde herkes olaydaki yerini aldı: Telgrafçılar, tütün işleme atölyelerinin işçileri, basım işçileri, marangozlar, terziler, fırıncılar, kunduracılar, tramvay çalışanları, Büyük Allatini Fabrikası'nın tuğlacıları ve kiremitçileri, Olympos Bira Fabrikası'nın 120 işçisi, sabun fabrikalarının, pastanelerin işçileri ve Orosdi-Back mağazasının komileri, Benforado atölyesinin tenekecileri... Selânik gazeteleri birkaç günlük bir süre içinde, yirmiden fazla işbırakma sayacaktır. Bu işbırakmalar değişik yoğunluktadır. Ücret artışı umudu içinde işbırakanların sayısı Benforado'da 22 kişidir; buna karşılık Selânik-Dedeağaç demiryolu hattındaki ve Allatini işletmelerindeki grevcilerin sayıları binlerle ifade edilmektedir. Fakat en gözalıcı hareket, belki de kahve ve lokanta garsonlarının hareketidir. Bunlar 10 Eylül 1908 günü greve gittiklerinde, kentin kalbi sanki durmuş gibiydi. Yüzlerce meyhanesinden, kafesinden, kabaresinden, içki satan yerinden yoksun kalan Selânik, Selânik olmaktan çıkmıştır. Tavernaların inik perdeleri, yarıya kadar indirilmiş bayraklar gibidir.

Selânik greve gidiyorsa, bunun nedeni, en azından işin başında, grevin kazanç sağlamasıdır. İşçiler, davalarına destek sağlamak için işi durdurmakla, kentte, kortejin başında çalgıların ve pankartların yer aldığı geçit törenleri düzenlemekle yetinmezler; İttihat ve Terakki üyeleri ile temasa geçerler, inatla pazarlık ederler, tehditlerle uzlaşmalar birbirine karışır. Selânikli patronlar işçi talepleriyle ilk kez karşı karşıya geliyor değildir. Kent, XIX. yüzyılın son yıllarından itibaren yer yer karışıklıklara tanık olmuştu. Fakat bu kez karşı çıkanlar, devrimin sarhoşluğunun da etkisiyle, olağanüstü kavgacı davranırlar. Bu durumda, yükselen hareket karşısında, ağırlıkları atmaktan başka çare yoktur. Verilen ücret artışları bazı işletmelerde yüzde 25'e ulaşacaktır. Vaatler sağnak gibi yağacaktır: grev sırasında ücret ödemeleri, yılda iki hafta tatil, işten çıkarma durumunda tazminat ödenmesi, günlük çalışma süresinin kısıltılması...

Bu, sürüp gidemezdi. Çok kısa bir süre sonra, mahvolduk çığlıkları

atan işletme sahipleri, Selânik piyasasının batacağı korkusunu yaymaya başladılar. Önceleri işçilerden yana olan İttihat ve Terakki kısa bir süre sonra aşırılıkları kınamaya ve onları ılımlı davranmaya çağırmaya koyuldu. Talepler öne süren ilk hareketler başarı kazanmıştı. Eylül sonundan itibaren, başarısızlıklar başarısızlıkları izledi ve yenilginin ve aşağılanmanın acı tadını almayı öğrenen grevcilerin sayısı giderek arttı. Yerel burjuvazinin gazeteleri ve Jön Türk yöneticiler, işçilerin yaralarına merhem olmak için çaba gösterdiler: "işlerinizi ele alınız" dediler onlara, "yardımlaşma sandıkları kurunuz, para toplayınız, geleceğiniz sadece ve sadece yardımlaşma gücünüze bağlıdır". Kahveleri, halka açık çay bahçelerini, atölye toplantılarını dolaşan İttihat ve Terakki konferansçılarının, gazetecilerin ve pek çok insanseverin ağzında artık başka laf yoktu.

Sosyalizm Selânik'e tedrici olarak işte böyle bir ortamda yerleşecektir. Gerçekten de, bu doktrinin Balkanlar'da sayıları giderek artan yandaşlarının bu durumdan yararlanmanın yollarını aramamaları olanaklı mıydı? Aralık kapıyı açıp içeriye girmekten kendilerini neden yoksun bırakacaklardı? 1908 Ağustosu'nun sonlarından itibaren, tütün imalât işçileri, Sofya'daki *Rabotniceski Vestnik*'in (İşçilerin Gazetesi) alelacele devrimci fikirlerin yayılmasına adanmış bir örgüt olarak takdim ettiği bir sendika kurarlar. Birkaç gün sonra, Bulgar Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin militanları -aralarında özellikle Nikola Risev, Emerich Fiala, Dimitar Tochev, İvan Pockov ve Nikola Kasabov gibi adlar dikkati çekiyordu-, üyelerinin hemen hepsinin yerinde duramayan dizgicilik mesleğine mensup olduğu bir düşünce grubundan kaynaklanan "karışık bir sendika" kurma girişiminde bulunurlar. Yapacak çok iş vardır. Bu çekirdek, ayakları üzerinde durur durmaz iddialı bir halka açık konferanslar programı başlattı. Buna paralel olarak, örgütün militanları sosyalist literatürün yayılması işine kendilerini adadılar. Sofya'da basılan *Halkın Kızıl Takvimi* "best-seller" oldu ve Makedonya'da birkaç ay içinde yüzlercesi satıldı.

Ama o dönemin Balkanları'nda, bir sosyalist örgütün, hemen anında rakip bir fraksiyon ortaya çıkmadan, ortaya çıkması mümkün olabilir miydi? Sofya'da öteki grupçukların yanı sıra, iki büyük eğilim, "genişler" ve "darlar", aralarında işçilerin izlemesi gereken yolun kavgasını

yaparlar. Selânik'in bunun dışında kalabilmesi ne mümkündür. Makedonya'nın başkentinde N. Rusev ve yoldaşları, Ortodoks Marksizm'in renklerini taşıyan "dar" sosyalizmin sözcüleridirler. Anarko-liberalizmden çıkan bir başka grup neredeyse kendiliğinden oluşacaktır. Ötekilerin yanı sıra Nikola Harlakov, Pavel Delidarev ve Angel Tomov gibi adların yer aldığı liderler listesinin de ortaya koyduğu gibi, bu grupta Bulgarlar çoğunluktadır. Fakat yeni örgüt, Vidin doğumlu, eski öğretmen, genç bir dizgici tarafından yönlendirilen bir Sefarad sosyalist incelemeler grubunda bir araya gelen birkaç Yahudi'yi de içine alır. Jön Türk devriminin hemen ertesinde Selânik'e varan bu genç adama, çevresinde ilk sempatizanlar grubunu oluşturması için birkaç hafta yeter.

İstisnai gelişme, "anarko-liberaller ve "darlar" uzlaşma bayrağını açarak işe koyulurlar ve ekimin ilk günlerinde N.Rusev'in sekreter olarak görev yaptığı bir birleşik grup kurarlar. Bununla birlikte sosyalist Bulgar basını çok kısa bir süre sonra fırtınayı öngörebilecek duruma gelecektir: "Kara bulutlar ufukta belirdi ve şiddetli bir fırtına haberini veriyor. P. Delidarev'in, A. Benaroya'nın ve hempalarının tutumları hoşgörülemez hale gelmiştir. Yoldaşlarımız birliğin zemininin giderek kayganlaştığını gayet iyi biliyorlar." Martın ortalarına doğru kopma gerçekleşir. Balkan sosyalizminin seyir defteri, bir anlaşmazlıkla biraz daha kabarır.

Çatışmanın nedeni nedir? Bu konuda Sofya'da yayımlanan *Rabotniçevska Iskra*'ya (İşçi Kıvılcımı) "dar" parti yanlısı Vasil Glavinov tarafından yapılan açıklamalar çok belli belirsizdir: "işçileri kendi kişisel çıkarları için kullanmak" isteyen kişiler tarafından grubun düzeni bozulur. Daha açık bir ifadeyle, kitlesi tümüyle Yahudilerden oluşan bir "işçi kulübü"nün kurulmasının olayın patlak vermesine yol açtığı anlaşılıyor. Abraham Benaroya daha sonra, *Anılar*'ında, bu kulübün Egnatia caddesindeki bir Arnavut lokantasının üzerinde bulunduğunu ve başlarda otuz kadar üyeye sahip olduğunu belirtecektir: birkaç dizgici, tütün işleme atölyelerinden beş altı işçi, kimi mağaza çalışanları ve aralarından birinin, Abraham Hasson'un dümen suyunda oraya gelen yarım düzine kadar terzi. Yeni örgüt, mütevazı olmasına rağmen, grubun tüm belgelerinin üzerine gururla basılan bir ambleme bile sahipti: çekiç tutan bir işçi eli.

Selânik halkı, bu çekiçli eli 1 Mayıs 1909'dan itibaren tanımaya

başlayacaktır. Selânikliler, o gün, şaşkınlık içinde kentin tarihindeki ilk kitlesel işçi gösterisini izleyeceklerdir. Kızıl bayraklar, flamalar, mızıka takımı... Sosyalistler, bu vesile dolayısıyla aralarındaki ayrılıkların dile getirilmesine izin vermemeyi ve çevrelerindeki bütün militanları seferber etmeyi başardıkları için, görünüm daha da çarpıcı hale gelecektir. Kalabalığın içinde Bulgarlar, Yunanlılar, Türkler ve özellikle çok sayıda Yahudi vardır. Benaroya ve adamlarının mevzi kazanmayı sürdürdükleri apaçık ortadadır.

Bununla birlikte, şenlik başarılı geçmiş olsa bile, söz konusu olan bir genel provadan başka bir şey değildir. Bir ay sonra, 19 Haziran'da Selânik İşçiler Birliği'nin -Benaroya'nın grubu geçici olarak kendine bu adı takmıştı- ve öteki çeşitli örgütlerin çağrısı üzerine altı binden fazla kişi Selânik'te yürüyecektir. Sıralar halindeki göstericiler, rengârenk bayrakları rüzgârda dalgalandırarak rıhtımı ve Egnatia Caddesi'ni bir ucundan öteki ucuna kadar kadar katettikten sonra, Selimiye Caddesi'nde, limanın büyük binalarının önünde biriktiler. Amaçları, Osmanlı hükümetinin grev hakkını ve sendikal özgürlükleri sınırlamayı hedefleyen bir yasa tasarısını protesto etmekti. 20 temmuz Tarihli *Le Journal de Salonique*'e göre miting, sigara kağıdı fabrikalarının işçilerini, sabuncuları, mağazaların çalışanlarını ve komilerini, dizgicileri, marangozları, kunduracıları, hamalları, tütün işleme işçilerini, Doğu Demiryolları'nın çalışanlarını, tramvay şirketinin çalışanlarını, havagazı şirketinin çalışanlarını, terzileri, yani sonuçta Selânik proletaryasının önemli bir bölümünü bir araya getirdi. Bu öyle bir başarıydı ki, Benaroya ve yardımcısı A. Hasson, gösteriyi izleyen gün, hiç vakit geçirmeden, Selânik'te daha önce görülmemiş bir olayın meydana geldiğini ve bu kentin işçiler derneğinin, Bulgar sosyalist grubu ile ilişki halinde Enternasyonal'in Osmanlı seksiyonu olarak ortaya çıkmak istediğini merkezi Brüksel'de bulunan II. Enternasyonal Bürosuna bildirmek üzere, kaleme sarılacaklardır.

Sosyalist İşçi Federasyonu

Bu ilk mektup, Sosyalist Enternasyonal Bürosu'nun genel sekreteri Camille Huysman'a, Selânik'te olan bitenden haberdar olma olanağı-

nı sağlayacak uzun bir mektuplaşmanın başlangıç noktasını oluşturur. Ve Tanrı şahittir ki bu kentte durum hızla gelişir! İşçiler Derneği kendisini ağustosun ortasından itibaren yeni bir etiket altında, Sosyalist İşçi Federasyonu diye takdim eder. Aynı sıralarda, Beş Çınar bahçesinde düzenlenen bir "uluslararası büyük işçi kermesi", 6000 giriş biletinin satılması sayesinde dört dilde (İspanyol Yahudicesi, Yunanca, Türkçe ve Bulgarca) yayın yapacak olan bir organın yayımlanmasına hizmet edecek olan 100 altın liranın toplanmasını mümkün kılar. *Le Journal de Lavorador, Efimeris tou Ergatou, Amele Gazetesi, Rabotniçeski Vestnik,* "işçi gazetesi" demenin dört farklı biçimidir. Benaroya ve yoldaşlarının açtıkları yelkenlere rüzgâr dolar. Selânik işçileri mücadeleciliklerini grevden greve atılarak gösterirler; sosyalizmin ilkelerine bağlı olduklarını öne süren yeni sendikalar kurulur; aradan fazla bir süre geçmeden, ortak bir platform geliştirmek amacıyla, İstanbul ve İzmir'de oluşmakta olan öteki militan gruplarla temasa geçme gündeme gelir.

Bundan böyle örgütü kastedecek olan federasyon teriminin seçimi rastlantısal olmamıştır. Gerçekten de hareketin yöneticilerinin taşıdıkları görüş, nihai amaç olarak birleşik bir parti inşa etmek olmakla birlikte, özellikle genel olarak "ulusal" temelde örgütlenmiş dağınık gruplara, yanyana bulunma ve bir tür birliğin bünyesinde işbirliği yapma olanağını sunmak olmuştu. Benaroya, Temmuz 1910 tarihini taşıyan uzun raporunda, işte bunu açıklamaktadır:

> "... Osmanlı milleti, aynı topraklarda yaşayan ve her biri farklı bir dile, kültüre, edebiyata, âdetlere ve özelliklere sahip birçok milliyetten oluşmaktadır. Bu etnik, dilsel nedenlerle, bütün milliyetlerin kendi dilini ve kültürünü terk etmeden katılabilecekleri bir örgüt oluşturmanın tercihe şayan olduğunu düşündük. Dahası, herkes bir yandan aynı ideal için, sosyalizm ideali için çalışırken, kendi kültürünü ve kendi bağımsız varlığını geliştirebilecektir..."

Fikir parlak görünmektedir ve Federasyon bunun meyvalarını toplamakta gecikmez. Bundan böyle örgütün içinde açık ara ile çoğunluğu elinde tutan Yahudi unsura ve sayısal bakımdan daha az olmakla

birlikte çok faal olan Bulgar unsura, 1909 Ağustosu'ndan itibaren *Amele Gazetesi*'nin yazı işleri müdürü Rasim Hikmet tarafından yönetilen küçük bir Müslüman çekirdek ve sözcülerinden biri olan I. Gazis tarafından yayımlanan *Efimeris tou Ergatou*'yu çıkartan bir Yunan grupçuğu eklenir. Kısa bir süre sonra, Makedonya İç Devrimci Örgütü'den (Organisation Revolutionnaire İnterieure de Macedonie / ORİM) çıkan ve Osmanlı parlamentosunda, Balkan sosyalizminin en gözde sözcülerinden biri olan Dimitar Vlahov tarafından temsil edilen Ulusal Federatif Parti'nin sol kanadı da Selânik'in bulanık, ne olduğu tam belli olmayan saflarında gelip yerini alacaktır. Öte yandan Federasyon giderek bir "muhabir" şebekesi ile güçlenecek ve Federasyon'un Sırp Sosyalist Parti'si, İstanbul'daki Rum Sosyalist merkezi, Filistin'deki *Sion İşçileri* ile ve Osmanlı topraklarında bulunan belli başlı iki devrimci Ermeni hareketiyle, *Taşnaksutyon* ve *Hınçakyan* ile dostça ilişkiler kurduğu görülecektir.

Benaroya'nın örgütünün temeli büyümeye devam etse de, yöneticiler, Balkan sosyalizminin bölünme adındaki kronik hastalığıyla düzenli aralarla yüzyüze gelmek zorundadırlar. Bu açıdan en ciddi buhran, 1909 kasımında Bulgar militanların kitle halinde ayrılmaları ile son bulacak olandır. Bir önceki yılın sonbaharında bir ilk kopma daha o zaman, yani Federasyon kurulmadan önce meydana gelmişti. Şimdiki durumda, söz konusu olan tam bir boşanmadır.

Bir kez daha, çatışmanın kökeninin saptanması güç bir sorun gibi görünüyor. Kuşkusuz Vasil Glavinov'un imzasını taşıyan *Rabotniçeska Iskra*'nın kınamaları ipucu olarak değerlendirilebilir: "Yerel Musevi komitesi, mevki düşkünü kimi Bulgar sosyalistler'le uyum içinde, işçi-karşıtı ve küçük burjuva bir siyaset izlemektedir ve bu, örgütü düşmanımız burjuvaziye doğru itmektedir... Federasyon sosyalist eğitimi ihmal etmekte ve yerel birimlerini, zaten yetersiz olan işçi bilincinin tümüyle karardığı meyhanelere dönüştürmektedir..." Fakat bütün bunlar çok belli belirsiz kalmaktadır. Benaroya *Anılar*'ında bölünmenin İspanyol adaletinin ölüme mahkûm ettiği ve cezası Ekim 1909'da infaz edilen devrimci Katalan Francisco Ferrer'in anısına düzenlenen büyük bir gösterinin ardından meydana geldiğini anlatacaktır. Görünüşe bakılırsa, Bulgar sosyal-demokratlarının içlerine sindirmeyi başarama-

dıkları şey, bu vesile dolayısıyla Musevi işçi sendikalarının Selânik sokaklarında "burjuvazinin temsilcilerinin" özellikle de masonların yanında yürümeleri olmuştur.

Bulgar militanları tarafından terk edilen Federasyon bundan böyle net bir renge kavuşur. Musevileşir; bünyesinde Yunan ve Türk sempatizanlar olsa da, Dimitar Vlahov'un Ulusal Federatif Partisi ona bir miktar Slav kanı şırınga etmiş olsa da, yüzde yüz Musevileşir. Dört dilde yayın yapan bir basın tecrübesi ancak birkaç ay sürmüştür. Benaroya, bir süre sonra gazetelerini ve broşürlerini salt Judeo İspanyolca yayımlayacaktır. Bütün başkan yardımcıları -Alberto Arditti, Abraham Hasson, David Recanati, Josef Hazan, Saul Nahum- Musevi cemaatine mensuptur. Ve nihayet, örgüt vurucu gücünü, yalnızca Yahudi sendikalara özellikle de tütün işleme sendikasına borçludur. Benaroya, Sosyalist Enternasyonal'in bürosuna yazdığı mektuplarda, örgütün federal düşünceye bağlı kaldığını vurgulamakla birlikte, elindeki gücü Selânik'in Yahudi proletaryasının oluşturduğunu kabul etmekten geri durmayacaktır.

Tepki

Federasyon, pratikte salt Yahudi unsura indirgenmiş olsa da, beş altı bin destekçiye sahip olmakla övünür. Onun karşısında yer alan Bulgar sosyal-demokrat grup en fazla otuz kadar üyeyi bir araya getirmektedir. Fakat söz konusu olan kişiler, Yunanca'ya ve İspanyol-Yahudicesi'ne çevrilen "işçi vaazları"nın binlerce örneğini yayan ateşli militanlardır. Kağıt üzerinde işler yolunda görünür. Fakat gerçek odur ki, 1909'un sonundan itibaren her iki taraf da pek parlak durumda değildirler. Nisanda bir karşı-devrim girişimi tarafından şiddetle sarsılan Jön Türk hükümeti, birbirini izleyen darbelerle, işçi örgütlerine hiçbir manevra alanı bırakmayan baskıcı bir sistemi yürürlüğe sokar. Yeni rejimin ilk sarhoşluk anlarında büyük bir heyecanla vaat edilen basın özgürlüğü mü? 1909 Temmuzu'nda yürürlüğe giren "Basın ve Yayın Kuruluşları Hakkındaki Yasa" ile üzerine sünger çekilir. Grev hakkı mı? Kamu kuruluşlarındaki ücretlilere iş bırakmayı yasaklayan yasa ile hissedilir ölçüde sınırlandırılır. Dernek kurma hakkı mı? Osmanlı milletinin bü-

tünlüğünü koruma gerekçesi ile kırpılır. Bu koşullarda sosyalistlerin boyunlarını büküp, daha iyi günlerin gelmesini beklemekten başka yapabilecekleri bir şey yoktur.

Bu arada, darbelere göğüs germek gerekmektedir. Ülkede esen gericilik rüzgârına rağmen, Selânik'te hâlâ greve gidecek kadar cesur işçiler vardır. Zamansız bir cesarettir bu. Osmanlı yetkililerinin desteği ile, lokavtlar, toplu işten çıkarmalar birbirini izler. İnat eden Yahudi Tütün İşleme İşçileri Sendikası, eyleme devam eder. Sendikanın lokalleri kapatılır, yöneticileri mahkemeye sevkedilir ve bütün bu gürültü-patırtıdan sorumlu görülen Benaroya, birkaç gün hapiste kalır.

1 Mayıs 1910 çok üzücü geçecektir! "Yahudi komitesi"ne giderek daha karşı hale gelen Bulgar "darlar", bayramı bürolarında kapalı kapıların ardında kutlayacaklardır. Federasyona gelince, bu vesile dolayısıyla baştan sona kırmızı mürekkeple basılmış bir gazeteyi yayımlama külfetini göze almış olsa da, genel grev çağrısını duyurmayı başaramayacaktır. Bu günle ilgili avutucu tek husus, Balkan sosyalizminin büyük düşünce ustalarından biri olan Christian Rakovsky'nin Selânik'e gelmeyi kabul etmiş oluşudur. Rakovsky, önce Özgürlük Meydanı'nda, sonra Kristal Kafe'nin kapalı mekânında Balkan Konfederasyonu ve işçi sınıfı hakkında Fransızca ve Bulgarca heyecanlı bir konferans verir. Benaroya'ya inanmak gerekirse, olay müthiş bir yankı yaratır ve böyle bir şeye ihtiyaç duyan Federasyon durumunu yeniden düzeltir.

1910 yılının sonlarına doğru, Selânik'ten Sosyalist Enternasyonal'in bürosuna ulaşan haberler daha da uyarıcı olacaktır. Federasyon'un Paris'teki temsilcisi Saül Nahum'un kaleminden çıkan satırlar "Jön Türk hareketi ikiyüzlü ve sinsi bir kıyıcılığa teslim oluyor" diye yazar. Selânik'teki örgütün lokalleri idari kararlarla kapatılır. Benaroya bir kez daha hapse atılır, militanlar çeşitli baskılara maruz kalırlar. İstanbul'da durum daha iyi değildi. Bir grup yayıncı tarafından birkaç ay önce kurulan Osmanlı Sosyalist Partisi bu kentte faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmış ve gazetesi *İştirak* yayımını durdurmuştur.

Bu son derece zor dönemde, bu vesile dolayısıyla tuhaf bir biçimde uzlaşan Bulgar sosyal-demokratlar ve Federasyon'un yöneticileri, birleşik bir partinin kurulması amacıyla, "Türkiye'deki sosyalist örgütler konferansı" toplanması girişimini başlatacaklardır. 1911 Ocağı'nın

başlarında, Osmanlı sosyalizminin geleceğini tartışmak üzere otuz kadar kişi bir araya gelecektir. Delegelerin çoğu Selânikli'dir ya da Makedonya ardalanından gelen militanlardır. Bununla birlikte aralarından ikisi "dışardan gelenler"dir. İstanbul Rum sosyalist çevresinin temsilcisi Papadopulos ve Sırp sosyal-demokrat partisi adına katılan Pavloviç. Toplantıya katılanlar, başlangıçta, "Osmanlı proletaryasının gericiliğe karşı mücadelesi"ne destek talep etmek üzere Sosyalist Enternasyonal'e dokunaklı bir çağrı yollayacaktır. Aynı biçimde, kapanış sırasında da, çeşitli önergeleri kaleme alanlar, "Avrupalı kapitalistler tarafından yürütülen sömürgeci fetih siyasetini" kınamak ve işçi sınıfını Enternasyonal'in değneği altında birliğe çağırmak üzere uygun kelimeleri bulup çıkarmayı bileceklerdir. Bununla birlikte, görüş birliğinin sağlandığı bu anlar dışında, Kongre'nin oldukça kötü geçtiği, Selânikli rakip iki örgütün, bir kez daha, aralarındaki farkları sayıp dökmeyi ihmal etmedikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç ise sıfıra yakın, herhalukârda Federasyon yöneticilerinin Sosyalist Enternasyonal'in bürosu ile yazışmalarında bu soruna geri dönmemenin daha iyi olacağı değerlendirmesine yol açacak ölçüde zayıf olmuştur. Türkiye Birleşik Sosyalist Partisi kurulamayacaktır. Osmanlı hükümeti, Selânik'ten yükselen kışkırtıcı uluslararası dayanışma çağrılarının kendisini aşağılamasına izin vermeyecektir. Grup çatışmaları daha da şiddetlenecektir.

Ne olursa olsun! Yeni doğan Osmanlı sosyalizminin karşılaştığı bütün başarısızlıklara rağmen, Federasyon, 1 Mayıs 1911'de sosyalist Bulgar grubu ile bağlantı halinde, Selânik'in o güne kadar görmediği bir kitle gösterisi düzenlemekte tereddüt etmeyecektir. Birkaç gün sonra Camille Huysmans'a yönelen heyecanlı raporda "Federasyonumuzun çağrısına on dörtten fazla sendika yanıt verdi" satırlarını okuyoruz.

> "Sendikalı olmayan pek çok işçi de hareket içinde yer aldı. Ağır işçilerin -arabacılar, mavnacılar, iskele hamalları ve liman işçileri- işi tatil etmeleri üzerine, kentimizde her türlü hareket durduruldu, bu ise patronların çoğunu mağazalarını kapatmaya ve yalnızca seyirci gibi olsa da, şenliğimize katılmaya zorladı. Sabah, kentimizin büyük bir kahvesinde bir

toplantı yaptık... Öğleden sonra büyük bir gösteri oldu. Yedi sekiz yaşındaki bin kadar işçi, başta bando olmak üzere, sendikalı işçilerden ve pek çok sendikasız işçiden oluşan uçsuz bucaksız bir kortejin en önünde yürüyorlardı. Nüfusumuzu oluşturan çeşitli milliyetler temsil edilmişti, bu ise büyük bir etki yarattı. Kortej kentimizin belli başlı sokaklarından geçti, en işlek yerlerde durdu... Yoldaşımız milletvekili Vlahov, Özgürlük Meydanı'nda 20.000 kişilik bir kalabalık önünde parlak bir konuşma yaptı."

Özgürlük Meydanı'nda yirmi bin gösterici! 1909'daki büyük geçit törenlerinden üç kez daha büyük bir kalabalık! Sosyalist Enternasyonal'in genel sekreteri, bu yüceltici öykü ona ulaştığında, Selânik'in proletarya davasının kesin bir biçimde kazanılmış olduğunu kendi kendine söylemiş olmalıdır. Federasyon da hayatından bir o kadar memnun olmalı ki, birkaç aydan beri *La Solidaridad Ovradera* (İşçi Dayanışması) adlı yeni bir gazete yayımlar ve bu gazetenin tirajı daha o günlerde 3.000'e ulaşır. Bu, sosyalist fikirlerin Selânik halkınca iyi karşılandığının yeterli kanıtı sayılamaz mı?

Bununla birlikte, hareketin yöneticileri iyimserlik dolu yazışmaları artırmış olsalar da, kötü haberler vermekten de geri durmazlar. Sosyalist Enternasyonal Bürosu ile mektuplaşmaları, uzun süreli keyiflenmelerle büyük üzüntüler arasında gidip gelir.

3 Haziran 1911: Salıverilmiş olan Benaroya yeniden tutuklandı ve bir yargılama yapılmadan Sırbistan'a sürüldü; öteki dört militan da onunla aynı kaderi paylaştı.

10 Temmuz 1911: Selânik'teki yoldaşlara karşı alınmış olan önlemlerin kaldırılmasını sağlamak için Osmanlı hükümeti nezdinde yapılan girişimler hiçbir sonuç vermedi; acaba masonların müdahalesini sağlamak mı gerekecek?

18 Temmuz 1911: Bir tütün işçileri kongresi sekiz gün boyunca Kavala'da toplandı; burada Osmanlı Tütün Sendikaları Merkez Komitesi'nin kurulması kararlaştırıldı; Dimitar Vlahov burada dört bin kişinin önünde bir söylev verdi.

5 Ekim 1911: İtalya'nın Trablusgarp'a çıkartma yapmasını protesto

etmek için Selânik'te bir gösteri yapılması planlanmıştı fakat Federasyon bu projeye veda etmek zorunda kaldı.

4 Kasım 1911: Savaşa karşı görkemli bir miting Selânik'te yapıldı. Mitingde 8000 gösterici Avrupalı güçlerin emperyalist politikalarını kınadı ve bir Balkan Konfederasyonu'nun gerekliliğini ilan etti.

18 Kasım 1911: İstanbul'daki Müslüman sosyalist yöneticiler tutuklandı ve sürgüne yollandı.

22 Şubat 1912: Yasama seçimlerine katılmak üzere Sırbistan'dan dönen Benaroya, anında tutuklandı.

12 Mart 1912: Federasyon seçimlere ortak bir programla katılmak üzere devrimci Ermeni partileriyle bir anlaşma imzaladı.

31 Mart 1912: Federasyonun sempatizanları yoğun bir tutuklama kampanyasına konu oldular ve yetkililer *Solidaridad Ovradera*'nın çıkışını engellemek için çaba gösterdiler.

3 Mayıs 1912: Sosyalistlerin uğramaya devam ettiği kıyıma rağmen, 7000'den fazla işçi 1 mayıs dolayısıyla iş bıraktı.

1912 yazının ortalarına doğru, başarılarla, ağır darbeler arasında gidip gelen uzun bir dönemin ardından Selânikli militanlar, sonunda gerçekten zafer ilan etmenin zamanının geldiğine inanacaktır. İstanbul'da bir grup subay İttihat ve Terakki Komitesi'nin hükümetini devirmiş ve bir tür muhalifler karteli olan Hürriyet ve İtilaf'ı iktidara taşımıştır (17 temmuz). Yeni yönetici ekip, aslında sosyalistlere yakın olmasa da, onları daha serbest bırakmak istiyordu. Hükümetin ilk işlerinden biri bir önceki hükümet tarafından el konan arşivi Federasyon'a iade etmek oldu. Öteki örgütler de gönül yüceliği jestlerinden yararlandılar. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde, Makedonya'da, İzmir'de, İstanbul'da sosyalizm yeniden çiçek açmaya koyuldu.

Birleşik bir Osmanlı sosyal-demokrat partisi projesinin yeniden ortaya atılması amacıyla, koşullardan yararlanılabilir miydi? Balkanlar'da genel bir yangın tehdidi havasının, açık seçik algılanabilir bir biçimde çevrede dolaştığı o günlerde, Federasyonun sabit fikirlerinden biri hâlâ buydu. 1913 Martı'nda, savaş bütün şiddeti ile sürerken ve çatışmaların başından itibaren Yunanlılar tarafından ele geçirilen Selânik, aylardan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmaktan

çıkmışken, Benaroya'nın en sadık yardımcılarından biri olan Joseph Hazan, Bütün Ülkelerin Sosyalistlerine Çağrı'sında, örgütünü Türkiye işçi sınıf hareketinin öncüsü gibi sunmaya devam ediyordu.

Öteki sabit fikir, Balkan Konfederasyonu'ydu. Şu, Christian Rakovski'nin Kafe Kristal'deki unutulmaz konferansında büyük bir inançla yüceltmeyi becerdiği konfederasyon. Selânikli militanlar, 1913-1914 yıllarını, birbirini izleyen silahlı çatışmaların bölge uluslarının birbirini anlamama yeteneklerini geniş bir biçimde kanıtladıkları bir döneme damgasını vurmasına rağmen, Balkan halklarının kardeşliğine olan güvenlerini açıklamaktan asla geri kalmadan geçirdiler. Bir dizi birbirine benzeyen metnin içinde yer alan ve Federasyon'un yayın organında yayınlanışı İkinci Balkan Savaşı'nın başlangıcından birkaç gün öncesine rastlayan bu inanca birlikte bir göz atalım: " Kendilerini Avrupalı güçlerin boyunduruğundan kurtarabilmeleri için, bütün Balkan ülkelerinin kalkınmalarını istiyoruz. Ve bu kalkınmanın ancak ve sadece bir barış ve karşılıklı güven politikasının benimsenmesi ve bir Balkan Halkları Konfederasyonu'nun oluşması ile hayata geçeceğini düşünüyoruz..."

Ütopyaların hayatı zordur.

Önce Fransızca[1]

Paul Dumont

Avrupa'dan kopup gelen ve yeni zevkleri ve fikirleri taşıyan bir rüzgâr, sağnak gibi, kente ulaşır. Gazeteler, kulüpler, çevreler, masonik localar, kahveler çoğalır. Yakındaki Orta Avrupa hazır ve nâzırdır ama Paris her şeyi silip süpürür. Neredeyiz; Vardar'ın mı kıyısındayız yoksa Seine'in mi?

"Bizim çocuklarımızı Frenkleştirmek mi istiyorsunuz?" XIX. yüzyıl sonunun en ünlü Yunanca ve Latince uzmanlarından biri olan Salomon Reinach, 13 Mart 1882 tarihli bir Makedonya Mektubu'nda (*Lettre de Macédoine*), bir Selânikli babanın bu protesto çığlığını, Avrupai eğitimin öncülerinden birine yönelttiğini yazıyor! Zavallı aile babası! Onun gibi, çocukluğundan beri geleneğin kozasına sarılıp sarmalanmış biri için, gerçekten de aşağılayıcı pek çok husus var. İşte bakın oğlu bir Parisli gibi giyinip kuşanmayı kafaya koymuş! Kravat takmış, çizgili bir ceket giymiş ve Selânik'in tozlu sokaklarında cilalı ayakkabılarla dolaşıp duruyor! Adamcağızın kızına gelince, sürekli moda dergilerinin içine gömülmüş ve hepsi birbirinden çılgın, hışırtılı, gösterişli giysiler hayal edip duruyor! Çeyizini düzmekten başka bir şey düşünmemesi gereken o kız, bir aşifte gibi balolara koşuyor! Yardımları dükkân için büyük değer taşıyabilecek olan o oğlan, vaktini kafelerin aynalarında kendini seyrederek geçiriyor! Ve, rastlantı sonucu, şu ya da bu nedenle evde ise, bugünün gençliğinin ahlâkını bozan Paris'ten gelme, sulu gözlü romanlardan birini kızkardeşinden alıp okumaktan daha hayırlı bir şey yapamıyor. Daha da kötüsü, ne biri ne de öteki artık *Judezmo*, Yahudice ko-

1 Bu makale, *Le Journal de Salonique* notlarını olduğu kadar, Selânik kahveleri hakkında, yakında piyasaya çıkacak olan, çalışmalarından birinin metnini incelemek üzere bana dostça sunan Meropi Anastassiadu'nun araştırmalarına çok şey borçludur.

nuşmak istiyor. Atalarının güzelim dilini, barbar, işportacılara ve bakkallara özgü bir jargon olarak görüyorlar. Peki, Yahudice'nin yerine bulup koydukları, ondan iyi bir şeye benzese bari? *S'il vous plait!* kırıtkanlıklarıyla, abartılı re'leriyle, ucuz trompet sesleriyle, içi geçkin markiz havalarıyla Fransızca... Zavallı baba; çocukluğunun beşiğinde sallandığı kültürün gerileyişine tanık oluyor, çaresiz. Ama böyle esip savurmanın kime faydası dokunur, skandal diye bağırmak neye yarar?

XIX. yüzyılın 80'li yıllarında, Selânik'te geçmişe ağlayanların, yeni usullere, yeni yaşam biçimlerine sövüp sayanların sayıları binlerle ifade ediliyor. Elden ne gelir! Avrupalılaşmanın çarklarına kapılan Makedonya'nın başkenti, gözle görünür bir hızla dönüşüyor.

Buna paralel olarak, Selânik nüfusunun çehresi de değişiyor. Kuşkusuz, incelip uzamış sakallı yaşlı haham, yırtık pırtık giysili seyyar satıcı, cübbesi kadar siyah bakışlı Ortodoks papaz, türbanlı derviş, iri göğüslü kadınlar hâlâ orada, tıpkı kentin toprağına iyice kök salmış varlıklar gibi duruyorlar. Fakat bu kişiler artık, doğrudan Paris ve Viyana'dan ithal edilmiş moda resimlerinden çıkmışa benzeyen erkeklerle kadınlarla komşuluk ediyorlar.

Modernliğin bu öncüleri, Avrupa'nın aşırı süslerini ve davranışlarını almakla yetinmiyorlar; dillerine de sahip çıkıyorlar. Zaten poliglot (çok dil konuşan- ç.n.) olan Selânikli, İspanyol Yahudicesi, Yunanca, Türkçe, Bulgarca konuşuyordu. Günümüzde gerçek bir dilsel oburluğa yakalandığı söylenebilir. Özellikle, ticaret, diplomasi ve evrensel kültürün dili Fransızca'yı öğreniyor. Bu öğretime o kadar enerji harcıyor ki, kendi ana yerel dilini unutacağı gün fazla uzak görünmüyor.

Okul Ağı

1882'de, Salomon Reinach'ın *Lettres de Macédoine*'ı (Makedonya Mektupları) yayımladığı sırada, Fransızca Selânik'te az sayıda kuruluşta öğretiliyordu. Voltaire'in dilini öğrenmeyi amaçlayanlar ancak dört beş okul arasında bir seçim yapabiliyorlardı. Bunların en önemlisi, merkezi Paris'te bulunan bir insani yardım örgütü olan ve kendini Doğu'da eğitimin yaygınlaşmasına adayan Alliance Israélite Universelle tarafından 1873'de kurulmuş olanıydı.

Bu tarihten yirmi beş yıl sonra, 1908 Temmuzu'nda yerel bir gazetede yayımlanan bir dizi röportajın ortaya koyduğu gibi, Selânik'teki okulların görünümü, çok başkalaşmıştı: bu tarihte Selânik'te 48 Musevi okulu, 32 Türk okulu, 20 Ortodoks Yunan okulu 7 Fransız okulu ve çeşitli İtalyan, Bulgar, Sırp, Romen kuruluşları bulunuyordu. Fransızca bu kuruluşların pek çoğunun programında yer alıyordu ve yaklaşık 6000 kız ve erkek öğrenci Fransızca öğreniyordu. Fransızca Saint-Baptiste-de-la-Salle Frerler Koleji'nde (227 öğrenci), Filles de la Charité'de (220 öğrenci), Kalamaria Sörler Okulu'nda (119 öğrenci), Zeytinlik Yetimhanesi'nde (27 öğrenci) ve doğal olarak Fransız Laik Misyonu tarafından 1905-1906'da kurulan üç kuruluşta (410 öğrenci) sağlanan öğretimin temel bileşenlerini oluşturuyordu.

Fakat kendilerini Fransızca'nın yaygınlaşmasına adamış tüm bu kurumlar arasında, sayıları 7'ye ulaşan Alliance Israélite Française kurumları en çok öğrenci alan kurumlar olarak dikkati çekiyorlardı. 1873'de, Yahudi cemaatinin en saygın simalarından biri olan Moiz Allatini'nin girişimi ile gerçekleştirilen bu okullardan ilkinin yalnızca 200 öğrencisi vardı, bunların hepsi erkekti. Okula talep çok kısa sürede ok gibi fırlamış ve Alyans'ı altı yeni okul kurmaya zorlamıştı; bunlardan dördü kızların öğretimine ayrılmıştı. 1908 eğitim istatistikleri bu okullar tarafından kazanılan başarılara, anlamlı bir biçimde tanıklık ediyor: o yıl, bu okullar toplam 2132 öğrenciye ulaşmışlardı. Cinsiyet dağılımı yaklaşık eşitti ve çoğu Paris'te, La Bruyère Sokağı'ndaki *Ecole Normale Orientale*'de yetişmiş 55 öğretmene sahiptiler.

Birçokları açısından, Alyans kuruluşlarının başarısı, Fransızca'ya taparcasına hayranlıktan kaynaklanıyordu. Bütün sabahlar, bu dilin öğrenimine ayrılmıştı. Bu dil, çeşitli sınıflarda programın öteki konularının öğretimi için kullanılan esas dilsel aracı da oluşturuyordu.

Son iki sınıfta muhasebe öğrenimine bir seçim hakkı tanıyan bu öğretim, özellikle iyi tüccar yetiştirmeyi hedefliyordu. Fakat, hiç kuşku yok ki, bu öğretim sonuna kadar devam edenlere Fransızca'yı derinlemesine öğretiyordu. Bu konuda tereddüt gösterenlerin Alyans okullarından çıkan Selânikli aydınların yazılarına şöyle bir gözatmaları yeterlidir. Birçok başka örneğin yanı sıra, bu konudaki bir örnek, Selânik Yahudi cemaatinin tarihi hakkındaki birçok çalışmanın ve dikkat çekici *Yahudi İs-*

panyolcası Sözlüğü'nün yazarı, öteki adı P. Risal olan Joseph Nehama'dır (1881-1971). Bir edebi deha karşısında olduğumuzu iddia edecek değiliz. Bununla birlikte, Nehama'nın tüm yapıtları, özellikle *Ville Convoitée, Salonique* (Paris, Perrin et Cie, 1914), dile kusursuz bir hakimiyetin işareti olan akıcı, canlı, yaratıcı üslûbuyla dikkati çeker. Ama, pek o kadar da istisnai bir şey değildir. Paris'te Alyans arşivlerinde korunan adı sanı belli olmayan öğretmen dosyaları, tek bir kelimesine itiraz edilemeyecek bir Fransızca ile kaleme alınmış mektuplarla doludur.

Genç bir Selânikli açısından, Alyans'ın sıralarından geçmek, yalnızca yaygın frankofoniye katılmak demek değildi. Bu, belki de özellikle, sonsuza kadar Fransız kültürünü sindirmek demekti. Moiz-Allatini okulunun öğrencileri neler okuyorlardı? Bunları, kuruluş müdürünün, insani yardım örgütünün Paris'teki merkezine düzenli aralıklarla yolladığı kitap siparişleri sayesinde büyük bir kesinlikle biliyoruz. İstenen okul kitapları, büyük çoğunluğu itibariyle, Jules Ferry benzeri laik Fransız okulunun kitaplarıydı. Ek okumalara gelince, hiçbir şey eksik değildi; ne XVII. yüzyıl "klasikleri", ne Voltaire, ne Rousseau, ne Hugo, hatta ne de Jules Verne ve moda olan öteki romancılar.

Fransız kültürü ile Fransız modelinin yüceltilmesi arasında, sık sık aşılan bir adımlık bir mesafe vardı. 1909'da Leon Modiano, *Alliance Israélite Universelle*'in Mezunlar Derneği'nde Alyans'ın ellinci kuruluş yıldönümü vesilesiyle bir söylev verdiğinde, devrimin vatanını kutlama konusunda tereddüt göstermeyecektir:

> "...Fransa, yani o cömert ulus, dünyaya özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin parlak örneğini vermekle kalmadı, köleliğin boyunduruğunda inleyen halkların özgürlüklerine kavuşmalarına, elde kılıç, katkıda bulundu; bütün ülkelerde baskı altında yaşayanlardan kendisine yapılan çağrılara, tereddüt etmeden, her zaman karşılık verdi. 48'i yapan Fransa'dır bu; dünyayı değiştirmeyi hayal eden ve o dünyayı, belki de düş olarak kabul edilebilecek ama soylu ve yüce olduğundan kimsenin kuşku duyamayacağı, siyasal ve toplumsal projelerini benimsemeye yönelten o adamlardır. Alyans'ın kuruluşunun esin kaynağı, işte bu 48'i yaratan adamlardır."

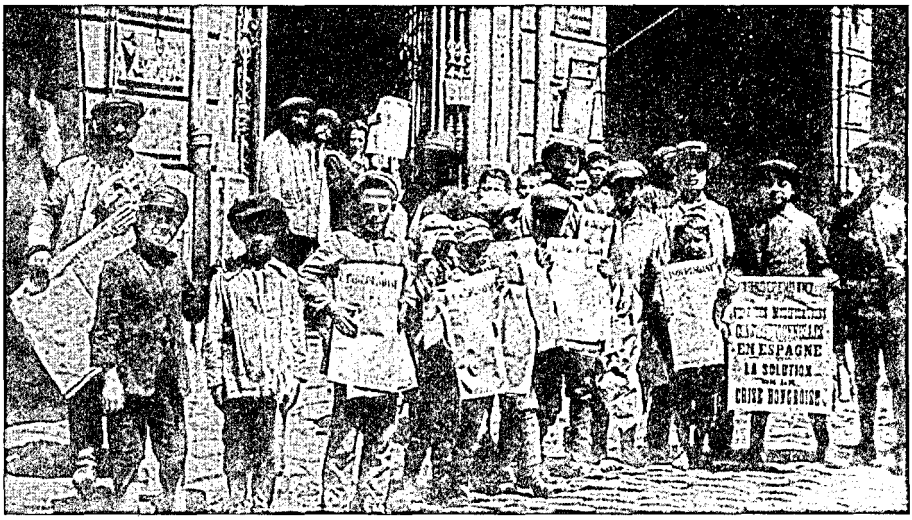
Alyans'ın okulları öğrencilerine İtalyanca, Yunanca, Türkçe, İspanyol Yahudicesi ve İbranice de önerse, bu okullar halk tarafından açıkça Fransız dilinin kuruluşları olarak algılanıyordu. Bu anlamda, bu okullar, zembereğinden boşanmış bir Fransızca kompleksinin olumsuzluklarını kınayıp duranların ve özellikle Fransızca'ya geleneksel kültürün önemsizleştirilmesine katkıda bulunma suçlamasını getirenlerin ayrıcalıklı hedeflerini oluşturuyorlardı. Fransız sömürge alanlarıydı bu okullar.

1890'a doğru Moiz-Allatini okulunun sıralarında pek çok pantalon eskitmiş olan Selânikli gazeteci Sam Lévy, *Anılar*'ında Fransızca'nın hasımlarınca formüle edilen kararı, yumuşatmadan özetleyecektir:

"Sıfat-fiiller, ön-ek ve son-ekler, düzenli ve düzensiz fiil çekimleri, güçlendirici vurgunun yokluğu, c'nin ve s'nin kancaları, harflerin ve ünsüzlerin bir araya gelişleri ve bitişkenlikleri, Yahudi İspanyolcası'na indirilen beklenmedik tekme ya da balta darbelerinden bazılarıydı." Ve Fransızca'nın hatası yüzünden, Sefaradların anadilinin yozlaşmasına şöyle gözyaşı dökecektir: "Kültürü, her iki yarımkürenin bütün uygar ülkelerinin kapılarının her iki kanadını kardeşlerimizden binlercesine açabilecek olan (...), bütün Latin dillerinden on kez daha üstün, Kastilya lehçesinin kendisine göre daha zengin bu hoş bölgesel dil".

Öğretimde frenkleşmenin karşıtları, sadece "dünyanın en yumuşak yerel dili" Yahudice'ye gönül vermişler arasından çıkmıyordu; Selânik'te konuşulan öteki dilleri, özellikle İtalyanca'yı, Yunanca'yı ve Türkçe'yi savunanlar da vardı.

Alyans okullarının kurulmasından önce, Selânik'te en çok konuşulan yabancı dil İtalyanca'ydı. XIX. yüzyılın 80'li yıllarından itibaren Fransızca'nın açık bir arayla gerisinde kalan bu dil, özellikle İtalyan uyruğunda bulunan ya da yalnızca İtalyan Konsolosluğu'nun himayesinden yararlanan birçok Selânikli arasında, çok sayıda yandaşa sahip olmaya devam ediyordu. 1900'e doğru, Makedonya'nın başkentinde Roma hükümeti tarafından yardım edilen en az altı kuruluş varlığını sürdürüyordu: bir ticaret okulu, bir lise, yoksul çocuklara yönelik bir "halk" okulu ve üç kız okulu. İtalyanca, başka kuruluşlarda özellikle, Alyans okullarında da öğretiliyordu. Dante'nin dili o denli saygınlığını koruyordu ki, Yahudi cemaatinin bünyesindeki törenlerde kullanıl-

Gazete satıcıları.

maya devam ediyordu: evlenmeler, cenaze törenleri, okul ya da anıt açılışları vb. Alyans'ın eğitmenlerinden birine göre, Yahudi mezarlığındaki mezar taşlarında bile yararlanıldığı oluyordu; mezarlıkta İtalyanca İbranice ve Fransızca'yla yarışma halindeydi.

Türkçe'ye gelince, onun da yandaşları vardı. Kentin Müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî dilinde öğretim yapan okullar yönünde belirgin bir tercihe sahip olmaları, kuşkusuz, eşyanın doğasına uygundu. Fakat XIX. yüzyılın sonunda artan sayıda Yahudi'nin de Türkçe öğrenimini seçtikleri görülecektir. Türkçe'ye oynamak demek, imparatorluğun yalnızca varlığını koruyacağına değil, kendini toparlayacağına da bahse girmek demekti. Bu, "hasta adam"ın postunu paylaşmak için onun son çöküşünü bekleyenlerin tam karşısında yer alarak, akıntıya göğüs germek anlamına da geliyordu. Yahudi cemaatinin bazı mensupları, *statu quo*'nun korunması düşüncesine o kadar bağlıydılar, Osmanlı egemenliğiyle öyle güzel uzlaşıyorlardı ki, Türkçe'nin öğretimi yararına gerçek bir mücadeleye girişmekte hiç tereddüt etmezlermiş gibi davranıyorlardı. Kentin Fransızca ilk çıkan gazetesi *Le Journal de Salonique*'in yayın yönetmeni olduğunu unutan Sam Lévy, Alyans Française modelini örnek alan ve bir Türk Alyans'ının kurulması için, ülke çapında 1901'de resmî dilin yayılmasına çalışmayı

amaçlayan bir konferans turnesine çıkacaktır. Moize Allatini okulu müdürü İzak Matalon'un tatlı-sert yorumu şöyledir:

> " O, genel olarak insanlığı ve özel olarak da din kardeşlerine yeni bir ruh aşılamaya çağrıldığına inanan, kendinden geçmiş biri, bir kaçıktır. Fakat turneye yeni aboneler ve muhabirler aramak için çıktığını bilmeyen yok (...) Kendisini bir misyoner gibi göstermek onu keyiflendiriyor ve iyi tanınmadığı yerlerde, kendisini dinleyecek saflar ve aylaklar buluyor..."

Bu kişisel girişimden daha anlamlı olanı, Türk dilinin propagandası için 1909'da bir Osmanlı Yahudi Şirketinin kurulmuş olmasıdır. Şirketin başkanı J. Naar, Yahudi kökenli yüz öğrencinin ülkenin en iyi Türk okullarında eğitim görmelerinin masraflarını karşılamak için, özel bir finansman sistemi tasarlamıştı. Bu şirket aynı zamanda akşam kursları örgütlemişti ve o sıralarda 1200'den fazla öğrencisi olan Selânik'teki dev Talmud Tevrat okulunda Türkçe öğretimi vermeyi üzerine almıştı.

Yahudi cemaati içinde Türkçe öğrenimin yararını savunan Yahudilerin sayısı görmezlikten gelinemez sayıda olsa da, Yunanca yanlılarının sayısı oldukça sınırlıydı. 1880'de Yunanca, *Alliance Israélite Universelle* öğrencileri tarafından izlenen dillerin peşinden geliyor, Fransızca'nın, Türkçe'nin, İbranice'nin ve İtalyanca'nın çok gerisinde yer alıyordu. Yunanlılar arasında anti-semitizm o kadar gelişmişti, iki cemaat arasında ekonomik rekabet o kadar canlıydı ki, doğrusu yukarıda belirtilen husus hiç de şaşırtıcı değildi. Bununla birlikte, sayıları az da olsa, Yunanca öğrenimini savunanlar seslerini duyurmayı beceriyorlardı. Argümanları açıktı: Yunanlılar, Yahudilerden sonra, Selânik'in ikinci cemaatini oluşturuyorlardı; piyasa üzerinde egemen bir yer işgal ediyorlardı. Aynı şekilde çevredeki yörelerde de kalabalıktılar ve buralarda, ticaret alanında önemli bir rol oynuyorlardı. Bu nedenle, Yahudiler onların diliyle içli dışlı olmak için her türlü nedene sahiptiler. Türkçe'ye gelince, söz konusu olan kuşkusuz ülkede konuşulan resmî yerel dildi. Fakat herkes, kafa göz yararak da olsa, bu dili konuşuyordu ve bu yüzeysel bilgi, polisle, posta idaresiyle ve valilikle çıkabilecek ufak tefek sorunların çözümlenmesinde, geniş ölçüde yeterliydi. Yunan dilinin propagandasını

yapan bu kişiler, Selânik'in bir gün Yunan Krallığı'na bağlanacağını belli belirsiz hissediyorlar mıydı? Bu pekâlâ mümkündür. Yüzyılın sonunda Makedonya'da durum o kadar karışıktı ki, en anlamsızı da dahil olmak üzere, hiçbir varsayım bir yana çekilemezdi.

Bunu söyledikten sonra şunu eklemeliyiz: ne Türkçe, ne İtalyanca ne de Yunanca, Fransızca ile rekabet edebilecek ölcüdeydi. Fransız kültürünü savunanların gözünde, ufukta beliren tek tehlike, Alman sızmasının yarattığı tehlikeydi. 1907'de, bir Belçika gazetesi olan *Ralliement*'da Selânik'te herkesçe tanınan ama muziplikten Jawolh imzasını kullanan muhabirin kaleminden çıkan "Fransız ulusu huzur içinde olabilir" satırları okunabiliyordu. "Fransa burada en çok tercih edilen ülke, bunun kanıtı dilini konuşan insanların sayısıdır." Bu şaşırtıcı yargıya rağmen, Fransız konsolosu ve Selânik'teki Fransız yanlısı çevreler, Alman tehlikesini kınamayı sürdürüyorlardı. Almanlar Selânik'te sayıca fazla değillerdi fakat etkili oluyorlardı. Ürünleri pazarı işgal etmişti. *Deutscher Kegelklup* kentin en gözde önde gelenlerinden birkaçını içine almayı başarmıştı ve Doğu Demiryolları'nın müfettişlerinden birinin yönettiği Fransız- Alman okuluna giderek daha çok sayıda öğrenci kaydoluyordu.

Alman dilinin henüz sınırlı ölçülerde kalan bu sızmasının daha da ürkütücü görünmesinin nedeni, o sıralarda tam anlamıyla yükseliş halindeki bir ideolojinin, siyonizmin, bu olaya eşlik ediyor olmasıydı. 1895'ten itibaren, Bulgaristan'daki Alyans okulları, siyonist militanların düzenli saldırılarına göğüs germek zorunda kalmıştı. Bu ülkede, söz konusu saldırı birkaç yıllık bir süre içinde, nerdeyse Fransızca'nın tam anlamıyla bozguna uğraması temelinde ve onun yerini Alman dilinde bir okul sisteminin alması ile gelişmişti. Aynı senaryo, Osmanlı yönetiminin kendisine karşı gösterdiği husumete rağmen yeni üyeler kazanmaya devam eden Sion Oğulları (*Béné Zion*) Derneği yüzünden, Selânik'te de yinelenecek miydi? Yeni ideolojinin başlıca propagandacılarından biri olan Juda Recanati'nin, Alman okulunda öğretmenlik yapıyor olması, Alyans'ın ve Makedonya'nın başkentindeki birçok Alyans sempatizanının kaygılarını artırıyordu.

Fransızca konuşan avukatlarla Almanca konuşan avukatların arasında alttan alta süren bir gerilla savaşının şiddetlendirdiği, Alyans ile si-

yonist hareket arasındaki rekabet uzun süre dışa yansımamıştı. Bununla birlikte, Jön Türk Devrimi'nin ertesinde siyonist hareketin Selânik'te gelişmesi, iki "parti" arasında daha canlı kavgaların yolunu açacaktır. *El Avenir* gazetesinin redaktörü ve yerel Makkabi Kulübü'nün başkan yardımcısı D. Florentin, "elleri her yere uzanan kişiler tarafından örgütlenen gerçek bir terörizm" hakkındaki şikayetlerini siyonist örgütün merkez komitesi başkanı David Wohlsohn'a kadar götürecektir. Terörizm mi? Çatışmanın gerçek mahiyeti hakkında sağlıklı bilgilere sahip değiliz, ama herhalukârda öteki tarafa pek çok tehdit ve küfrün yöneltilmiş olduğu anlaşılıyor. Eğer Florentin'e inanmak gerekirse, Alyans'ın yerel üyelerinden biri olan Joseph Bensussan, Béné Zion şirketinin saymanı, Joseph Hassid adındaki pamuk tüccarına gitmiş ve ona soğuk bir biçimde şunu söylemişti: "Beş siyonist şefi öldüreceğiz."

Doğrusu, bütün bu kıpırdanmalar oldukça ham olaylardı çünkü siyonizm Selânik'te ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kök salacaktır. Fakat Alyans yanlılarının, kendilerine göre, Fransa'nın Alman fobisini benimsemiş olmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Onlarca yıldan beri Fransız kültüründen beslenen bu kişiler, öyle tuhaf duygular içindeydiler ki, sanki onların da fethedilecek bir Alsace-Lorraineleri vardı. (Alsace-Lorraine: 1870'de Almanların eline geçen ve iki ülke arasında sorun yaratan Fransız bölgesi; ç.n.).

Paris ve Selânik

Fransızca konuşmak, gayet hoştur. Worth giysileri giymek, Fransa'nın Champagne bölgesinden gelen şarapları içmek, Dreyfus olayı ile yakından ilgilenmek, François Coppée'nin *Passant*'ını okuyarak kendinden geçmek, kuşkusuz çok daha hoştur.

Selânik, 70'lerden başlayarak demiryolunun gelişiyle birlikte Avrupa'ya yakınlaştı. Viyana, Budapeşte, Berlin, Venedik, Paris, Londra artık uzaklardaki seraplar olmaktan çıkmıştı. Varlıklı Selânikliler bundan böyle, büyük başkentlerin havasında yaşama olanaklarına sahiptirler. Ya da en azından, bunun yanılsaması ile kendilerini avutabilirlerdi. Orta Avrupa'nın doğu ucunda yer alan Makedonya'nın başkenti, yüzünü bilerek Avrupa'nın merkezindeki topraklara çevirir. Kentin

kahvelerinde, vals ve polkalar, çoğunlukla kadrillerle (iki çiftle yapılan dans) yarışır. Bununla birlikte alyans okulları, katolik cemaatleri, laik Fransız misyonu sayesinde ve Fransız dilindeki yerel basının da katkısıyla, en ağır basan Fransa hayranlığıdır.

Bu basın boy vermeye oldukça geç, ancak XIX. yüzyılın son yıllarında başladı. Bununla birlikte, 1900'e doğru Selânik, Fransızca en az dört gazeteye sahip olmuştu bile... *L'Indépendent*, *Le Journal de Salonique*, *Le Progrés de Salonique* ve gençliğe yönelik bir süreli yayın olma ihtimali yüksek *L'Ecole et la Famille*. Bundan birkaç yıl sonra, Jön Türk devrimi sırasında, devrimci coşkunun zorladığı biçimde, birdenbire on kadar yeni gazetenin çıkışına tanık olunacaktır. Fakat, küçük grupçuklar tarafından başlatıldığı için, yeni yayınların büyük çoğunluğu büyük coşkunun ilk günlerinin ötesine geçemeyecektir. Selânik Birinci Dünya Savaşı'na sayıları yarım düzineyi aşmayan Fransız dilinde yayımlanan bir basın ile girecektir. Bunlardan *La Liberté* Yunan hükümetinin organıydı, *L'Indépendent* bölgede yayımlanan Fransız dilindeki en eski günlük gazete olmakla övünüyordu. Bir duvar ilanından öğrendiğimize göre, *L'Opinion*, "Yunanistan'da yayımlanan Fransız dilindeki günlük gazeteler arasında en yüksek tirajlı, en yaygın, Makedonya'nın, Trakya'nın, Epir'in, ve Yeni Sırbistan'ın ticari ve mali dünyasında en çok saygı gören gazetey"di. Bir de adı daha önce geçen *Le Progrès* vardı.

İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nin bir mektubunda, *Le Journal de Salonique*'in 1909'da Alman Konsolosluğu'ndan para aldığını ve Almanya'dan yana makaleler yayımladığını okumamız mümkün olsa da, bu organ tartışmasız Selânik toplumunda Fransız dilinin ve Fransız kültürünün yayılması için en çok çaba harcayan yayın organıdır. Bu yayın organı, yirmi yıla yakın bir süre boyunca Voltaire'in dilini -şurası bir gerçek ki biraz Balkan sosuna batırarak- yüceltmekten, Paris söylentilerine imrenmekten ve bu yönde bir mesafe alınca, okurlarına Fransız olan her şey hakkında saplantı derecesine varan bir yeğleme duygusu telkin etmekten geri durmayacaktır: Güzel sanatlar, edebiyat, yazışmalar, fikirler ve bunların yanı sıra parfümler, kaliteli şaraplar, yemek tarifleri, dansözler, opera şantözleri, maden suları, takılar, tuhafiye eşyaları vb...

1895 yılında kurulan *Le Journal de Salonique*, kendisini, başlarda, Selânikli matbaacı, büyük müzik meraklısı, liberal fikirler beslediği ve

bunları yaydığı için hahambaşılık tarafından aforoz edilen Sam Lévy tarafından Yahudi-İspanyolcası'nda yayımlanan süreli yayın *La Epoca*'nın bir tür Fransızca eki olarak takdim ediyordu. *Journal*'in yönetimi, *Macedonia Risorta* mason locasının kurucularından biri olan, Barukh Kohen'in oğlu, takma adı Sheridan olan Vitaris Kohen'e emanet edilmişti. Bu demektir ki, yeni Fransızca gazete rahat durmayacaktı.

Sam Levi'nin imzasını taşıyan bu portrenin de tanıklık ettiği gibi, Fransız kültürünün yayılmasına adanmış bir yayın organına yazı işleri müdürü olarak Vitalis Cohen'in seçiminden daha uygun bir seçim olamazdı.

> "Vitalis 1875'e doğru Paris'e hareket etti. Doğuştan aydındı, edebiyatla, şiirle, tiyatro ile besleniyordu. Racine'i, Victor Hugo'yu, Lamartine'i, Chenier'yi ve daha başkalarını ezbere biliyordu, kendisi de ustalarınki ayarında dizeler yazıyordu. Montmartre'ın taşlamalı şarkıcılarına güfteler sağlayan en parlak örneklerden biri oldu ve bulvar tipi ve öncü yayınlarla düzenli işbirliği yaptı. *Sheridan* takma adını, bir büyük ödül kazanan ve ona küçük bir servet kazandıran bir yarış atına borçluydu. Çünkü Vitalis atyarışlarına çılgınca düşkündü. Hatta bir ara bahisçilik yaptığını ve ünlü artistlerle metres hayatı yaşadığını sanıyorum."

Le Journal de Salonique'le yakın işbirliği içinde olanların arasında, kadınları baştan çıkaran "Sheridan"ın dışında, zenginlik içinde yüzen Kamondo ailesi ile olan akrabalık bağlarından yararlanmaktan hiç geri kalmayan İsaac Modiano, *Journal des Débats*'nın eski sanat eleştirmeni Jacques Trévès, yetenekli yerel şair Lévy Scuito ve özellikle *La Epoca*'nın sahibinin oğlu Sam Lévy vardı. Pek de alçakgönüllü olmayan bu sonuncu, *Anılar*'ında, kendisini Osmanlı gazeteciliğinin bir tür dahi çocuğu olarak takdim eder. Gerçekten, Alyans Okulu'ndan mezun olan Lévy, üniversite öğrenimini Paris'te yapmış olan ender Selâniklilerdendi; bu durumdan, daha yirmi yaşına bile basmadan redaksiyon komitesinin başındaki V. Cohen'in yerine geçmek için yararlanmaya çalışacaktır. Bununla birlikte doğduğu kentte, insanlar onun hakkında görüş birliği içinde değillerdi. Alyans'ın bir eğitmeninin, örgütün genel mer-

kezine yolladığı mektupta, onun hakkında "paçavra polemikçi" ifadesine rastlıyoruz; küçük yerel skandallara geniş yer veren yazılarının, hemşerilerinin birçoğunu rahatsız ettiğini anlatan bir ifade.

Haftada iki kez, pazartesi ve perşembe günleri, ikiye katlanmış tek bir sayfa halinde yayımlanan *Le Journal de Salonique*, yaklaşık 1000 adet basılıyordu. O dönemde nüfusun 100.000'i geçmediği bir kentte, iyi bir sayıydı bu, yaklaşık 5000-6000 okura denk düşüyordu. En yüksek tirajlara 1898'de, Dreyfus olayının patlak verdiği sırada ulaşılacaktır. Bunun dışında, *Le Journal*, bu vesileyle meydana gelen patlamadan tek kazançlı çıkan kuruluş olmadı. Dreyfüsçülerle antidreyfüsçüler arasındaki bölünmeler, yerel basının bütünü için, beklenmedik fırsatlar yarattı. Eğer Alyans'ın bir öğretmenine güvenmek gerekirse, Selânikliler olaya o kadar kendilerini kaptırmışlardı ki, Paris'te Dreyfüscü organlardan biri olan *Siècle*'e, yeni olguları telgrafla kendilerine bildirmesi için belli bir miktar para yollamışlardı.

Bununla birlikte, uluslararası güncel haberler -bu güncel haberler genellikle Selânik gözlüklerinden görülüyordu- *Journal*'de önemli bir yer işgal etse de, gazete özellikle yerel haberlere ilgi gösteriyordu. 28 Kasım 1895'de kentte bir akşam yemeği mi yemek istiyordunuz? Türkiye adındaki birahanenin bir süre önce Münih'ten birkaç fıçı Hackerbrau birası getirtmiş olduğunu bilmeniz sizin açınızdan kuşkusuz önemli olmalıydı. Bir maskeli baloya mı davetliydiniz? Sakın XV. Louis kıyafetine bürünmemeliydiniz, çünkü bay Bensussan, 17 şubat 1896'da *White Star Cycling Club* tarafından düzenlenen baloda bu kıyafeti giymişti. Bir gösteri izlemeye mi niyetliydiniz? 12 Mart 1896'da ruh halinize göre Tavolaro gezgin tiyatrosu tarafından oynanan *İki Yetim* ile, bütün Paris'i Folies-Dramatiques'e koşturan, lirik Bayard grubunca yorumlanan *Clairette'in Yirmisekiz Günü* opereti arasında bir seçim yapmalıydınız. Salatalık ya da maydanoz tohumları mı almayı arzu ediyordunuz? 1898'de bahçenize yakışan tohumları edinebileceğiniz en iyi adres, hiç kuşku yok ki Fransız Kitapçısı Nillson'du.

Journal'ın yazılışlerinin, monden yaşamın debdebeleri konusunda bir zafiyet içinde olduğu açıkça görülüyordu. Balolar, ziyafetler, her türden şenlik gazete yazarlarının en sevdikleri temalardandı ve bu olaylara, bayanların üzerlerine giydikleri giysilerin renginin ayrıntılarına girecek ka-

dar uzun makaleler ayırıyorlardı. İster sağlık sorunları, yerel yönetim reformları, kadınların kurtuluşu, ya da o andaki benzer uğraşlardan biri gibi ciddi konulara ayrılan makalelerde olduğu kadar, bu sevimli gevezelik sırasında da okur kendini sürekli olarak Avrupa modeli ile karşı karşıya kalmış buluyordu. Bira Münih'ten, şarkıcı Torino'dan geliyordu; ismiyle müsemma Jean Parisini adlı berbere gelince, Paris ve Viyana'daki en ünlü berberlerden malzemelerini tedarik ediyordu.

Avrupa'ya referanslarında belli bir eklektizm görülse de, *Le Journal*, daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, olaylara özellikle Fransa tarafından bakıyordu. İsterseniz, yeni bir dişçinin Selânik'e gelişi hakkındaki şu haberi birlikte okuyalım:

> "Dişçilik sanatı, sanıldığından da karmaşıktır. Günümüzde dişçilerin yüz anatomisi, bazı madenlerin kimyasal benzerliği, ve bazı ilaçların tedavi edici etkileri hakkında derinlemesine bilgilere sahip olmaları bekleniyor. İşte bütün bu zorunlu bilgileri edinmek için, bay Abraham Altcheh Paris'e gitti ve burada aylarca rasyonel odontoloji eğitimi aldı. Dişçilik okulunun düzenli öğrencisi olarak, izlemesi gereken derslerin arasında kalan boş vakitleri özel kliniklerde ve Paris hastanelerinde, Fransız odontolojisinin önde gelen kişilerinin günlük olarak yaptıkları çeşitli ve karmaşık operasyonları izleyerek geçirdi (...) Bugün bay Altcheh, aralıksız bir çaba pahasına elde edilen çok değerli bir diplomayla aramıza dönmüştür... Bundan böyle Saül Modiano binasının karşısında, Sabri Paşa Sokağı'ndaki muayenehanesinde acısız diş çekimi yapmaktadır...."

Böylesi bir övgüden sonra, hele dişi de ağrıyorsa, insan Fransız biliminin üstünlüğüne nasıl ikna olmaz?

Le Journal, Fransız dişçilerinin becerilerini yüceltmediğinde, Fransız Bayan lakaplı madam Emke'nin Avrupa'nın belli başlı terzihanelerini ziyaret ettikten sonra Selânik'e döndüğünü okurlarına duyurmaya çabalıyor ve adı geçen kadının kreasyonlarına verdiği "tam anlamıyla Parisli görünümünün" "aileler için hiç hesapta olmayan bir kazanç" olduğunu vurguluyordu; ya da gazete eşi benzeri olmayan yorumcu matmazel Émilie Lindey'in "tournée parisien"in başında *Frou-*

frou'nun, *Des Crochets du Père Martin*'in, *La Marraine de Charley*'in temsil haberlerini heyecanla veriyordu; veya Osmanlı Demiryolları Selânik-İstanbul hattı başkanı bay Lucien Tanant'ın, şirketin eski muhasebe şefi bay Carvin onuruna verdiği veda yemeğini süsleyen "tam anlamıyla Paris havalı, zeka pırıltılı, neşeli söyleşiyi" yüceltiyordu.

"Sheridan"ın ve onunla işbirliği içinde olanların Fransız dehasının zaferini yüceltme konusunda önlerine çıkan en dikkat çekici vesilelerden biri, Selânik'te Lumière sinematografik yönteminin bay de La Vallée tarafından halka sunuluşu olmalıdır.

> "Sinematografın La Turquie café-birahanesinin arka salonunda açılış yaptığını, 5 temmuz 1897 tarihli *Le Journal*'de okuyoruz.
>
> "... Bu özgün buluşu oluşturan garip, hareket halindeki fotoğraflar, böylesine tutsak edici bir seyri seyretmekten hiç bıkmayan büyülenmiş bir halk kitlesinin önünden geçti. Paris'in bazı enstantaneleri, ağzınızın suyunu akıtıyor. Paris'i en belgeli öyküden çok daha iyi tanıtan bu hareketli görüntülerde, büyük başkentin atardamarının attığı hissediliyor. Yılan gibi kıvrılan danslarıyla dansöz Loie Fuller de anlamlı bir tablodur (...). Bütün Selânik, sinematografın faaliyet göstereceği on beş gün boyunca, bu seanslara koşacaktır. Bu, kimsenin tersini iddia edemeyeceği gibi, yüzyılın en eğlenceli buluşudur; hemşehrilerimizin hepsi onunla tanışmak isteyecektir."

Jak Bensussan Kulübe Gidiyor

Selânikli tüccar Jacques Bensussan, biraz önce *Le Journal*'de okuduklarını kiminle tartışabilir? Karısıyla mı? Onun aklı fikri tuvaletlerinde. Acaba Olimpiya'ya mı gitse? Meslekdaşlarından çoğu öğleden sonra dörde doğru buraya kahve içmeye geliyor. Fakat orada da Orkestra öyle bir gürültü yapıyor ki... Dionysis Lappos'un yeni tesisi Nionio'ya da gidebilir. Oraya gidip gelen bütün o Osmanlı subaylarının yanıbaşında rahat etmek ne mümkün. Onun açısından en iyisi, bu akşam Kulüp'e gitmek olacak. Zaten oraya ayak basmayalı epeyce oldu. Devamlı gidip gelenler, hakkında sorular sormaya başlamış olmalılar...

Selânik, XIX. yüzyılın sonunda neden bu kadar çok kulübü, lokali, her türden derneği barındırıyor? Neden bunlar, kentsel yaşamın canlılığında bu kadar önemli bir rol oynuyorlar? Bunun nedeni, yerel burjuvazinin elinde dikkate değer bir siyasal ve toplumsal denetim aygıtı oluşturuyor olmalarıdır. Öte yandan, bir başka neden de Selânik gibi bir taşra kentinde Kulübe gitmenin, burada aynı çevreden insanlarla buluşmanın, sıkıntısını dağıtmaya çalışan herhangi birinin aklına gelebilecek en basit yollardan biri olmasıdır.

Eğer bahsettiğimiz kişi Alyans okullarından birinde öğrenim görmüş ise, *Le Journal*'in sürekli okurlarından biriyse ve servetiyle, *happy few* (mutlu azınlık- ç.n.) arasında yer alıyorsa, 1900'lere doğru, öteki hayır kurumlarının yanı sıra, kaymak tabakanın buluştuğu *Cercle de Salonique*'e gidip gelmesi güçlü olasılıktır. Bu kulübün üyeleri arasında yalnızca o yörenin en gözde tüccarları değil, konsoloslar, yabancı şirketlerin müdürleri ve eyaletin valisi de bulunuyordu. Düzenli biçimde liberal fikirlerin yüceltilmesine adanan *Cercles des Intimes*'in ve Alyans Okulları Mezunları Derneği'nin toplantılarında boy göstermesi de güçlü bir olasılıktı. Birkaç yıl sonra, Jön Türk Devrimi sayesinde olanaklar yelpazesi iyice genişleyecektir. Selânik'in Fransızca konuşan burjuvazisinin ayrıcalıklı buluşma yerlerinin arasında, bundan böyle, Yahudi cemaati bünyesinde ticari ve sınai gelişmeye destek olmak amacıyla 1909'da kurulan *Le Grand Cercle Commercial Israelite*, karşıtları tarafından siyonizmle damgalanan Fransız-Alman Okulu Mezunları Derneği (1906), ve *Cercles des Intimes*'in bünyesindeki bir bölünmenin ürünü olan *le Nouveau Club* de (1910) yer alıyordu.

Fakat en saygın şey, muhafazakâr çevrelerin şimşeklerini üzerine çekmemek koşuluyla, farmason olmaktı. Bu, 1908-1910'a doğru, herhangi bir güçlük arzetmiyordu; birkaç yıl öncesine kadar tek bir atölyenin, Grand Orient D'Italie'nin *Macedonia Risorta*'sının bulunduğu Selânik, onlarca locaya sahipti ve talep o kadar büyüktü ki, büyük çoğunluğu var gücüyle üye kaydediyordu.

Fransızca konuşanların elinde en azından iki loca bulunuyordu: 1904'de Grand Orient de France'ın himayesinde kurulan *La Veritas* ve Jön Türk devrimi'nden hemen sonra *Grande Loge De France*'ın güvencesinde kurulan *L'Avenir de l'Orient*. Birincisi bünyesinde 150 kişiyi

bir araya getiriyordu. Daha muhafazakâr renkler taşıdığı için olmalı, 75 usta ve çırak sayısında sınıra ulaşıyordu. Biri gibi öteki de üyelerini özellikle Yahudi cemaatinden devşiriyordu. Fakat müptedileri arasında birkaç Yunanlı, bir avuç Ermeni, ve üç Makedonya vilayetinin müfettişi-umumisi Hüseyin Hilmi Paşa ve Üçüncü Ordu'nun genelkurmay başkanı Ali Rıza Paşa gibi az sayıda ama nitelikli bazı Müslümanlar bulunuyordu.

Bunların çoğu saygın, önde gelen kişilerdi. Tüccarlar, bankacılar, simsarlar ve ticari temsilciler, doktorlar, avukatlar, öğretmenler, üst düzeyde memurlar. Bununla birlikte, arada bir iki yabancı sima da göze çarpıyordu. Özellikle, *l'Avenir de l'Orient*'in kurucularından doktor Amon de Medonça'nın kişiliği nasıl sorgulanmaz? Kartvizitinde, "Altes, prenses Marie de Lusignan'ın ve Altes Rajah Surindo Mahum Tagore'un eski özel doktoru, Barones de Hirch'in doğum polikliniğinin eski ebe doktoru, uluslararası mültecilere yardım komisyonunun hastanelerinin eski baştabibi, Manastır'daki Kızılhaç Hastanesi'nin, İştib'deki Kraliyet Belediye Hastanesi'nin ve Yunan Kızılhaçı Hastanesi'nin eski baştabibi olduğu" yazılıydı. *Grand Orient Lusitanien*'den *Grande Loge de France*'a hitaben yazılan bir mektup onu "Haiti'den gelen bir Musevi" olarak takdim ediyor. Hasımlarına gelince -çok sayıda hasmı vardı- ona karşı acımasızdılar. Veritas locasının üstadı İzak V. Modiano bunlardan biriydi: "*Hakkında pek çok söylentinin çıkarıldığı Amon de Medonça ülkede kimsenin tanımadığı bir yabancıdır. Maceracı ve şarlatan havalı biridir.*" Şarlatan olabilir ama olağandışı bir masonik militanlıkla seferber oluyordu. Gerçekten de Amon de Medonça, bu kentte, birkaç yıl içinde, aralarında *swedenborgien* inancından bir atölyenin ve bir kadınlar locasının da bulunduğu on kadar loca kurarak, Selânik'te kaldığı süreden tam anlamıyla yararlanmış görünüyor.

Kulüpler, çevreler, mason locaları, okullarla ya da basınla aynı harekete katılıyorlardı. Selâniklilerin saf züppeliğini istismara hazır sahte peygamberler, birden fazla Amon de Medonça olduğunu düşünmek hakkımız olsa da, bu bir araya gelme mekânları, Avrupa etkisinin ayrıcalıklı iletişim araçlarını oluşturuyordu. *Cercle des İntimes* toplantılarında birbirlerine neler anlatıyorlardı? *Veritas* ya da *Avenir de l'Orient* localarının üyeleri neden söz ediyorlardı? Kesinlikle bilmeye olanak yoktur.

Fakat, örneğin her ikisi de Alyans okulunda öğretmenlik yapan *Veritas*'ın iki üyesi Joseph Nehama ile Léon Dollman'ın, Jules Ferry laik okulunu canla başla savundukları için locada ün yaptıklarını biliyoruz. Aynı şekilde, *Avenir de l'Orient*'in "güzel ve aziz Fransız dilinde çalışmayı arzu eden bir grup Romen farmasonunun isteklerini tatmin etmek için" kurulduğunu biliyoruz. *Cercle des Intimes*'in, tıpkı öteki Selânikli kulüpler gibi, sosyalizmden kadınların kurtuluşuna, fotoğrafa ya da zührevi hastalıklara kadar gündemdeki bütün konulara ilgi duyduklarını ve kamu önünde açıkça tavır almalarıyla, insani yardım faaliyetleriyle, kültürel ve eğitsel kalkınma yönündeki inisiyatifleriyle, belediye ve öteki yerel yönetim birimleri nezdindeki belli belirsiz müdahaleleriyle, Batı'dan gelen fikirlere, esinlere ve yaşam biçimlerine açık bir Selânik'in biçimlenmesinde görmezlikten gelinemez bir rol oynadığını biliyoruz.

O akşam Cercle'in üyeleri pekâlâ White Star Cycling Club'ün son balosu ya da Amatör Fotoğrafçılar Derneği'nin bir süre önce Beşçınar bahçelerinde açmış olduğu sergi hakkında gevezelik etmekten başka bir şey yapmak istemeyebilirler. Bu da büyük başkentlerin gölgesinde yaşamanın ve yeni anlayışın yaygınlaşmasına çalışmanın biçimlerinden biridir.

20 Mayıs 1910. Saat akşamın sekizi; (alaturka saat on iki). *Cercle des Intimes*'in toplantısı tamamlanmak üzeredir. Yönetim kurulunun beş yardımcısından biri olan Jacques Bensussan yorulduğunu hisseder. Çünkü akşam uzun sürmüştür. Joseph Nehama'nın "Doğu'nun Yahudi topluluklarının gelişiminde mesleki eğitimin rolü" konusunda verdiği konferansı dinlemek gerekmiştir. Sonra tartışmalar Hirsch Hastanesi'ne sağlanacak sübvansiyonlara kaymıştır. Fakat özellikle Cercle'in salonlarında İstanbul'daki Amerikan büyükelçisi Oscar Strauss'a verilmesi planlanan kabul hakkında bitmek tükenmez tartışmalar olmuştur. Jacques Bensussan kravatını düzeltir ve toplantının sonuna doğru çıkardığı çizgili ceketini giyer. Bastonunu ve bir kuzeninin ona Paris'ten getirdiği şapkayı almak üzere portmantoya yönelir. Çıkmaya niyetlenir fakat adımlarının kendisini ne yöne sürükleyeceğini henüz bilmez. Hemen eve gitmek niyetinde değildir. Genellikle yılın o döneminde, Selânik'te küçük bir esinti vardır, insana soluk aldırır. Fakat o akşam, hava öyle sıcaktır ki!

Deniz kıyısında, Beyaz Kule tarafında, yokuşun üzerindeki kahve-

lerden birinin terasında, soğuk birşeyler mi içmeli? Oralarda gezinmeyeli o kadar uzun bir süre oluyor ki! Orada bir nargile bile içebilir; ya da bir küçük şişe rakı ve yanında birkaç zeytin ve koyun peyniri söyleyerek keyfine bakabilir. İstanbul'dan çok esaslı bir klâsik müzik grubunun geldiği ve her akşam Kule'nin dibindeki bahçelerde çaldığı söyleniyor. Köşedeki binalardan birinde, bir Yunan karagözü gösterisi de var ve gösterileri -biraz fazla cüretli de olsa- söylendiğine göre bir göz atmaya değiyormuş.

Jacques Benussan kravatının düğümünü gevşetmeyi, ceketini çıkartmayı, hasır şapkasını denize savurup atmayı öyle isterdi ki. Bunu belki biraz sonra, garson nargilesini getirip önüne koyduğunda yapabilir. Ama şimdi, sokağın ortasında üstüne başına, tabii ki, dikkat etmek zorunda.

Jacques Benussan'a sıcak basıyor ve babasını düşünüyor. Allah'ın ruhunu teslim aldığı babası hayran olunası bir sese sahipti ve sinagogda şarkı söylüyordu. Pek çok Türkçe ve Yunanca şarkı da biliyordu. Bazı ilkbahar akşamları, bir iki tek attıktan sonra bütün mahalleye eski ve yeni şarkılardan oluşan bir müzik şöleni sunduğu oluyordu.

Jacques Bensussan kendini bezgin, geçmiş özlemiyle dolu hisseder. Geçmişin kokularına, seslerine, duyumlarına yeniden ulaşmak ister. Bu gece bir nargile içerek deniz kıyısında serinleyecek. Ve yarın hamama gidecek. Çarşının ortasındaki eski hamama gitmeyeli en az yirmi yıl olmuş... Hamamda kaynar su insanı yakar ama dendiğine göre insan odadan çıkınca kendini tümüyle yeniden doğmuş gibi hissedermiş.

5. *Fırtınanın Merkezinde*

DEVRİM SELÂNİK'TEN BAŞLAR

Paul Dumont, François Georgeon

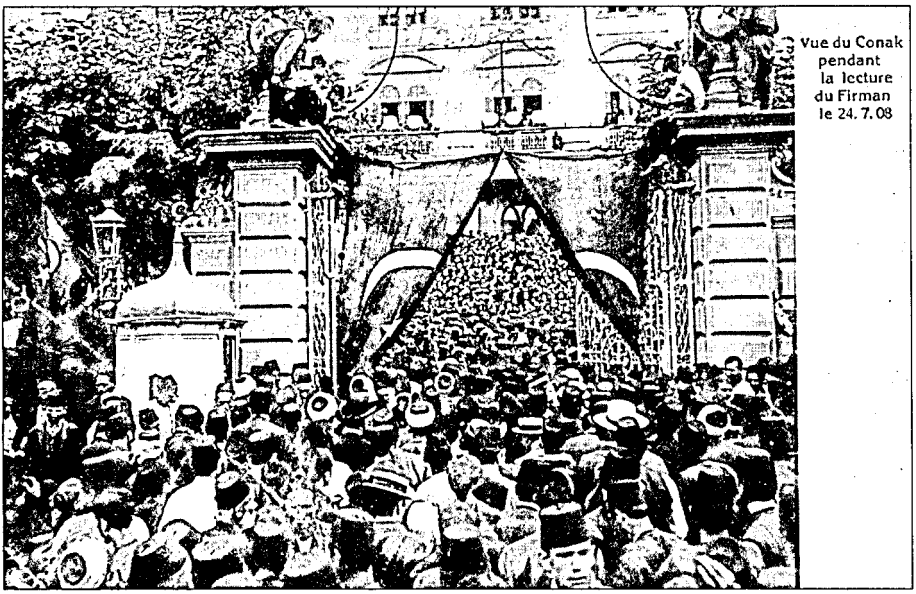
1908 Temmuzu'nun sonunda, Sultan II. Abdülhamit'in despot yönetiminin yıkılması için çaba gösteren İttihat ve Terakki Komitesi'nin militan unsurları, Makedonya'daki garnizonların güçlü desteği sayesinde 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konmasını sağladılar. Tarihin garip bir cilvesi olarak, padişah aynı Selânik'e sürgüne yollanacak ve Yahudi mali sermayedarlar için inşa edilen bir villada göz hapsinde tutulacaktır.

Devrimci Günlerin Albümü

Paul Dumont

İlk sayfada şunlar okunuyor: "Yuda Haim Perahya'ya ait albüm; doğumu Selânik". Albümün içinde, uçup giden bir gençliğin anılarını taşıyan yüz kadar kartpostal. Tipik 1900'ün kartpostalları; kimi yapmacık renklerle süslenmiş, ötekiler koyu kahve ile siyah-beyaz arasında bocalıyor. Büyük çoğunluğu 1908 Temmuzu'nun devrimci günleri hakkında... Bunları toplayan kişinin, yaşamının en güçlü anlarından birinin anısını korumak istediği kolayca tahayyül edilebilir.

Önce dekoru oluşturan birkaç fotoğraf. Selânik limanı, kentin surları, yeni mahalleleri ve gölgesinde kimbilir kaç komplonun kurulduğu ünlü Beyaz Kule. Bizim koleksiyoncu tarafından toplanmış olan belgelerin bazıları özellikle anlamlı. Selânik kahvelerinin birkaçını gösteriyor. Şurada, sokağın köşesine yerleşmiş ve geniş camlı pencere boşluklarının, görünüşe göre hali vakti yerinde, kalabalık bir müşteri kitlesinin görülmesine izin verdiği bir ticari kurum. Orada deniz kıyısı boyunca yayılan ya da bakımı yeni yapılan bir bahçenin ağaçlarının altına serpiştirilmiş yüzlerce boş masa ve sandalye; fotoğraf tan ağarırken çekilmiş olmalı. Tartışmaların, kahkahaların, çığlıkların, küfürlerin gürültüsünü duymuyor musunuz? Tavla pullarının tıkırtılarını duymuyor musunuz? Ya sıcak kahveyi höpürdeten ya da nargilenin sapını emen

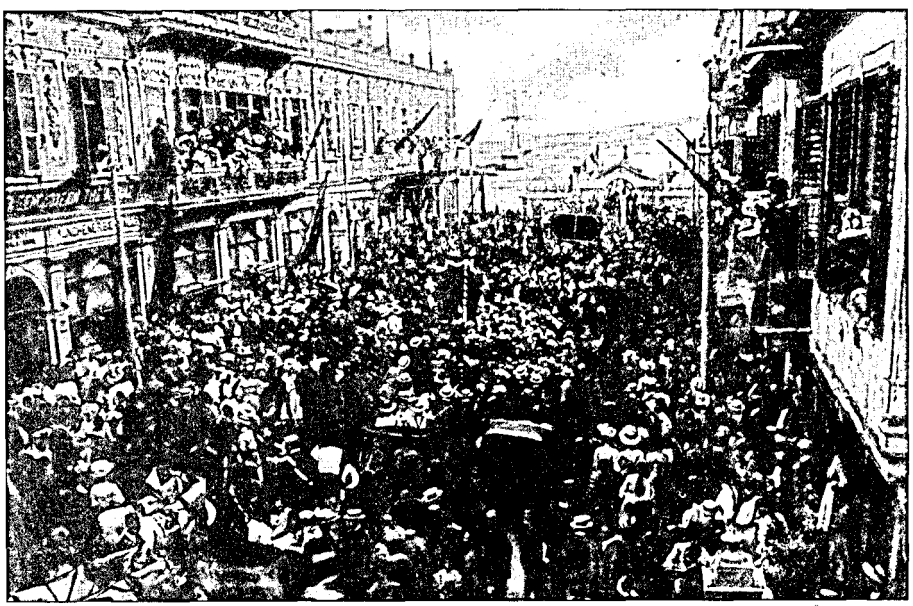
Selânik'te 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı. Hürriyet Meydanı.

dudakları? Kulak kabartın! İçten içe oluşan, Jön Türk Devrimi'dir. Denizin bıkmadan usanmadan iskeleyi dövüşüne bakan subaylar, gazetesinin sayfalarını dalgın bir havada çeviren şu memur, birbirleri ile şakalaşan genç öğrenciler; yarının kahramanları onlar olacaktır.

İşte sıra gerçek görüntülü röportaja, devrimci günlerin en çarpıcı öykülerini ölümsüzleştiren bir dizi karta geldi. Dört bir yanı insan seli ile kuşatılmış Selânik Vilayet binası -Konak- özellikle göze çarpıyor. Altyazı belirtiyor. "Osmanlı Anayasası'nın İlânı, 24 Temmuz 1908". Biraz daha yakından çekilmiş bir başka fotoğraf, tümüyle erkeklerden oluşan bir kalabalığın üstünde, ileri gelenlerle dolu üç balkonu farketmemizi sağlıyor. Açıklayıcı nota inanmak gerekirse, söz konusu olan "Anayasal rejimi kuran iradenin Hilmi Paşa Hazretleri tarafından okunuşu"dur. Bir sonraki sayfada Selânik Şehir Kulübü'nün balkonundan irad edilmiş Söylev'e tanık oluyoruz (24 Temmuz 1908): Aynı insan kalabalıkları, bayraklar bezenmiş aynı saygıdeğer kişi dizileri... Başka bir resim "24 Temmuz 1908'de Türkiye'de Meşrutiyet'in ilânından sonra, Özgürlük Meydanı'nda yapılan Selânik'teki dev gösteriyi gösteriyor. Eksik olan hiçbir şey yok: kalabalık (hasır şapkalı pek çok

baş), bayraklar, şerit flamalar, kalabalıktan çökmek üzere olan balkonlar. Kentin, 1908 Temmuzu'nun o son günlerinde kendini kaptırdığı sarhoşluğu yansıtmaya çalışan görüntüler. J. H. Perahya'nın albümü daha pek çok benzer görüntüyü saklıyor. "Meşrutiyet'in İlânı sırasında rıhtımın görünüşü" bunlardan biri; "Osmanlı Meşrutiyeti'nin Anısına. Konak Meydanı'nda Yunan turistler" daha garip olanı. Fakat bakışlar özellikle, geniş bir biçimde açılmış sağ kolu adamlarına uzaktaki bir düşmanı işaret edermiş görünen, on kadar askerden oluşan bir atlı grubunu yöneten şu Osmanlı süvarisine takılıp kalıyor. Allah'tan bir altyazı var da, görüntünün anlamı konusunda aydınlanıyoruz: "Yaşasın Vatan. Bir subayın çalımı bu."

Düğün bayram yapan bir kentin bu temsili görüntülerine, Selânik'te bir süre önce meydana gelen olağanüstü olayın başlıca aktörleri karışıyor. İşte önce "Osmanlı'daki Özgürlük hareketinin kahramanlarından biri olan Enver Bey". Fotoğraf onu bir kır dekoru içine yerleştirmiş ve çevresini bir dizi askerî malzemeyle kuşatmakta tereddüt etmemiş: tüfek, dürbün, fişeklik, cephane kutuları. Hal-ı tavrıyla ne kadar saygın görünse de, bön bakışlarla bakıyor. Aynı Enver'e, bir başka

Meşrutiyet'in ilanı şerefine Enver Paşa Selânik'te, Hürriyet Meydanı'nda halka hitap ediyor.

yerde, kılıcına gevşekçe yaslanmış bir halde şatafatlı giysiler içinde poz verirken rastlıyoruz. Ve işte bu kez de Türkçe, Fransızca ve Yunanca "yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın özgürlük" diye haykıran rengârenk bir kartın üzerindeki, defne dallarıyla süslenmiş büstü. Günün öteki büyük kahramanı Niyazi Bey'e daha az kıyak geçilmiş. J. H. Perahya'nın albümünün onunla ilgili içerdiği ender portrelerden biri, Niyazi'yi üniformalı, göğsü madalyalarla kaplı, bıyığı özenle taranmış, egzotik bitkilerden oluşan bir manzaranın önünde gösteriyor. En çarpıcı fotoğraflar, Osmanlı yetkililerine teslim olmak üzere dağdan inen Yunan, Sırp ve Bulgar çetecilerinin, komitacıların fotoğrafları. İşte şurada iri yarı, sert bakışlı, efzun eteklikli, sırtını kaba mukavvadan yapılma bir kayaya dayamış, dünyanın bütün kurnazlıkları gözünden akan Kaptan Gudas.

Emanuel Karasu.

Kayık ile fondaki sütun arasında dişinden tırnağına silahlı poz veren Apostol ve Yorgo yüzbaşılar. Bir taşın üzerine bilgece oturmuş, bir elde silah, öteki elde dürbün, boyuneğmez Klisuralı Argirakos ve özellikle haklarında yayılan efsanenin tersine, hiç de korkutucu olmayan, her ikisi de takım elbiseli, kırık yakalı gömlekli, kravatlı, özenle parlatılmış ayakkabılı, bir burjuva salonunun ortamında üç ayaklı bir masanın iki yanında poz veren "Bulgar çetelerinin ünlü liderleri Sandanski ve Panitza". Albümün sahibi, fotoğraf objektifinin ehlileştirdiği bu haydutların yanına, daha yansız, altyazısı elle, daha mütevazı biçimde yazılmış birkaç fotoğraf daha eklemiş. Şunlar okunuyor: "Cavid Bey; Emanuel Karasu, Türk parlamentosundaki Musevi Selânik milletvekili; Hüseyin Hilmi Paşa."

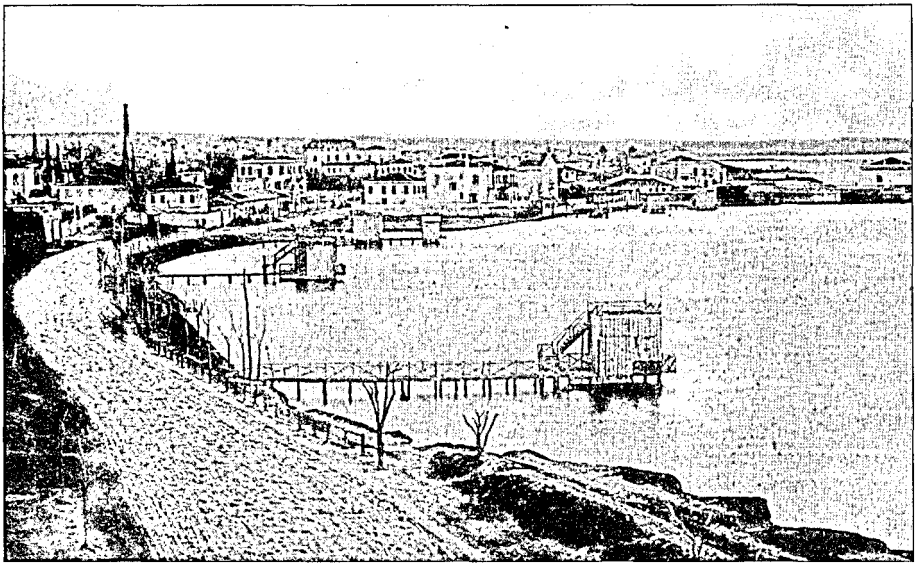

Cavid Bey.

J. H. Perahya'nın topladığı kartların çok anlamlı bir biçimde tanıklık ettiği bu olağanüstü kolektif coşku patlaması, sürpriz etkisine pek çok şey borçlu. Dönemin bütün gözlemcileri bu konuda oybirliği içindeler: Jön Türk devrimi kamuoyunu bu kadar şaşırtmışsa, bu birdenbire patlak vermiş oluşundandır. Halk ve yöneticiler şaşkınlıktan donakalmışlardı. O akıldan çıkmayan günlerde Selânik'te bulunan Osmanlı jandarmasının komutanı A. Sarrou'nun kaleminden çıkan şu satırları birlikte okuyalım: "Bu kadar önemli bir olayın patlak vereceğini gösteren hiçbir şey yoktu. Avrupa, hatta diplomasi çevreleri bile, yaşlı Türkiye'de bu kadar parlak bir zafer kazanan İttihat ve Terakki Partisi'nin adının telaffuz edildiğini ilk kez duyuyordu."

Kesinlikle hiç kimsenin beklemediği bir fırtına! Fakat aslına bakılırsa, Sultan II. Abdülhamit'in muhbirlerinin dışında kimsenin dikkate almadığı bulutlar uzun zamandan beri birikiyordu.

Muhalif gruplar 1880 yılının sonundan itibaren oluşmaya başlamıştı. Gizemli bir "İttihat ve Terakki Komitesi" işte bu dönemden itibaren, el altından dağıtmaya başladığı broşürler ve bildiriler yayımlamaya koyulmuştu. Reformların yapılmasını ve eskiden, Abdülhamit'in yönetiminin başlarında çok kısa bir süre için, mevcut olana benzer bir parlamenter monarşinin yeniden kurulmasını talep eden muhalif unsurlar, çok kısa bir süre sonra sürgünün yolunu tutmak zorunda kalmışlardı. Bu unsurlar "kızıl sultan"ın despotik rejimine karşı mücadelelerini Kahire'den, Bükreş'ten, Londra'dan, Cenevre'den yürütüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki, sesi sansür tarafından kesilen basın, on-

Exohon (Kırlar) Caddesi'nin 1898'den önceki görünümü.

ları tümüyle görmezlikten geliyordu. Fakat tehlikelere rağmen, yandaşlarının sayısı yıllar ilerledikçe artmaya devam etti. Çünkü ülkeye gizli yollardan sızan yıkıcı yayınları okuyanlar sadece Saray'ın espiyonları değildi. Kışlalarda, askerî okullarda, Osmanlı yönetiminin bürolarında, yüksek öğretim kurumlarında, çevrelerini kuşatan yasaklara karşı çıkma riskini göze alacak kadar coşkulu beyinler hâlâ vardı ortalıkta.

Selânik'te bir "nifak yuvası" 1906'da oluşmuştu; bu çekirdek, izleyen yıldan itibaren, Osmanlı Maarif eski müdürü Ahmet Rıza Bey tarafından Paris'ten yönetilen saygın İttihat ve Terakki Komitesi'ne katıldı. Selânik grubunda başta yalnızca on üye bulunuyordu: yedi subay, Posta İdaresi'nin bölgesel yönetiminin bir memuru (geleceğin başbakanı Mehmet Talat Bey), bir okul müdürü ve bir öğrenci. Bu kişiler, kısa süre içinde, Makedonya'nın dört bir yanına dağılmış yüzlerce kişi olacaklardı. Yeni alınan üyelerin büyük çoğunluğu orduya mensuptu. Fakat teşkilata katılanlar arasında bürokratlar, doktorlar, avukatlar, öğretmenler, her renkten önde gelen kişi de vardı. Birçoğu masondu. Yeni taraftarlar kaydetmek için özellikle İtalya locası Makedonya Risorta ile Fransız locası Veritas'ı kullanıp yararlanmasını da bilmişlerdi.

Komplocular neler yapıyordu? Tabii ki, komplo kuruyorlardı. Fakat

dikkati fazla çekmemeye dikkat ediyorlar, gizli faaliyet gösteriyorlardı. Kışlalarda ajitasyon yapıyorlardı, üst mevkilerdeki subayları ve memurları davalarına kazanmak için çaba gösteriyorlar, yıkıcılık ağını gün be gün örüyorlardı. Gizlice çevrilen dolaplardan sadece Abdülhamit'in polisi haberdardı. Bu polisin dahi, tehlikenin çapı hakkında doğru değerlendirmeler yaptığı kuşkuluydu. Fesat çıkaranlar hep olmuştu. Hapis, zindan ve öte yanda da onurlandırmalar, yüksek paralar, ikramiyeler onları susturmayı hep başarmıştı. Kuşkusuz konjonktür Makedonya'da özellikle patlamaya hazır durumdaydı. Yunan, Sırp, Arnavut ve Bulgar komitecilerinin oluşturduğu çeteler, ülkenin bölünüp parçalanmasına yol açmak amacıyla bölgeye terör tohumlarını saçıyorlardı. Birçok reform yapıp, ilân etmiş olmalarına karşılık, Osmanlı yetkililer duruma hakim olmakta yetersiz kalıyorlardı. Anarşi Selânik'in bizatihi kapılarında başlıyor ve ülkenin içlerine doğru ilerledikçe giderek artıyordu. Osmanlı subaylarının ve memurlarının bozguncu fikirlerin çekiciliğine ne ölçüde kapılmış olurlarsa olsunlar, sultana sadık kalmalarının bir başka nedeni de buydu. İmparatorluğu tahrip etmekten başka bir şey düşünmeyenlerin saldırılarına karşı Osmanlı vatanını savunmak için orada, imparatorluğun Batı sınırlarında bulunmuyorlar mıydı?

1908 Mayısı'nda Selânik Komitesi kendisini bir *Manifesto* kaleme alacak ve bunu Selânik'te temsil edilen bütün güçlerin temsilcilerinin konsoloslarına sunacak ölçüde güçlü hissetti. Komite bu belgede kendisini Makedonya'nın ve imparatorluğun sorumluluğunu taşıyabilecek tek güç olarak takdim ediyordu. Kimse bu olayı ciddiye almadı. Bâbıâli ancak birkaç hafta sonra telaşa kapıldı. Ancak vakit çok geçti! 11 Haziran'da, Saray'a muhbirlik yapanlardan biri olan ve bir süre önce gizli örgütün faaliyetleri hakkında çok kaygı verici bir rapor kaleme almış olan albay Nazım Bey bir suikast girişimi sonucunda ağır yaralandı. Resne garnizonunun silahlarına ve parasına el koyduktan sonra dağa ilk çıkan Kolağası Niyazi Bey oldu, onu 400 kadar arkadaşı izledi. Birçok subay bu örneği izlemek üzere apar topar harekete geçti. Daha sonraları hakkında en çok konuşulacak kişi, ardalan Manastır'da isyan bayrağını kaldırdığı için ulusal kahramanlığa yükseltilen binbaşı Enver'dir. Temmuzun başında İngiltere kralı VII. Edvard ile Çar II. Ni-

kola Baltık'taki Reval'de bir araya gelip burada Makedonya için bir reform projesi geliştirmeye teşebbüs ettikleri zaman, komite üyeleri daha büyük bir kararlılıkla harekete geçtiler. Osmanlı egemenliğine karşı ne küstahça bir girişimdi bu! İşbirliği halindeki Avrupalı güçlere, iradelerini dayatma fırsatını bulmadan vurmak gerekiyordu.

Devrim yola koyulmuştu bile. Komite toplantıları sıklaştırdı, parolaları iletti, askerler arasında olduğu kadar sivil halkın arasında da propagandayı ateşledi. Makedonya'nın bir ucundan öteki ucuna, telgraf tıklayıp durdu.

Devrim yola koyulmuştu bile ama imparatorluğun halkları ve Avrupa diplomasileri bundan nasıl kuşkulanabilirlerdi ki? Rumeli vilayetlerinde olagelen olayların basit bir kışla çalkantısının ötesinde bir anlam taşıdığını nasıl tahayyül edebilirlerdi? Yalnızca, ispiyonlarca bilgilendirilen Saray tehlikenin boyutlarını kavradı. Fakat yıkıcıları yok etmek üzere temmuz başında birlikler sevketmeyi kararlaştırdığında, kartlar çoktan oynanmıştı. İsyan hali, bütün Makedonya'yı sarmıştı ve başarıdan emin olan komite, artık girişimini sonuna kadar götürmeye karar vermişti.

Devrimden kısa bir süre sonra, olan biten altüst oluş hakkında "tam bir şimşek çakması" diye yazacaktı bir İngiliz diplomat. Aslında olaylar bir kez patlak verince, çok hızlı gelişti. Makedonya garnizonları, birbiri peşi sıra olayın çekiciliğine teslim oldular. Meşruti monarşinin kurulmasını ısrarla talep eden sivil halk, vakit geçirmeden isyan halindeki askerlerle dostluklar kurdu. 20 temmuzda Manastır sultana karşı açıkça başkaldırdı. Bir gün sonra anarşiye sürüklenen bütün Kosova oldu. 22 temmuzu 23'üne başlayan gece, Selânik Komitesi telgraf bürosunu ele geçirdi ve bütün yerel komitelere en kısa zamanda anayasayı ilân emrini verdi. Birkaç saat sonra, Makedonya kentlerinin büyük çoğunluğunda yetkililer, isyancıların baskısı altında, anayasal rejimin kurulduğunu görkemli bir biçimde ilân ettiler.

Tuhaf bir şekilde, aslında her şeyin başlatan Selânik'te ayaklanma hareketinin başlıca talebi, 1876 Anayasası'nın yürürlüğe konması gecikecektir. J. H. Perahya'nın kartpostalları bunu kanıtlar: "Meşrutiyet'in Anısı'na, 24 Temmuz 1908" yazısını okuyoruz bu kartpostallarda. Üsküp'te, Manastır'da, Firzovik'te, Serez'de, Drama'da ve iç taraf-

lardaki birçok yerde, "Hürriyet'in İlânı" en az 24 saat öncesinden beri gerçekleştirilmişti.

Çünkü Selânik'te Rumeli Müfettişi Umumisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın savsaklamalarıyla uğraşmak gerekmişti. Dönemin gözlemcilerinden birine göre, Hüseyin Hilmi Paşa "Doğulu diplomatın mükemmel bir örneği" idi. O liberal, yeni fikirlere duyarlı, değişim trenine atlamaya hazır biri olarak biliniyordu. Ama, Saray'dan gelmesi gereken emirleri beklerken, vakit kazanmaya çalışıyordu.

Bununla birlikte, artık elden bir şeyin gelmeyeceği, hiçbir şeyin süreci durduramayacağı açıktır. 23 sabahından itibaren Selânik, devrimin süsleriyle donatılmıştı. Bayraklar, flamalar, çiçekten kordonlar. Kentin bütün dükkânları ve mağazaları, istisnasız hepsi, kapılarını kapadı. Çevre köylerden koşa koşa gelen köylülerin rengârenk toplulukları ile destekli on binlerce kentli, sokaklara döküldü. Herkes şunu biliyordu ki, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin yaşamsal önemdeki bir anını yaşıyordu. İttihat ve Terakki Komitesi'nin adamları çalışmalarını iyi yürütmüşlerdi. Bu olayların ayrıcalıklı bir tanığı, jandarma komutanı Sarru muazzam kalabalığın Konak Meydanı'na doğru yönelişini gördü ve bu yazgısal günün ilk perdesine tanık oldu.

> "Farklı sivil ve dinî otoriteler Konak'ın basamaklarında göründüğünde, saat sabahın onuydu. Anın gerginliğine rağmen, artık bundan böyle kesinleşen bir başarının umudunun sağlar göründüğü mutluluk ve neşe, yüzlerinden okunuyordu. Rum ve Bulgar papazlar ve müftü balkonda birbirlerine ellerini uzattılar sonra dostça el sıkışarak dindaşlarını aynı şekilde davranmaya çağırdılar. O ana kadar sessiz kalan kalabalık hafifçe titredi. Bütün hançerelerden bir neşe çığlığı koptu ve bir gün öncesine kadar birbirine düşman olan Müslümanların, Rumların ve Bulgarların kolkola sokaklara aktıkları görüldü. Bu tanımlanması imkânsız bir coşku yarattı. Irklar ve dinler arasındaki uzlaşma, üzerinde Türkçe "Yaşasın Meşrutiyet" ve dört köşesinde "Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik, Adalet" yazan dev bir kırmızı bayrağın çevresinde gerçekleşmişti. Üç kez borazan sesi yankılandı: Bir hoca basamaklarda duran görevlile-

rin arasından ayrıldı ve bu bayrağın çevresini saran kalabalığın ortasındaki bu hürriyet bayrağının önünde yer almaya geldi. Enerjik bir hareketle elini kaldırdı ve emredici, kararlı bir ses tonuyla, valiye Meşrutiyet'in üzerine yemin etmesini buyurdu. Elini Meşrutiyet'in bayrağına doğru uzatan vali, okkalı bir sessizliğin ortasında, istenen yemini etti."

İkinci perde: Konak Meydanı'ndaki büyük gösteri sona erer ermez, Sultan'ı Meşrutiyet'in ilânını resmen tanımaya zorlayan, tehdit dolu telgraflar Saray'a yollandı; bir yandan da İttihat ve Terakki Komitesi o gün boyunca, dişinden tırnağına kadar silahlı subaylar tarafından korunan afişleri bütün kente astırdı. Bütün sokak köşelerinde, propagandayı engellemeye kalkışacak kişiyi, kim olursa olsun hemen o anda yere indirmeye hazır askerler tarafından sıkı sıkıya korunan önceden tasarlanmamış konuşmacıların çevresinde toplanıldı. Sokağın harareti, her geçen an biraz daha arttı. Öğleden sonranın ilerleyen saatlerinde, dar Olimpos Meydanı'na on bin gösterici yığıldı! Meydana giden sokaklar tıklım tıklım doluydu. Daha önce, Selânik Kulübü'nün balkonu, bayram yapan halk tarafından uzun uzadıya alkışlanan onlarca ateşli hatibin geçişini görmüştü. Kent gece yarısı hâlâ coşkudan uğulduyordu. Beyaz Kule'nin dibindeki büyük kahvenin terasında, orkestra döne döne, bıkmadan usanmadan, Marseyez'i çalıyordu.

Fakat bir soru bütün zihinleri kurcalıyordu. Abdülhamit ne zaman yelkenleri suya indirecekti? Hüseyin Hilmi Paşa anayasanın yürürlüğe konduğunu neden henüz resmen ilân etmemişti? Rumeli umumi müfettişi, 22 Temmuz'dan itibaren, karışıklıklara bir son vermenin tek yolunun, isyancıların taleplerine boyun eğmek olduğunu Saray'a bildirmişti. Umutsuzluğa kapılan hükümet, ölü taklidi yaptı. Bu arada, dört gözle beklenen haber sonunda çıkageldi. Tarih 24 Temmuz, sabah saatin ikisidir. On bir bakanın imzasını taşıyan bir irade Konak'a ulaşır. Bu irade bütün sivil ve askerî yöneticilere Sultan'ın, Rumeli'nin üç vilayetinden gelen 77 telgrafı okuttuktan sonra, tebaasının taleplerine uygun bir yanıt vermeyi kararlaştırdığını duyurur.

24 Temmuz, sabahın dokuzu. "Meşrutiyet'i ilân eden kararın haşmetmeapları Hilmi Paşa tarafından okunuşu" diye yazıyor J. H. Perah-

ya'nın albümünde bir araya getirilen kartpostallardan birinin üzerindeki yazı. O zamana kadar görülmemiş yoğunlukta bir kalabalık olayı izler. Sultanın iradesinin okunuşu sırasında umumi müfettiş üç kez "padişahım çok yaşa!" diye bağırdı. Her üç defasında da bu çığlık buz gibi bir sessizliğe çarptı. Eski rejimin artık ayakta olmadığı kesindi. Meydana gelen, kesinlikle bir devrimdi.

Bir yanda Marseyez kentte yankılanırken, yüz bir pare top atışı, ender rastlanan yoğunluktaki birkaç günün başlangıcını duyurur.

24 Cuma, 25 Cumartesi, 26 Pazar... Günler ilerledikçe, bayram hiç bitmeyecekmiş duygusu yaratıyordu. Kahveler, çay bahçeleri, kamu alanları boşalmadı. Yürüyüş kolları kentin belli başlı caddelerinden geçip durdular. Her yerde, çeşitli cemaatlerin üyeleri arasında duygulandırıcı kardeşlik sahnelerine tanık olundu. Bu üç günün gelişen olayları hakkında kendisine çok renkli birkaç sayfa borçlu olduğumuz tarihçi J. Nehama'nın şaşırtıcı kelimelerini tekrar etmek gerekirse, "kaplanlar, kurtlar, tilkiler ve koyunlar her yerde bir arada boy gösteriyorlardı."

İlk günün en başdöndürücü anlarından biri, Manastır ayaklanmasının kahramanı kolağası Enver Bey'in akşam treni ile Selânik'e varışı oldu. Aslında, az konuşan ve soğuk ifadeli bu subay, Selâniklileri biraz hayal kırıklığına uğrattı. Selânikliler buna rağmen, en muzaffer sıfatlarla överek, ona bir Sezar'a uygun bir karşılama layık gördüler.

Ön plana çıkanlar, salt ayaklanmanın önderleri değildi. Gerçekten de, Meşrutiyet'in ilânı haberi duyulur duyulmaz, komitacılar, andartlar (Yunanca çeteci- ç.n.) ve öteki haydutlar boyun eğdiklerini yeni rejime bildirmek üzere inlerini apar topar terkettiler. Makedonya'nın başkenti kendinden geçmişti. Çetelerin başları bando müziği eşliğinde kabul edildiler, çiçeklerle kaplı bir halde omuzlarda taşındılar, tam da bu sırada subaylar ve öndegelen kişiler kalabalığın ortasında onlara yol açıyorlardı. Yunanlı Kapitan Apostol ve Georges işte oradaydılar, korkunç Gudas işte oradaydı, kaba, yabanıl ve ürkütücü görünümlü Sandanski, işte kurnaz Panitza oradaydı. Daha düne kadar, ölüm cezasına çarptırılmış, yasadışı ilân edilmiş bu kişiler, arkalarında adamları olduğu halde birbiri peşi sıra Konak'a gittiler ve bağlılık anlamında silahlarını buraya bıraktılar. Söylevler, kucaklaşmalar, çılgınca alkışlar. Seyirin tam başarıya ulaşması için, yetkililere, biraz önce teslim ettikleri

silahlarını onlara iade ederek, haydutlara karşı güvenlerini dışavurmak kalıyordu. Yeniden kucaklaşmalar, yeni söylevler. Duygu dolu gözyaşları bir zorunluluktu. Selânikliler, devrimin kimi kahramanlarını alkışlayıp selamlamakla meşgul olmadıkları zaman, kortejlerin geçişini seyrederler. Dönem o kadar özel bir dönemdir ki, farmasonlar bile sokağa dökülmüştür. Önlüklerini ve amblemlerini kuşanmış halde bayrakları rüzgârda dalgalanırken, başı dik binlerce seyircinin önünden, alkışlar arasında geçit yaptılar. Devrimin temellerinin masonik atölyelerde atılmış olduğunu kim bilmezden gelebilirdi ki? Hem sonra, Makedonya Risorta locasının üstadı, Selânikli seçkin avukat Emanuel Karasu, Özgürlük Meydanı'ndaki bir söylevde -Olimpos Meydanı'na verilen yeni ad, bütün gösteriler zorunlu olarak burdan, rıhtımla Sabri Paşa Bulvarı'nın kesiştiği yerden geçiyordu- kendisine seyretmesi için sunulan tablonun şaşkınlığa sürüklediği bir kalabalığın önünde, bunu şahsen açıklamayı üstlenmişti.

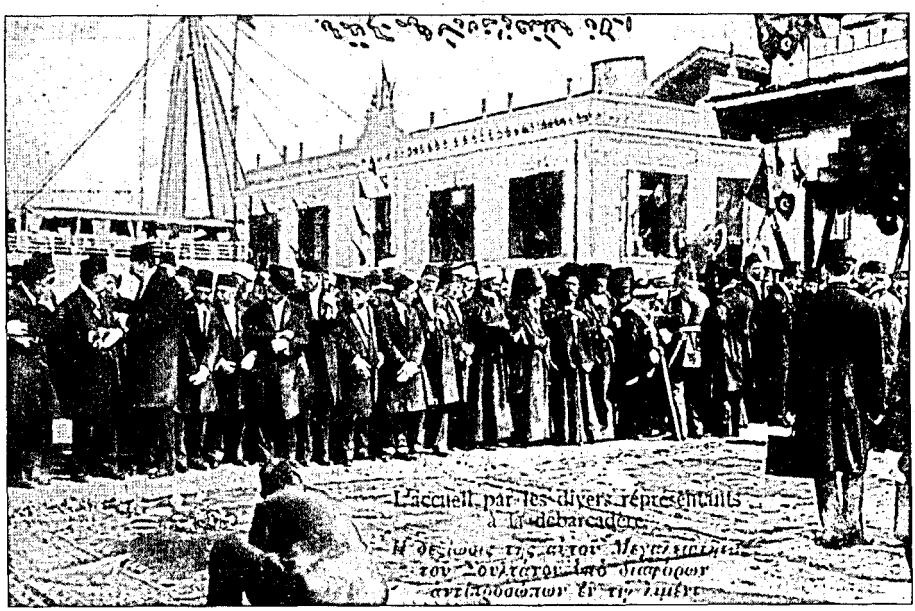
Farmasonların yürüyüşünden daha şaşırtıcı bir şey oldu: yüzleri açık sokağa çıkan kadınlardan oluşan bir yürüyüş kolu. Hıristiyanlar, Yahudiler...! Ama özgürlük bayrağını taşıyan kadın göstericilerin arasında, giyimlerinden tanınabilen Müslüman kadınlar da bulunuyordu. Manzara o kadar çarpıcıydı ki, komitenin bazı üyeleri, kendilerini, örf ve âdetlere yönelik bu saldırı girişimini, sokağın dört bir köşesine kurulan tribünlerin tepesinden açıkça kınamak zorunda hissettiler.

Fakat en dikkati çeken geçit töreni, galiba, saatler boyunca Selânik'in ana caddelerinde, genç bir bakire biçiminde kişileştirilmiş Meşrutiyet'e eşlik eden geçit töreniydi. Uzun beyaz giysileri, kolsuz kadife ceketi, özenle taranmış beline kadar inen saçları ile, Meşrutiyet, o kadar güzeldi ki! İnsan bunun, Katolik kilisesindeki tablolardan birinden çıkan Meryem Ana olduğunu sanabilirdi! Çevresi yüzlerce kağıt fenerle çevrili bir halde, arabanın üzerinde ayakta dururken öyle kibirli bir görünümü vardı ki... Sokaktaki adamlar, penceredeki kadınlar, bütün kent durup onun geçişini seyretti.

Yürüyüşlerden, meşaleli geçit törenlerinden, ziyafetlerden, halkın katıldığı her türlü şenlikten yararlananlar, salt Selânikliler değildi. Sultanı Meşrutiyet'i ilân etmeye zorlayan kente, Özgürlük'ün beşiğini selamlamaya gelen heyetler akın ettiler. İlk coşku anları henüz yatış-

mıştı ki, şenlik, temmuzun son günlerinde daha da güçlü bir biçimde yeniden başladı. İleri gelenler, ziyaretçileri karşılamak için bir limana, bir istasyona koşuyorlardı. Ziyaretçiler Yunanistan'dan, Sırbistan'dan, Bulgaristan'dan, Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki kentlerinden geliyorlardı: Macaristan'dan, Avusturya'dan, Fransa'dan gelenler bile vardı.. Geçit alayları geçit alaylarını, söylevler söylevleri izledi. Bando ve belediyenin aşevi sürekli faaliyet halindeydi. Otelciler bir servet kazandılar. Herkes birbiri ile dost oluyordu. Halkın heyecanı öyle bir noktaya gelmişti ki, bütün törenlerin hakimi İttihat ve Terakki Komitesi bir süre sonra kente yeni bir ad vermenin, örneğin Kabe-i Hürriyet demenin, vaktinin gelip gelmediğini kendi kendine soracaktır.

Eğlenceye düşkün olanlar iyi bilir; şenliği izleyen günler çoğunlukla güçtür. Selânik'te bandolar henüz susmamıştı ki, bulutlar devrimin göklerini karartmaya başladılar. Selânik proletaryasının en mücadeleci unsurları, zamanın eylem için uygun olduğunu değerlendirdiler ve greve gittiler ve böylece önde gelenlerin birbirine benzeyen söylevlerine karşı, kamçı gibi şaklayan bir yalanlama getirdiler. Aynı sıralarda, İmparatorluğun halkları arasındaki eski kinler yeni baştan su yüzüne çıkmaya

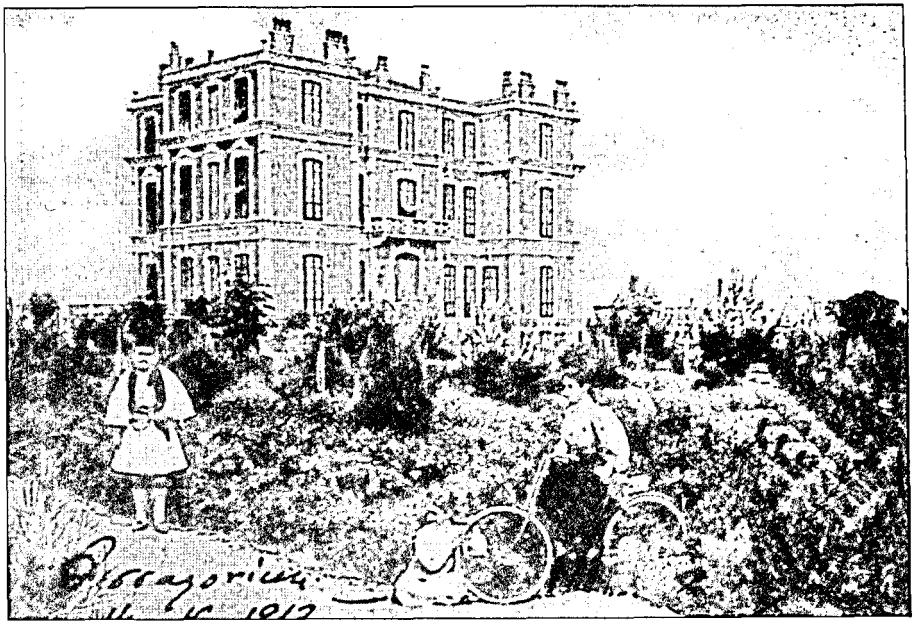

Yeni Kulüb'ün üyelerinin Eylül 1908'de İzmir'den gelen bir delegasyonu karşılamaları.

başladı. Özgürlük Meydanı'nda tribünlerde oturanlar, ulusların birliği güzel temasını süslemeye devam edebilirlerdi. Yunanlıları, Bulgarları, Sırpları, Türkleri, Arnavutları göz ucuyla karşılıklı olarak birbirlerini kollamaktan, onların söylevleri alıkoyacak değildi. İzmir'de, 7 Ağustos'ta, komite yöneticilerinin onuruna verilen görkemli bir ziyafet sırasında, bir Osmanlı görevlisi, Naili Bey, ırklarla dinlerin kardeşliği üzerine kuşku uyandıracak birkaç cümle telaffuz etmiş olduğu için, kalabalığın saldırılarından kıl payı ile kurtuldu. Bununla birlikte, zavallı hatibin sözlerinde bir gerçek payı olduğunu nasıl teslim etmeyiz! Bulgarlar, Osmanlı hükümetinden tavizler kopartabilmek için geçici iktidar boşluğundan yararlanmaya çalışmıyorlar mı? Yunanlılar Girit'in özerkliği konusunu yeniden sorun haline getirmediler mi? Sırplar Makedonya ile ilgili hak taleplerini yeniden ele almak için acele etmiyorlar mı? Avusturya tarafından desteklenen Arnavutlar, bağımsızlıklarını talep etmiyorlar mı? Ve devrim, özellikle Türklerin yararına gerçekleşmedi mi?

Bununla birlikte, gün gelip her şenliğin bir sonunun olduğunun bilincine varması için, Selânik'e bir az daha süre tanımak gerekecektir. Ancak eylülün ikinci haftasındadır ki, bu gri gerçek sonunda kentin sakinlerinin beynine nakşolacaktır.

Bu olay, devrimin ilk kıvılcımının çakılmış olduğu odağa saygılarını bildirmek üzere gelen bir Bulgar heyetinin kente varışının duyurulması ile başladı. Doğrusunu söylemek gerekirse bunda alışılagelmişin dışında bir şey yoktu. Selânikliler o ana kadar pek çok ziyaretçi kabul etmişlerdi ve her şey artık iyice rayına oturmuştu: bando, söylevler, Özgürlük Meydanı'nı ve Konak'ı tavaf. Ama o gün programda değişiklikler oldu. Gerçekten de kentin bütün Yunan kahveleri ve lokantaları grevdeydi. Bulgarların gelişini protesto ediyorlardı, çünkü, Osmanlı vesayetini sarsma ve bağımsızlık ilânı niyetini kısa bir süre önce dışa vuran Bulgaristan'ın, Balkanlar'daki statükoyu altüst ettiğini düşünüyorlardı. Kent, yasa bulanmış gibiydi: surların içinde istenmeyen ziyaretçiler olduğu için değil, kahveler kapalı olduğu için de değil. Kahvelerin kepenklerini indirmeleri, altı haftadan fazla süren halkın katıldığı şenliklerin birden acı bir tespitle sona ermesi için yetmişti: Devrimin kelimeleri ve süslü demeçleri can çekişen imparatorluğun gerçeklerinden fazla bir şey değiştirmemişti; çekingenlikler, karşıtlıklar, çatış-

Allatini Villası.

malar var olmaya devam ediyordu. Şunu belirtmeye acaba gerek var mı? "Selânik doğumlu Yuda Haim Perahya'nın Albümü[1]"nde Yunan kahvecilerin grevine ait hiçbir fotoğraf yer almıyordu.

Allatini Villasının Müzevisi

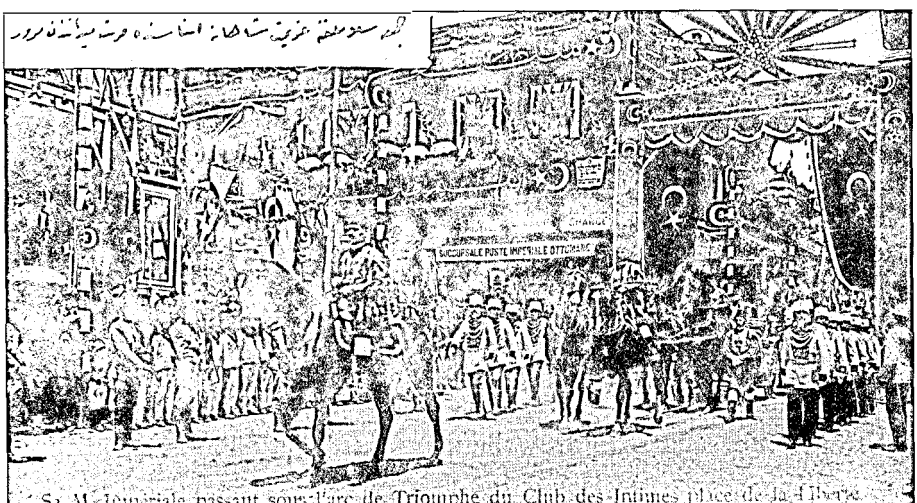
François Georgeon

Dikkatler, Selânik'in eski surlarının dışında, kentin en şık evlerinin bulunduğu Yalılar mahallesinde bulunan, yüksek demir parmaklıklarla çevrili, çiçekli bir bahçenin ortasındaki, hafif bir yükseltinin üzerine yerleştirilmiş, kırmızı kiremitli damlı, üç katlı, geniş bir konuta çevrilmişti: Allatini villasına. Kentin en güzel binalarından biri olan villa, mimar Vitaliano Poselli tarafından, Makedonya başkentinin Yahudi büyük banker ve sanayici ailesi Allatiniler için inşa edilmişti. Birkaç yıl boyunca, üstü açık arabalarının içinde akşam gezintisinden evlerine dönen Selânikliler, o yana bir göz attıklarında, kata açılan bir pencerenin

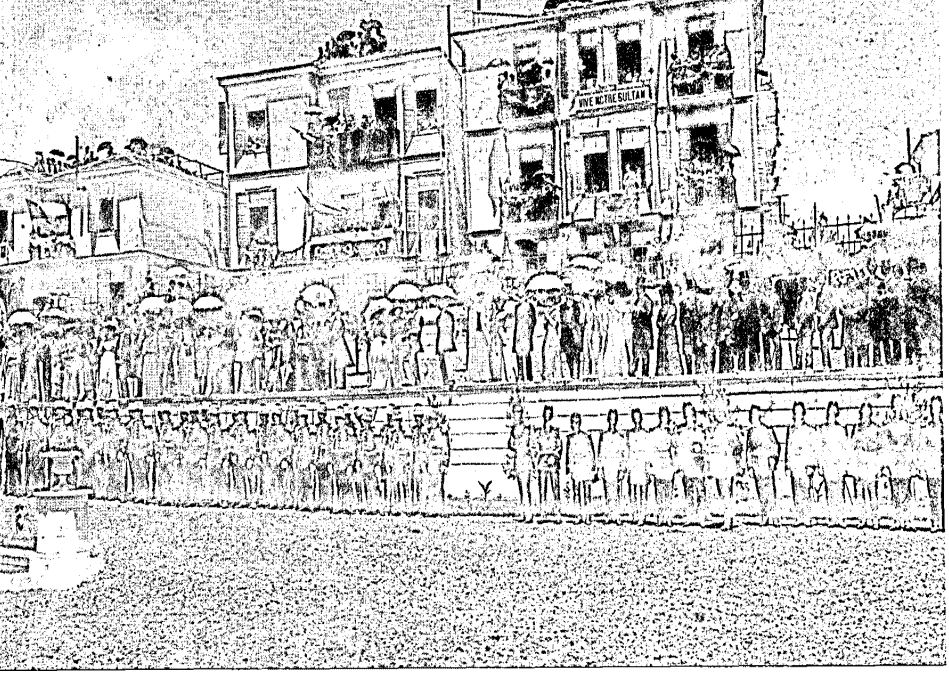
1 Albüm Kudüs'teki Ben-Zvi Enstitüsü'nün koleksiyonunda korunuyor.

gerisinde kendini biraz gizleyerek otururken, bir yandan da kıpırdamadan Selânik Körfezi'nde güneşin batışını seyreden, kırmızı fesli, yaşlı adamı farkedebilirlerdi. Bu kişi, eski Osmanlı sultanı II. Abdülhamit idi.

Abdülhamit, 1876'dan 1909'a kadar tam otüz üç yıl boyunca, Adriyatik Denizi'nden Basra Körfezi'ne ve kuzeyde Karadeniz'den Mağrip kıyılarına kadar uzanan çok büyük bir İmparatorluğa hükmetmişti. Bu imparatorluğu, sürekli sadrazam değiştirerek, casuslarını her yere sokarak, sansüre başvurarak, liberalleri izleterek, muhalifleri sürgüne yollayarak, Ermenileri sert bir biçimde bastırarak -ki bu eylemi ona "kızıl sultan" lakabını kazandırmıştı- katı bir yönetimle İstanbul'daki Yıldız Sarayı'ndan idare etmişti. Buna karşılık İmparatorluğu çağdaşlaştırmış, eğitimi geliştirmiş, yollar inşa etmiş, adalet sistemini iyileştirmişti. Ama, ne Avrupa'nın büyük devletlerinin ülkenin kaynaklarının bir bölümüne el koymalarını, ne de Jön Türklerin yurdışında, sonra da Jön Türk devriminin patlak vereceği yer olan Makedonya'da örgütledikleri muhalefet hareketini engelleyebildi. Sultanın imparatorluğu, otuz üç yıllık bir hükümranlığının ardından, Allatini villasının iki katı ile, bir avuç hizmetçi ve birkaç kadınla sınırlı göstermelik bir hareme indirgenmişti. Abdülhamit imparatorluğu yönetirken, Yıldız Sara-

Sultan Reşad Abdülhamid'i ziyaret etmek için Selânik'e geliyor.

Sultan Reşat'ın 7 Haziran 1911'de Selânik'e gelişini bekleyen heyet.

yı'nda fiilen inzivada yaşamıştı. Bundan böyle, iktidardan yoksun bir halde, Allatini villasının münzevisi olacaktı.

Askerlerin ve Medrese öğrencilerinin Jön Türklere karşı ayaklandıkları İstanbul'daki kanlı 13 nisan 1909 isyanı (31 Mart İsyanı), 1908 Temmuz devriminin ortaya çıkardığı anayasal rejimi sarsmıştı. Rejim, Selânik'ten gelen ve on gün içinde İstanbul'u ayaklanmacılardan geri alan Hareket Ordusu'nun müdahalesi ile kurtarılacaktı. Bu zafer İttihat ve Terakki Komitesi'ne birkaç aydan beri iyi kötü birlikte yaşadığı padişahtan kurtulma fırsatını sundu. 27 Nisan sabahı, Talat Bey -geleceğin Talat Paşa'sı-, sultanı tahttan ayrılmaya davet eden bir fetvayı dinî otoritelerden söküp aldı ve bu fetva İstanbul'da toplanan Millet Meclisi'ne sunuldu. Meclis oybirliği ile sultanın tahttan indirilmesine karar verdi. İki milletvekilinden ve iki senatörden oluşan bir heyet, Meclis'in kararını sultana bildirmek üzere hemen Yıldız Sarayı'na gitti. Aynı gün, Abdülhamit'in kardeşi Mehmet Reşat sultan ilân edildi.

27 Nisanı 28'ine bağlayan gece, askerî bir komisyon sultana Selânik'e sürgün gönderildiğini ve vakit geçirmeden yola çıkması gerektiğini bildirdi. Yalvarıp yakarmasına rağmen -kentin adını duyunca ba-

yıldığı bile söylenir- sultanın boyun eğmekten başka çaresi yoktu. Yakınlarının bir bölümünü ve alelacele toplanmış birkaç bavulu yanına aldı, sıkı bir koruma altında Sirkeci Garı'na sevkedildi ve özel bir tren onu yaklaşık yirmi saatte Selânik'e getirdi. Eşlerinden beşi, üç kızı, iki oğlu, Saray'dan iki kadın, üç musahip, üç hizmet görevlisi ve dört uşak, toplam yirmi dört kişi sultana eşlik etti.

Abdülhamit neden Selânik'e yollandı? Öyle anlaşılıyor ki fikir, askerî otoriteleri ve özellikle de İstanbul'u kurtaran kahraman Mahmut Şevket Paşa'yı ikna etmeyi başaran Talat Bey'in kafasından çıkmıştır. Selânik, sultan yanlılarının daha kalabalık olabileceği başkente göre daha güvenli idi. Jön Türk devriminin başlıca odağı olan Makedonya kenti, İstanbul ayaklandığında devrime bağlılığını sürdürmüştü. İttihat ve Terakki Komitesi'nin genel merkezi orada olmaya devam ediyordu: Padişah böylece komitenin boyunduruğu altında olacaktı. Abdülhamit son günlerini Boğaz'ın kıyısında ve Yıldız tepesinin altında bulunan, doğduğu ve kardeşi V. Murad'ın yaşadığı Çırağan Sarayı'nda geçirmesine izin verilmesini talep etmişti. Ona göre, başkenti terk etmek, en büyük bahtsızlıktı. Bu tür bir sürgün tarafından aşağılandığını hisseden kızı Ayşe Osmanoğlu'nun belirttiği gibi: "Atalarımızdan bazıları tahttan indirilmişti, bazıları ise sonunda idam bile edilmişti. Fakat hiçbiri taşra eyaletinden birindeki bir kente sürgüne gönderilmemişti."

Allatini Villası, Selânik'teki uluslararası jandarma gücüne kumanda eden İtalyan general Robilant Paşa'ya iki yıl önce kiraya verilmişti. Padişahın sürgün kararını öğrenen İtalyan general, villasını anında İttihat ve Terakki Komitesi'nin emrine sunmuş olmalıydı. Öteki anlatımlara göre, villaya açık ve seçik bir biçimde el konmuş ve daha sonra ordu tarafından satın alınmış olmalıdır - villaya bundan böyle Ordu Köşkü adı veriliyordu. Villa, bir piyade bölüğü ile bir jandarma müfrezesi tarafından ciddi biçimde korunuyordu. Demir parmaklıkların yerini, üç-dört metre yükseklikteki duvarlar almıştı. Bahçedeki parkta, muhafızlar için apar topar küçük evler inşa edilmişti. Ziyaretler yasaklanmıştı ve dışarıdan gelen her türlü eşya sıkı sıkıya kontrol ediliyordu. Abdülhamit'in siparişi üzerine sarayın eski kunduracısı tarafından özel olarak yapılan botların topuklarının, gizli bir belge taşıyıp taşımadığından emin olmak isteyen muhafızlar tarafından açıldığı ve muhafızların

Sultan Reşad Selânik'te Aya Sofya'dan çıkarken.

daha sonra botları padişaha teslim etmeden önce diktikleri anlatılır

Sultan ve maiyeti, kısa bir süre önce boşaltılan ve Yıldız Sarayı'nın sakinlerinin alıştığı konfordan uzak bulunan bölümlere yerleşti. Öyle ki, Sarayın hamamlarının yerini yalnızca tek odalı "frenk usulü" bir banyo almıştı. İlk günlerin iç sıkıntılarının ve güçlüklerinin ardından, yaşam yavaş yavaş düzene girdi. Kısa bir süre sonra başka hizmetkârlar ve haremden başka kadınlar, yanlarında getirdikleri sofra takımları ve eşyalarla birlikte önceden gelenlere katıldılar. Pamuk isimli sultanın gözde Ankara kedisini de unutmamışlardı. Villanın bahçesinde, Yıldız Sarayı'nın çiftliğinden özel olarak getirtilen iki inek ve bir öküz vardı; bunlarla çoban Mehmet Ağa ilgileniyordu. Elli kadar tavuğu da unutmamak gerekir, zira padişah kendisine sunulan yumurtalardan şikâyet etmişti.

Padişah kısa sürede bazı alışkanlıklar edindi. Erken kalkıyor, salonun çevresinde yüz adım yürüyordu - villanın bahçesine çıkması yasaklanmıştı. Villanın üst katındaki hareme, karılarını ve çocuklarını ziyarete gidiyordu. Kızları, babalarını eğlendirmek için, piyano ya da ut çalıyorlardı. Abdülhamit zaman zaman *Le Crime du Moulin Rouge* ya da *Les Mystères de Paris* gibi romanları kendisine okutuyordu. Sa-

lonlardan birine bir atölye kurdurmuştu. Gençliğinde en çok sevdiği boş zamanlarını değerlendirme uğraşına yeniden dört elle sarılan padişah, burada saatçilik ve marangozlukla uğraşıyordu. Gazete verilmediği için ve ziyaretlere de izin verilmediğinden, muhafızları ile, özellikle etkisi altına aldığı komutan Ali Bey'le gevezelik etmekten hoşlanıyordu. Padişah onun önünde anılarını anlatıyor, 31 Mart Vakası'nın kurbanı olmaktan üzüntü duyduğunu söylüyor, bu olayda tümüyle suçsuz olduğunu yineliyordu. Tecrid cezasına mahkûm edilen ve okula gönderilmeyen çocukları için duyduğu kaygılarını dile getiriyordu.

Yazar Halid Ziya, yeni sultan V. Mehmet Reşat'ın kâtibi sıfatıyla, padişahın Balkanlar'a yaptığı gezi sırasında sabık padişahı Temmuz 1911'de ziyaret etti:

> "Bir yandan onu dinlerken, bir yandan da onu yakından incelemek için bu fırsattan yararlandım. Hiç de tahayyül ettiğim gibi değildi. İyice yuvalarına gömülü gözlü, karayağız ve çirkin olduğunu sanıyordum. Aslında, hafif pembe, beyaz tenli yüzü neredeyse güzeldi. Ve gözlerinin rengini betimlemek amacıyla, bu gözlerin gri, koyu mavi ile açık yeşilin karışımından doğan bir gri olduğunu söyleyebilirdim. Hakkında yanılmamış olduğum tek husus, yuvalarına gömülmüş gözleriydi; öyle ki bakışı gizem ve sır dolu bir kuyunun derinliklerinden gelir gibiydi. Bu güzel gözlerde, insanı ürperten bir şey vardı, muhtemelen onun hakkında sahip olunan önyargıların etkisiyle. Ona ısrarla bakıyor olmaktan kaçınmak için, giyim kuşamını incelemeye koyuldum. Abdülhamit'in sakalını ve saçlarını boyamaktan vazgeçmediğini farkettim fakat bunu öyle bir beceriksizlikle yapmıştı ki, ceketinin arka yüzünde boya lekeleri görünüyordu. Açık renk, kaba bir kumaştan yapılma bir hazır giysi giyiyordu. Yıldız'da tavana kadar giysilerle dolu bir odası vardı. İradeyi seniye uyarınca, bu giysiler ve iç çamaşırları, Harbiye Nezareti'ne yollanmıştı. Oradan Selânik'e gönderilmeleri gerekiyordu. Ama oraya yollanıp yollanmadılar mı bilmiyorum, kimbilir belki o da o eski anıları taşımaktansa basit bir giysiyi tercih ediyordu."

Hareket serbestisi ellerinden alınmış olmakla birlikte, muhafızları sultan ve çevresine nispeten iyi davranıyordu. Bunun başka bir nedeni de vardı: Muazzam olduğu söylenen ve bir bölümü yabancı bankalardaki paralardan oluşan padişahın kişisel serveti. Bu para, İzzet Paşa gibi, Avrupa'da kaçak yaşayan Abdülhamit'in eski yandaşlarından kimilerinin entrikalar çevirmelerine, kişileri satın almalarına, yandaşlarının ayaklanma girişimlerinde bulunmalarına hizmet edebilirdi. Gerçek bir tehlike söz konusuydu. Bu yüzden İttihat ve Terakki Komitesi bu hazineyi ele geçirmeyi kafaya koydu. Ama bunu nasıl yapacaktı? Bunun için sultanı bu hazineyi kendiliğinden teslim etmeye ikna etmek gerekiyordu. Allatini Villası'nın korunması geçici görevini üstlenen subaylar, vatanseverliğine seslenerek, paranın Osmanlı ordusuna gideceği hususunda ısrar ederek, sultanı pohpohlamakla görevlendirildiler. Abdülhamit yelkenleri suya indirdi: 1909 Temmuzu'nda varlıklarının (nakit ve değerli kağıtlar olarak) Selânik'e teslimi için Credit Lyonnais'ye, Deutsche Bank'a ve Barklay's Bank'a emirler verdi. Para Allatini Villası'na Fransız, İngiliz ve Alman başkonsoloslarının eşliğindeki banka genel müdürleri tarafından getirildi; sonra sultan bu parayı kendi elleriyle subaylara teslim etti. Daha sonraları Saray'ın mücevherleri Londra'da ve Paris'te satıldı ve bu satışların sonucunda elde edilen miktar, Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne aktarıldı. Buna karşılık, hazine Abdülhamit'e yıllık 9600 lira gelir ödemeyi üstlendi.

İmparatorluğun kaderi hakkında her türlü bilgiden yoksun bırakılan sultan, Selânik'teki hapishanesinde sıkıntıdan patlarken, İstanbul'da sabık sultan hakkında çılgın söylentiler dolaşıyordu. Bir gazete sultanın yorgancı kıyafetine bürünerek villadan kaçtığını yazmıştı. Uzun despotluk yılları boyunca biriken halkın öfkesi su yüzüne çıkıyordu. Basın, Allatini Villası'nın iktidarsızlığa mahkûm edilmiş konuğu ile alay ediyor ya da ülkeyi düzenli kıyıma uğratmış olmakla ve tam otuz yıl boyunca terör estirmekle suçladığı kişiye karşı öfkesini kusuyordu. Kötü şairler kolları sıvadılar. Bunlardan birisi, Hugo'nun *Orientales*'inden taklit ettiği ve "Villa Allatini" adını verdiği acımasız bir şiir yazdı; ilk dizesi güllerle süslü " banliyödeki küçük kır evi"ni anımsatıyor ve şöyle sona eriyordu:

"Hiçbir şeyin kıpırdamadığı şu pancurların arkasında Kızıl Sultan'ın ne yaptığını ya da söylediğini kimse bilmez...Fakat kimi zaman bir ışıltı görülür ve bunun geceyi bekleyen Abdülhamit olduğu sanılır. Çünkü uykusunda sık sık gecenin içinden yükselen can çekişenlerin hırıltılarını duyar gibi olur."

Fakat 1912'de Yunan ordularının ilerleyişi üzerine, Selânik'te sultanın durumu artık güvenli olmaktan çıkar. Jön Türkler onu İstanbul'a getirmeye karar verirler. 1912 Ekimi'nin güzel bir gününde, II. Wilhelm'in emri ile tutulan Lorelei adlı bir Alman karakol gemisi -İstanbul demiryolu düşman orduları tarafından kesilmişti- Abdülhamit'i İstanbul'a götürmek üzere Selânik'ten yola çıkar; 1 Kasım 1912'de de İstanbul'a varır. Abdülhamit son günlerini Beylerbeyi Sarayı'nda geçirecektir. 1918 de Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu ilân eden yenilgiden birkaç ay önce bu sarayda ölür.

YIL 1912, YUNANLILAR KENTE GİRER

Bernard Lory

1912 sonbaharında, barut fıçısına dönen Balkanlar ilk patlamayı yaşar. Küçük Balkan devletleri aralarında bir koalisyon kurarlar. Olayların akışı hızlanır. Yunanlılar kente girerler, onları Bulgarlar izler. Yunanistan kralı I. Yorgo da kente gelir ve öldürülür.
Gelecek belirsizliğini korur, ama Osmanlı Selânik'i artık bir geçmiştir; o Selânik'in Yahudileri ihtiyatlı davranırlar.

Yıl 1912. "Hasta adam"ın durumu hiç bu kadar kötüleşmemişti. Bir devrimden ve bir karşı-devrim girişiminden sonra, Trablus'ta İtalya'ya yenildikten, Makedonya'da için için kaynayan karışıklıklardan ve Arnavutluk'ta birbirini izleyen ayaklanmalardan sonra, kendi aralarında sert bir rekabet içinde olsalar da, küçük Balkan devletlerinin mümkün değilmiş gibi gelen koalisyonu, gerçekleşme süreci içine girer. Bu koalisyon niyetlerini gizlemez: 1 Ekim'de Balkanlılar seferber olurlar, 8'inde Karadağ çatışmaları başlatır. Bunun yanı sıra Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan 17 ve 18 Ekim'de savaşa girerler. Her biri kendini onlarca yıldan beri Osmanlı İmparatorluğu ile çatışmaya hazırlamaktadır. Krupp ve Schneider'e verdikleri yüklü siparişler zayıf bütçelerini sıkıntıya sokmuştur.

Farklı orduların mevcutları hakkındaki kestirimler kaynaktan kaynağa çok değişir fakat koalisyonun, Türklere karşı nefretin aşılandığı en az 600.000 askeri saflara soktuğu tahmin edilmektedir. Teorik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu kadar bir gücü harekete geçirebileceği beklenebilirdi. Fakat kurumların köhnemişliği ve dağınıklık seferberlik çabalarını engeller. Jön Türkler zorunlu askerliği, alelacele eğitimden geçirilmiş ve dahası imparatorluğun savunulması açısından gerekli motivasyonu taşımayan gayrimüslimleri de kapsayacak biçimde genişlettiler.

Yunan askerlerinin Selânik'e girişi.

Bu çoğul bir savaştır. Savaşın hedefi, tabanı Arnavutluk kıyıları ve tepesi İstanbul olan ve Selânik bölgesinin ağırlık merkezini oluşturduğu 170.000 km^2 lik büyük bir ikizkenar üçgen şeklindeki Avrupa Türkiyesi'dir. Fakat çatışan taraflardan her biri kendi harekâtını kendi açısından, kendi öz çıkarlarına uygun biçimde yürütür. Genel harekât planı ancak ana hatlarıyla mevcuttur ve savaş-sonrası sorunlar kasıtlı bir belirsizliğe bırakılmıştır.

Diğer bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, birbirine paralel dört savaş yürütülür. Karadağ, Sırbistan'la buluşmak üzere kuzey-doğuya ve kuzey Arnavutluk'a doğru hareket eder ve burada İşkodra Kalesi'ndeki ateşli direnişe toslar (Tharaud Kardeşler gidip burada askerî ve egzotik izlenimler toplayacaklar ve bunları *İşkodra Kuşatması* adlı kitapta yayımlayacaklardır). Sırbistan, Kosova'nın hararetle göz dikilen tarihî alanlarına sahip olmayı sonra da Durres limanı ile birlikte Adriyatik'e çıkışı güvence altına almayı hedefler. Kumanovo'daki zaferi ona, Makedonya'nın yolunu açar güneye doğru hızla ilerler. En ağır görev Bulgaristan'a düşer: Osmanlı İmparatorluğu'na Doğu Trakya'da cepheden saldırmak. Kırkkilise'de ve Lüleburgaz'da kazandığı za-

ferler Osmanlıları İstanbul'dan yalnızca 40 km. uzaklıktaki Çatalca müstahkem hattına çekilmeye zorlayacaktır. Buna karşılık kuşatma altındaki Edirne direnmeye devam eder. Bununla birlikte Bulgarların en çok ele geçirmek istedikleri bölge Trakya değil, Makedonya'nın kendisidir. Bu nedenle, Struma boyunca Selânik yönüne doğru inmek için, Rila adı verilen 7. tümenin genel harekâtından ayrılırlar. Nihayet Yunanistan harekâtını iki cephede yürütür: Yanya Kalesi'ne tosladığı Epir'e ve Olimpos'un kuzeyinde, Makedonya aşağı ovasına ve Selânik'e doğru... Zaten askerî harekâtı yönetirken savaşın salt stratejik yanını düşünen veliaht prens Konstantin ile Balkan müttefikleriyle daha sonra pazarlık etmek üzere toprak kazanımları elde etmesi için prensi zorlayan başbakan Venizelos arasında da görüş ayrılıkları mevcuttur. Selânik bu kaygıların göbeğinde yer alır.

Selânik harekâtın başından itibaren, bekleyiş ve belirsizlik içinde yaşar. Telgrafhane bundan böyle sadece yarım gün çalışır. Deniz yoluyla gelen Batılı gazeteler, Selânik'e sekiz günde ulaşırlar. Yahudi cemaatinin Fransızca organı *L'Indépendent*'de ya da Türk gazetesi *Yeni Asır*'da yayımlanan Osmanlı bildirileri ancak en safları ikna etmeyi becerebilir.

Bu bildiriler, kuzeyden Üsküp treni ile gelen, Sırpların önünden kaçan sığınmacıların ve güneybatıdan Karaferia'dan gelen ve at arabalarıyla ya da yaya olarak Yunanlılardan kaçan sığınmacıların gelişiyle çürütülür. Kısa bir süre içinde bu biçarelerden 15.000-20.000 kişiyi kabul etmek gerekir ve bunlar camilerde barındırılır: çarşaflardan yapılan ipler ailelere sözde bir mahremiyet sağlayan bölümleri birbirinden ayırır. Sağlık koşulları acınacak haldedir.

Bir süre sonra, bozguna uğrayan askerler çıkagelirler. En çılgın söylentiler dolaşır çevrede. Taşkınlıklara dikkat etmek gerekir; kentin Yunanlıları ve Bulgarları hedef seçilmiş kurbanlar olabilirler. Kasımın başında top sesleri duyulmaya başlar. Yunan ordusu yaklaşır. İstanbul demiryolu Bulgarlar tarafından kesilmiştir. Selânik direnecek midir, yoksa bombalanmayı göze alacak mıdır? Bizans duvarlarına hâlâ bel bağlayacak birileri çıkacak mıdır? Avrupa gemileri, uyruklarının çıkarlarını korumaya hazır bir halde, koyda dolaşıp dururlar.

Balkan ordularının Selânik'e girişleri Yunanlılarla Bulgarlar arasın-

da çetin tartışmalara yol açar. Müttefikler kente gireli daha on beş gün olmamıştır ki, çekilmenin biçimleri konusunda sert tartışmalar başlar. Aradan seksen yıl geçti, fakat tarihçiler soruna girer girmez, her iki tarafta da aynı tutkuyu (ve aynı kötü niyeti) buluruz. Kronolojiyi (biz burada sadece Gregoryen takvime göre sunuyoruz) kendilerine göre uyarlarlar ve Selânik'e ulaşmak ile Selânik'e girmeyi birbirine karıştırırlar.

Yenice Vardar'da, 1 ve 2 Kasım'da kazandıkları zaferden sonra Yunanlılar, Selânik'in bilfiil hâkimidirler. 7'sinde Vardar'ın sağ kıyısına varırlar ve aynı akşam kentin zarar görmemesi için görüşmeler yapmak üzere gelen Avusturya, Büyük Britanya, Fransa ve Almanya konsoloslarını kabul ederler. Bu görüşmeler 8'inde bütün gün boyunca sürer çünkü 8. Osmanlı ordusunun komutanı Tahsin Paşa şartlar koymanın yollarını araştırır. Bu sırada, 50 km. uzaklıkta olduğu sanılan Bulgar ordusu cebri yürüyüşle ilerler. Öğleden sonra, Yunan ve Bulgar öncüleri iki ordu arasındaki ilk teması sağlarlar. Diadok (veliaht) Konstantin bunun üzerine pazarlığı hızlandırır ve Tahsin Paşa 8'ini 9'una bağlayan gece teslim belgelerini imzalar. Yunan tarih yazımı, olayı daha da güzelleştirmek için, Selânik'in koruyucusu Aya Dimitrios'un bayramının tarihini, 8'i korur (Julien takvimine göre 26 ekim). 9'u öğleden sonra ilk Yunan birlikleri kente girer ve hükümet binasıyla kışlaları işgal ederler. Bulgar öncüler kentin hemen görüş mesafesindedir.

Diadok Konstantin'in başındaki Yunan ordusu 10 Kasım pazar günü törenle kente girer. Bu tarihî olayın elde çok az sayıda fotoğrafı vardır, olay tam da, Akdeniz havzasındaki kışlara özgü şiddetli yağışlardan birine denk düşer. Öte yandan Yunan tarih kitapları, görünümü pek güzelleştirmeyen yurtsever renkli resimleri sunmayı tercih eder. Osmanlı hâkimiyetinin sonunu görmekten dolayı Hıristiyan kalabalığın heyecanı, kuşkusuz büyüktür. Erkekler hiç sevilmeyen rejimin simgesi feslerini ya çıkarıp atar ya da yırtarlar. Tıpkı bir Paskalya gününde olduğu gibi, Yunanlılar birbirlerini *Christo anesthi!* (İsa dirildi) sözleriyle selamlarlar. Yunan bayrakları, mavi beyaz kurdelalar pencerelere asılır, kusursuz üniformaları göz zevkini okşayan muzaffer askerlerin önünde güvercinler uçurulur. Aya Minas Kilisesi'nde (hâlâ sığınmacı-

larla dolu bir cami olan Aya Dimitrios'da değil) Atina patriği Teoksistos ve Selânik metropolisi Gennadios tarafından görkemli bir dinî törenle kutlanır. Ateşli bir nutuk çeken Gennadios "Helenlerin muzaffer generali ve saygın veliaht prens çok yaşasın! Tanrı'nın adına gelenleri Tanrı takdis etsin! Maraton'un ve Salamin'in savaşçılarının muzaffer oğulları, aziz vatanımızın kurtarıcıları çok yaşasın!" der.

Tabloya düşen gölgeler de vardır: Gıda maddesi yetersizliği vatansever şölenleri azla yetinir kılar. Yunan olmayan çok sayıda bayrak (Fransız, Alman vb.) kente asılmıştır. Yabancı uyruklar ve himaye edilen yabancılar, bu şekilde davranarak evlerini ve dükkânlarını olası bir yağmadan sakınmaya çalışırlar. Nihayet, kentte çoğunluğu oluşturan Yahudi nüfus Selânik'in yeni sahiplerine karşı çok mesafeli davranır.

Bulgar ordusunun girişi bir sonraki gün, 11 Kasım pazartesi günü gerçekleşir. Fakat Yunanistan'ın yaşlı kralı I. Yorgo kısa bir süre önce vardığı için, önceliği ona tanımak gerekir. Dolayısıyla geçit törenleri birbiri peşi sıra yapılır. Yağmur yağmaya devam eder, Yunan bayrağı Beyaz Kule'nin üzerinde dalgalanmaya muvaffak olamaz. Bulgar veliaht prensi Boris ve kardeşi Kiril gözalıcı, şık süvarilerdir fakat yorgunluktan canı çıkmış, toza toprağa bulanmış Bulgar piyadesi, bando takımına rağmen, zayıf bir izlenim yaratır; kalabalıktan yükselen alkış sesleri salt nezaket gereğidir.

Müttefik galipler arasındaki ilişkiler içtenlikten yoksundur. Bulgarlar kentin teslim alınışı görüşmelerine katılmamış oldukları için öfkelidirler. Bulgarlar, amaçlarına silah gücüyle değil, diplomasi yoluyla ulaşan Yunanlılarla (Tahsin Paşa'yı satın aldıkları bile söylenecektir) kentte karşılaştıkları ana dek, Selânik'in surlarına kadar savaştıkları duygusunu taşırlar.

Bulgarlar homurdanır ve Yunanlılar törenler düzenlerken, Sırplar hayatlarından memnundur. Türklere gelince, kadere boyun eğerler ve galipler arasındaki rekabetin bedelini öderler. Yunanlılar, çok mantıklı bir biçimde, camiye dönüştürülmüş ve o anda sığınmacılarla dolu olan eski kiliselerin hemen Hıristiyan kültüne yani eski haline getirilmemesini kararlaştırmışlardı. Fakat 13 Kasım günü bir grup Bulgar milliyetçisi Aya Sofya'daki sığınmacıları kapı dışarı eder, kilisenin üzerindeki ayı kaldırır ve yerine haçı yerleştirir... yanına bir de Bulgar bayra-

ğı asar. Öfkelenen Yunanlılar, geri kalmamak için, Türk sığınmacıları Aya Dimitrios'dan ve Aya Yorgos rotondasından kovarlar. Bu sığınmacılar bundan böyle kendilerini yalnızca sürgünün beklediğini anlarlar. Mütarekeden sonra, Anadolu'ya gitmek üzere Selânik'ten ayrılan her gemi ortalama 2500 muhacir taşıyacaktır.

Bütün bu olup bitenler sırasında, kentteki çoğunluğu oluşturan Yahudilerin tavrı neydi? *L'Indépendent* 10 Kasım'dan itibaren topluluklar arası dengeleri altüst etmemek için galipleri zafer kutlamalarını daha ölçülü hale getirmeye çağırırken, Yunan gazetelerinin heyecanı ile çelişir. Yahudiler, temkinliliklerine ve çekingenliklerine rağmen, Bulgarları tercih ettiklerini açıkça belli ederler. Aşırı kalabalıklaşmış kentte çok sayıda Bulgar askeri bulunur (10.000'den fazla); Yahudi cemaati onların birçoğunun kendi binalarında konaklamasını sağlar, buna karşılık aynı iyiliği Yunan askerlerine yapmaz. Yahudilerin akılyürütmesi basittir: Gelecekteki Büyük Bulgaristan'da Selânik artülkesini koruyacak ve tek büyük Akdeniz limanı olacaktır. Dahası, Bulgarlar antisemit eğilimler göstermezler. Buna karşılık Yunanistan'ın kuzey periferisine itilen Selânik, güçlü durumdaki Atina'nın Yunan tüccarlarının sert rekabetine maruz kalır.

Savaş henüz bitmemiştir ama Yunan yönetimi vakit yitirmeden dümenin başına geçer. Prens Nikola garnizon komutanı, Argiropulos vali atanır. Kentin helenleştirilmesine başlanır. Bu hareket başlarda, bir tür kondominyon uygulayan Bulgar askerlerinin varlığı tarafından frenlenir. Bu askerler Yunan tutumuna karşı eleştiriler yöneltme hakkını kendine tanıyan *Balgarin* gazetesini korurlar. Bir olay 14 Aralık'ta Yunan ve Bulgar askerlerini karşı karşıya getirir; şiddete başvurulması engellenir fakat gazetenin yayını durur. Zaten Rila'nın 7. tümeni 1913 Nisanı'nda Trakya'da savaşmaya çağrılacak ve Selânik'teki Bulgar varlığının simgesi olarak 1400 kişilik bir garnizon bırakacaktır.

18 Mart 1913'de Yunanistan kralı Yorgo alışılageldiği gibi Beyaz Kule'ye bir gezinti yapar, yanında tek bir yardımcı vardır. Dönüşünde, Alexandre Skinas adındaki dengesiz bir kişinin saldırısına uğrar. On yedi yaşındayken, 1863 yılında Danimarka'dan gelen, Yunanistan gibi karışık bir ülkeyi tam elli yıl uyum içinde yönetmeyi bilmiş bu popüler kralı öldürmeye tek bir kurşun yeter. Kent alarm durumuna geçirilir,

Kral I. Yorgo'nun cenazesi.

bütün dükkânlar kapatılır ve akşam bütün ışıklar söndürülür. Gece yarısı çanlar çalmaya koyulur. Mumlarla aydınlatılmış bir kilisede sergilendikten sonra, tahnit edilen ceset, Tatoi kraliyet malikânesinde gömüleceği Atina'ya yollanmak üzere gemiye konur.

Yeni kral Konstantin hırslıdır. Sözün kısası, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sonuçta galip gelen Balkanlılar arasındaki ilişkiler giderek gerginleşir çünkü toprak ganimetinin bölüşümü, açgözlülüklerin yol açtığı çelişkileri tahrik eder. Eski müttefikler sonunda aralarında kavgaya tutuşurlar. Şekillenen gruplaşma, Bulgaristan'a karşı bir Yunan-Sırp ittifakıdır. Bulgaristan tehlikenin geldiğini hisseder ve savunmanın en iyi yolunun saldırmak olduğunu düşünerek, 30 Haziran 1913'de iki eski müttefikine karşı savaş ilân etmeden saldırmaktan kaçınmaz. Bu İkinci Balkan Savaşı kısa sürer çünkü Bulgaristan, Edirne'yi geri almak üzere savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu ile ve özellikle ilk savaş sırasında tarafsız kalan Romanya'yla da çatışmak zorunda kalır.

Selânik 30 Haziran ile 1 Temmuz 1913 arasında çok heyecanlı bir gece geçirir. Bulgar garnizonu silahları bırakmayı reddeder ve on kadar evde, kışlalarda ve Bulgar Lisesi'nde barikatlar kurarak direnir. Tüfek

atışları bütün öğleden sonra ve bütün gece sürer. Yunan askerleri bu direnişi kırmak için kentin göbeğindeki topçulara başvurmakta tereddüt etmezler. Ertesi gün, tutuklanan askerler ve aynı zamanda birçok sivil Bulgar Volos yakınındaki Yunan zindanının bulunduğu Trikeri adasına gönderilmek üzere teknelere bindirilir. Selânik'teki bütün Bulgar malları yed-i emine teslim edilir; bu ise bu zengin cemaatin sonunu getirir.

10 Ağustos 1913'de imzalanan Bükreş Antlaşması bu Balkanlılararası çatışma evresini sona erdirir. Bununla birlikte, gelecek ağır tehditlerle doludur. Arada Selânik Yunanlılaşır ve öyle kalmaya devam eder.

Dünya Savaşında

G. Th. Vafopoulos

I. Dünya Savaşı sırasında İttifak devletleri tarafından "dostça" işgal edilen Selânik, "Doğu Ordusu"nun genel karargâhı ve ikmal merkezi haline gelir. Alacalı bulacalı, yepyeni bir nüfus kitlesi, kenti işgal eder: Birçok uzak ülkeden gelen birlikler ve olağan canlı doku (kaçakçılar, casuslar.)

Selânik'in Yunan devletiyle organik biçimde bütünleşmeye ve geçmişteki karakterini kalıcı bir biçimde değiştirmeye başladığı sırada, Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Büyük güçler Atina'da Yunanistan'ın katılımını sağlamak için gizli bir oyun oynuyorlardı. Yabancı diplomatların etkisi yüzünden kralla başbakan arasında bir çatışma patlak verdi. Birçok yıl sürecek olan büyük ulusal anlaşmazlık işte böyle başladı. Bulgarların da ittifak içine girdiği Avusturya-Almanya'nın darbeleri karşısında diz çökmeye başlayan Sırbistan'a yardım etmek için İttifak Güçleri Selânik'e bir ordu gönderdiler. Müttefikler Sırpların yenilgisinin önüne geçemediler. Yunanistan'ın tarafsızlığını bir biçimde zorlayarak, düşmanı daha sağlam bir cephe oluşturdukları Sırp-Yunan sınırında durdurdular. Askerî operasyonlar 1916'nın başında başladı ve merkez güçlerin sonbahar 1918'de teslim olmaları ile son buldu.

Bu arada, İtilaf ordusunun Makedonya'daki varlığı Venizelos'un ayaklanma hareketini meşrulaştırdı. Atina'dan uzaklaştırılan, Yunanistan'ın çıkarının "İtilaf devletleri"nin yanında savaşmak olduğunu düşünen başbakan, Konstantin'in Alman yanlısı siyasetini resmen kınadı ve yeni geçici ulusal savunma hükümetini Selânik'te kurdu. Bu dönem, modern savaş tarihinin en dikkat çekici dönemlerinden biridir.

Hükümetin başında, Triyumvira adı verilen ve başbakan Venizelos,

general Danglis ve amiral Kuduriotis'ten oluşan grup bulunuyordu:. Yeni hükümet, müttefiklerin yardımlarıyla sivil ve askerî işleri örgütlemeye başladı. Bakanlıklar Milli Müdafaa Caddesi'ndeki kamu binalarına yerleşmişlerdi; buraya, o zamanlar ve hatta daha sonraları uzun yıllar, Selânik halkının bildiği biçimiyle, o ad veriliyordu; cadde Kraliçe Sofya adını almak üzere ad değiştirene dek. Bu caddenin adının değiştirilmesi, Yunanlıların uğradığı, sonuçları günümüzde hâlâ gözlenebilen, uğursuz bölünmenin acı dolu bir kanıtıdır.

Hareketin subayları yeni orduyu örgütlediler. Kısa bir süre içinde birçok Yunan tümeni Balkan cephesinde, müttefiklerin yanında yerlerini aldılar.

Yunanistan'ın isyan halindeki bir bölgesinin başkenti olan Selânik, bundan böyle salt Yunan hükümetinin değil, itilaf devletlerinin genel karargâhının da merkeziydi. Cephenin ilk komutanı, ünlü Fransız generali Sarrail idi. Yaşını başını almış bu general kasıla kasıla, tüm çekiciliği üzerindeki çok genç eşini, genç subayların arasında dolaştırdığı ünlü geceler düzenlendi. Bu vesilelerden biriyle ilgili olarak, muzip Fransız şakacılığının örneğini veren Fransız başbakanı Clemenceau, Sarrail'in Makedonya'da savunacağı iki cephe olduğunu belirtti. İtilaf ordusunun azık ve gereçleri Selânik'ten geçiyordu. Bir büyük savaşın gerektirdiği bütün ikmaller, Selânik veya yeni adıyla Thessaloniki limanında boşaltılıyordu. Levazım komutanları büyük hastane merkezlerini, ardçı birliklerini ve askerî havaalanını buraya yerleştirmişlerdi.

Selânik, o zaman İtilaf ordusunun varlığı nedeniyle yeni bir tür renk cümbüşüne bürünmüştü. Bu, nasıl bir orduydu? O dönemde çok moda olan *La Madelon*'u sokaklarda söyleyen mavi üniformalı Fransız piyadeleri. Bunların çoğu küçük keçi sakalını muhafaza etmişti ve sanatçı olduğu söylenenleri, eski ama çok renkli bir evi suluboya ile canlandırmak için seyyar resim sehpalarını sokağın tam ortasına yerleştiriyorlardı. Kısa pipolar içiyor, kimi zaman tütün çiğniyor ve tavernalarda sık sık şarap içiyorlardı. Hemen hepsi yanında bir fotoğraf makinesi taşıyor ve kentin Bizans anıtlarını ve canlı renklerini görüntülüyorlardı.

Subaylar ince, kısa bir değnekle aylak aylak dolaşıyorlardı. Fransız ordusunda uzun kırmızı fesler giymiş Faslı zuhaf askerleri, yüzlerinin bir bölümünü gizleyen koca siyah bereleriyle dağcı askerler, çekik göz-

26 Ekim 1912'de Selânik'in Yunanlılara teslim protokolünün imzalandığı Modiano Konağı.

lü ve ülkelerinden getirdikleri bir bitkiyi çiğneye çiğneye dişleri kararmış Vietnamlı askerler dikkati çekiyordu.

Fransızların Afrika'daki sömürgelerinden gelen simsiyah Senegallilerin sokaklarda dolaştıkları da görülüyordu. Siyah kıtanın bütün bu yiğit evlatları küçük çocuklara ve annelere terör saçıyordu. Çünkü dolaşan söylentilere göre bunlar küçük çocukları çalıyor ve bunları kamp kurdukları yerlerde mideye indiriyorlardı. Fransızlar, Yunanlılar ama özellikle Yahudiler tarafından çok seviliyordu. Konuştukları ortak dil, aralarında sıkı ilişkilerin doğmasına çok yardımcı oldu. Çok sayıda Yahudi Fransız ordusunun hizmet birimlerine katılmıştı ve Avrupalı dostlarından müthiş gurur duyuyorlardı.

Britanyalılar İtilaf ordusunun öteki gözde kolunu oluşturuyorlardı. Sarışın, sürekli kırmızı yanaklı dolaşan, haki üniforma giymiş genç insanlar, ikili gruplar halinde ve hatta, sık sık görüldüğü gibi, askerî adımların temposunu bozmadan geziniyorlardı. Eski bir geleneğe göre, bütün İngilizler Yunan halkı için gerçek bir lordlar ırkıydı. Aynı geleneğe göre, Selânik kentinde gezinen bütün bu genç insanların bir milyon lordun oğulları olmuş olması gerekiyordu. Aksi takdirde, kurnaz,

dümenci Yahudilerin ya da becerikli Yunanlıların onlara sundukları değersiz eşyaları inanılmaz fiyatlara satın alırken şilinglerini bu kadar kolaylıkla harcamaları izah edilemezdi.

Öğrenmiş oldukları tek şarkı *Tipperary* idi. Bu şarkı, Fransızların *La Madelon*'u ile birlikte, I. Dünya Savaşı'nın simgesi haline gelmişti. Bununla birlikte, bu genç lordların eğlenmeleri için dört bir yanda biten şarkılı kahvelerde, şartların gerektirdiği durumlarda daha ciddi şarkılar söylemek üzere *Tipperary* bir yana bırakılıyordu. Küçük *prima donna*nın baygın gözleri ve su gibi akan bira, İngilizlerin keyfini yerine getirince, başı dik bir biçimde ama yalpalayarak sahneye çıkıyorlar ve onların ulusal marşı adını verebileceğimiz *God Save The King* şarkısını söylemekte ısrar ediyorlardı. Ve hafif meşrep genç kızların elini çabuk tutan yardımlarıyla şilinglerinin tükendiği noktaya gelince, hesabı kapatmak için saatlerini dükkânın tezgâhına bırakıyorlardı.

Kral Konstantin ve prensler Nikola,Hristoforos, Andrea ve Yorgo, Modiano konağının girişinde.

Fakat askerî polis otosu eski Albion'un bu genç delikanlılarını, başları viskiden ve biradan ağırlaşmış ve cepleri boşalmış bir halde yere yıkıldıkları sokaklardan toplamaya koyulunca, imparatorluğun zaferi için, çatlak bir sesle *God Save the King*'i söylemekte inat ediyorlardı.

Temsilin sona erdiğinin bilincindeydiler ve iyi birer Britanyalı olarak, Majestelerine itaat etmek için, yabancı topraklarda dahi olsa, vatanlarının geleneğine bağlı kalmaları gerekiyordu. Çünkü Birleşik Krallık'ta gelenek, her temsilin sonunda bütün aktörlerin birlikte ulusal marşı söylemelerini şart koşar.

Bu büyük gücün ordularında, Asya'nın ve Afrika'nın dört bir yanındaki Britanya sömürgelerinin çocukları askerler de görev yapıyorlardı. Haki üniformalı, başları türban sarılı koyu renk tenli Hintliler, sömürge ordusunun en çarpıcı tipleriydi. Bununla birlikte, Büyük Britanya'nın askerleri arasında İskoçyalılar bu renk cümbüşüne tam anlamıyla özgün bir renk katan kişilerdi. Özel giysilerini giyinmiş bir halde, hava ile şişen gaydalardan çıkan monoton havaları çalarak, sık sık geçit törenleri yapıyorlardı. Giydikleri, çıplak dizlerinin üzerine kadar inen pilili kısa eteklik, insanların üzerinde büyük etki yaratıyordu. Çocuklar arkalarından koşuyor ve asılsız söylentinin doğru olup olmadığını yani rengârenk etekliğin altında, günümüzde gözüpek bir *striptease*'in ortaya döktüğünü gizleyip gizlemediklerini kontrol etmek için yerlere kadar eğiliyorlardı.

Bu dönemde, Rus Çarı'nın ve Sırpların sefil ve mutsuz bir haldeki askerleri de görülüyordu. Bununla birlikte, İtalyanlar İttifak Güçleri'nin büyük kanadını tamamlayanlardı. Koyu yeşil pelerinleri içindeki "Fratelli"ler, Yahudilerle çok yakın ilişkiler kurmuşlardı. Onları Yunanlılardan uzakta tutmaya katkıda bulunan neden tam da buydu. Bu soğukluk, Yunanlılarla, çevredeki kışlalarda konaklayan İtalyan askerleri arasında meydana gelen olaylar nedeniyle gerçek bir antipatiye dönüşmüştü. Dolaşan söylentilere bakılırsa, İtalyanlar uzun saplı ustura larını kullanmakta ve Yunan askerlerinin boğazını kesmekte çok mahirdiler. Buna karşılık bir başka söylenti İtalyanların Yunanlılar tarafından hançerlendiğini söylüyordu.

Bu I. Dünya Savaşı boyunca, iyi müzik şöhreti korundu. Pazarları, ünlü bir İtalyan bandosu Beyaz Kule Meydanı'nda, tümüyle senfonik müzik konserleri veriyordu. Esmer ufak tefek bir borucu, metalik seslerden yola çıkarak müzik yaratma becerisi ile ünlendi.

Votsis'in büstünün bulunduğu Beyaz Kule'de, Müttefikler, bir gece saldırısı sırasında Selânik'in üzerinde vurmuş oldukları bir zeplinin

dev iskeletini teşhir etmişlerdi. Bu dönemde yaşayanlar Almanya'nın dev bir püro biçimindeki saygın güdümlülerini anımsarlar. Alman hava akınları ender sayılmazdı. Bu hava akınlarında birçok kez, cephenin uçaksavar savunma ateşinden kurtulmayı ve Selânik'e kadar ulaşmayı başardılar. O sırada halk manzarayı seyretmek ve gökyüzündeki şarapnel patlamalarını izlemek için sokaklara çıkıyordu. Bu patlamalarda, düşman uçağının aradan kayıp geçtiği beyaz duman yumakları oluşuyordu. Bombalar, bir-iki kez, Selânik'in üzerine düştü; bunlar bir karpuzdan büyük değildi. Avrupa'daki gerçekten önemli ve trajik ilk savaş olarak tarihte iz bırakacak olan bir savaşın, her şeye karşı yumuşak bir dönemiydi bu.

Yunan ordusu, görkemli Te Deum bayramlarında Ayasofya'nın çevresindeki geçit törenlerini geliştirdi. Uzun siyah çizmeli, dizleri çıplak, kalçalarına yapışık ve bir kese asmak için arkadan gevşek bıraktıkları pantalonlarıyla Giritli jandarmalar düzeni sağlıyordu.

Hepsi frak ve siyah silindir şapka giymiş bakanların eşlik ettiği Venizelos, müttefik generaller, onların kurmayları, bayraklarıyla dolaşan birlikler ve geçici ulusal savunma hükümetinin şahsiyetlerinden oluşan bir kalabalık, Selânik'in bu olağanüstü mozayiğine törensel bir görünüm kazandırıyordu.

Hellinika Chronika'nın (Yunanistan'ın Dostları Derneği'nin iki dildeki dergisi) 1986 yılında yayımlanan 4. sayısında çıkan "Chronique" makalesinden alınmıştır.

Yanginin Rolü

Alexandra Yerolympo

1917 Büyük Yangını, Fransız mimar Hebrard'ın ideal ölçülerde tutmak istediği bütünsel bir yeniden inşa olanağı yaratır. Felaket bölgelerinin kamulaştırılması, eski egemen öge Yahudi unsurunun marjinalleştirilmesine katkıda bulunur. Yeni Selânik Yunan olacak ve öyle kalacaktır.

Geleneksel bir kent dokusunun, bir kentleşme operasyonunun aracılığıyla yerini iradi ve planlı biçimde bir başkasına bırakması, etkileri dönemin kentleşme tartışmalarını haydi haydi aşan bir gerçeklik haline gelebilir. Müdahalenin amaçları ve planın biçimi, meydana gelen ekonomik ve toplumsal süreçlere ve bunların gerçekleşmesi sırasında gelişen uygulamalara göre ikincil bir önem kazanabilir. Bu anlamda, 1917'de kenti tahrip eden büyük yangından sonra ve 1910-1920 yıllarının konjonktüründe, Selânik kentinin tarihsel merkezinin yeniden düzenlenmesi, kentin tarihsel evriminde başlıca unsur olarak göze çarpar.

Gerçekten de, siyasal planda, tarihsel kenti tümüyle yeniden düzenleme kararı o dönemde girişilen modernleşmeci çabaların genel çerçevesi içinde yerini almış ve iktidardaki liberallerin reformcu heveslerini olduğu kadar, gerçekler tarafından dayatılan engelleri de çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur. Yeniden düzenleme, Yunan yöneticilerinin eğilimlerine göre, kente büyük yeni-Helen kenti idealine uygun yeni bir imaj kazandırırken, sermaye yatırımlarına yeni bir alan sunarak ve kentsel alanın yeniden tabakalaşmasına elverişli bir ortam yaratarak, geleneksel grupların da yeniden oluşumunu engelledi.

Selânik Yunanistan'a 1912'de katıldı. Yüzyılın dönemecinde yavaş yavaş Batılılaşmasına rağmen, arazinin geleneksel işgali açısından ol-

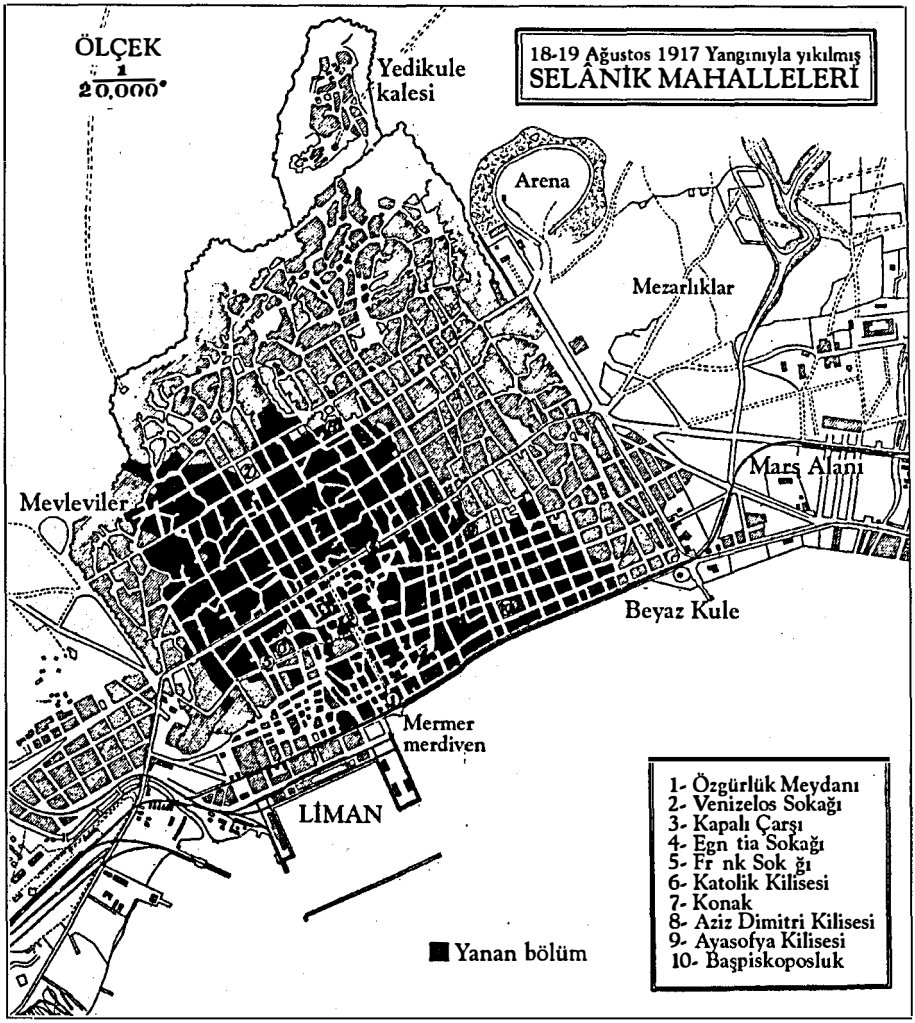
duğu kadar kentsel mimari açısından da sanayi-öncesi dönemin ve bir Osmanlı kentinin karakterini taşıyordu. Nüfusu, 1913 resmî nüfus sayımına göre 157.889 kişiye çıkıyordu (32.184 aile). Bunun 61.439'u Yahudi, 39.956'sı Yunanlı, 45.867'si Türk, 6.236'sı Bulgar ve 4.364'ü yabancıydı.[1]

1917 yangını, tarihsel merkezde 120 hektarı yok ederken ve 72.000 evsiz-barksız yaratırken, Elefterios Venizelos'un liberal hükümetine, jeopolitik açıdan istikrarsız ve birçok gücün üstünde gözü olan bu kentte geniş bir modernleşme ve bütünleşme projesini uygulama olanağı yarattı. Modern kentleşme kavramlarının dışarıdan gelmesi ve geleneksel arazi mülkiyetini tanımama yönündeki siyasal karar, hızlandırıcı bir rol oynadı. Çünkü, *business principles*'ı (iş yaşamının ilkeleri) reformcu bir siyasetle bütünleştirmeyi arzulayan Selânik'in yeniden inşası, eninde sonunda bireylerin geleneksel alanlarından kopartılmaları ve ellerindeki kaynakların sert rekabet koşullarında seferber edilmesi sonucunu doğurdu. Yunanistan'da ilk kez, devlet, arsa fiyatlarının artışını kışkırtarak ve mevcut normların çok üstünde yoğunlukta inşaatlar empoze ederek (özellikle betonarme zorunlu olması), inşaat sektöründe öncü rolünü bilerek, başarıyla oynadı. Aynı zamanda, yeniden inşa, kentleşmenin reformculuğu, kenti yeniden düzenlemenin yarattığı artı-değerin toplumca sahiplenilmesini ve mekânların örgütlenmesinde devlet müdahalesinin yaygınlaşması konularında bir resmî söylemin formüle edilmesini mümkün kıldı.

Yangını izleyen hafta içinde ve kente ikmal ve iletişimi yeniden sağlamak, felaketzedeleri geçiçi olarak barındırmak ve bakmak için

---

1 *Makedonika* dergisinde c. 23, 1983, bkz. Vassilis Dimitriadis'in sayımın hangi koşullarda yapıldığı hakkındaki ("1913'de Selânik nüfusu Yunan cemaati") belge yüklü makalesine bakılabilir. 1916 yılı için, Paris'teki Yunan büyükelçiliğinin talebi üzerine yapılan sayım "doğru ama gayri resmî" sayılmıştır. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinden alınan ve Dr. S. Loutakos tarafından 1985'te yayımlanan belgeler: "Selânik'in istatistiki verileri - vilayet (nomos) ve kent, 1910 yıllarının ortaları "*1912'den sonra Selânik*" *Kollokyumu*. Selânik Tarih Merkezi şu bilgileri içerir. Selânik toplam 165. 704 kişi, bunlardan 61.400 Yahudi (yüzde 37,05), 68.205 Yunanlı (yüzde 41.16), 30.000 Osmanlı (yüzde 18.10); 1800 Bulgar (yüzde 1.08); 4300 yabancı (yüzde 2.59); aynı ciltte Alberto Nar'ın 1940'a kadarı Yahudi cemaatinin durumu hakkındaki ilginç bir makalesi yer alır. Nihayet, 1920'deki resmî sayım, sakinlerinin dinî ya da etnik durumu hakkında bir bilgi verilmeden, Selânik'de 174.390 kişinin yaşadığını belirtir.

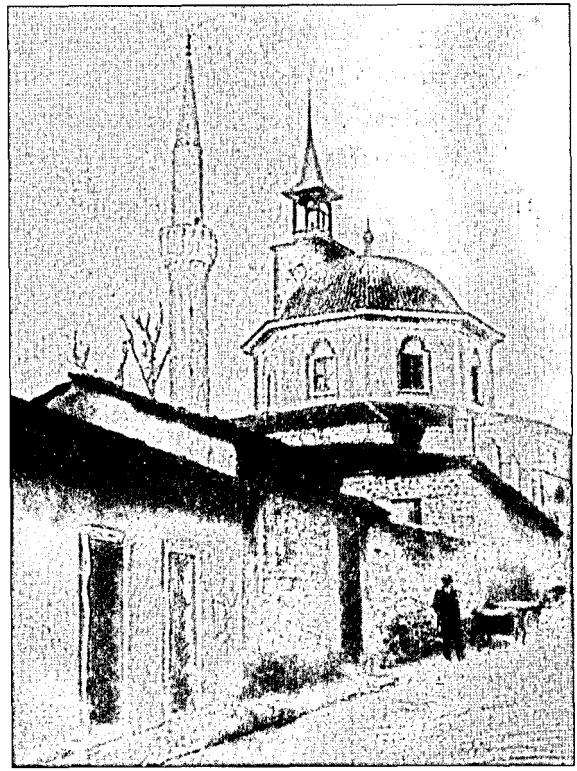

Yangın alanını gösteren bir şehir planı.

gösterilen muazzam çabalara paralel olarak, Yunan hükümeti, dörtte üçü Yahudi, 4101 mal sahibine ait olan yanmış alanı kamulaştırma kararını açıkladı. İlke belirlendikten sonra, üç komisyon kuruldu: ilk komisyon topoğrafik ve kadastro rölövelerini çıkardı ve mülkiyet belgelerini denetledi. "Selânik planı uluslararası komisyonu" adı verilen ve Ernest Hebrard (Doğu Ordusu'nda askerliğini yapan Fransız mimar-kentleşmeci) tarafından yönetilen ikincisi, daha ilk günden itibaren, kentin 350.000 kişi için öngörülen planı ve büyüme alanları üzerinde çalıştı. Ulaştırma bakanı Alexandre Papanastassiyu'nun başkanlığın-

daki seçkin hukukçulardan oluşan üçüncüsü, planın uygulanmasını kolaylaştırmayı amaçlayan bir yasanın kaleme alınması işine koyuldu.

Komisyonun planı, dönemin egemen anlayışı ile özelliklerinin akıllı bir sentezidir: klasik çizgileri, aksları, diyagonalleri vb. karayolu şebekesinin hiyerarşisini, kamu yönetimi ve özel şirket yönetimi hizmetlerinin merkezîleştirilmesini, üretim ve yeniden üretim alanlarının rasyonel eklemlenişini, anıtlara değer kazandırılmasını, pitoresk mahallelerin korunmasını Yunanistan'a ilk defa sokar. Geleneksel Selânik'ten uzağızdır. Yavaş yavaş modernleşen ve Avrupalılaşan kozmopolit ve uyuşuk kent, bir daha geri dönmemek üzere yok olur. Yerini, türdeşliği ve geçmiş özelliklerinin yok oluşuyla belirginleşen "modern bir kent"e bırakır. Plan, tarihsel merkezli ve kentin banliyölere doğru yayılmasının bütünlüklü bir anlayış içinde ve tek bir sivil ve kültürel merkeze göre yapılmasını önerir. Bunun yanında kentsel dokunun, düzensiz eski mahallelerin yerini alan bir öğeye, adaya göre yeniden düzenlenmesi; katı bir yapılaşma düzenlemesinin aracılığıyla tekdüze bir mimari tarzın dayatılması; kentin belleğinin, geçmişi temsil edebilmeye ve günü yüceltmeye layık yegâne binalar olarak kabul edilen "soylu" Romen ve Bizans binalarına bağlı kılınması düşünülür.

Yangında yok olan Saatli Camii.

Merkezin kalbi, rıhtıma dik ve Olimpos Dağı yönünde görkemli bir ufuk açan bir bulvar tarafından birbirine bağlanan iki meydan tarafın-

dan oluşturulmuştu: Romalılardan kalan Forum alanındaki Sivil Meydan, bir ark tarafından Adliye Sarayı'na bağlanan Belediye Sarayı'nı, idari servislerin binalarına bağlıyordu. İkinci meydan, eğlence ve lüks ticaret alanı Aristo Meydanı, iki düzeyde yeniden düzenlenmiş rıhtımın üzerindeki gerçek bir *piazzetta* oluşturuyor ve "kentin balkonu" oluyordu. İki meydanın ve caddenin kenarları süslü özel mimarisi, kentin saygın geçmişinin anısına uygun olarak komisyon tarafından neo-bizantin bir tarza göre hazırlanan plana uymalıydı.

Hébrard, yeni plana karakter aşılamak ve kente geçmişte yoksun kaldığı serbest hareket alanları kazandırabilmek için, eski binaları özellikle Bizans kiliselerini değerlendirdi. Eski Roma Rotondasından Galere Zafer Anıtı'na ve Bizans Sarayı'nın kalıntılarına kadar uzanan bir geçit de yarattı ve böylece yayalar için uyarıcı nitelikte ve kentin günlük yaşamıyla tam anlamıyla bütünleşmiş bir arkeolojik gezinti olanağı sundu.

Plan, aynı zamanda, karayolu ağının düzenlenmesi yoluyla, otomobillerin engelsiz dolaşımına ve merkezin yeni işlevlerine uygun (elverişli) yeni adacıkların yaratılmasını olanaklı kılıyordu.

Komisyon, kendisini kentleşme planlarının hazırlanması ile sınırlandırmadı. Modern usullerin kullanımın kolaylaştırılması ve betonarmenin devreye sokulması ile yüksek yapım katsayılarının dayatılması için model apartman planları ve onun yanı sıra düzenli ve yekpare parsel planları hazırlandı. Diğer bir deyişle, yeni bir kentsel konut modelinin yani ortak mülkiyete dayalı bir binanın benimsetilip yaygınlaşması ve böylece konut üretiminin piyasa ekonomisinin içine sokulması da söz konusuydu.

1918'de Parlamento tarafından oybirliği ile kabul edilen "Yeni Selânik Planı Uygulama Yasası" da kendisini modernleşmeci bir başarı olarak sunar. Bu yasa, kamu arsalarının, yanan bölgedeki mülklerin tümünü bir araya getiren bir taşınmaz mal grubu lehine devrini öngörüyordu. Eski hisselerin değerinin tahmin edilmesinden sonra, her mülk sahibi bu değere denk düşen, devredemeyeceği bir bono alıyordu. Böylece yasa bonoların bir elde toplanmasını ve spekülasyonu önlemeye çalışıyordu. Yeni plan uyarınca, hisseler artırmaya çıkarılacak ve her ilgilenen kişiye açık olarak açık artırma ile satılacaktı. Plan komisyo-

1917 yangınında yok olan bir Yahudi mahallesi.

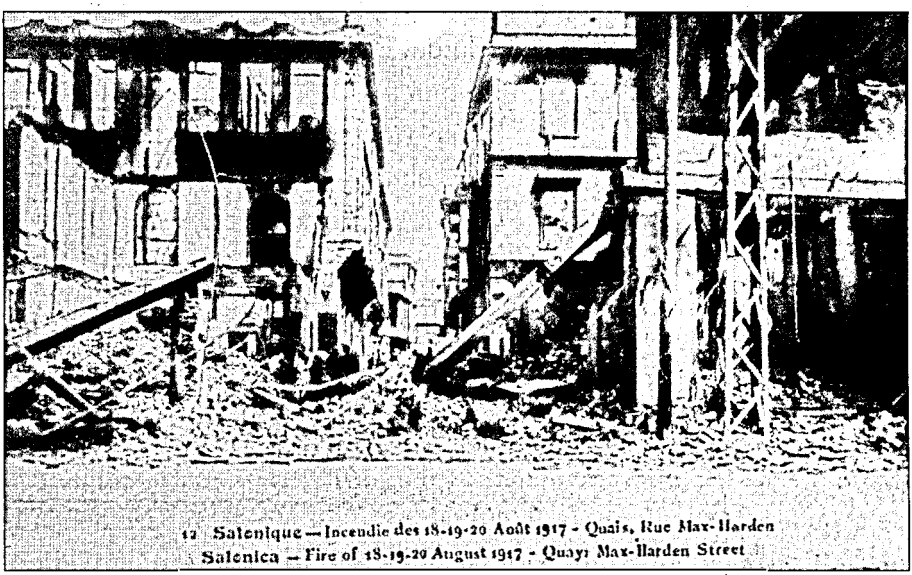
nu yeni plandan çıkan avantajlara göre arsaların yeniden dağılımını sağlama hakkını kendisine tanıyordu. En cazip arsaların açık artırma ile satışı tavan fiyat olmadan, ötekiler ise 75,50 ya da takdir edilen değerin yüzde 25'ini geçmeyen bir fiyattan satılacaktı. Gerçekten de çok yüksek fiyatların yeniden inşayı frenlememesi ve eski mal sahiplerini oradan uzaklaşmaya zorlamaması zorunluydu. Eski mal sahipleri yeni alıcılara göre bir şufa hakkına sahiptiler. Satış bir kez yapıldıktan sonra, Taşınmazlar Grubu'nun kazançları (ya da kayıpları) ortaklarla, ortak çıkarların gerektirdiği harcamalar için bundan yararlanacak olan belediye arasında yarı yarıya bölünecekti. Hükümet, yeni yatırımcıları buraya çekmeyi arzu etmekle birlikte, operasyonun Selânikli felaketzedeler üzerinde yaratacağı olumsuz sonuçları da asgariye indirme kaygısını taşıyordu.

Fakat bu harekât, mülklerin yüzde 75'i Selânik'in Yahudi sakinlerine ait olduğu için, hassas bir siyasal yön de taşıyordu. Kentin Yahudilerini kovma girişimi olarak yorumlanan, yanan bölgenin kamulaştırılması yönündeki hükümet kararı, Selânik cemaatinin içinde büyük

çalkantılar yarattı ve cemaat uluslararası Musevi makamlarından destek istedi. Dışardan gelen güçlü baskılara rağmen, hükümet uzlaşmadı. Venizelos parlamentoda tavrını açıklarken, bu modernleşme girişiminin gerçek hedefleri konusunda Fransız ve İngiliz heyetlerinin başkanlarını ikna etmiş olduğunu öne sürdü.

Türkiye'ye karşı (1918) bir savaş başlatmanın eşiğindeki, uluslararası desteğe çok ihtiyaç duyan küçük bir ülkenin, uluslararası topluluğun büyük bir bölümünün husumetini üzerine çekmeyi göze alması, doğrusu kolay anlaşılır bir şey değildir.

Aslına bakılırsa, Yahudi sakinlerin endişeleri tartışmaya açıktı. Taşınmazlar Grubu yararına kamulaştırma her türlü kişisel tazminatı dışlıyor ve parasını kentin yeniden inşası dışındaki bir alana yatırmasına izin vermiyordu. Yöneticiler tazminatlar ödendiğinde mal sahiplerinin yanıp yıkılmış kenti terketmesinden, sermayenin kaçışının yeniden inşa operasyonunun başarısını ciddi olarak tehlikeye atmasından endişe ediyorlardı. Buna karşılık en yoksulların hisseleri satın alabilecek gücü göstermeleri çok kuşku götürür bir durumdu ve bu açık seçik olgu her türlü inanca mensup insanların oluşturduğu baskı grupları tarafından ustaca sömürülmüştü. Bu adaletsizliği gidermek için, 1918 yasası küçük

Yangında büyük hasar gören önemli yerleşim yerlerinden Max Harden Sokağı.

mal sahiplerini satınalma amacıyla gruplaşmaya teşvik ediyordu; bu ise çoğu kez başarıya ulaştı. Açık artırmanın raporları incelendiğinde örneğin ikinci sektördeki 247 yeni parselden (çoğunlukla Yahudi mahallesi) 101'inin iki ortak tarafından satınalındığı görülür: Kentin finans seçkinlerinden Elie Modiano ve Selânik Yahudi cemaatinin başkanı Jacques Kases tarafından. Bu iki şahsiyetin mahallenin küçük mal sahiplerini temsil ettikleri aşağı yukarı kesindir çünkü kentsel alanı tek elde toplama girişimi olarak görülebilecek olayı kınayan herhangi bir yazı gazetelerde gözükmez. Öte yandan, *Opinion* gazetesi 1920-1923 yıllarında yayımlanan makalelerinde ve yanı sıra birkaç yıl sonra J. Nehama, Papanastassiyu yasası lehinde görüş belirttiler.

Gene de, Yunanistan Ulusal Bankası'nın raporlarına göre yeni parsellerin satın alınmasında Selânikli olmayan Yunanlıların önemli yatırımlar yaptıklarını belirtti. Gerçekten de bonoların toplam değerinin sadece yüzde 56'sı yeni parsellerin satın alınmasında kullanılmıştı (eski mal sahiplerinin elinde kalıp kalmadıkları bilinmeden); yüzde 18'i ödenmiş ve yüzde 26'sı mal sahipleri tarafından hiç talep edilmemişti. Bundan yanan bölgenin büyük bir bölümünün, kentin yeniden inşası sırasında el değiştirdiği sonucu kolayca çıkartılabilir.

Yunan hükümeti, 1919 ile 1920 yıllarında, yeniden inşayı harekete geçirmek amacıyla, yeni arazilerin satışa çıkarılması ve planın uygulanması için, boşu boşuna çabalayıp durdu. Eski mal sahiplerinin en güçlüleri tarafından yürütülen güçlü bir muhalefet, Yunanistan'ın öteki bölgelerinden ya da ülke dışından gelen yatırımcılara karşı, "eski mal sahipleri"ne ve kentin sakinlerine destek olacağı öne sürülen değişiklikler önererek, ihaleyi boykot ediyordu. Aslında bu öneriler, özellikle küçük mülkiyeti korumayı ve önceden kestirilebilir bir spekülasyonu frenlemeyi amaçlayan yasa maddelerini hedef alıyorlardı. Buna karşılık Yunanistan'da sosyalizmin beşiği, Selânik'te çok güçlü olan sosyalist işçi hareketi, çatışmada tavır almaktan kaçındı ve yeniden inşa çalışmalarının derhal devreye sokulmasını talep etmekle yetindi.

Ağır siyasal buhrana eklenen genel hoşnutsuzluk 1920 seçimlerinde ortaya çıktı ve Venizelos hükümetinin düşüşünü beraberinde getirdi. Venizelos hükümetinin yerini alan kralcılar, kentin yeniden düzenlenmesi çalışmalarının terk edilmesi vaatlerini unuttular ve özellikle

projenin reformcu karakterini değiştirerek, planda bir dizi değişiklik ve uygulama önlemiyle yetindiler.

Planda ikincil değişiklikler yapıldı. Öte yandan, 1921'de yeni bir yasa 1918 yasasının yerini aldı. Bu yasa, Taşınmazlar Grubu'nun şirketlerinin haklarına ve ihaleye müdahale ediyordu. Bonoların serbestçe satışına izin verilmişti. Yangından dört yıl sonra, yeniden inşadaki gecikmenin maliyetine katlanamayan birçok küçük mal sahibi bonoları hemen kitle halinde satışa sundu. Aynı zamanda, yeni hisseler tavansız ve fiyat sınırlaması olmadan satılabiliyordu. Büyük yatırımcılar tatmin oldukları için, boykot sona erdi ve ihaleler düzenli biçimde sürdü. O zamana kadar engellenen spekülasyon yayıldı ve en güçlü alıcılara yaradı. 1921'den 1926'ya kadar 2.368 hisse (toplamı 2.699) ihaleye sunuldu. 1927'de Taşınmazlar Grubu'nun bilançosu 100 milyonluk bir eski değerin üzerinden 170 milyonluk net kârı açıklıyor ve tartışılmaz bir ekonomik başarıya tanıklık ediyordu!... Dahası, yasa Taşınmazlar Grubu'nun kârının ortaklar arasında yeniden dağılımını değil, arsaların inşaata ödünç vermeleri finanse etmek üzere kullanılmalarını öngörüyordu. Aslına bakılırsa arsaların fiyatlarındaki aşırı artış, eldeki mevcut sermayeyi yutuyor ve yeniden inşa alanında sorunlar yaratıyordu.

Selânik yeniden inşa edildi. Tarihsel merkezi, "çok çeşitli, alacalı bulacalı" o küçük tüccarlar, zanaatkârlar, her dilden ve her ırktan küçük mal sahipleri kalabalığından temizlendi. Bu kişiler gidip, kuzeybatıda yeni oluşan işçi mahallelerine sığındılar. Toplumsal ve işlevsel arındırma "başarılı" oldu. Kentçilik, yeni bilgi düzeyi ve benimsenen süreçlerin dolambaçlı yollarıyla kentsel arazinin etnik ve dinî geleneksel sahipliliğinin tüm izlerini tasfiye etmeyi başardı. Eski mal sahipleri, ekonomik güçlerine göre satınalmalar yaptıklarından, eski türdeş ve özerk Yahudi, Hıristiyan, Müslüman mahalleleri ve onlara hayat veren topluluklar, yerlerini işçi mahallelerine ya da küçük veya orta burjuvaziye bıraktı. Toplumsal yaşamdaki birçok merkezin yerini, sivil ve ekonomik yaşamı düzenleme ve yeni ulusal iktidarın bütünleştirici iradesini ifade etme durumunda olan tek bir merkez aldı. Gerçekten de, Yunan hükümeti, kentleşme operasyonunun aracılığıyla mekânın ve ekonominin denetimini yıllar boyunca sağlamayı başardı. Yunan idaresinin kütlesel varlığını hissettirmeyi, uluslararası planda, dikkati çok

saygın bu girişimler, geleceği belirsiz bu kente yöneltmeyi yatırım yapmaya istekli başka kökenden gelen Yunan sermayesini buraya çekmeyi başardı. Bu ise, o güne kadar Yahudilerin egemenliğindeki kentin ekonomik yapısını değiştirecekti.

Selânik'in yeniden kalıba dökülmesi, önceki şekillenmesinde içten içe oluşan eğilimlerin dışavurulmasını hızlandırmalıydı. Etnik-inançsal topluluklar daha şimdiden eski önemlerini ve özelliklerini yitirmeye başlamışlardı. 1922'den itibaren Küçük Asya'nın 100.000 sığınmacısının gelişi ve nüfus mübadelesi anlaşmasının hükümlerine uygun olarak Türk sakinlerin zorunlu göçleri kentin beşeri içeriğini tümüyle değiştirmişti. Hébrard ve ekibi tarafından buraya aktarılan kentsel morfoloji ve tipoloji tarafından taşınan mekânların yeni kullanılış biçimleri, günlük yaşamın ve toplumsallaşmanın yeni pratikleri ortaya çıkacaktı: Bunlar XIX. yüzyılınkilerden çok farklıydılar ve giderek, yeni öncüler, küçük burjuva tabakalar tarafından dayatılacak bakış açıları tarafından değiştirileceklerdi. İlk kurucularının çok uzaklarda kalmış havasını taşıyan modern kent, hâlâ ayrıcalıklı bir doğal sit ve saygın bir tarihe tanıklık eden ünlü anıtlarca ön plana çıkarılan geçmişe ait kozmopolit özelliklerinin, anonim ve sıradan "uluslararası" bir biçem uğruna yok oluşuna tanık oldu.

SONSÖZ

Gilles Veinstein

"Benimkiler salt kendilerine ait büyük, güzel bir kentte aynı mahallelerde yaşıyorlardı. Onlar gettolarda barındırıldılar, sonra kurşun vagonlarda sonu olmayan yolculuk başladı. Güneşli uygarlığım, buz kesmiş stepler hakkında ne bilebilirdi ki?"

Henriette Asseo, "Du miel aux cendres",
Les Temps Modernes, Kasım 1979.

Bir bütün olarak ele alındığında, Yahudiler, Selânik'e göz diken devletler arasındaki rekabette, Yunan zaferine olumsuz bakıyorlardı. Komşularının, Osmanlı dönemi sırasında ekonomik çekişmeler tarafından körüklenen eski anti-semit birikiminden çekiniyorlardı. Bununla birlikte, Kral Yorgo, Hahambaşı Jacob Meir'i ve önde gelen sivilleri kabul ederek, Yahudilerin ve öteki azınlıkların yeni rejim altında Yunanlılarla aynı haklardan yararlanacaklarını açıklayarak, Yahudi cemaatinin ve uluslararası topluluğun kuşkularını gidermeye çaba gösterdi.

Buna karşılık, doğal ardalanından kopartılan ve yeni siyasal çerçeve içinde kenarda kalan kentin, geleneksel ekonomik kavşak rolünü yitireceği yönündeki kaygılar daha köklüydü.

Yine de, önemli bir Yahudi cemaati iki dünya savaşı arasındaki dönemde Selânik'te kaldı. Cemaatin sayısı 1935'de yaklaşık 60.000'e yükselmişti. Bununla birlikte nispi ağırlığı, 1922-23 yılları arasında Türkiye'den göçen Rum sığınmacı dalgası yüzünden büyük ölçüde azalmıştı.

Cemaatin neredeyse tümüyle yok oluşu, 1941'den itibaren Selânik'in Almanlar tarafından işgalinin ve Yahudi karşıtı katı nazi önlemlerin uygulanışının sonucunda meydana geldi. Bu önlemleri Selânik'te uygulayan Dieter Wisliceny ve Alois Brunner'den Brunner hâlâ hayattadır ve Şam'da yaşamaktadır.

Mart ile Ağustos 1943 arasında 56.000 Selânik Yahudisi'nin, yani cemaatin yüzde 96'sının sürgüne, esas olarak Auschwitz ve Birkenau'ya yollandığı ve yok edildiği hesaplanıyor. Sürgünden kaçan 5000 kişiden çoğu zorunlu çalışmada yok olup gitti.

Savaştan sonra, cemaat yalnızca 1300 kişi kalmıştı. Bunların bir bölümü Selânik'ten kaçanlar, bir bölümü de dışarıdan gelen Yahudilerdi. İspanyol Yahudicesi artık pek kullanılmıyordu. Bir süre sonra bir bölümü, özellikle İsrail'e olmak üzere, başka ülkelere göç etti.

1300 kişiden oluşan mevcut cemaat, anıları korumak ve tarihi devam ettirmek için, iki sinagogun yanı sıra, küçük bir müzeyi ve bir Araştırma Merkezi'ni yaşatıyor.

6. *Ekler*

KRONOLOJİ

İ.Ö.315	Makedonya kralı Cassandre Selânik'i kurar.
İ.Ö.168	Romalıların fethi.
İ.S. 50	Havari Paul Selânik'te kalır.
303	İmparator Galere Selânik'e yerleşir.
390	İmparator Teodos Selâniklileri Hipodrom'da kılıçtan geçirir.
450	Aya Demetrios Kilisesi inşa edilir.
863	Kiril ve Methode, Slavların hıristiyanlaştırılması kampanyasını başlatırlar.
1335	Gregoire Palamas'ın müritleri ile keşiş Varlam'ınkiler arasında çatışma.
1342	"Zelot" hareketi kente egemen olur.
1349	Gregoire Palamas Selânik metropoliti ilan edilir.
1376	Kentin ilk eşkenaz sinagogu.
1423	Venedik işgali.
1430	Osmanlı sultanı II. Murad kenti işgal eder.
1492	İspanya Yahudilerinin kovulmaları. İlk sığınmacıların kente varışı.
1512	Selânik'te ilk Yahudi matbaası.
1520	Talmud Torah'ın kuruluşu.
1556	Ancona limanının boykotu.
1638	Selânikli haham Juda Kovo'nun İstanbul'da idamı.
1655	Sabetay Sevi'nin Selânik'te ikameti.
1666	Sabetay Sevi'nin İslam'ı kabulu.
1821	Yunanistan'ın bağımsızlık savaşı.
1826	Yeniçeriliğin kaldırılması.
1835	Selânik'te bir Yunan Konsolosluğu'nun kuruluşu.
1836	Selânik'te bir "hahambaşı"lığın kuruluşu.
1837	Veba Selânik'ten yok olur.
1845	İlk Yunan kız okulunun kuruluşu.
1856	Farklı inançlara bağlı kulları arasında hukuk eşitliğini sağlayan Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayun'u.
1856	Osmanlı Bankası'nın kuruluşu.
1857	İlk Allatini değirmeninin kuruluşu.
1859	Sultan Abdülmecid'in ziyareti. Kentin süslenmesi.
1864	Selânik'te Osmanlı Bankası'nın bir acentasının kurulması.
1865	İlk Yahudi gazetesi *El Lunar*'ın haham Judah Nehama tarafından yayımlanması.
1869	Deniz kıyısındaki surların tahribi.
1871	İlk Bulgar Okulu'nun kuruluşu.

1873	Selânik Doğu-Avrupa demiryolu ağına bağlanır. Dönme Okulu Fevziye'nin Açılışı.
1874	Selânik'te ilk Alyans (Alliance Israélite Universelle) okulunun kuruluşu.
1876	Fransız konsolosu Moulin'in ve Prusya konsolos yardımcısı Abbot'nun Müslümanlarca katli.
1880	Selânik Bulgar Lisesi'nin kuruluşu.
1881	Mustafa Kemal Atatürk'ün Selânik'te doğuşu.
1882	Hotel Royal'ın açılışı.
1883	Allatini Tuğla Fabrikasının açılışı.
1887	Selânik-Marsilya Denizyolunun kuruluşu.
1888	Allatini ailesine ait Hirsch Bankası'nın ve Selânik Bankası'nın kuruluşu.
1890 Ağustos	Büyük yangın.
1890	Gaz Aydınlatması tesisatının kurulması.
1893	İçme suyu şebekesinin hizmete sokulması.
1893	Atla çekilen ilk tramvaylar (1907'de elektriğe bağlandı).
1894	Hükümet Sarayı'nın, yani Konak'ın inşası.
1895	Fransızca *Journal de Salonique*'in kuruluşu.
1896	İstanbul-Selânik ve Selânik-Manastır demiryolu bağlantıları.
1898	*Beyt Şaul* sinagogunun inşası.
1899	İlk siyonist örgüt *Kadimah*'ın kuruluşu.
1902	Dönmeler için Yeni Cami'nin mimar Poselli tarafından inşası.
1903	Papaphion yetimhanesinin açılışı. Ermeni kilisesinin tamamlanması.
1904	Fransa Büyük Doğu himayesinde, Veritas mason locasının kuruluşu.
1907	Hirsch Hastanesi'nin Açılışı. Jacob Meir'in hahambaşı atanması.
1908 Temmuz	Jön Türk Devrimi. İşçi grevleri dalgası.
1909	II.Abdülhamit'in Allatini villasına sürgüne yollanması. Abraham Benaroya'nın Sosyalist İşçi Federasyonu'nun kuruluşu.
1910 Nisan	Sırbistan kralı I. Pierre'in Selânik'i ziyareti.
1912	Yunan birliklerinin ve onların peşinden Bulgar birliklerinin kente girişi.
1913 5 Mart	Yunan kralı I. Yorgo'nun katli.
10 Ağustos	Selânik'in ve Makedonya'nın bir bölümünün Yunanistan'a bağlanmasını öngören Bükreş Antlaşması'nın onaylanması.
1915	General Sarrail'ın komutasındaki Antant Kordiyal Birliklerinin Selânik'e yerleştirilmesi.
1916	Saray'la uyuşmazlığa düşen Elefteros Venizelos, Selânik'te geçici bir hükümet kurar.
1917	Venizelos'un hükümeti Atina'ya nakledilir.
5-18 Ağustos	Korkunç bir yangın kentin merkezini özellikle Yahudi mahallelerini tahrip eder (34 sinagog ve 10 yeşiva).
1918	Fransız mimari Ernest Hebrard tarafından geliştirilen yeniden inşa planı.
1922-23	Küçük Asya'dan, Pontus kıyısından, Kafkasya'dan ve Güney Rusya'dan ulaşan sığınmacı dalgası.
1923	Aristo Üniversitesi'nin kuruluşu.
1926	Birinci Selânik Enternasyonal Fuarı.
1941	Selânik'in Almanlar tarafından işgali.
1943	Yahudi mezarlığının tahribi (30.000 mezar).
1943	Selânik Yahudilerinin Auschwitz, Birkenau ve Bergen-Belsen Toplama Kamplarına yollanmaları.
1944	Almanların geri çekilişi, Yunan Direnişi Elas'ın Selânik'e girişi.
1978	Şiddetli deprem.
1985	Selânik ikibin üçyüzüncü yıldönümünü kutlar.

KAYNAKÇA

"İki yüzyıl arasında bir kent" yazısına ek olarak

Beaujour F., *Tableau du commerce de la Grèce*, cilt 1-2, Paris, 1800.

Hébrard E., "La reconstruction de Salonique", *Journal d'architecture*, 1923.

Pleyber J., *Le Problème du logement à Salonique et à la campagne*, Selânik, 1934.

Vacalopoulos A.E., *A History of Thessaloniki*, Selânik, 1963.

"Çok eski bir paradoks" yazısına ek olarak

Braude B., "International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650; a study in undervelopment", *Review*, II, 3, 1979, s. 437-451.

Emmanuel I.S., *Histoire des Israélites de Salonique*, t. I (140 av. J.-C. à 1640), içinde Selânik Yahudilerinin kumaş sanayii üzerine bir ilâveyle, Thonon-Paris, 1935-1936.

Epstein M.A., *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg, 1980.

Fatal A., *Le Statut légal des non-musulmans en pays d'islam*, Beyrut, 1958.

Goodblatt M.S., *Jewish Life in Turkey in the XVIth Century as Reflected in the Legal Writings of Samuel de Medina*, New York, 1972.

Juhasz E., ed. *Sephardi Jews in the Ottoman Empire. Aspects of Material Culture*, The Israel Museum, Kudüs, 1989.

Leroy B., *L'Expulsion des Juifs d'Espagne*, Paris, 1990.

Lewis B., *The Jews of Islam*, Princeton, 1984.

Medinah S. de (Maharashadam), *Sh'elot u Tshuvot*, 4 cilt, Selânik 1594-1597, Lvov, 1862.

Mantran, R., éd., *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1989.

Morin E., *Vidal et les Siens*, Paris, 1989.

Nehama J., *Histoire des Israélites de Salonique*, 4 cilt, Selânik, 1935-1978.

Scholem G., *Sabbatai Sevi, the Mystical Messiah, 1626-1676*, Princeton, 1973.

Shmuelevitz A., *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries, Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa*, Leyden, 1984.

"Yenilenme..." yazısına ek olarak

Abastado L., *La Perle de l'Égée*, Selânik, 1918.

Attal R., *Les Juifs de Grèce. De l'expulsion d'Espagne à nos jours* (bibliyografya), Kudüs, 1984.

Dumont P., "The Social Structure of the Jewish Community of Salonika at the End of the Nineteenth Century", *Southeastern Europe*, 5 Pt. 2(1979), s. 33-72.

Gueron Aron Astruc, *Salonique et son Avenir*, Sofya, 1913.

Molho M., *Contributiones sovre la Historia de los Judios de Thessaloniki*, Selânik, 1936.

Molho R., "The Jewish Community of Salonika and its Incorporation into the Greek State, 1912-1919", *Middle Eastern Studies*, cilt 24, no. 4, Ekim 1988, s. 391-403.

Nehama J., *Histoire des Israélites de Salonique*, t. 7, Selânik, 1978.

Zikhron Saloniki, sous la directon de A. Recanati, cilt 1, Tel-Aviv, 1971.

Reuben M.S., *O Evraikos Typos sti Thessaloniki, ke genikotera stin Ellada*, *Chronica*, Haziran 1978, s. 3-19.

"Yörenin Batılıları" yazısına ek olarak

Annales de la Congrégation de la Mission ou Recueil de lettres édifiantes écrites par les prêtres de cette congrégation et par les Filles de Charité employés dans les missions étrangères, Paris, Adrien Le Clère et Cie, 1868.

Journal de Salonique (1895-1898).

Archives du ministère des Affaires étrangères (Paris), série: Correspondance consulaire commerciale, 1850-1900.

Colonas V., Papamattheaki L., *L'architecte Vitaliano Poselli. Son œuvre dans la Salonique du XIXe siècle*, Selânik, 1980 (Yunanca).

Enepekides P., *Salonique et Macédoine 1798-1912*, Atina, Hestia, 1982, 327 s. (Yunanca).

Enepekides P., *Villes et Familles macédoniennes 1750-1930*, Atina, Hestia, 1984, 325 s. (Yunanca).

Georgoudaki E., "Djekis Abbot of Thessaloniki and the Greek Merchant" *in Herman Melville's Clarel*, *Melville Society Extracts*, no. 64, Kasım 1985, s. 1-6.

Lévy S., "Mes mémoires", *Tesoro de los Judios Sefardies*, 1964, cilt 7, s. LXIX-LXXXV.

Stamboulis G., *La Vie des Saloniciens avant et après 1912*, *Dioskouroi*, Selânik, 1984 (Yunanca), 558 s.

Vacalopoulos A., "Éléments historiques sur la famille Abbot de Salonique dans l'œuvre 'La vie militaire en Grèce'", *Macedonica*, XXII (1982), s. 215-220 (Yunanca).

"Kozmopolit bir kentleşme" yazısına ek olarak

Colonas V., *L'Architecte Vitaliano Poselli, son œuvre à Salonique au XIXe siècle*, Selânik, 1980 (Yunanca). "Architecture et idéologie à Salonique, vers la fin du XIXe siècle; les bâtiments de la communauté grecque", *Actes du congrès "Ville néo-hellénique"*, Atina, 1985, s. 215-233; (Yunanca) "Eclectisme as An Architectural Style for the Modernisation of Thessaloniki towards the End of the 19th Century", *Architecture in Greece*, 24/1990, s. 72-77. "Communautés et architecture à Salonique à la fin du XIXe siècle; leur contribution à la modernisation de la ville", *Actes du colloque "Histoire des communautés ethnoconfessionnelles à Macédoine"*, Selânik, 1991, s. 321-330. *L'avenue des Campagnes et l'architecture suburbaine de Salonique*, Atina, 1991 (Yunanca).

"Bir Osmanlı sosyalizminin doğuşu" yazısına ek olarak

Benaroya A., "A note on the Socialist Federation of Saloniki", *Jewish Social Studies*, cilt XI, no. 1, Ocak 1949, s. 69-72.

Benaroya A., *Les Premières Étapes du prolétariat hellénique*, Atina, 1975, 284 s. (Yunanca).

Dumont P., Haupt G., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, 312 s.

Dumont P., "Une organisation ouvrière ottomane: la Fédération ouvrière de Salonique (1908-1912)", *Études balkaniques*, no. 1, Sofya, 1975, s. 76-88. "Sources inédites pour l'histoire du mouvement ouvrier et des courants socialistes dans l'Empire ottoman au début de XXe siècle", *Études balkaniques*, no. 3, Sofya, 1978, s. 16-34. "La fédération socialiste ouvrière de Salonique à l'époque des guerres balkaniques", *East European Quarterly*, cilt XIV, no. 4, 1980, s. 383-410.

Haupt G., "Le début de mouvement socialiste en Turquie", *Le Mouvement social*, no. 45, Ekim-Aralık 1963, s. 121-137. "Introduzione alla storia della Federazione operaira socialista di Salonnico", *Movimento Operaio e Socialista*, XVIII, no.1, Ocak-Mart 1972, s. 99-112.

Moskof K., *Thessalonique 1700-1912. Anatomie d'une ville compradore*, Atina, 1974, 244 s. (Yunanca).

Starr J., "The Socialist Federation of Saloniki", *Jewish Social Studies*, cilt VII, 1945, s. 323-336.

Tuncay M., *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, 3. baskı, Ankara, 1978, 556 s.

Velikov S., "Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution jeune-turque de 1908", *Études balkaniques*, no. 1, Sofya, 1964, s. 29-48.

"Önce Fransızca" yazısına ek olarak

Allatini M., *A Sketch of the State of Primary Education among the Jews of the East, and especially among the Jews of Salonica*, Londra, Wertheimer, Lea and Co., 1875.

Archives de l'Alliance israélite universelle, dossiers "France", X F 17-19; "Grèce", I C 41; I C 48; I C 51; XI E 157; XI E 158; XV E 190; XVI E 190; XVI E 202, Paris.

Archives du Grand Orient de France, dossier de la loge Veritas, Paris.

Archives de la Grande loge de France, dossier de la loge Avenir de l'Orient, Paris.

Archives sionistes, dossiers Z 2/516; Z 3/2, Kudüs.

Archives du ministère des Affaires étrangères, cilt Turquie, Macédoine, NS, 6, Paris.

Journal de Salonique (1896-1897; 1908).

Dumont P., "La franc-maçonnerie d'obédience française à Salonique au début du XXe siècle", *Turcica*, XVI, 1984, s. 65-94. "La structure sociale de la communauté juive de Salonique à la fin du XIXe siècle", *Revue historique*, CCLXIII/2, 1980, s. 351-393.

Groc G., Çağlar I., *La Presse française de Turque de 1795 à nos jours. Histoire et catalogue*, Isis, İstanbul, 1985.

Jawohl [Loria ?], "Lettre de Macédoine", *La Ralliement*, Brüksel, 27 Şubat 1907.

Landau J., *Tekinalp, Turkish Patriot 1883-1961*, Nederlands Historish-Archeologisch Instituut te Istanbul, Leiden, 1964 (*Tekinalp, Bir Türk Yurtseveri [1883-1961]*, İletişim Yayınları, 1996).

Lévy S., "Les communautés religieuses de Salonique", *Almanach National*, 1911, s. 97-167. "Mes mémoires", *op. cit.*, cilt 4, s. V-XXVI; 1962, cilt 5, s. XLIV-LXV; 1963, cilt 6; 1964, cilt 7, s. LXIX-LXXXV; 1965, cilt 8, s. XLV-LXII; 1969, cilt 9, s. LXVIII-LXXIV.

Modiano L., *Le Judaïsme et l'Alliance israélite*, Selânik, 1909.

Nehama J., *Histoire des Israélites de Salonique*, t. VI et VII, Communauté israélite de Thessalonique, Selânik, 1978.

Pinon R., *L'Europe et l'Empire ottoman*, Perrin et Cie, Paris, 1909.

Reinach S., "Lettres de Macédoine", *Tesoro de los Judios Sefardies*, 1967-1968, s. LXVIII-LXXII.

Risal P., *La ville convoitée. Salonique*, Perrin et Cie, Paris; 1914.

Rodrigue A., *De l'instruction à l'émancipation. Les enseignants de l'Alliance israélite universelle et les Juifs d'Orient. 1860-1939*, Calmann-Lévy, Paris, 1989. *French Jews, Turkish Jews. The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey. 1860-1925*, Indiana Un. Press, Bloomington, 1990.

"Devrim Selânik'te başlar" yazısına ek olarak

Ahmad F., *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics. 1908-1914*, Clarendon Press, Oxford, 1969, 205 s.

Apak K., *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul, 1958, 374 s.

Dumont P., "La franc-maçonnerie d'obédience française...", art. cit., t. XVI, 1984, s. 65-94.

Eyice S., Atatürk'ün doğduğu yıllarda Selânik, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s. 461-518.

Kutay C., *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, cilt I, 2. baskı, İstanbul, s.d., 512 p.

Pinon R., *Avrupa ve Genç Türkiye*, Perrin et Cie, Paris, 1911, 500 s.

Ramsaur E.E., *The Young Turks. Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton Un. Press, Princeton, 1957.

Risal P., *La ville convoitée. Salonique*, Perrin et Cie, Paris, 1914, 368 s.

Sarrou A., *La Jeune-Turquie et la Révolution*, Berger-Levrault, Paris, 1912, 268 s.

L'Album appartenant à Juda Haïm Perahia, natif de Salonique, Kudüs'teki Ben-Zri Enstitüsü'nde *Perahia* koleksiyonu içinde.

"Yangının rolü" yazısına ek olarak

Yerolympos A., *La Reconstructionde Salonique après l'incendie de 1917*, éd. par la ville de Salonique, 1985-1986 (Yunanca).

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ

Meropi Anastassiadou Hukukçu, tarihçi ve Türkolog. 19. yüzyılın ikinci yarısında Selânik toplumu üzerine bir doktora çalışması hazırlıyor.

Méri Badi Klinik psikoloğu. *La Cuisine juive espagnole*'un yazarıdır. (Jacques Grancher, Paris, 1984).

Vassilis Colonas Mimar ve mimarlık tarihçisi. "Surların dışında yer alan Selânik; yeni mahalle Hamidiye'nin İkonografisi" başlıklı doktora tezini tamamlıyor.

Paul Dumont Strasbourg'da Türkiyât profesörü. Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki toplumsal ve kültürel akımlar konusunda uzman. 19. yüzyılın sonlarında Selânik'teki Yahudiler'in ekonomik rolleri ve farmasonlar üzerine birçok inceleme kaleme aldı. *Mustafa Kemal* (Brüksel, 1983) ve *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul, 1977) [Georges Haupt ile birlikte] adlı kitapların yazarı.

François Georgeon CNRS'de araştırmacı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve çağdaş Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve kültürel tarihi konusunda uzman. *La Turquie au seuil de l'Europe* (L'Harmattan, Paris, 1991) [P. Dumont ile birlikte) adlı yapıtın ve *Anka* dergisinin Türk mizahını konu alan özel sayılarının (no: 11-12) editörü.

Kirki Georgiadou Selânik'teki Makedonya Tarih Arşivleri'nde yönetici. Tarihçi ve Türkolog. 18. yüzyılda Selânik ve yöresinde ortaya çıkan adlî ve askerî sorunları inceledi.

Bernard Lory Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü'nde doçent. Çağdaş Bulgaristan ve Yugoslavya tarihi uzmanı. Özellikle, *Bulgaristan'daki Osmanlı Mirasının Yazgısı Bulgar Kentleri Örneği 1878-1890* (İstanbul, 1985) adlı yapıtı ünlüdür.

Rena Molho 1912-1919 yılları arasında Selânik Yahudi toplumunun Yunan devletiyle entegrasyonu sorununu incelemiştir.

N.C. Moutsopoulos Selânik Üniversitesi'nde profesör. Bizans mimarisi konusunda uzman. Selânik kenti üzerine en ünlü yapıtı *Thessalonique 1900-1907*'dir (Selânik, 1981).

Elias Petropoulos Atina'da doğdu, ama çocukluğu Selânik'de geçti. 1974'den beri Paris'te yaşayan bu şair, halkbilimci ve koleksiyoncu, aynı zamanda Selânik kenti üzerine gerçekleştirilen araştırma çalışmalarının coşkulu bir temsilcisidir. Yapıtlarının büyük bölümü (özellikle de *A Macabre Song*) çocukluğunun geçtiği kente ve Yahudi arkadaşlarına adanmıştır. Şiir kitabı Fransızca'ya *Corps* (Griot, Paris, 1991) adıyla çevrilmiştir.

Donald Quataert Binghamton'da New York Eyalet Üniversitesi profesörü. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda gözlenen sanayileşme olgusu konusunda uzmanlaşmıştır. Özellikle, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908* (New York, 1983) adlı yapıtı ile ünlüdür.

Haim Vidal Séphiha Yahudi İspanyolca'sının Fransız Üniversitesi'nde okunmasını sağlamıştır. Emekli profesör olan bu dilbilimci ladin / İspanya Yahudi lehçesi kuramının yaratıcısıdır. *L'Agonie des Judéo-Espognols* (Entente, 3. baskı, 1991) adlı yapıtı, konusunda bir klasiktir.

Anahide Ter Minassian Paris I Üniversitesi'nde doçent. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki Ermeni sorununu ve SSCB'deki Ermeniler konusunu inceleyen tarihçi. *La Question arménienne* (Parenthèses, 1983) ve *La République d'Arménie* (Complexe, Brüksel, 1989) adlı kitapların yazarı.

Alexandra Yerolympos Şehircilik Bölümü başasistanı. Yunanistan'daki Osmanlı egemenliğinin son dönemine ait şehircilik tarihi konusu üzerinde çalışmaktadır. *The Replanning of Thessaloniki after the Fire of 1917* (Selânik, 1985-1986) adlı yapıtı ile ünlüdür.

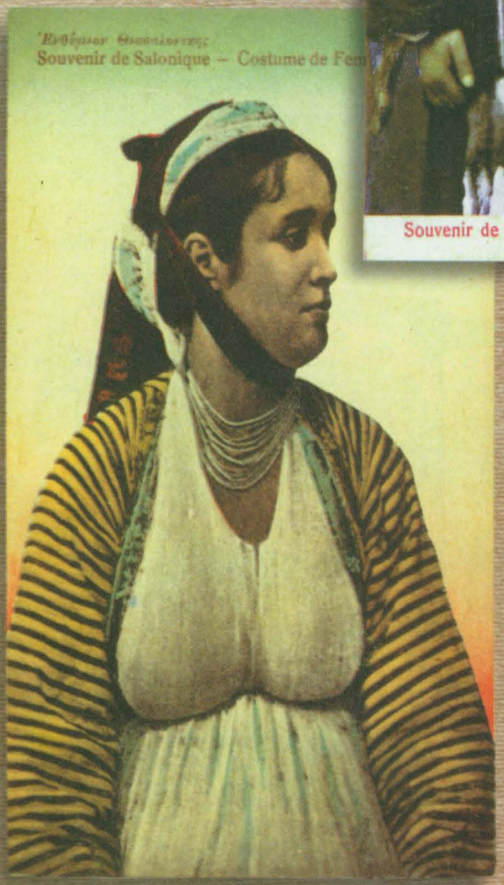
Albüm

Souvenir de SALONIQUE
SOUVENIR de SALONIQUE
Parc de la Tour Blanche – Exposition d'un Avion ennemi abattu dans nos lignes (Mai 1916)

Selânikli haham. Başındaki sarığa Eskenazi dilinde "bonetta" adı verilirdi. Yalnızca haham ve imamların sarık giymelerine izin verilirdi.

Geleneksel kıyafetleri için Selânikli evli bir Yahudi kadını. Bu kıyafet 17. yüzyıl modasını yansıtıyor.

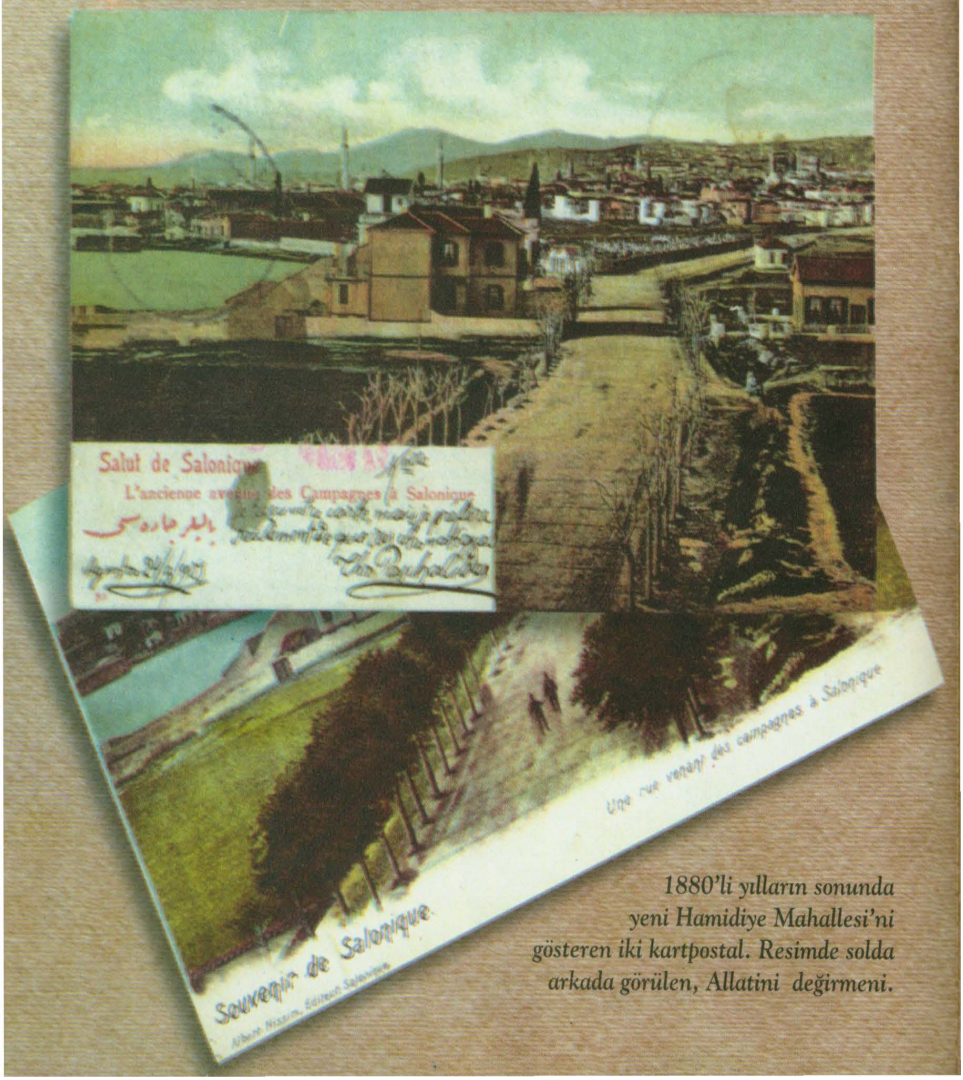

Üstteki kartpostalda yeralan karikatür I. Dünya Savaşı'nda subay olarak görev yapan bir Fransız'a ait. (Yanda) Tipik sakallarıyla ayırt edilen yaşlı Yahudiler. Genellikle ellerinde bir alışveriş çantası ya da sırtlarında bir bohça taşırlardı.

1880'li yılların sonunda yeni Hamidiye Mahallesi'ni gösteren iki kartpostal. Resimde solda arkada görülen, Allatini değirmeni.

Selânik Limanı'ndan bir panorama.

I. Dünya Savaşı günlerinde askerlerin, güzel kadınların ve casusların gözde mekânı Büyük Cafe ve Kristal Birahanesi.

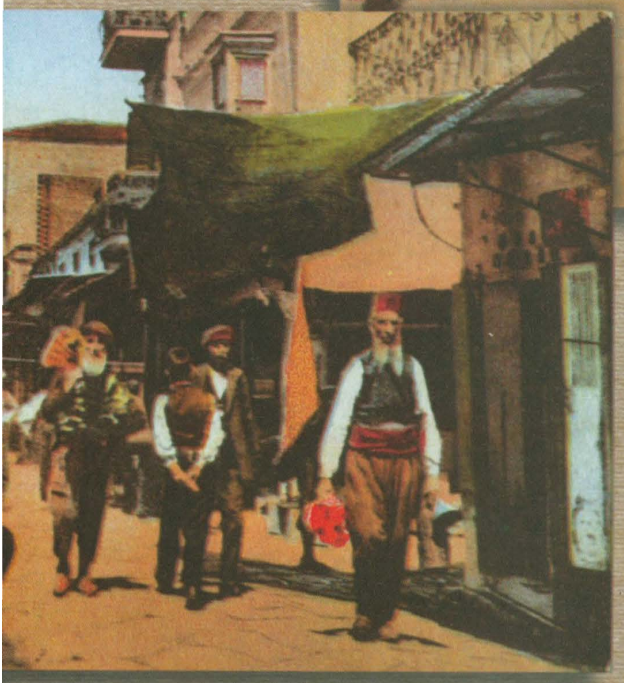
(Üstte) Yaşlı bir Yahudi tenekeci, tezgâhının başında. Yandaki karikatür yaşlı bir seyyar satıcıyı resmediyor.

Yanda ve altta: Dükkânların birarada bulunduğu caddelerde gündelik hayattan bir enstantane.

JEAN LEITMAIR
ARTISTE PHOTOGRAPHE
AGRANDISSEMENTS
POSITIFS SUR VERRE
PRIX REDUITS
ELEVES ET ARTISTES
SALONIQUE
JUDA VARSANO
LIBRAIRE
RUE SABRI PACHA
Souvenir
de
Salonique.
10.6.1906.

Souvenir de
SALONIQUE
Rue parallele a l'ecole
Commerciale Italienne
JEAN LEITMAIR
ARTISTE PHOTOGRAPHE
AGRANDISSEMENTS
POSITIFS SUR VERRE
PRIX REDUITS POUR
ELEVES ET ARTISTES
SALONIQUE
JUDA VARSANO
LIBRAIRE
RUE SABRI PACHA
SALONIQUE

SOUVENIR de SALONIQUE
Rue de l'incendie
VARSANO
LIBRAIRE
ARTICLES DE BUREAU
A
SALONIQUE
J. LEITMAIR
PHOTOGRAPHE
Editeur J.S. Varsano

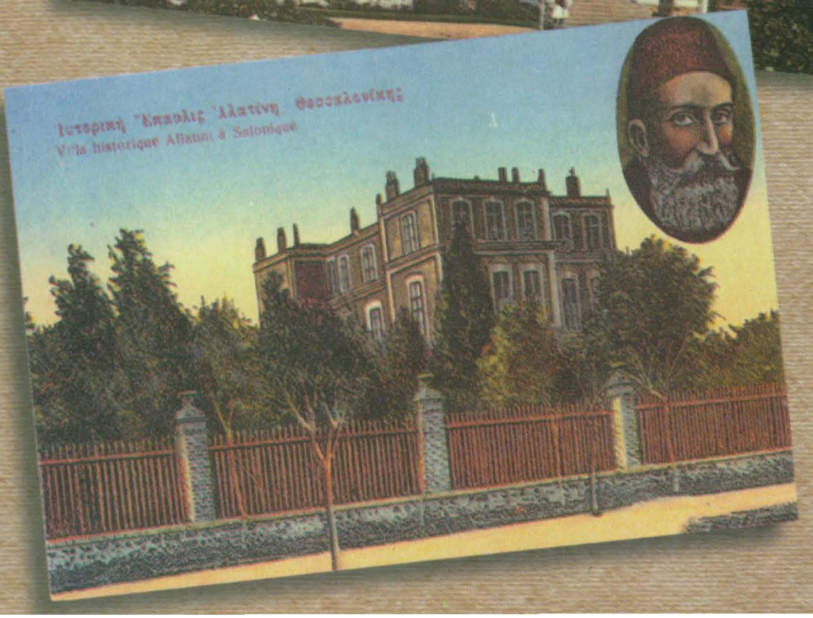
(Üstte) Fotoğraftaki kemerli binanın birinci katında Gattegno ve Fotiadis'in büroları bulunuyordu. (Altta) Tabelası görülen, D. Marousis'in "elektrikle" çalışan fırını. Fırının üstünde Varsana ve Mosse'nin sahibi olduğu Yahudi lokantası bulunuyordu.

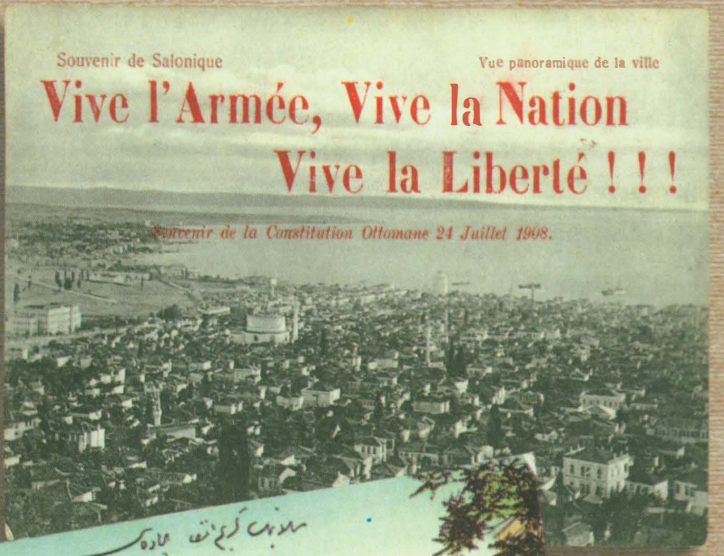
(Solda) Parallelas Caddesi'ni (şimdiki adı Karomila Caddesi) gösteren üç kartpostal. Duvarlarda bu kartpostalları basan Juda Varsano'nun kitapçı dükkânının ilanları yeralıyor. Sokağın başındaki bina İtalyan Ticaret Okulu.

31 Mart'tan sonra hal'edilerek Selânik'e sürgün edilen II.Abdülhamid'in ikâmet ettirildiği Allatini Köşkü.

Kanun-ı Esasi'nin ilanı nedeniyle basılan bir Selânik kartpostalı. Kartpostalda "Yaşasın Ordu, Yaşasın Millet, Yaşasın Hürriyet" yazıyor.

Exohon (Kırlar) Bulvarı. Bugünkü adı Vasilissis Olgas Caddesi.

Selânik'in kule kahveleriyle ünlü semtini gösteren bir kartpostal.

Souvenir de Salonique, Turquie. 8 février 19

15. SALONIQUE — La Douane et le Port
Custom-house and the wharf

Yıl 1907. Selânik'in denizden görünümü.

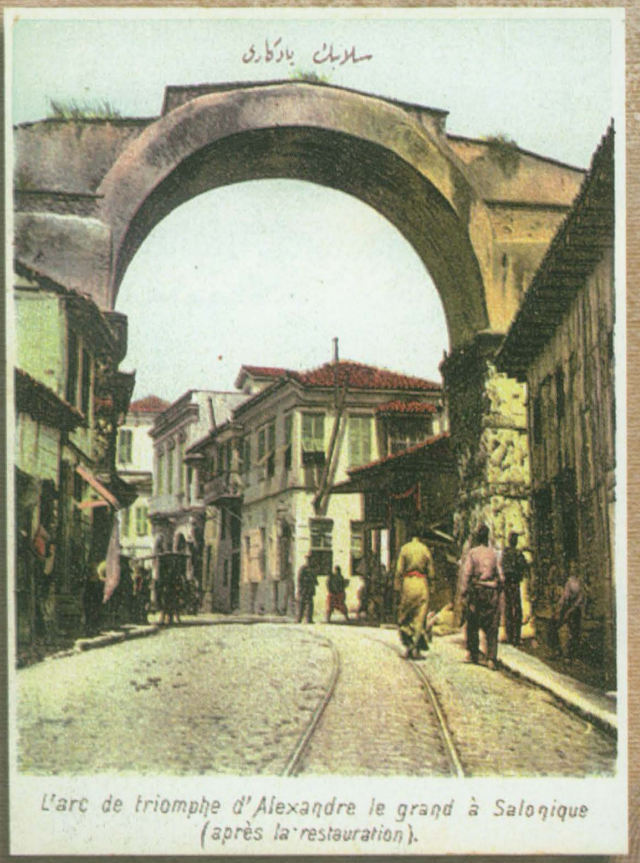
Selânik rıhtımından bir köşe.
(Solda altta) Selânik rıhtımı ve gümrük binası.

Selânik'in simgesi Beyaz Kule. Daire içinde şehrin sokaklarında gezinen yaşlı Yahudiler görünüyor.

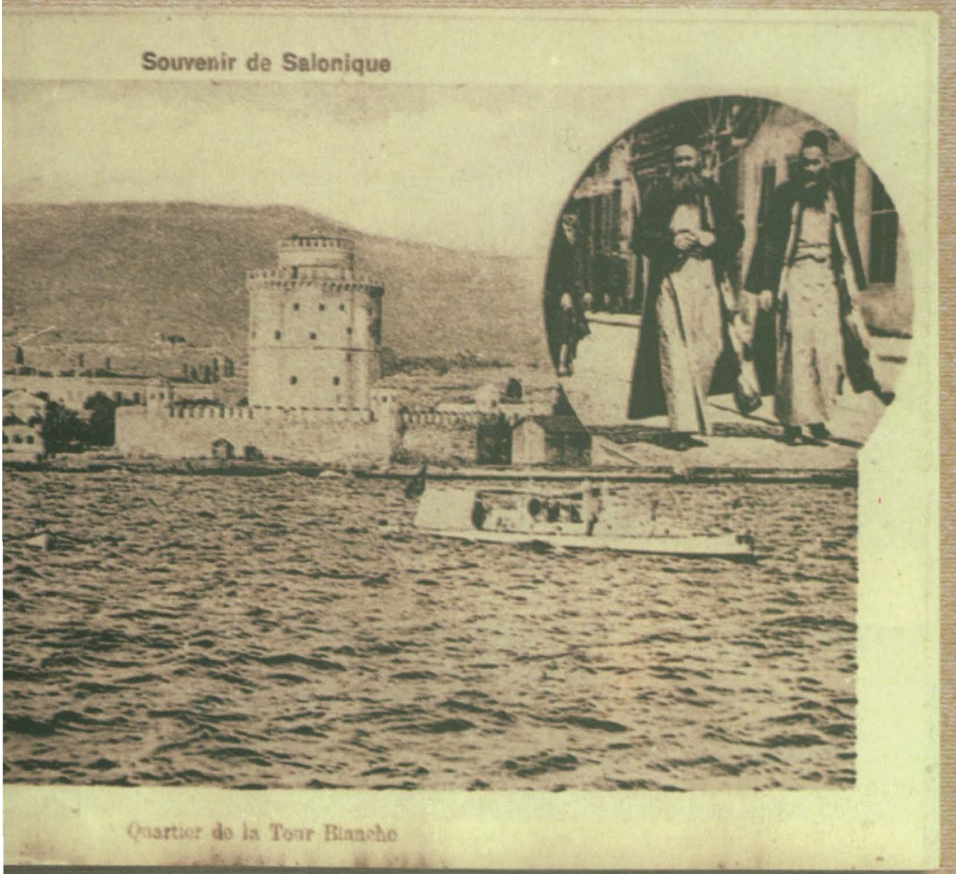

Selânik'in en önemli tarihî kalıntılarından biri olan Zafer Takı'nın yüzyıl başında yapılan restorasyondan sonraki görünümü.

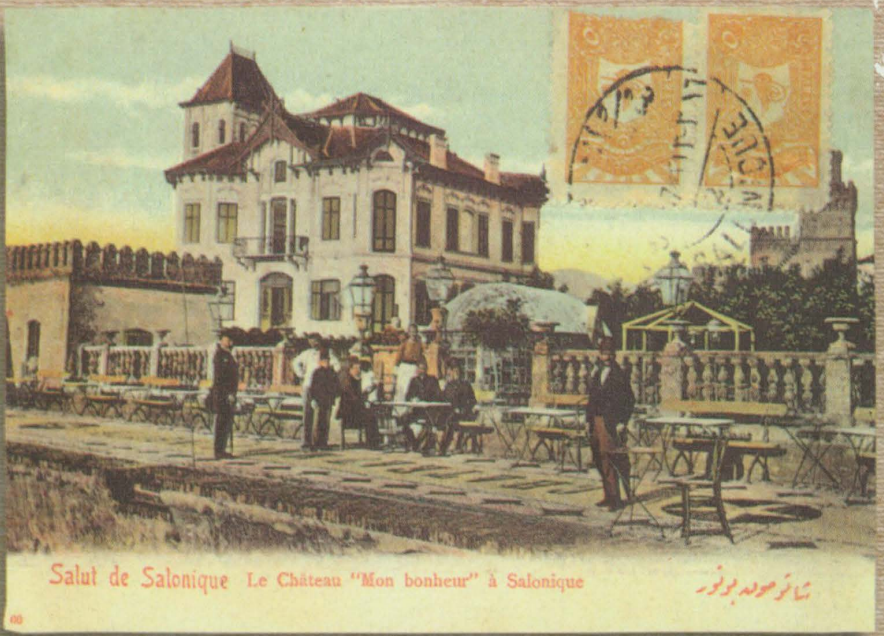

L'arc de triomphe d'Alexandre le grand à Salonique (après la restauration).

(Sağda altta) Selânik rıhtımında yük bekleyen hamallar.

Souvenir de Salonique
Quartier de la Tour Blanche

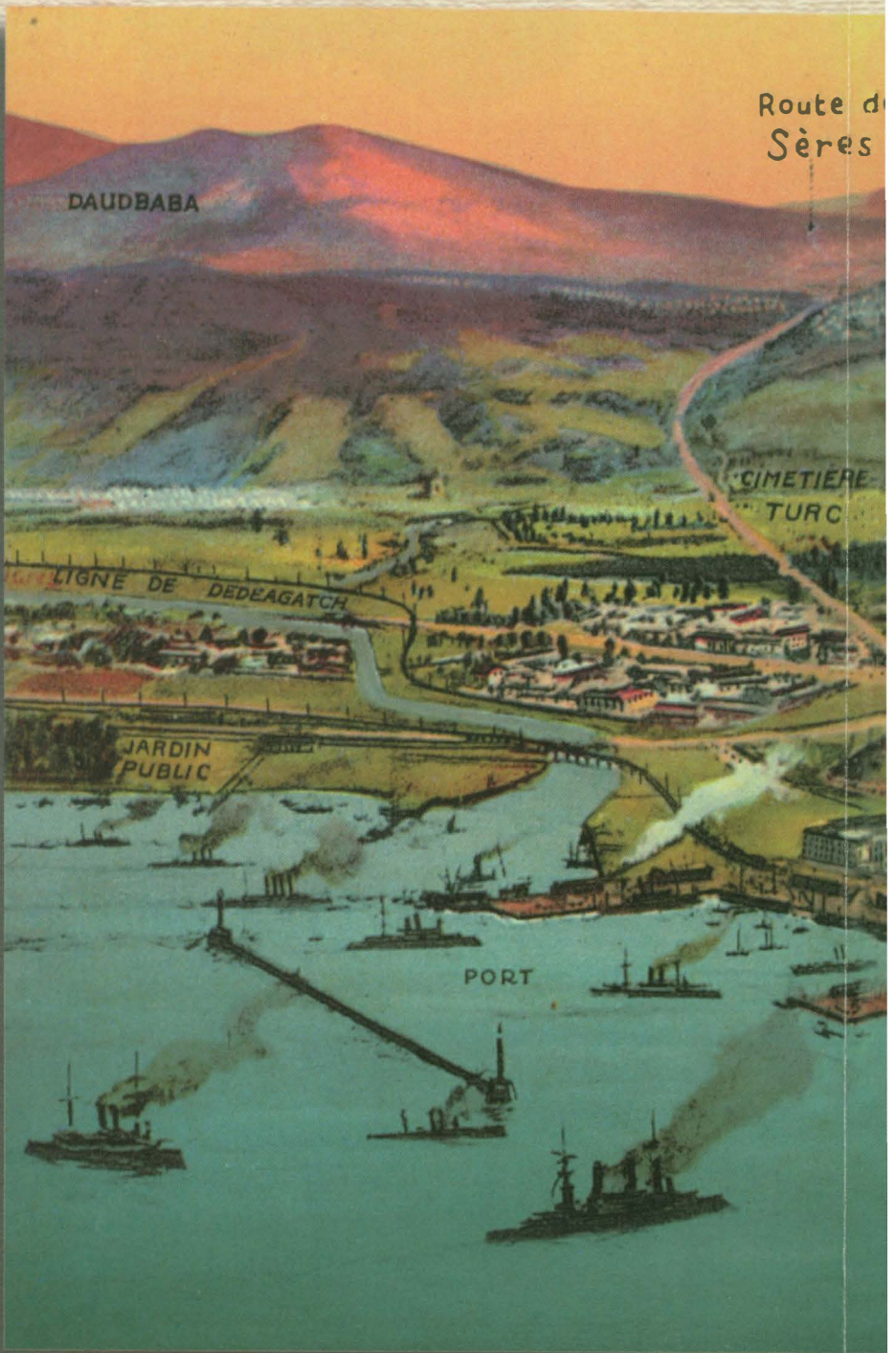

Souvenir de Salonique

Selânik'te ünlü Kapancılar'ın villası.

Bir Yahudi mezarlığı. Mezarın başında haham ve ölenin yakınları görülüyor.

Route d
Sères
DAUDBABA
CIMETIERE
TURC
LIGNE DE DEDEAGATCH
JARDIN
PUBLIC
PORT

I. DÜNYA SAVAŞI SIRASIN

DA SELÂNİK PANORAMASI

KARA TEPE
(ANCIEN FORT)
CIMETIE
CHRETIE
Eglise de
. Nimitris
Eglise S. George
Eglise
inte Sophie
Arc de Triomphe
de Galerius
CIMETIE
JUIF
BOULEVARD
HAMIDIE
QUARTIER
CONSULAIRE